

Проф. Євген Опацький

УКРАЇНЬКА
МАЛА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Книжка третя Літери Д - Є

Наказом Адміністрації
УАПЦеркви в Аргентині

Буенос Айрес - 1958

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ

Дійсний Член НТШ і УВАН

У К Р А І Н С Ь К А М А Л А
Е Н Ц И К Л О П Е Д І Я

Л І Т Е Р І :

Д — Є

diasporiana.org.ua

Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині

БУЕНОС-АЙРЕС 1958

Тираж 1000 примірників.

Друкарня «Чемпіон», с. Mercedes 2165 Buenos Aires, **Argentina.**

Д

ДАВАННЯ РУКИ — весільний обряд, що відбувався на Дівич-Вечір, коли поїзд молодого приїздив (у суботу) до молодої. Тоді молода передавала молодому через стіл хустку і тим прилюдно виявляла, що хоче йти за нього заміж. Молодий клав на тарілку, на якій йому піднесено хустку, гроші, а молода підувалася з усіма поїжджанами. (Литвинова в М. у. етн. НТШ, III, ст. 96-97).

ДАВИД (1010-971) — цар Ізраеля, Савлів наслідник. Він переніс столицю і кивот завіту до Брусалиму і поширив межі ізр. царства. Давид часто падав жертвою своєї змисловости (пригадаймо «Парі» Т. Шевченка), але й вмів щиро каятися в своїх гріхах та в розпачі каяття доходив до верхків духового піднесення, що виливалось в його «Псалмах». непереврешених зразках релігійної поезії (ПСАЛТИР).

ДАГОН — бог філістимлян, згадуваний в Виблії (кн. Суддів. XVI, 23). Виглядав він, як людина до пояса, а від пояса, замість ніг, мав риб'ячий тулуб і хвіст. Був богом плодючости й достатку.

ДАЖБОГ, ДАЖДЬБОГ — бог сонця старіої України, син Сварога, подавець добра. В оповіданні літопису про панування Володимира Великого в Києві перед охрещенням, серед імен головних богів, що їх шанувало місцеве поганське населення, згадується ім'я Дажбога на третьому місці після Перуна і Хорса. Один із найніших літописців XII ст., наводячи мітологічний уривок про грецького бога Гефайстоса та його сина Геміуса, поленював, що у наших предків Гефайстосі відповідав Сварог, а Геміосові (сонцеві) — Дажьбог.

«Слово о Полку Игоревім» називає сонце «великим Хорсом», а український народ — «даждьбоговими внуками». Звідти виводять, що сонце в давніх уявленнях наших предків могло ма-

ти два образи — Хорса, небесного світила, і Дажьбога — добродія людського роду, подавця всякого добра, опікуна людського життя (М. Грушевський, «Іст. У.-Р., I, 320).

ДАЛІЛА — любка біблійного Самсона, незвичайного силача, що був суддею над народом ізраїльським. Підкуплена філістимлянами, вона вивдала від Самсона джерело його сили, що знаходилося в його нестриженому волоссі, і приславши його, остригла те волосся та, безсилого видала філістимлянам, що його осліпили. Іменем Даліли називають і досі зрадливу невірну жінку.

ДАМАСКИН ІВАН (759?—786) — святий чернець, богослов і поет, що жив у Дамаску, звідки й його прізвище. Головний його твір «Джерело знання». Він упорядкував літургічний спів православної Церкви, уложив великодній канон та інші канони на свята, також октоїх, де завів у систему спів на 8 голосів.

ДАМАСКОВА КРИЦЯ — найкраща криця для холодної зброї — шабель, кінджалів, тощо; її виробляли на Сході, головне в Дамаску, звідки й назва; славилася вона твердістю, та красою візерунків (інкрустація інших металів в криці), — прославилась в Європі під час християнських походів. У Шевченка в «Гайдамаках»:

... А Залізняк в Смілянщині
Дамаску (шаблю) гартує...

ДАМІАН — лікар, беззубник, брат Козьми, теж лікаря. Обидва вони згинули в IV ст. від переслідувань Діоклеціана. Християнська Церква шанує їх як святих мучеників, і в Україні вони були дуже популярні.

ДАМІАНІ ЕНРІКО — (нар. в Римі 1892), італійський славіст, професор римського університету, довголітній директор бібліотеки італійського парламенту, член польської й болгар

ської (ще до-сателітних) академії наук. З приводу виходу в світ граматики української мови для італійців проф. Є. Оनाцького, він писав в журналі «Нова Італія» (Фльоренція) в вересні 1938 р.: «Останніми часами помічається значний зріст зацікавлення українськими студіями, і, певно, пілком виправданій... Ця українська граMATика, яку видав Королівський Вищий Східний Інститут у Неаполі, мабуть, чи не найбільший побуд до цих студій; насамперед вона перша, що з'явилася в Італії; праця поважна й солідна, дуже гарно представлена, багатуша на уривки для читання та на корисні примітки. Це, в деякій мірі, одночасно граMATика й антологія. Вправи, взяті на пояснення граMATикальних текстів, взято майже всі з прози й поезії кращих українських письменників, вибрані з великим смаком і з явним наміром дати також гарну ідею про цю українську літературу, про українські красоти, про українську історію. Книжка на 290 шпорокх і дуже ясных сторінок робить честь її видавцям...»

З нагоди виходу в світ українського словника проф. Є. Онацького, проф. Е. Даміяні писав у журналі «Европа Орієнтале» (Рим, за р. 1941):

«Євген Онацький — справжній апостол української справи й культури в Італії. Після того, як упроводж довгих років, з невтомною витривалістю і вірою, словом і пером, по журналах і часописсах, книжками й брошурами сприяв він, поширюванню стількох духовних вартостей українського народу, ознайомлюючи середнь — власними творами, чи посереднь — через студій й переклади інших, завжди ним протегованых чи ним керованых, з літературними творами, авторами, представницькими посталями, виглядами, характеристичними моментами української історії, літератури, духовости, Онацький, що від років навчає свою мову по вищих культурних закладах Італії, як Королівський Східний Інститут у Неаполі, перше, а тепер Університет у Римі, увінчав свою працю вченого й апостола, передаючи італійцям більш складний, і нишній, і трудний твір своєї культурної діяльности — словник української мови, — твір великої заслуги, нове першорядне ствердження італійської славістики, яка таким чином із цим словником Є. Онацького, що слідує після недовгих років за українською граMATикою того ж автора, також найкращою, здобуває справжнє першество в засобах до студій цієї мови. Гарний словник Є. Онацького — плід довгих років терпеливої праці, абсолютного посвячення, сумлінної підготовки й виконання, широкої компетентції, що роблять з нього твір одночасно великої наукової ваги і практичного значення...»

Проф. Е. Даміяні відзначив «ГраMATику» й «Словник» Є. Онацького, як здобутки італійської науки, і то тим більше, що посольство СССР у Римі офіційно запротестувало було не-

ред італійським урядом, вбачаючи в друку українсько - італійського словника «влияв сприяння українському націоналізмові». Італійський уряд відкинув той протест, як втручання в працю італійських наукових установ.

ДАМОКЛІВ МЕЧ — символ небезпеки, що завжди загрожус людині в найбільшому щасті. Походить цей символ з оповідання про Дамокла, улюбленця сиракузького тирана Діонісія Старшого, який одного дня влаштував йому бенкет, і на тому бенкеті Дамокл нараз побачив над собою меч, що висів на самому волоску. Коли б той волосок урвався, меч відрубав би йому голову.

ДАНАЇДИ — 50 дочок мітичного царя Данаая, що, з наказу свого батька, повбивали в шлюбну ніч своїх чоловіків (за внятком одної Гіпермнесті, що пожаліла свого чоловіка Лікея), своїх двоюрідних братів, синів дятяька Єгіпта, від перспективи шлюбу з якими втікали були до Целопонесу. В кару за цей їх злочин були примушені в підземному царстві наповнювати водою дірляві баряла. Вони символізують марні зусилля людей, що не пізнали правди. «РОБОТА ДАНАЇД» — марна, безвадйна праця.

ДАНАЙЦІ — греки. Так називали греків від імени царя Данаая, батька Данаїд, що створив аргійську державу. Цим іменем визначали підступних, хитрих людей: «Буюсе Данаїців, коли вони й дарунки приносять...» Одним із таких згубних дарунків був великий дерев'яний кінь, що від нього загинула Троя.

ДАНАЯ — мітична дочка аргійського царя Акрісія, який, щоб порятувати її від любовних притод, замкнув її в неприступній башті, але Зевес зійшов на неї золотим дощем, і вона породила Персея. Мит про Данаю широко використовався в мистецтві, — найвідоміший на цю тему образ Тиціана, а у нас поезія Стефановича.

ДАНИЛИШИН ДМИТРО (1907 — 1932) — боювик ОУН, засуджений, разом із Василем Гіласом, польським судом на кару смерті через повинення за напад на пошту в Городку Ягайлонськьому. Високий приклад патріотизму й героїчної відданости ідеалові. Коли о. Кіндій, священик із с. Вернія, переслухуваний на суді як свідок, оповідав як український селянин ловив втікачів, а, піймавши, жорстоко били, Данилишин заплакав, хоч не плакав ні перед цим, тримаючись на суді незвичайно твердо й мужньо, ані після того, під шибеницею. «Я не за себе плакав», — сказав він своїм оборонцям, коли о. Кіндій відійшов. Він плакав за наш нещасний нарід, що не розуміє своїх революціонерів і допомагає катам - окупантам їх тортувати і нищити.

Мілена Рудницька, посолка до Варшавського Сейму писала полк. 6. Коновальцеві про враження, яке зробив процес Данилишина і Біласа на українське громадянство:

«Такого процесу ще в нас не було за останніх 12 літ, і ніяка подія не потрясла так глибоко всією нацією, не наїшла такого відгомону серед найширших мас та з'єднала бодай на короткий час усе розбите громадянство в одному почуванні, як смерть Данилишина і Біласа. Моральна сила двох малоосвічених хлопців, їх віра в Ідею, їх просто неймовірна постава, спричинили, що не лише вони (яких перед тим нем власне громадянство окричало мало що не бандитами) вийшли світліми героями, але подібною вийшла також організація, до якої вони належали...» (Альманах «Відродження» на р. 1957 ст. 41).

ДАНИІЛ († 450 до Р. Хр.) — великий ізраїльський пророк, що за Навуходоносора був разом із іншими вивезений в Вавилонію, і з'ясував Вальдассарові, вавилонському цареві, зловіще значення слів «Мене, Текел, Фарес», що з'явилися на стіні царського палацу під час бенкету, сповіщаючи близький кінець Вавилонського царства. За Дарія, Мідійського царя, через інтриги записників, його вкнено було в яму зі львами, але, охоронений силою Божою, вийшов він із неї недоторканий. За Кіра, осгнув, що жидів було відіслано в Палестину. Сповідств прихід Христа.

ДАНИЛО ГРЕК (ОЛІВЕБЕРГ ДЕ ГРЕКАНИ) — чернець із Атеп, що за Б. Хмельницького та Ів. Виговського був українським дипломатом, спеціально в відносинах із Швецією, Семигородом, Волощиною та Мунтінією. Був прихильником повної незалежності України, як від Московщини, так і від Польщі.

ДАНИЛО ЗАТОЧНИК — автор давнього «Моленія» або «Слова» з XII або XIII в., близьке незнані, мабуть, дружинник кн. Ярослава Всеволодовича (1191 — 1246), засланий на озеро Лач. У своїйому «Молені» він звертався до князя, щоб здобути його прощення. Твір цей — рід альманаху, в якому зібрано низку висловів із св. Письма, афоризмів із Псалти, грецького збірника, дуже популярного в ті часи в Україні, та особистих думок автора. Це «Моленіє» — своєрідний витвір важкого моралізування східного типу в пригаманні для Візантії бомбастичним стилі. Але переймає його все ж безумовна любов до Батьківщини, до власної держави:

»Не дай, Господи, в полон землі нашої народом, що не знають Бога». «Подай, Господи, побіду над тими, що встають проти нас». «Господи, дай же князеві нашому силу Самсона, хоробрість Олександра, хитрість Давида і поможі людей в його власті, і хай славлять його всі країни і всяке дихання людське».

ДАНИЛО ПАЛОМНИК — «русської землі ігумен», мабуть, черніговець, що в XII ст. подорожував по Святій Землі і залишив нам опис своєї подорожі, цей своєрідний бекдевр середньовіччя, що був перекладений на мови грецьку, німецьку, та французьку. Давніх подорожників по Святій Землі називали «паломниками», бо вони привозили з собою — на пам'ятку — палмові гадушки. У сухому описі - звіті з цієї подорожі ігумена Данила до Брусаліму, до Тиверіядського озера Галілеї відчувається любов до рідної землі, що супроводить його в спогадах: «Пордан нагадус його річку Снов на Чернігівщині, якесь дерево — нашу українську вербу. Невимовно зворушливий він в розмові з королем Балдуїном, у якого просить дозволу поставити над Господнім Гробом лямпадку за всіх українських князів і за всю землю українську, і тишати невимовно, як у величюдно ніч запалахотіла чудесно українська лямпадка, а всі інші чомусь не світилися... Опис місцевостей оживлює ігумен Данило апокрифічними переказами й легендами, як, напр., про вогонь, що сходить із неба і запалює світла на Господній гробі. «Життя і хождение Данила...» справедливо вважається за найкращу пам'ятку цього роду в усій європейській літературі, ми ж можемо назвати його Батьком Українського Репортажу.

ДАНИЛО РОМАНОВИЧ (1202 — 1254) князь і король галицький, основник Хома (1237 р.) і Львова. Він був ще дитиною, коли полег його батько Роман (1205 р.), і рано пришлося йому називати вигнання в чужій землі, але по довгій і впертій боротьбі, програвши він чужинців (мадярів) із Галицької землі і приборкує власних бояр. Свою владу поширив Данило аж по Київ, і Микола Костомарів писав про нього: «Доля цього князя має в собі щось трагічне: досяг він багату такого, чого не досяг ні один із українських князів, та ще серед такого напруження, якого інший не переніс би. Майже вся Україна... опинилася під його владою. Але не встигнувши визволитися з-ід татарського ярма, Данило не залишив заперуки самостійності своїй державі на майбутнє. У відносинах до своїх західних сусідів, як взагалі в усій своїй діяльності, Данило, завжди відважний, неустрашимий, великодушний і добрий, менше всього був політиком. У всіх його вчинках ми не бачимо й сліду хитроцтві, назві тих, що уживав людина, аби не дати себе обдурити. Цей князь був повною протилежністю до князів Московщини, що від батьків перейняли політику хитроцтві та насильства і звикли не розбиратися в засобах для досягнення мети. Постать Данила так і залишається благородною, найбільш симпатичною постаттю в усій історії князів України...»

Намагаючись звільнитися з татарської зверхності, в яку впала Україна з 1243 р., Данило, під впливом шапського легата Паяно Кар-

піні, нав'язав був зв'язки з Папою Інокентієм IV (1243 — 1254), в надії спонукати його проголосити в Європі хрестовий похід проти татар. У тій цілі він подавав надії на прийняття українським народом унії з папським престолом. Та хоч у грамоті з 3. V. 1346 р. писав папа, що приймає «руського короля» під покров св. Петра, а його ворогам загрожував гнівом Божим і своїм, та про інтервенцію західних держав і не згадував. Аж у 1253 спробував папа рішучий крок на користь Данила і проголосив протитатарський хрестовий похід, закликаючи до нього лицарів Польщі, Моравії, Сербії та Померанії. — але ніхто й не ворохувався. Тому, хоч того ж таки 1243 р. Данило коронувався в Дорогичині присланою йому від папи королівською короною, із заведенням унії не спішався, чекаючи більш конкретної допомоги. У грамоті 1257 р., вже другим папою Олександром IV (1254-1261) закидав Данилові недотримання умов і одночасно закликав сусідніх католицьких володарів примусити Данила до унії сплюю. Та й цей заклик папи залишився марним, як і попередній про хрестоносний похід проти татар, — ніхто й пальцем не рушив, і Данило остаточно охолонув в своїх надіях на Рим і пірвав з ним зв'язки. (див. БОЛОХОВЦІ).

ДАНИНА, ДАНЬ — сплата, що її переможені слов'янські племена платили переможцям, яка пізніше зробилася постійним податком, що його населення складало державі.

Платили від господарства (від «дима», чи від «рала») грошима або натурою: по чорній курці від деревлян, по шельгу від рала від вятичів. Збирання дані відбувалося перше надто примітивним способом: воно переходило в справжнє грабування. Під час одного такого збору дані, деревляни повстали, обурені, проти киявського кн. Ігоря і вбили його. Пізніше цю справу було краще врегульовано, і в XIV — XV вв. загальну дань платили населення вже під різними назвами — ПОДИМЩИНИ, ПОСОЩИНИ — чито медом (тому «дань» означає часом спеціально медову дань), або шкурами та різними продуктами господарства, і вкінці грошми. (М. Грушевський »Іст. У.-Ль.; III, 255).

Коли татари накиншли свою зверхність українській землі, населення мусіло платити татарам данину. Чи мала вона характер регулярних висків, чи падавчайних оплат, це, як каже М. Грушевський, «не зовсім ясно». Деякі чужосторонні джерела говорять про постійну дань, — особливо виразну вістку маємо в листі Дюкетта до папи з 1323 р., де згадується, що Русь платила татарам річну данину. Але в докладнім оповіданні Галицько-Волинського Літопису з другої половини XIII в. нема ніякої згадки про будьяку данину. Тільки в описі подорожі Давида до Орди, згадується, що «татари хотіли дані від нього.» У заповіті кн. Во-

лодимира Васильовича маємо згадку про обов'язок селян платити князеві «татаршину». Може бути, що виплачувалося татарам якусь річну данину, але може бути, що давано її тільки в деяких виняткових обставинах, як то ми бачимо в пізніших часах на Поділлі, за Коріятюничів: гроші тут збирали татарам не регулярно, а в надзвичайних випадках (М. Грушевський, »Іст. У. Р.» III, 101-2).

ДАНИК — особа зобов'язана в давній Україні платити данину, як військову контрибуцію чи як постійний податок.

ДАНТЕ АЛІГ'ЄРІ (1765 — 1821) — італійський поет, один із найближчих у світі; державний муж, дипломат і вигнанець. Його архитвором була »Божеська Комедія«, в якій він описує жах і страхіття пекла, по якому ніби подорожував під проводом Віргілія. Тарас Шевченко в поемі »Іржавець« написав проте, що ті злочинці, яких мук бачив і описав Данте в своїйому пеклі, влізло в лорів'янні з тими, що бувають звичайні в Україні:

Мій краю прерасяний, розвішаний, багатий!
Хто тебе не нищив? Якоб розказать
Про якогонебудь одного магната
Історію - правду, то переказать
Саме б пекло можна! А Данта старого
Полушанком нашим можна здивувать. . .

ДАНЩИК — збирач данини, перше князем а в XIII і в поч. XIV в. татарським ханам. Пізніше — збирач державних податків взагалі.

ДАРАБА (СПЛАВ) — пов'язані дерева, що їх сплавають в Карпатах річками.

ДАРДАНЕЛІ — в давніх часах ГЕЛЕС-ЦЮНГ — морська вузлина, протока, що дучить Егейське та Мармурове моря; шлях із України через Чорне море до моря Середземного. У Шевченка в його »Гамалії«:

Із Дарданелів вітер віє. . .

ДАРОХРАНИЛИЩА — церковна пошудина, в якій переховувалися занасні святи Дарни — тіло і кров Ісуса Христа. (Див. ЄВХАРИСТИЯ). Вона стоїть на престолі в вівтарі і нагадує собою ковчег та символізує те місце, де був роз'ятий і похований Спаситель, а потім і сторожу, приставлену до св. Гробу. (о. П. Калнинович »Літургіка«, I, 33).

ДАТАН — син Есіява з покоління Рувимового, який зі своїм братом Авіроном підбивав нарід проти Мойсея. Тим матеріалістичного дезагога - наклепника, що киять із ідеалістичних змагань провідника, намагаючись витлумачити їх у найшкідливіший спосіб, пришиваючи йому зраду, тощо. Тих Датанів мали ми чимало в роки наших визвольних змагань. . . (Див. ДЕМАГОГІЯ).

ДАХІВНИК - ДАХІВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1891 — ?) — єпископ УАПЦ, висвячений 1. І. 1922. Скінчив духовну семінарію і московський університет, правничий факультет. Працював на Дал. Сході, порядкуючи справами пересельців з України. З 1920 р. включився в український церковно - визвольний рух. Як єпископ, працював у Черяселі та інших містах України. Зарештований в 1930 р. Дальша доля невідома. (Явдась «УАПЦ». 1956, ст. 74-75).

ДАЦІЯ — за литовсько - польської держави на наших землях медова дань.

ДАЧА — податок на московське військо в Гетьманщині. Називався цей податок також **ПОРЦІ** і **РАЦІ** або одним словом **КОНСИС-ТЕНТИ**. Цей податок бере початок із часів гетьмана Брюховецького, що наказав побудувати під хліб для московських воєвод спеціальні комори, до яких «ві всіх млінів в усіх полках хлібні запаси... до Семенового дая приготувати». Тоді це називалося **СТАЦІЙНИЙ ЗБІР** або просто **СТАЦІЯ**. Збирали стацію городній отамани та вийти під контролею спеціально визначених козаків. Подікуди москалів просто розміщали по кватирях, зобов'язуючи господарів їх утримувати. З 1728 р. московські гусари теж мали утримування з «малоросійських доходів», причому дачу мусів давати навіть і гетьман. З 1731 року дача збиралася не тільки зимою, як було перше, але й літньою. А через три роки війшов указ, що коли б у Гетьманщині стояло й менше 6 московських полків, то провіант, гроші й фураж треба збирати однаково для 6 полків. Щодо розмірів дачі, то в 1731 р. **ПОРЦІЯ** вносила 2 четверики муки, 1 гарнець круп, 2 фунти соли, і грошима 43 коп. **РАЦІЯ** вносила два вози сіна (25 пудів на конів), 60 гарнів вівса, 30 кулів соломи, 2 вози дров і грошима 75 коп. У 1739 р. українське населення було звільнено від обов'язку давати дачу натурою, і порція й рація стали означати податок понад 1 рубель грошима. Але селяни не мали грошей, та і в міщан їх було не густо. «Утримування московських військ вкінці руйнувало українські міста. Не дивно, що населення з жалем згадувало минуле: польські воляки коштували дешевше...» (Слабченко «Мал. Полк», 198).

ДАБАЙЛИВІСТЬ, ПИЛЬНІСТЬ — намагання робити кожну річ якнайкраще, і прикмета характеру з ним зв'язана. Першунин в кожному мистецтві, в кожному спорті, в кожній діяльності людської діяльності — це насамперед люди дабайливі, що ставляться надзвичайно поважно до своїх обов'язків і пильнують виконувати їх якнайкраще, ніколи не пропускаючи будь-якої нагоди вправляти своє вміння, і роблять це з найбільшою уважністю й з найбільшою самоповагою. Учень, дабайливий в школі, в житті буде людиною компетентною й змілою, що вмітиме

концентрувати свої сили на вибрану ціль, що вмітиме контролювати свої думки і вчинки, — це людина, яку всі поважають і подивляють. Дабайливість завжди товарищуєт уважність, витривалість, твердість, сумлінність — нізка прикмет, рис характеру, що витворюють цінного громадянина, який не тільки мріє й розбалакує, але й здійснює та розбудовує...

ДВА — число, що віддавна набрало символічного значення. У давніх римлян воно було знаком лихого віщування, і тому, що Платонові, богів підземного царства, були присвячували всі ліхвісові речі, йому були присвячені і другий місяць року та другий день кожного місяця.

У нас, натомість, помічається деяке вагання, чи визнавати число два за щасливе, чи нещасливе. При похороні в Зелениці, на Надв'ярщині, напр., уважали, щоб «хрестарів», себто людей, що несуть хрести, було «не до пари» (звичайно 5, 7, 9, 11), а то інакше небожник міг би за собою ще когось покликати (Етн. Зб. НТШ. XXXI, 244). Натомість в с. Карлові казали, що хрестарів, навпаки, має бути парне число, і то також: «щоб мерця ще кого не покликав» (там же, ст. 331).

Діку купували, якщо вона мала парну кількість клепок, бо в такій діжці хліб буде добрий. (Див. **ДІЖА**). З другого ж боку, з числом два в'язалася зловіща уявлення про **ДВОДУШНИКІВ**, про яйця з двома жовтками, з яких виплудється дідько, і т. д.

Взагалі ж, якщо в нас помічається перевага вірування в зловісність числа два, то її треба приписувати впливам дуалістичної богомільської доктрини, в якій «другим» все фігурує Сатана, диявол, дух антиномії.

ДВАДЦЯТЬ СІМ — символічне число, що у нас відіграло значну роль головно в замовляннях та взагалі в заборонній обрядовості. Цей факт пояснюється тим, що воно складається з трьох дев'яток, а число дев'ять незвичайно популярне в українській обрядовості. У казках звичайно говориться про «тридев'ять царств», чи земель. При ворожіннях все рахували три рази по дев'ять.

ДВАНАДЦЯТЬ — символічне число. Рахування на 12 пішло від вавилонян — народу, що намагався регулювати людську долю з допомогою астрономії і поділив рік на 12 місяців. Цікаво, що і у нас долю дитини при народженні присуджували 12 судців (мат. у. етн. НТШ. VIII, 100). Розподіл року на 12 місяців увів рахунок на дванадцятки і в людське суспільство: пригадаймо 12 племен Ізраїльських, які завдали силу праці вченим талмудистам, бо історично несправджені. Пригадаймо собі й 12 олімпійських богів і 12 апостолів (насправді їх було більше). Натомість в доколомійській Америці рахування на 12 було незване.

У нас у казках зустрічаються нерідко істо-

ти з 12 головами (Зап. Ю. Зап. Отд. П. 700 (Манджура 15), або з 12 крилами, як от відьма дванадцятикрилка: — «Вона — дванадцятикрилка, а я тільки шестикрилка, — каже друга відьма, — вона всім нам (відьмам) голова...» («Основа», 1862, IX, 38).

Казали в нас також, що «добра жінка дванадцять раз на день ебдурить, а як яка, то й без числа...» (Номіс. 9078).

ДВЕРІ — вступ до господи. «У нього двері не запираються ні вдень, ні вночі», — кажуть у нас про гостинну людину. Двері трибуналу в Парижі, що виходять на «Бульвар Палацу», ніколи не замикалися, аж до недавнього часу, з огляду на наказ короля Людовика XIII з 4. III. 1618, який наказував — «зримати двері храму справедливості відчиненими вдень і вночі, щоб людина могла звертатися до суду, шукаючи собі правди, кожного моменту». Один журналіст захотів в 1910 р. перевірити, чи ней наказ залишається в силі і опівночі ввійшов до цих дверей, які знайшов прочищеними, а за ними — вартового, який його заарештував і відправив у в'язницю.

В Євангелії Іоана читаємо:

«...Говорив їм Ісус. Істинно, істинно кажу вам: Я двері вісцям... Я — двері, хто через мене вийде, спасеться, і входитьиме й вийдешиме, і знайде пашу...» (X, 7-9).

Тільки за посередництвом Христа. Віруючи в Нього, знайде людина мир і добро душі своїй.

ДВІР — у наших приповідках часто символ господи; «Бодай тобі двір заріє!» — страшно прокляття господареві, в якого двір заростає хіба тоді, як хата й стайні стоять в нього пусткою. «Горе дворові, де корова наказує волові» — себто лихо тому господареві, що ним верховодить жінка. «Нехай кожний дбас про власний двір», — себто, щоб кожний дбав краще про свої власні справи, а не обмовляв та посядував інших. «Свій двір мете, а на чужий сміття кидає». — кажуть, коли хто себе, чи свою родину виправдує, а на інших вину звалює. «Не плач, небого, що йдеш за нього, нехай плаче він що бере лихо в двір...»

Був двір і символом панської резиденції, панського палацу: «У панських дворах великі вікна та мало світла», — себто мало правди та любови. «До двора брама широка, а з двора — вузька». — до колінь селяни мусіли зносити на панський двір великі й різноманітні данини, за які отримували мало корисного. «Приїдеш у двір, нікому не вір», — гіркий досвід, що нашу людину, звичайно селянина, чекала на панському дворі все якась зрада.

ДВОБІЙ, ПОЛЕ, ПОЄДИНОК — первісно рід Божого Суду, знаний у всіх народів: мав переваги не той, хто мав більшу силу, чи кращу зброю, а той, на чийому боці була правда і Бо-

жа воля. Найвідоміший приклад такого двобою — поєдинок між Голятом і Давидом. Це був ірраціональний Суд Божий. Про його існування в Україні згадують арабські письменники X — XI вв.

Наші літописи оповідають про двобій між княжином Кожем'яку та печенізьким велетнем: 992-го року, коли Володимир Великий вернувся з Галичини, печеніги напали на Україну. Князь вийшов проти них і став на річці Трубежці. Печеніги пристали на другому боці; ні одно, ні друге військо не мало охоти починати бій. Тоді печенізький хан під'їхав до ріки і подав думку, щоб боротьбу рішили два найсильніші воїки. Володимир погодився... На другий день печеніги привели свого борця, він був велепенського росту і «дуже страшний». А у Володимировому таборі не було нікого, хто б міг стати проти нього. От тоді винайшли Кожем'яку, що руками шкіри м'яв. Він узяв за руку печеніга і кинув ним об землю. Печеніги злякалися й почали тікати, а українське військо їх рубати. Відсвяткувавши перемогу, Володимир поставив на місці бою місто Переяслав, бо хлопець, мовляв, перейняв славу від Печеніжана. (Тільки ж історія каже нам, що Переяслав існував уже й за кн. Олега).

Другий такий відомий в нашій історії двобій — це двобій між Мстиславом Смілянським, сином Володимира від Рогніди, князем тмуторокапським і чернігівським, і Редедю, князем касовським (кубанські черкеси), якого він переміг в 1022 р. Редедя сам запропонував двобій Мстиславі: хто перемаже, той забере майно і землю переможеного. Мстислав кинув Редедю об землю і вбив його на очах всього касовського війська.

Про двобій, як Божі Суду, згадуються пізніше, напр., у договорах з німцями 1229 р. пінічних міст квітської держави. Вирішення справи двобосом призначав суд; у двобій міг вступати лише рівний фізично противникові, вимагалось вже й однакове озброєння. Жінка могла дати заступника. Та від XIV в. Церква починає боротьбу з двобоями. Литовсько-Руське право вже забороняє двобій без дозволу великого князя, а самовільних двобійців карає. Це гостріше і без усяких вищятків, які все ж знав Литовський Статут, забороняють двобій козацькі права, а за смерть в двобою вже карається, як звичайне убійство (тільки — ГОЛОВИЦІНА не прислугує рідні), але все ж двобій буває звичайним явищем серед шляхти й козацтва.

Незалежно від двобойів, як установи процесового суду, що розвинулася з Судів Божих, був двобій також засобом до вирішення т. зв. «сирив честя». У цьому вигляді двобой потрапляє до наших днів, особливо серед військовиків, хоча модерні законодавства їх не дозволяють і за них карають (легше, ніж за звичайне вбивство).

ДВОГОЛОВИЙ ОРЕЛ — гербовий знак перше візантійської імперії, а після 1433 р. також римсько - німецьких царів. Після розпаду старо - німецької держави 1806 р. двоголовий орел залишився гербовим знаком Австрійської Імперії. Також московські царі, вважаючи себе перемниками Візантії, другого Риму, впривиллі від неї герб — чорного двоголового орла. Тим — то у Шевченка, для якого «могили на степах, чи полях України, — голос традиції нашої боротьби за незалежність України, де «родилася гарцювала козацька воля», а потім «лягла спочить», аж над нею «виросла могила, а над нею Орел Чорний сторожем літає...». — «Орел Чорний» — ясний символ імперіалістичної хижкої Москви.

ДВОДУШНІСТЬ — душевна роздвоєність, що походить із конфлікту сумління, яке рветься до високих ідеалів, із квалістю людської волі, що підпадає спокусам гріха. Про це писав Гете в «Фаусті»:

Ах, дві душі я в грудях цих зігрів.
Яких не в силі я з'єднати:

Одна прилипла до знаних землі,

Приселася до щастя цього світу,

А друга рветься геть з грудей мені!

В країну духів, тайнами сповиту...

Вже ан. Павло знав цю душевну роздвоєність, коли писав:

»Доброго, що хочу, не роблю, а чого не хочу, лише, те роблю...» «Що бо роблю, не розумію: бо не те, що хочу, роблю, а що ненавижду, те роблю...» (Римл. VII, 15, 19).

Ан. Павло пояснював цю нашу душевну роздвоєність суперечними бажаннями духа і тіла: «Бо я кохаюся у законі Божому, заложеному в чоловікові, бачу ж інший закон у членах моїх, що воює проти закону ума мого і підневолос мене законові гріха, що в членах моїх» (там же 22-23)

Український варієд представив цю внутрішню душевну боротьбу межі бажанням робити добро і фактичним робленням зла суперечними впливами Янгола Хоронителя і АГЕЛА (див.), що її має кожна людина. Людину ж. в якій рішуче зло (Агел) перемагає, варієд наш так і звав ДВОДУШНИКОМ, або УПИРЕМ (див.).

Особливий характер дводушности породила в Україні московська політика державної та національної асиміляції, яскравим виявом якої була дводушність М. Гоголя (див.), також ГЕРМАФРОДИТИЗМ). Національну дводушність часів червоної окупації України відбив М. Куліш у своїй л'єсі «Мина Мазайло», а також членими наші поети, як от Плужник, пізніше ліквідований більшовцями, який скаржився, що він виріє «на месах двох світів» —

Пімерлах сел і міста молодого.

І не зречусь ні там, ні тут нічого,

Хоч якби з часом захотів!

«Ні тут, ні там» — це зачароване коло україн-

ських комуністів:

О коротенька, наче смерть, дорога.

Що розірвала світ на тут і там.

Вже я тепер нічому не віддам

Так, як раніше міг, себе цілого...

ДВОЄВІР'Я — мішанина християнських і поганських вірувань, що виникла в Україні після прийняття християнства, і що, повільно слабнучи, дотрималася до наших часів. Про це двоєвір'я писав М. Грушевський писав:

»Старі поганські свята, приладившись номінально до християнських, жили далі і, не вважаючи на заходи проти них духовенства, подоживали до наших часів, а в ті (давні) часи мусіли заховувати в повній свіжості свій поганський зміст. Поруч християнської догматики жили далі поганські погляди на природу, заповнену різними чудесними силами, надприродними істотами, що вимагали обережності і поважання. На християнських святих переносилися прикмети старих поганських богів (Перун — Ілля, Даждь-бог — св. Юрій, Волос — св. Владей і т. ін.)... Але двоєвірство було тільки більш виразним проявом того дальшого існування поганського життя під християнською покривкою, як можемо помічати й серед тої меншости, що формально вивой прийняла християнство і дставала похвальні титули «благовірних» і «христололюбів». Ці «благовірні» переважно брали тільки зверхню форму християнства — це ж було легше, — і зіставалися надалі з звичаями і змаганнями, виробленими не-редхристиянським життям. Князі ставили монастирі і церкви, ... але алі тронки не в'язалися християнською етикою в своїм житті, в своїй політиці. ... «Христолобці» споряджали пири на монастирях, для монахів, але запрошували на них і своїх знайомих, чоловіків і жінок... мотив був ніби християнський — «нище любіє» і «любів к монахам», проповідували духовенством, але під цєю покривкою задоволялася амбіція багатства й щедрости, і любов до всяких пірив; як на інших, так і на цих пірив не трималися дозволенних трьох чаш, пири переходили в оргії і кінчалися скандальними сценами, що, за словами митр. Іоана, «безцетово вали святих монастирей місця...» (Самозничення покривали побожною покривкою: шли часу за часою во славу Христа, Богородиці, святих, співаючи при тим дотичні тропари, і пнячення приймало вигляд якоїсь ніби побожної відрави, і духовенство мусіло виступити проти такої профанації молитви.» («Іст. У.-Руск. III, 403-4).

ДВОІНА — давня граматична форма, якої вживається в українській мові для Яменників жіночого й середнього роду після числівників два, (обидва), три, чотири в відмінках назово-по-му та знахідному. У словах жіночого роду двоїна позначається голосною «і» — дві хаті, але — всі хаті (множина), обидві корові, але всі корови (множина), три стіні, чотири вербі.

Слова середнього роду теж зберігають у двойні закінчення на і — дві слова, (всі слова), три пері (всі пера).

Проте, літературна мова все більше, особливо під впливом московської, яка двоїни не має, що характерну особливість української мови втрачає, заступаючи її формами множини.

Слова чоловічого роду мали в закінченні-а, але втратили це закінчення, застępuвши його назовиним з —и та —і: Два сини, три стовпи, чотири дні. В московській мові в цьому випадку вживається родовий відмінок, і, коли хтось у нас вживає родовий відмінок однини, замість двоїни як от: два сна, три стовпа — знаходиться явно під асиміляційним впливом москалів. Давня форма двоїни зберіглася в нас в таких словах чоловічого роду, як вуся (бо їх два), рукава, повода, два годя і деякі інші. Слова чоловік, люди, невільні після всіх числівників можуть мати давню форму двоїни — сім чоловіка, сто люда і т. д.

Деякі йменники зберегли форму двоїни і в орудному відмінку: двері, дверима (і дверми); очі, очима; плече, плечима; ухо, ушима.

У підсовєтській Україні послідовно й систематично двоїни в українській мові не вживається, щоб наблизити її до московської мови.

ДВОРИЩЕ — господарська одиниця дуже давнього походження. В старо-українській праві дворіще — гурток господарств, об'єднаних кровним спорідненням, спільним володінням землею і спільним відбуванням повнностей. Акти XIV — XVI вв. згадують про дворіща в Галичині, на Поділлі, на Волині і Поліссі. До дворіща належать члени роду, не раз 40 — 50 осіб. Когось із чужого роду приймали, як приймака, але вже його діти мали в дворіщі повні права. Дворіще стало скоро зникати в XVI ст. після волочної реформи: його заступила особиста власність. Подібні установи зустрічаємо і в інших народів, особливо відома сербська ЗАДРУГА, що збереглася до XIX ст.

ДВОРСЬКИЙ, ДВОРЕЦЬКИЙ — вищий урядовець княжого двору, що відповідав палатинові західних держав. Цей уряд відомий у нас з Літопису, Іпат. списку, де під роком 1169 р. згадується дворський кн. Метислава Ізяславича. Більш відомий він при дворі кн. Данила Галицького: тут дворський грав першу роль між боярами: виступав на чолі княжого війська, в неприємності князя має головний провід у місті, заступає його в суді та адміністрації. Його компетенції розвинулися коштом давнього уряду ТИСЯЦЬКОГО.

ДВОРЯНСТВО — станова привілейована верства Російської Імперії, що розвинулася з військової та земельної аристократії, яка, як показує саме ім'я, мала обов'язок «бути при дворі» і бути готовою «служити Царю і Отецеству».

Це були колись т. зв. «служилі люди», що за свою службу одержували в нагороду («жалування») землю, що, за московським правом, належала державі, себто цареві. «Якщо та сама земля задержувалася довше в однім роді, — писав із цього приводу В. Липинський, — то не тому, що той рід мав своє власне, від предків унаслідковане і неод'ємне право меча на цю землю, а тому, що він із покоління в покоління заслужував собі на милість царську, поставав цареві і державі з покоління в покоління слуг і чиновників. . .» («На Черемомі» 1940 р. ст. 124).

Отже, в Московщині з обов'язку дворянської служби цареві й державі випливало право дворянства на землю. У козацькій Україні, як, зрештою, і в усій Зах. Європі, навпаки з землеволодіння, яке приходило в той чи інший спосіб випливав лідарський обов'язок оборонити ту землю і державу. Різниття величезного садовитого значення.

У Московщині дворянство досить скоро стало замкнутим станом, як стала замкнутим станом і шляхта в Польщі. (з XIV ст. т. зв. Кошицьким привілеєм 1374 р.), натомість в козацькій Україні кожен, хто з зброєю в руках станув під прапор Хмельницького, ставав вільним козаком, лицарем, заслуженим для відродженої Української Держави. В народі, а потім і в історичній традиції поширилося переконання, що «козацькою шаблею» були скасовані всі нерівності суспільних станів; та вже при кінці гетьманування Хмельницького владу й керму захоплює вирізнена з маси козацька старшина — і та, що виростає з визволеної українського селянства, і та, що перейшла до козацтва з старого шляхетського табору. Витворюється поволі окрема, упривілейована класа. До якої доступ стає все труднішим. Хмельниччина розгромилла чужинецьку шляхту, але вигтвила свою, що, починає все пильніше переслідувати свої егоїстичні класові інтереси, чим користується Москва, щоб розбивати національний фронт українського народу і перетягати нову українську аристократію надаванням «чинів та жалованья».

Вже 22 жовтня 1665 р., нагороджуючи гетьмана Ів. Брюховецького боярським чином, московський цар «пожалував» дворянським чином усю козацьку старшину, що приїхала до Москви в почоті гетьмана. Кількість цієї старшини була значна, якщо зважити, що в почоті гетьмана налічувалося — правда з духовенством, козаками, службовцями, тощо — 535 чоловіка. І пізніше Москва не скупилася на нагородити «честю дворянською». З глухівських статей Д. Многогрішного (VI ст.) довідуємося, що гетьман і старшина просили, щоб осіб, нагороджених «честю дворянською» — шляхетством, і надалі їй не позбавляли. Інакше кажучи, вони просили, щоб шляхетство московського взірця, себто дворянство, стало спадковим. Москва вдоволила прохання. У коломацьких статтях Мазе-

пи Москва так само прийняла ІV статтю, в якій Мазепа і старшина домагалися підтвердження уже наданої «чести дворянської» та наділення нею нових гідних «пожалування» осіб. Комісія для укладення «Прав, по которым судится малоросійський народ» в першу чергу спинається на особах, «в которых предки, або вши самі, от великих государей всеросійських на дворянство... отримали жалованья грамоти...»

Одночасно з цим перетворюваням української старшини в московське, чи малоросійське, дворянство відбувався й процес повільного закріпачення за цим новим дворянством українського селянства. 1763 р. вийшов указ московського уряду, яким вказувалося на потребу стримати вільний перехід селян з одних земель на інші, бо, мовляв, він «шкідливий для їх добробуту», і тому заборонено переходити від одного землеласника до другого без письменого дозволу попереднього. А в 1783 р. заборонено й зовсім селянам виходити з того місця, де їх застав тодішній перепис населення — «щоб у плачених податків не було замішання». Цим остаточно закріпачено українське селянство і підведено його під закони, на які спиралося давнє кріпацтво на землях Московщини, а два роки пізніше, в 1785 р. сповіщено й «Грамоту про вільність дворянства», якою влито потімків колишньої козацької старшини в загальне російське дворянство. «Була це, — як лише один наш історик, — не тільки нагорода за дотеперішню льюальність верхів українського громадянства, що виреклися мрій про українську державність і автономію, але й застереження царського уряду, що тій верстві вже ніколи не прилягать такі небезпечні для московського царату сплн. . . » («Вел. Іст. України» вид. Тпкгора, ст. 547).

ДЕ БАЛЬМЕН граф ЯНІВ (1813 — 1845) — маляр і графік з Полтавщини французького походження, приятель Т. Шевченка, який разом із Вашилювим, зідбував в 1844 р. рукописний «Кобзар». Загинув у сутичці з черкесами на Кавказі. Т. Шевченко присвятив йому свою славу поему «Кавказ», в якій писав:

І тебе забрала, мій друже єдиний
Мій Якове любий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролити
Кров добру, не чорну; довелось зашпш
З московської чаші московську отруту. .

ДЕБР, ДЕБРА — пустеля: «І дебр - пустиня неподіта, сділюючою водою вмита, прокнеться» (Т. Шевченко). Вживається часто в формулах заклинання нечистої сили: «Іди на дебрі, па скелі». — казали на адресу нечистого, пославши його в місяця. де він нікому шквдити не може (Ів. Франко, «Прпц.» І 535). Людині, яка не вмє триматися в товаристві, кажуть: «Чи ти з дебрів прийшов, що не знаєш, як до людей говорити?» (там же).

ДЕ БРОЛЫ (дюк, князь) — французький посол у Варшаві, який в 1753 надіслав до свого міністерства в Парижі просторий меморіал про Україну, в якому подав історію України й відносини її до Польщі й Росії. «Від того часу. — писав він, — як Польща втратила Україну, вона явно йде до загибелі. Московське панування в Україні завжди викликає незадоволення серед населення, і жаль, що справа гетьмана Мазепи не вдалася». Цей меморіал, знаходиться в Національній Бібліотеці Парижу. (І. Борщак).

ДЕВДЕР — ягась рослина, з якої в Букочні виробляли зелену фарбу, якою фарбували трупу (Зап. ЮЗЮтд. II. 351).

ДЕВКАЛІОН — мітичний грецький Пой, Син Прометея, чоловік Пірри. Виритгувавшись в когчегу від потогу, що його настав Зевес на грпінших людей, зробився прабатьком нової породи людей.

ДЕВЛЕТ ГІРЕЙ — кримський хан, з яким гетьман Пилип Орлик склав в 1711 р. договір про спільний виступ проти Московщини. Хан зобов'язався був допомогти українським козакам виволотися з-під московської залежності, і до визволеної Придніпрянщини прислати й Слобідську Україну, яку таким чином влячалося в межі відбудованої Української Держави. У наслідок цього договору Орлик із своїм військом та допоміжними татарськими військами вирушив на Київщину й, побиваючи московські залоги, дійшов був аж до Вілої Церкви, а хан вирушив на Слобожанщину. Тут йому спочатку щастило: населення, серед якого татари ширли Орликові універсали, зустрічало його з хлібом - сіллю, але хан, узявши Ново - Сергієвську фортецю, усупереч умові, вже на провесні повернувся до Криму, а москалі, просуваючись слідом за татарами, відібрали Новосергієвську фортецю і жорстоко помстилися над населенням, що вітало Орликових висланців. (Див. ДЕСЯТКУВАННЯ).

Був ще другий **ДЕВЛЕТ - ГІРЕЙ** — перекосський хан (1551 — 1577), який несподіваним насхоком у 1551 р. знищив Брацлавський замок.

ДЕ ВЕРЖЕНН (граф) — французький посол у Константинополі з 1754 р., перед тим посол у Стокгольмі, де підтримував акцію Орлика в справі незалеження України. Прибувши до Царгороду, Де Верженн налагодив зв'язки з Палимовським та Хв. Мироничем, останніми мазепицями в Криму. Через цього йшло листування українських патріотів з України і з Криму з Григорієм Орликом, що після смерті батька Пилипа (1742 р.) заллпився єдиним захисником українських інтересів в Європі. Де Верженн добився того, що Туреччина виплатила пенсію тим мазепицям, що ще жили, і добився того, що Туреччина запрошувала проти коло-

лізації південної України чужоземцями, на що вказували в своїх листах українські патріоти: «... Незабаром на Україні не буде вільного місця для природного населення», — писали вони Орликові в Паризь.

Де Вержени з свого боку писав до нього 6. VIII. 1758: «Туреччина знов починас розуміти вагу для неї України й бере в захист інтереси козаків, як за часів славної пам'яті Вашого батька...» Згідно з інструкціями в Парижу, Де Вержени увесь час підбивав Туреччину на війну з Росією, маючи на увазі, в разі перемоги Туреччини, відірвати Україну від Москви. 6. X. 1768 р. Де Вержени словищав Шуазеля, тодішнього міністра закордонних справ Франції: «Зрешті можу словити Вам, що прийнято часливе для нас рішення — війна Росії проголошена... Одноразом він писав графині Орликовій, з якою підтримував зв'язки після смерті її чоловіка (1759): «... На жаль, Ваш чоловік не дожив до цього дня, коли близькі до тріумфу інтереси його нації...»

Та війна скінчилася не так, як того бажав собі Де Вержени, і він, зробившись уже міністром закордонних справ Франції (з 1774 р.), ужив всіх заходів, щоб добитися злагоди між Україною та Росією.

В архівах французького міністерства закордонних справ переховується меморандум про Україну складений з приводу зруйнування Запорозької Січі в 1775 р. І. Борщак приніс у його авторство Де Вержени, що понад 20 років студював українську справу. В тому меморандумі читаємо:

»Козаків завжди і всі вважали за вільну націю; після того, як були під протекцією Польщі, вони перейшли під кримську протекцію; нині козаків під жорстоким пануванням Росії. Найбільша частина цієї нації заселила Україну Лівобережну, менша частина — Волинь. Поділяв і яких 12.000 людей займають береги й острови Бористени (Дніпра) між старими кордонами України й Криму».

Торкнувшись адміністрації в Україні і перелічивши останніх гетьманів, Де Вержени приходить до висновку:

»Україні досить численні й войовничі, щоб занекоїти Московію на випадок, якби відокремилася від неї. Через Україну завжди можна зробити значну диверсію проти царини (Катерини II). Тому нам потрібно ввійти в зносини з козаками; першим нашим кроком буде дізнатися про їх наміри, бо, як видно, ні Порта (Туреччина), ні хан не виглядають у козаків довіря до себе. Таку комісію треба доручити особі, що мала б досвід у справах цієї нації; певність цієї особи до Франції мусить бути доведена, і відповідна людина має бути дуже зручна, бо справа занадто делікатна. Якщо й до цього не можна буде завжди дезавувати такою емісаром. Найкраще було б, звичайно, послати когось із України, яка належить до Польщі, але це неможливо, бо козацька нація ненавидить

поляків, як і москвитів. Ніхто у Франції не був такої компетентний у козацьких справах, як небажик граф Орлик. Потрібно обміркувати умовини, які можливо було б запропонувати козакам щодо їх долі, як вони відокремляться від Московії. Але, знов повторюю, справа ця — великої таємниці. Відкриття петербургським двором цих делікатних зносин напевне потягне за собою руйну на завжди проекту позискати нам козаків. Можливо також, що в разі компромісу, Росія візьме Україну на страшні муки. Тоді з одчаю українці піднімуть повстання, будуть назавжди знищені, що в ґрунті речі було б великим вщастям і для інтересів королів і для великих ідей нашого віку. Отже, конечно потрібно все підготувати заздалегідь щоб, як повстання вибухне, воно не було б бодай безкорисне...»

ДЕВ'ЯТИЛ, ДЕВ'ЯТСИЛ — рослина, корені з якої, зварені на меду, ліч хворі на сухоту (на Херсонщині). Істремов «Лет.» III, 117). У Галичині казали: «В таке відля — дев'ятисильник; якщо його на дев'ятьох утреньях освітити, то воно помагає на кожну слабість...» (Етн. Зб. НТШ, V, 167).

ДЕВ'ЯТИНИ — поминки по померлому на дев'ятий день по смерті.

ДЕВ'ЯТУХА — дев'ята п'ятниця від Великодня. Її шановано в усій Сх. Європі. Крім того, **ДЕВ'ЯТУХОЮ** звали гречку, посіяну на дев'ятому тижні після Великодня.

ДЕВ'ЯТЬ — квадрат трьох — особливо магічне число, яке вживалося в усіх закляттях та в різних магічних актах. Всі замовляння проти різних хворіб, наведені в Зап. Сх. Зап. Оуд. II, повторюються дев'ять раз, і тільки одне повторюється три рази.

Щоб прикликати відьму, треба, мовляв, взяти шматок сирого полотна, заткнути в нього 9 голків і варити, то відьма зараз приближить чогось просити» (Б. Гнатюк «Знадоби...» I, 311), або треба палити на сковороду молока, вкинути в нього три рази по 9 голків і всунути в піч, то відьма зараз же приближить (там же, II, 788-90).

Від уроків палили тернину, а з неї 9 гугликів кидали в воду: якщо вони поринали, було зурочення, а якщо виринали, то значить, не було нічого небезпечного (Етн. Зб. НТШ, XXXIV, 162).

Гуцули мали таку магічну формулу, якої вживали вночі, щоб не боїтися нічого: жодна нечиста сила не могла б до тої людини приступити, що вимовила б ту формулу: «Що одне? Що два? ... Що дев'ять? — Дев'ята стала казка кам'яна навкрути двора...» (Головальський, III, ст. I). Число 9 оточувало людину (чи її двір), ніби чарівним колом, якого не в силі перейти нечиста сила.

Зрештою, і в інших народів число 9 мало фатальну силу. У трагедії «Едіп» Софокля, хор співає Едіпові: «Ти покладаєш з обох боків жертвіника по 3 рази дев'ять галузок оливокового дерева і будеш так молитися Евменідам...»

Данте писав, що за Іголомесом і християнськими письменниками, виявляється безсумнівно, що небесних рухомих сфер було дев'ять. (Пісня II «Бож. Комедії»).

ДЕДАЛ — атенський мистець, що, поповнивши злочин, втік був на острів Крит, де побудував славнозвісний Лябірінт, з якого було неможливо вийти, так було багато в ньому всяких ходів та переходів, між собою поплутаних (див. АРІЯДНА).

Дедал був своєрідним Леонардом доісторичних часів — був різьбарем, архітектором, балет-майстром і винахідником. Йому приписували першу спробу людського лету: коли цар Мінос засадив його з сином Ікаром в побудований ним лябірінт, Дедал побудував крила, зіплені воском і на цих крилах вони вилетіли з лябірінту. На нещастя, Ікар захотів, в оп'янінні лету, надто наблизитися до сонця, і воно розтопило віск, що тримав крила: Ікар увів у море і загинув. Дедал полетів до Сіцилії. Це було ніби яких 4.000 літ тому, але ім'я Дедала дожило до наших днів, як мітичного винахідника першого літака:

Дедала бистроумного нащадок
Пилве, як хижий і стокий птах
(М. Рильський)

ДЕДУКЦІЯ — логічний вивід вужчого висловку з ширшого загального твердження. Дедукція протилежний метод — ІНДУКЦІЯ.

ДЕЗЕРТИРСТВО — самовільне залишення війська, що вважається за тяжкий злочин, особливо під час війни, як зрада Батьківщини і товаришів, що змагаються з ворогом далі на фронті.

Кращі сини українського народу, ось уже 40 років, криваво змагаються на фронті національного й державного визволення. Усе поставлено на карту.

Іде змагання в обороні всіх матеріальних та духових скарбів нації. — Іде змаг за українську історію, яку сфальшовано й пущено в світ на шкodu слави української нації; іде змаг за стару українську культуру, яку привласнив собі московський нард разом із славним тисячолітнім іменем Руси; іде змаг за створення підстав для нової української культури, нової її слави. І кожний інтелігент, що залишає національний фронт цієї великої боротьби, щоб умити по-ляльському руки і стати осторонь, — творить духове страшне дезертирство; кожний інтелігент, що переходить на службу ворожій нації, ворожій культурі, зраджує власну. Логіка кожної, а в тому й духової, війни проста і ясна: люди, що пропагують мирне співжиття з во-

рогом, — це його агенти. Вчені, що даються використувувати ворогові, — злочинні шкідники. Письменники та інші «інженери душ», що здобувають ордени за чужій службі, — продажні душі. Всі вони разом — духові дезертери з фронту національної визвольної війни.

ДЕІСУС — образ, що представляє Христа, як Царя Слави, посередній, а Богородицю і Івана Предтечу по боках у молитовній поставі. Цей образ — головний в повному ІКОНОСТАСІ (див.).

ДЕЙВІС РІС — англійський політичний діяч, член лейббурської партії, віце-міністер внутрішніх справ в першому уряді Макдональда, член Палати Послів. З нагоди мафіфикації українців у Польщі в 1930 р. провадив активну кампанію в їх обороні, відвідав Варшаву й Львів, де відбув наради з українськими посланцями, відвідав митроп. А. Шенгіцького й єп. Ів. Бучка, відвідав галицькі менші міста і в наслідок всіх цих відвідів видрукував кілька статей в англійській пресі в обороні прав українського народу.

ДЕЙНЕКИ — озброєні дубинами, чи киями, селяни, що приставали до козацьких відділів під час повстання. Із таких дейнек, позбавлених усякої державницької ідеї, цілий полк ніхоти zorganizував був в 1657 р. полтавський полковник Мартин Пушкар, прихильник Московщини, ворог гетьмана Виговського, (загинув у бою з ним під Полтавою в 1658 р.).

Наш історик В. Липинський дуже суворо осудив ролю дейнек в нашій історії:

»Давніше, побіч Січових Липарів Святого Хреста, тасали в Україні XVII — XVIII вв. юрби дейнецтва. Вони лицарство козацьке вкінці знищили і »без доброго християнського сумління, — як каже про них Величко, — без оружжя до війни прилично, з серями до убійства тільки і грабежу готовими, — з українства засуджене на знищення гніздо підлости зробили. Сьогодні, коли одні всім серцем і розумом шукають такого Слова — Духа українського і такого методу організації державно-творчих сил, від яких могла б зачатись реальна Українська Держава, вони, ці другі, всю майже пресу українську обсівають, перших своєю ругинською ідією заливають...» («Листи...» ст. XIX).

ДЕ КАСТЕЛЛЯНО граф БОГДАН — автор книжки в англійській мові (1934 р.) »Година інтенсивного життя», в якій автор оповідає про своє життя: проходить він із французької родини, що числить вже понад 1.100 років історії. Народився й молодість провів в Україні, де вчився в житомирській гімназії та в київському університеті. Батьки автора мали величезні маєтки на Волині і на Київщині, і життя автора було тісно зв'язано з життям польської та московської аристократії. За першої світової війни він

не раз возив приватне листування царської родини до лондонського королівського двору, і назад. З таких кол трудно злати чогось доброго для українців. В таких колах, коли й згадують про існування України, то тільки як «Малоросія», а українська національна відмінність та самобутність видається «злочинною вигадкою». Але книжка Де Кастеляно робить приємний виняток. Невважаючи на те, що по скінченні університету, автор прожив 20 років поза Україною, не пропускає він жадної нагоди, щоб підкреслити вищість української культури над московською, вищість українського селянина над московським. Саму книжку присвячено «тям, хто любить рідну хату й батьківщину». Читасться книжку, як найбільш цікавий роман, і вона, не переслідуючи ніяких пропагандивних цілей, збуджує в читача любов і цікавість до України.

Для українського читача матимуть особливу цінність сторінки, присвячені описам Волині, характеристичі відносин у житомирській гімназії та в київському університеті. Ось, наприклад згадка про бурхливі події в університеті напередодні революції 1905 р.:

»Один із професорів, Пихно, хоча й був сином українського селянина, зробився тим не менше завзятим московським націоналістом і користувався серед студентів великою непопулярністю. Університет був тоді дуже космополітичний. Великоросів (москалів) було в ньому порівнюючи мало, а головну масу студентства складали українці і поляки, з додатком татар та черкесів, бо київський університет був найбільший для студій до Кавказу. Крім того, були в ньому звичайних 5% жидів, бо тільки такий відсоток міг бути тоді по школах і університетах. Проф. Пихно був видавцем щоденника «Київський Голос» (автор помилився: часопис Пихна називався «Київлянин», Є. О.), в якому він завжди нападав на українців і на поляків. Після одної такої наласної статті за його підписом, студенти вирішили зробити йому демонстрацію. Кожний з них приніс на лекцію силу чисел професорського щоденника і, як він увійшов до аудиторії, почав бомбардувати жмутками того часопису. Поміж найбільш активними учасниками демонстрації були мій брат Степан, граф Сольський і чимало українців. Уряд вирішив тяжко покарати провідників демонстрації і вислав 18 студентів, а поміж ними і брата та гр. Сольського, на один рік до Сибіру... Ця ненормально - сувора кара викликала обурення 3.000 студентів, які відмовилися ходити на лекції і збиралися в університеті тільки для розмов, обговорюючи можливості дальших демонстрацій. Військовими силами тоді командував в Києві славновісний ген. Драгомирів, який розумів настрої молоді. Отримавши наказ викинути студентів силою з університету, він виставив гарматну батарею в парку проти університету і протелеграфував до міністерства:

— Гарматні позиції, ворога не видно...»

На ст. 55 Де Кастеляно робить порівняння між українською мовою і мовами інших слов'ян:

«Я вже згадував, що українська мова відмінна від московської. В дійсності це одна з слов'янських мов, які відрізняються між собою, як флямандська від німецької, португальська від еспанської. До них належать такі мови: болгарська, сербська, чеська, польська, українська, білоруська і московська. З-поміж них болгарська мова найменш музикальна і повна слів турецького походження. Чеська мова видається іншим слов'янам дитячою, бо в ній багато слів ненормально зміячених, або зменшених. Щодо польської мови, то вона незвичайно трудна і повна таких звуків, як «ш» та «ч», тим часом як українська мова дуже музикальна і м'яка...» Поміж численними ілюстраціями книжки, видрукованими на окремих листах, треба особливо відзначити два прегарні образки з старих дереворитів: «Оранка в Україні» та «Українська дівчина - жниця».

ДЕ КАСТРО ХУАН (1818 — 1890) — еспанський музиколог і композитор. Своєю спеціальною працею в латинській мові «Метода Греко - Слов'янського Церковного Співу», що вийшла в Римі 1881 р., він зазнав тодішній музичний світ з нашою музичною церковною культурою.

ДЕ КАСТРО — еспанський амбасадор у Відні за першої світової війни. З доручення короля Альфонса XIII він вів переговори між Австрією та Росією в справі звільнення митроп. А. Шептицького, якого заарештували москалі 3. IX. 1914 у Львові. Австрія погоджувалася обміняти за митрополита небезпечного московського шпигуна Дмитра Янчевського, засудженого на смерть, але російський уряд відкинув цю пропозицію. Переговори тяглися довго, за якими москалі відкидали всякі пропозиції, вперто не погоджувачес на звільнення українського митрополита. (Д. Бучинський в «Н. Меті» 8. II. 1958).

ДЕКОРАТИВНІСТЬ — перевага в мистецтві зовнішнього над внутрішнім, при якій відходять на другий план глибший зміст, а надається більше ваги зовнішнім ефектам. Такою декоративністю визначається особливо т. зв. бароковий стиль (БАРОККО). «У психічній сфері стремління до декоративності, до широкого жесту, до імпозантності природно веде до певної ілюзорної пишноти та масштапності, за якою може нема достатньої духовної підтури: веде до певного психічного авантюризму, що відбивається в житті і в культурній творчості» (Дм. Чижевський).

Про декоративність в українському мистецтві писав Є. Маланюк: «Малорос у мистецтві як людина спустошеної душі, по опанован-

ні техніки, інстинктивно кидається до всілякої декоративності, щоб, очевидно, ту пустку прикрити. Під декоративністю тією треба розуміти не тільки котурянність, барвисту піротехніку, екзотичність і т. п., але й показну голівку скаліченої форми, різні формалістичні витівки, врешті тої технічний театризм, ту екзгібіціоністичну балаканню про творчість, замість творчого ділання, що складає може найбільш шкідливий і характеристичний елемент мистецької кризи». («Проблем», 1941, 292-93).

ДЕ КЮСТІН, маркіз АСТОЛЬФ, француз, автор славетного твору «Подорож по Росії», виданого вперше 1841 р., перевиданий в 1953. Пробув він у Росії три місяці — в Петербурзі та Москві та ще трохи в Нижньому Новгороді (тепер Горький), отже в Україні не був і українців та взагалі національностей Російської імперії не примітив, але, ознайомившись з духом московської культури (був кілька разів на приватній аудієнції у царя Миколи I), написав яскраво антимосковську книжку, в якій виявив справжню прозорливість: «Росія, — писав він, — дивиться на Європу, як на здобич, яку напї незгоди скорше чи пізніше видадуть їй; вона культивує анархію серед нас у надії мзти зись з тієї коруші, якій вона сприяє, бо це відповідь її власним виглядам».

Або ще докладніше:

«Коли наша космополітична демократія, принісши свої останні плоди, зробить війну нещасною народам; коли т. зв. найцивілізованіші нації світу спроможуться обезсилити себе самих своїм політичним безладдям і ступнево вдадуть у дрімоту у межах власних кордонів, не дбаючи про зовнішній світ... тоді ми зазнаємо останньої інвазії вже не з боку варварів - невігласів, але з боку майстрів у політичних хитрощах та лицемірстві...»

ДЕЛІКАТНІСТЬ — дорогоцінна риса чуйних душ, що виявляється в великій уважності до почувань інших людей і в зусиллях їх пічми не уразити. Оповідали про Тюренна, славного маршала короля Франції Людовика XIII та Людовика XIV, що він визначався великою делікатністю. Помітивши в своєму почоті бідного старшину, що мав під собою неадалого коня і довідавшись, що він не мав можливості придбати кращаго, Тюренн запросив його до себе на обід і сказав йому:

— Хочу попросити вас про ласку. — може бути, що ця моя просьба видається вам надто нахабною, але прошу мене проетати. Вачите, я старіюся, і мої коні надто жваві для мене. Признаюся вам, що я ними їжджу з деяким побюванням. Натомість я завважив, що ви маєте дуже спокійного коня, який дуже мені підійшов би. Чи не були б ви такі ласкаві обміняти його на одного з моїх?

Тюренн знав, що незаслужені дарунки, особливо бідним людям, їх ображають, бо вида-

ються милостинею і вибрав найделікатнішу форму подарувати бідному старшині чудового коня, удаючи ніби тим самим той старшина робить йому найбільшу ласку.

Відомий французький письменник Олександр Дюма (син) був дуже щедрий, і не було дня, щоб він комусь не допоміг, — але робив це з найбільшою делікатністю: «Милостиня, — казав він, — повинна бути анонімною... Зрештою, таким чином уникається виявлю невдячності...»

Одного дня він зайшов до книгарні:

— Як продаються книжки пана X? — запитав він.

На жаль, вони зовсім не продавалися.

— Я це знав, — сказав Дюма, але цей письменник має талант і дуже бідую. Я хотів би йому допомогти, не вразивши його амбіції. Ось гроші. Скажіть йому, будь ласка, що його книжки добре продаються, і що то його авторська частина...

У цій своїй делікатності Дюма тільки йшов за заповітом Христа, який наказував давати правою рукою так, щоб про це не знала ліва (Матв. VI, 3), — це було навчання про найвищу делікатність, на яку нездатні фарисеї.

Делікатність значно облегшує життя в суспільстві, стирає надто гострі різьки у взаємних відносинах між людьми і намагається кожну гірку правду представити в найприємливішій формі. Проте, тут делікатність може набувати й хворобливих форм, перетворюючись іноді в душевну кволість, що межує з блягузством, із дезертирством із фронту правди. Л. Андрєєв у своїй п'єсі «Професор Сторіцін» дав нам образ такого хворобливо - делікатного тина: «Бачь люди — казав професор, — які тіпаться, коли натраплять на злодія чи виймають злочинця, або виявлять брехуна. Ці люди мене дуже дивують. Я, натомість, коли буюю з яким брехуном, почуваю себе дуже ніяково і навіть сам починаю допомогати йому в його брехні, навіть коли ця брехня звернена проти мене...»

ДЕЛІЯ — рід плаща без рукавів, що його носили в Україні в XVI-XVII ст. Його прищипували клямрою на правому плечі, і був він звичайно з великим комром. Що коротша була делія, і що вищим футряний комір, тим делія вважалася за кращу. З часом делія втратила привілею бути тільки панським вбранням (головне кінотчиків), і мало відрізнялася від КИ-РЕЇ. Делія, що в XVI ст. ясніла від золота та робилася з найдорожчих тканин («Делія з чорної адамашки» у Грушевського «Іст. У. Русь», VI, ст. 70), у XVIII ст. робилася вже з простої бавовни.

ДЕЛЛЯ ВАЛЛЕ ПІЕТРО (1582—1652) — італійський гуманіст, подорожник. У 1620 р. він зустрів у Персії якогось українського козачка, зі слів якого докладно шерпів про козач-

чню в творі «Подорожі Пістра Делла Валле, Пелегріна» (перше вид. 1650 р. у Римі).

ДЕЛЮВРІЄ др. **ЖОРЖ** — ніби французький журналіст, що дописував в 1935 р. (а може й пізніше та раніше) до відецьких часописів в українській справі. — пропагандист «єдність всіх руських країн». Насправді ж це був псевдонім д-ра Вас. Панейка, видатного колись українського галицького діяча, що став москвофілом.

ДЕ ЛЯГАРД, граф, француз, що переїжджаючи в 1811 р. з Москви до Відня, був в Україні і видав опис своєї подорожі в Парижі (1824 р.). Його спостереження, як зазначив проф. В. Січинський, досить поверхові. Про Глухів він писав, що це «чужде місто, колись осідок уряду, знищений пожежею майже на дві третини».

У Батурині, відвідавши могилу гетьмана К. Розумовського, він писав: «Хоч різьба (нагробку) посередня, але велика кількість мармору різних кольорів, бронзи і позолоти вважує, як ціннішість намагастя боротися з силою забуття і смертю».

Вільність спогадів Де-Лягарда торкається розкошу й розваг московських і польських панів (Київ, Тульчин, Гумань), які забравши до своїх рук українську землю, не бачили меж своїм багатанкам. Коли автор торкався української історії то відбивав погляди саме цих чужинців, загосподарених на нашій землі, тому курені в нього це — «підземні мешканці», а всі козаки відзначалися великою жорстокістю, від якої, мовляв, мусіли терпіти бідні пани. . .

ДЕЛЯМАР КАЗІМІР (1797 — 1870) — французький сенатор, редактор газети «Ля Патрі» («Батьківщини») 1869 р. він вніс до французького сенату петицію в українській справі, яка потім вийшла й окремою брошурою в франц. мові під заголовком «П'ятнадцятимильйонний забутній нарід в обличчі історії». В цій своїй праці писав: «Москалі привласнили собі назву русинів, щоб надати собі очевидні права на володіння цим народом. Це змішування дало можливість москалям змішувати в однім спільнім імені росіян: русинів — без сумніву слов'ян і москалів, слов'янство яких більш, ніж сумнівне...»

ДЕ ЛЯ НЕВІЛЬ — дипломатичний агент французького уряду, який був у Москві в 1689 р. п'ять місяців і залишив «Записки про Московію», в яких скрізь називає нашу землю Україною. Описуючи ворохобню кн. Голіцина проти Петра I, він писав:

«За весь час, коли гетьмани вважалися підвладними московському царю, вони ніколи не приїздили до Москви. Але Голіцин, під претекстом відзначення гетьмана перед царями (тоді царювали Петро і Іван під регентством

старшої сестри Софії, якої довіреною людиною був кн. Голіцин. Є. О.), а в дійсності з зовсім іншими намірами, закликав Мазепу до Москви з 500 особами його вищої старшини. Шлі час перебування гетьмана в Москві я не міг дістати у московитян дозволу бачити його і тому кілька разів уночі, я, переодягнений, відвідував його...»

Про самих москалів Де Ля Невіль писав: «Москалі, власне кажучи, справжні варвари, недовірливі, брехливі, жорстокі, жebraки й труси... Вони до тої міри грубі й неосвічені, що, без помочі німців, яких у Москві велика сила, не могли б нічого доброго зробити. . .»

Про Мазепу Де Ля Невіль писав:

«Цей князь з обличчя негарний, але людина дуже освічена і прегарно говорить латинською мовою. Він родом козак і був при дворі короля Казіміра. . .»

ДЕ ЛЯ ФРІЗ — французький лікар, що в війні з москалями потрап у полон у 1812 р. і залишив про цей свій полон на Чернігівщині «Записки», в яких описував з захопленням українські танці, зокрема козачок: «Жінки виконували танець з такою досконалістю і грацією, що й на паризькій сцені заслужили б вони ослеси».

Перебуваючи на гостині в гр. Завадовського на Чернігівщині, в Дяличах, автор з таким же захопленням описує пишну палату Завадовського, яку вбудував італійський архітект Джакомо Кварені. На прийнятті в графа, при десерті «днувався великій кількості анапасів, у Франції зовсім невідомих. Ці овочі вирощують у графських оранжеріях». Йому показувано «усі чудеса палати», де було 100 кімнат. Одна з заль мала гобелінові тапети, а «навколо були мармурові статуї. Майже скрізь були розвішані образи першорядних майстрів.» Прекрасна була церква з образами італійських майстрів. «Образ Богородиці — був це портрет графині Завадовської, відомої красуні».

Заходили й до великої оранжерії, «де були цілі алеї помаранчових дерев, повних овочів; звідси перейшли до теплиці, де вирощували анапаси — ці підіривникові рослини. . .»

ДЕМАГОГІЯ — неперебірливі засоби агітації, намагання підлецуваням до народних мас, обіцянками, неможливими до словення, але спокусливими, опанувати владу над тими масами і використати їх у своїх особистих, або вузько - партійних, клікових цілях. Демагоги грають головно на низьких інстинктах юрби та на її невмінню критично думати. Вони завжди звертаються до почуттів, намагаючись їх розпалити якнайбільше, і ніколи до холодного розуму. Демагогія — найгірший й найнебезпечніший ворог справжньої демократії, бо, говорячи тільки про права людей, і ніколи про їх обов'язки, розкладає мораль народу і підриває

самі підстави демократії, що ґрунтуються на рівності прав і обов'язків. Демократія — це ж влада народу, і хто не має бажання виконувати обов'язки в відношенні до свого народу, до свого суспільства, не заслуговує й на права.

Демагогія все спрощує, вона не допускає посередніх категорій між двома абсолютними термінами, для неї не існує можливості співпраці, чи, як тепер люблять говорити — консолідації дії в загальних інтересах, з принесенням у жертву менших дрібних інтересів. Демагог, на ґрунті політики, не допускає жадних компромісів, ні півтіні, ні піввігнала: »Все або ніщо!« — це правило його публічних виступів. Наклепи, образи, дифамація, запальні фрази — це його зброя. Пісю зброєю він руйнує демократію, якій на словах ніби служить, і підготовляє ґрунт диктатурі.

Класичним прикладом демагогів давніх обліційних часів були жидівські ватажки Авірон і Данан, що, не розуміючи великих замірів Мойсея, докоряли йому, що він вивів жидів «із землі, що текла молоком та медом», щоб «помогти їм у степу» (IV кн. Мойсея XVI, 13):

«Скільки люда в пустині лягло!

Ті піски і ті скали

Сотням тисяч Ізраїля

Домовиною стали!» (Франко «Мойсей»)

Прикладом демагога євангельських часів був Пилат, який — «бажаючи зробити приємне народові» (Марк. XV, 15) відпустив розбійника а Христа, після тортур, наказав віддати на розв'язтя. Демагогом був і Фелікс «Діяній Апостольських», який «щоб задовольнити Юдеїв», залишив ап. Павла в кайданах (XXIV, 27). Христос ніколи не радив слухатися голосу темної неосвіченої народної маси, що нею можуть кермувати арчуні своєкорисні демагоги, які зміють підлегуватися до юрби і тим здобувати собі її голоси, її приязнь. Навпаки він попереджав апостолів, що ота темна народня маса довгий час не буде в стані зрозуміти їх високого навчання, а, проте, вони повинні далі голосити євангельське слово правди: «І будуть всі вас ненавидіти через ім'я Мое. (Марк. XIII, 13).

Найбільшого майстерства демагогії досягли московські більшовики на чолі з Леніном, які все кидали різні демагогічні гасла не для їх здійснення, а тільки для збудження найнижчих інстинктів, що перетворюють народню масу в безвідповідальну юрбу. Коли треба було в 1917 р., щоб армія кинула фронт і звернулася на «внутрішнього ворога», більшовики вигукували: «Мир хатам, війна палацам!». «Грабуй награбоване!» «Вий буржуї!» Коли народ троху опритомнів і став усвідомлювати все безглуздя більшовицької політики, більшовики, щоб зняти відповідальність з заповідані і скрувати гнів мас в інший бік, почали вигукувати: «Вся власть на місцях!». — Мовляв, шукайте винних не в Москві, а серед місцевих ца-

диків. Коли треба було Москві винищити українське селянство, знову кинено демагогічне гасло: «Зикривай куркулів та підкуркулів!» Винищення української інтелігенції йшло під демагогічним цюкуванням: «Смерть ворогам народу!» «Смерть буржуазним націоналістам!» Обдурювання робітників і колхосників йшло під демагогічними гаслами «Вудь ударником!» «Виконати й перевиконати!» «Вудь стахановцем!» і т. д. і т. д. Не дурно євангельський філософ Ортега-і-Гассет писав: «Демагоги — найгірші пидзичники цивілізації і культури». Англійський історик Маколей і собі відзначав: «В усіх століттях, найгірші виродки людської натури знаходилися поміж демагогами». І народні маси, хоч які темні, з часом, навчені гірким досвідом, теж не усвідомлюють. І тоді приходить момент, що його описав Ів. Франко в «Мойсеї»: справний, жертвенний вожак, що не підлегується до юрби, не потурає її низьким матеріалістичним інстинктам, а хоче вести нарід до високого призначення, кидав него героїчне гасло: — «До походу! До бою!»

Ще момент — і прокинуться всі

З остовпіння тупого,

І не знайте жадеи, що вмиць

Притушило до нього.

Ще момент — і грошій крик

Гірля сто тисяч повторить;

Із помадів лівних пра мить

Люд героїв сотворить.

Задуднять — і в пустині пісок

На болото замість,

Авірона камінням юб'ють,

А Данана повісять...

ДЕМЕСНИК, ДЕМЕСТВЕННИК — вчений, співак, диригент хору в Україні - Русин. Літописи згадують в Києві дім »демесників« катедральних у Печерській манастирі теж був свій »демественик«, і це було, — зазначає проф. М. Грушевський, — «важне становище», бо мусів він не тільки добре співати, але й знати «устав»: печерський демесник Степан виїшов просто на ігумена, а потім на єпископа. («Лет. У. Русин». III, ст. 452).

ДЕМЕТРА — ЦЕРЕРА — богиня класичного Олімпу, донька Кроноса й Реї, отже сестра Зевеса. Серед олімпійських богів Деметра зайняла місце давніших Геї та Реї, себто зводилася персоналіфікацією Матері-Землі, хоча в вужчому значенні вона вважалася богинею хліборобства, якого навчила людей. Тому ж, що хліборобство з'являється вже на значному ступні цивілізації, Деметрі приписувано благородну заслугу поширення перших початків цивілізації й випитворення з диких ловів та мандрівних пастухів перших осілих людей. У ній своїй ролі Деметра товаришить Діонісові в його цивілізаційній праці, і тому часто фігурує разом із ним у легендах.

Кожне здорове суспільство розвивається звичайно на ґрунті здорових родинних відносин і ніщо не сприяє так цивілізації, як родинне життя. Тим-то Деметра була захисницею шлюбу й надавала йому сталості. У різних народних зборах, що збираються в наслідок поширення цивілізації і спричиняються до вироблення розуміння громадських обов'язків, Деметра неодмінно бере участь, як захисниця здорових громадських елементів.

Найбільшим осередком культу Деметри був Елевзін: тут відбувалися т. зв. Елевзінські Містерії та Великі й Малі Елевзінські Свята на шану Деметри. Великі Елевзінські свята тяглися дев'ять днів і відбувалися кожних 4 роки. Культ Деметри, завдяки таємному зміслові, вкладуваному в різні обряди її свят, здавна приймав форму містерій, себто таємного культу, в якому могли брати участь тільки ті, що пройшли певні проби, чи ініціації. Щоб бути допущеним до проб, треба було мати значний моральний стаж і незаплямовану репутацію. Варварів, себто чужинців, до них спершу не допускали, але з часом цю заборону було знесено. Між ініційованими, себто між тими, що пройшли пробу, відрізнялися три ступні: місти, епошти і гіерофанти. Обряди ініціації складалися з мімічних та символічних сцен, що представляли міги про Деметру та її доньку ПЕРСЕФОНУ (див. у). Під час цих містерій мідні струменти наслідували плач і лемент Деметри, з приводу пірвання Персефони Гадесом. Потім, коли Персефона віднаходилася, на місце тужливих сцен приходили веселі. Піддавані ініціації, себто прогам, мусли блукати в темряві серед незрозумілих згуків, що жахали й лякали людей духово незагартованих, але потім вони несподівано виходили на ясно освітлені місця, де веселі хори й юрба танцюристів виявляли свої радости. Ці несподівані зміни, переходи від темряви до світла і від горя до радости символізували звільнення ініційованих від мук некла та перехід їх до Елісейських нив та нестерельності.

Римська ЦЕРЕРА цілком відповідала грецькій Деметрі. Сивільські вивки під час голоду що стався незабаром після вигнання з Риму Тарквінів, порадили римлянам запровадити культ грецької Деметри, як найуспішніший засіб боротьби з голодом.

У мистецтві Деметру - Цереру представляли звичайно в постаті жінки, що вражала, разом із великою гідністю, своїм ласкаво-лагідним виразом. В руці вона тримала колосся, яким укітвано й її голову. Крім того, вона часто має в руці й голівку маку, щодо значення якого погляди розходяться: деякі бачать в маковій голівці форму землі, а її нерівності — мали б означати гори й долини, а безліч макового насіння символ родючости. Та інші з більшою рацією вказують на наркотичні властивості маку, що приглушують найбільший біль. Легенда ж Деметри трактує головне про горе, яке

вона пережила в наслідок втрати доньки Персефони.

Іноді має Деметра в руці й смолоскип, що нагадує той, який вона запалила від полум'я Егги, коли випустила в розшуки Персефони. Важливим атрибутом Деметри була колісниця, якою вона даремно роз'їздила з країни в країну, розшукуючи доню. До колісниці виражено звичайно пару драконів, чи крилатих зміїв, бо гади зі всіх земних тварин живуть найближче до землі і тому вважалися найближчими Деметри, або пару биків, бо бик у всіх давніх містогіях символізував землю, а зокрема її родючість та творчу силу. Іноді ми бачимо на Колісниці Деметри молодого хлопця — це ТРИПОЛЕМ, що з доручення Деметри розносить із країни в країну знання хліборобства.

Густинянський літопис (поч. XVII ст.) утотожнював Цереру з українським Купайлом, який, моляв, був »бог обліля, ако же у елін Церез» (Церера).

ДЕМОГРАФІЯ — наука, що, користуючись статистичними даними, встановлює стан населення даної країни, його склад і зміни через народний та смертність.

Київське Статистичне Видвництво випустило наприкінці 1957-го року великий статистичний збірник, під заголовом «Народне Господарство Української РСР», що його опрацювало Статистичне Управління УРСР. Отже, з нього доводиться офіційні дані про безперервний спадок числа народжень в Україні і водночас, не зважаючи на спадок також числа померлих, про постійне зменшення приросту населення. У 1913 р. народжувалося в Україні 44 дитини на 1000 душ населення, в 1926 р. народжувалося ще 41,4 на 1000, а в 1940 р. число народжених унало вже до 27,7, а в 1950 — до 22,5 а в 1953 р. до 20,2, і в 1955 р. — до 19,7. Подані в Збірнику (ст. 471) цифри виявляють також постійний спадок природного (чистого) приросту населення: в 1926 р. ще було 23,7 на тисячу, в 1940 — вже тільки 13,1, в 1950 — 14,1, в 1952 — 13,04 і в 1955 — 12,3. «Цей жахливий баланс — один із найяскравіших показників тих »досягнень», що їх завнала Україна за 40 років московської комуністичної окупації» («Свобода» 25. I. 1958).

Не можна тут не пригадати, що до Переяславської угоди москалів було менше від українців, тепер удвоє більше. (Р. Задесьнянський «Творчість Лесі Українки», ст. 119). От куди веда й веде московська демографічна політика, якій несевідомо допомагають ріжні наші малороско-москофіли!

ДЕМОКРАТІЯ — народоваля, одна з трьох правильних форм державного устрою, (монархія, аристократія, демократія), які нередбачив Арістотель (див.). Розрізняють демократію безпосередню, коли народ виконує владу на загальному народньому зібранні, як то було в давній Греції та в первісному Римі; тоді вся держава складалася з одного міста, я-

кого всі вільні мешканці були рівноправними громадянами тої держави. В наших сучасних державах, що займають величезні простори й начисляють величезну кількість громадян, функціонування безпосередньої демократії неможливе. Тому, в сучасних нам державах з т. зв. демократичним режимом маємо демократію ПОСЕРЕДНЮ, або РЕПРЕЗЕНТАЦІЙНУ, коли народ виконує свою владу, чи волю через своїх представників, обраних в загальних, таємних, вільних виборах.

Французький соціолог М. Дюверже стверджує: «Чиста демократія неможлива. Маса не має можливості урядувати. Кожний уряд з необхідності ОЛІГАРХІЧНИЙ (уряд небагатых, в. О.). Демократія існує тільки в тій мірі, в якій правляча меншість виходить із маси і підлягає контролі з одного боку обраних представників народу, а з другого боку — свобідної преси. . .»

Але саме тому, що «чиста демократія неможлива», варіанті т. зв. демократичних режимів безкозачні: бачимо, з одного боку, демократію в сутю республіканській Швейцарії, або у Франції, або в США, що значно рижняється між собою в своїйому державному устрої, а з другого боку бачимо її навіть і в монархічній та аристократичній Англії.

Проте в цих західних демократіях є щось спільне, що їх всіх єднає: це, по-перше, спільне розуміння під волею народу волі більшості населення, виявленої шляхом виборів, і необхідність користися волею цієї більшості, а, по-друге, рівноправність всіх громадян (теоретична) перед законом.

Англійський історик і публіцист Артур Браєнд подає таке окреслення основних засад сучасної Західньої демократії: 1. Право вільно висловлювати свої погляди на політику уряду і бути в опозиції до нього; 2. Право усувати той уряд, який не відповідає більше волі народу (себто, волі більшості); 3. Право народу висловлювати свою волю щодо зміни конституції; 4. Незалежність суду від уряду та органів виконної влади. 5. Забезпеченість від терору та репресій за зв'язки з тою чи іншою політичною партією; 6. Пошановання чужих поглядів і взаємна терпимість в політичних та суспільних взаємовідносинах; 7. Право людини на працю та на особисту ініціативу, поскільки вона не шкодить загалові; 8. Рівноправність всіх громадян, незалежно від їх майнового стану, супроти суду та державних установ. . .

Для держав західньої демократії нарід, що має виявляти в державі свою волю це — сума всіх рівноправних громадян тієї держави, незалежно від їх походження, від їх віровизнання, від роду їх праці та від їх професії. Але в ССР, де Москва витворила «найдемократичніший» режим, під народом розуміється тільки робітничий та селянський пролетаріят, очолений технічною інтелігенцією та керівання партійною бюрократією, тому в протилежність

«буржуазному» Заходові, де демократія означає волю більшості населення з одночасним пошануванням прав національних, суспільних та ідеологічних меншин, в ССР «демократія» — це диктатура класу людей, що зуміли опанувати владу і тримають її силою поліційного терору та «демократичних» загальних, але не таємних і не вільних, виборів, намагаючись витворити з різних груп населення одноманітну сіру масу, позбавлену всяких характеристичних особливостей. Для цієї цілі не вехтується навіть таким жорстоким засобом, як ГЕНОЦІДІЙ (див.), себто масове винищування цілих населень, що виявляють своє непогодження з політикою «найдемократичнішою» влади, яка намагається все зцентралізувати, все зівелювати, все і всіх підбити одній «генеральній лінії».

ДЕМОН — первісно добрий чи злий дух, що служив за посередника між людьми і богами: він вислухував бажання й молитви людей і заносив їх до вищих сил; витаючи між небом і землею, відвідуючи зірки, демони знали будучину і, відповідно до своїх сил, кермували подіями. Кожна людина, як вірили греки, отримує вала при народженні свого демона, що супроводив його до самої смерті, а потім одводив душу до місця, де вона мала бути очищена, чи покарана. На одній помпеянській фресці можна бачити двох демонів, чи крилатих геніїв, як їх називали римляни, — одного світлого, а другого чорного, які тягнули — кожний до себе — душу покійного. Крім характерних крил, бачимо ми в одного навіть і ріжки, і взагалі вся його зовнішність відповідає образам пізнього чорта. Подібні фрески знайдено і в етруських Тарквініях: тут душу тягнуть в колісничі два крилаті демони — один світлий, другий чорний. Позаду душі білий безкрилий геній ніби благує про існує другого чорного крилатого демона, і ще один чорний демон з молотком у руці стоїть на порозі. . .

З поширенням християнства грецька назва демонів залишилася для визначення тільки злих — «чорних» — духів. Всі погаські боги теж зробилися — злими демонами.

ДЕМОНОЛОГІЯ — вірування та вчення про духів і надприродні сили. В Україні демонологія була мало розвинена, і це відбилосся на інакшому відношенню в нас до відьом, ніж у Зах. Європі (див. ВІДЬМА). Народний погляд на чари, на думку проф. В. Антоновича, був не демонологічний, а пантеїстичний. Допускаючи існування в природі сил і законів, невідомих масі людей, народ думав, що багато з тих законів відомі особам, які тим чи іншим способом потрапили виникнути в них, або пізнати їх. Володіння таємницями природи не вважалося за щось гірніше. Західні поняття про відносини злого духа до чарівників зовсім не провикали в свідомість народних мас українського народу аж до кінця XVIII ст., і лише згід-

ка запозичали їх книжкою дорогою особою, що належала до просвічених верств, себто шляхта та духовенство... («Чари в Україні»).

П. Єфименкова в статті «Суд над відьмами» (К. Ст. т. VII, ст. 374—401) не погоджувалася з проф. В. Антоновичем: «Ми думаємо, що та сама думка, яка панувала на Заході, про злочини відьом із чортами і про посередництво чортів при чаруванні існувала і в нас, як у народі, так і в вищих верствах, не виключаючи духовенства, з тою хіба різницею, що ідея про демонологічну основу в чаруваннях не була в нас так струнко розвинена й не доведена до остатніх логічних висновків, як то було в зах.-європ. науці... Жорстоке поводження з відьмами на Заході і м'яке відношення у нас треба з'ясувати не протиставленням принципів демонологічного й пантеїстичного, а тими загальними умовами, які породили об'єктивізм у правових поглядах Заходу й сприяли розвитку бі суб'єктивізму в праві українців.»

Милорадович в статті «Українська відьма» (К. Ст. т. 52, ст. 217-233) натомість погоджувався в основному з В. Антоновичем, додаючи й кілька власних цікавих зауважень: «Причини порівнюючи потужного відношення українського народу до відьом полягає між іншим в уявленні про природженість відьомських здібностей, що виключає злу волю; в слабкому розвитку в народній уяві ідеї про договір із чортом; в відсутності в українському минулому всяких ересей, отже й ересі чаклуства, а звідси й невтручання духовенства в процесу з відьмами.»

К. Штепа, приймаючи й розвиваючи думки Милорадовича, писав зі свого боку в «Перв. Громадянстві» (1928, II), що «головною причиною особливого характеру переслідування відьом в Україні все ж таки залишається самий зміст тих демонологічних уявлень і тої магичної практики, що були в нас зв'язані з вірою в відьом та чарівників. Не відсутність демонології, а ОСОБЛИВИЙ ЇЇ ХАРАКТЕР, відмінний від Заходу, був причиною її особливого ставлення нашої громади до її агентів...»

Самий термін «демонологія» потребує пояснення, бо вживається в різних значеннях. Дехто з дослідників, як Д. Зеленин, цілком навіть заперечує доцільність цього терміну, пропонуючи застосувати його іншим — мітологія, тощо. Але демонологія відповідає цілком окремому ступневі в розвитку релігійної свідомості і означає собою своєрідну систему релігійних уявлень. Плутовина при вживанні цього поняття виходить тільки з того, що сама демонологія має різні форми, являється нам на різних історичних етапах. К. Штепа дає класифікацію цих різних форм демонології, в її повільному розвитку, який можна спостерігати в усіх народів відповідного культурного рівня: перше йде демонологія примітивна, далі догматична з пантеїстичним забарвленням в одних випад-

ках, з дуалістичним в інших, і, нарешті демонологія вульгарна.

ПРИМІТИВНА ДЕМОНОЛОГІЯ поперджає мітологію і являє з себе систему релігійних уявлень, об'єкти яких ми називаємо ДЕМО-НАМИ, відмінно від об'єктів мітології, яких називаємо БОГАМИ. Різниця між ними та, що боги уявляються, як особи істоти, з певним індивідуальним іменем, з певною генеалогією, з певними взаємовідносинами і з певним місцем на ієрархічних сходах; демони, навпаки, залишаються невизначеними, без індивідуального імені, без усяких інших індивідуальних рис, без певної генеалогічної та ієрархічної місця; демони мають лише суворо означені функції, невразною персоніфікацією яких вони найчастіше й виступають. Різниця між богами й демонами полягає не тільки в уявленнях про них, які звичайно не пабувають собі певної ясності й виразності, а і в ставленні до них, в характері культу: культ — це певна система дій, що регулярно повторюється в певних випадках і, головню, має в собі моральний момент, передбачає якийсь моральний зв'язок людини з богом, побудований на родинному або племінному зв'язку, на угоді, на акті сотворення, або що; у ставленні до демонів немає ні того, ні другого: до демонів звертаються тільки ад гок (при нагоді), для досягнення певної мети, забубувають їх зараз же, коли що мету здобуто; демонів навіть не благають. Їм наказують, шукають таких засобів, що давали б якусь владу над ними, підкоряли б їх волі людини; через це в ставленні до демонів ми не знаходимо найхарактернішої риси всякого культу — поборности й покори, віддання на волю Богу, але, навпаки жаж перемішуватися тут із приятелями, фаміліярністю, з зухвальством.

З розвитком догматичних форм релігії і демонологія стає ДОГМАТИЧНОЮ, піднадаючи при цьому значному процесові перетворення. При чому тут трапляються дві можливості: або демони первісної віри беруть на себе вигляд слуг і посередників вищого Бога, робляться ніби богами нижчої ранги, або перевертаються в бісів, нечистих духів, це залежить від усього попереднього історичного розвитку всієї культури того чи іншого народу. В релігії давніх греків-еленів та італіків виявився перший спосіб, у східних народів — другий.

ВУЛЬГАРНА ДЕМОНОЛОГІЯ виступає, як мішанина образів примітивної й догматичної демонології. — мішанина, що утворюється в середніх колах суспільства, найбільше серед маюдринного куштва та ремісництва. Цьому сприяє з одного боку мадрівний спосіб життя цієї групи, те, що вона стикається з різними уявленнями і традиціями; з другого — її напівосвіченість, що поверхово схоплює культурні досягнення вищих груп, не встигаючи звільнитися від забобів одержаної в спадок традиції.

Примітивна демонологія залишається й надалі в більш менш чистому вигляді здобутком нижчих верств, головним чином сільського населення; догматична ж розвивається в нечисленних колах професійних теологів і близької до них своїм культурним рівнем аристократичної та великобуржуазної верхівки суспільства; вульгарна культивується переважно серед міщанства, дрібні буржуазії.

Особливі умови життя цієї останньої — постійні хитання в її добробуті, непевність її правового стану, невисокий культурний рівень і т. д. — сприяють її пахлові до всякого роду марновірства, забобонності, себто віри в прикмети віщування, ворожбу, і тут демонологія тісно сплітається з МАГІЄЮ, утворюючи своєрідну систему т. зв. ЧОРНОКНИЖЖЯ. Було б великою помилкою вважати вульгарну демонологію та тісно зв'язану з нею магію тільки за, пережиток або оживання примітивних форм: й в демонологічних уявленнях і в магійній практиці ми зустрічаємо і новотвори. Український первісний натуралістичний світогляд, ще мало вироблений, слабо конкретизований, знаходив, як писав М. Грушевський, в юдаїстичній і християнській космології невичерпне джерело для свого конкретизування, формулювання. Вживана в Церкві складова й докладно розроблена в канонічних і особливо в апокрифічних писаннях ієрархія добрих і злих духів, приязних і ворожих істот, ангелів і святих та всяких бісів і темних духів, що в боротьбі між собою втягають у боротьбу за людську долю чи недолу, і вимагають від людини, в її ж інтересах, ріжних культових та охоронних заходів, наповнює увагу наших людей, спонукує їх творчість, збагачує їхню магійну практику все новим матеріалом, який протягом століть перероблювався на різні способи і, очевидно, перероблюється і тепер. Християнські відправи, ємоїни, навіть трудна й часто мало зрозуміла термінологія, без відповідних пояснень з боку духовенства давали початок новим імігульсам й засобам мітологічної та демонологічної творчості. Досить пригадати собі персоналіфікації Спаса, Різдва, Головосік, тощо. З чисто звукових, термінологічних або календарних асоціацій виро- стали різні космічні легендарні поняття й спостереження. Напр., у деяких місцевостях уважали, що не випадом сіяти в ті дні, коли святкують мучеників, а, навпаки, добре сіяти в ті дні коли святкується пам'ять преподобних. Тут асоціація очевидна: збіжжя вдається в такому разі **преподобно**, себто прегарно, тим часом, коли носіяти на мучеників, то сіяти від такого посіву **намучаться**. Пригадаємо собі також персоналіфікації П'ЯТНИЦІ, ПОНЕДІЛКА, НЕДІЛЯ, то що (М. Грушевський, Іст. у. л. IV, ст. 359-65).

Демонологічні уявлення відбилися і в літературі. Основна їх тема належить ще аскетичній літературі давніх князівських часів — це вміння демовічних сил при всяких обставинах

дістати людину до своїх рук. Цю тему розроблювано в давніх «житіях», звідки вона дісталася й до світських повістей. Зустрічаємо й навпаки процес — з повісти до народного оповідання: сюди належать оповідання про муки грішників на тому світі, про що оповідає грішна мати священникові. Ця тема лягла в основу народної казки про «Вабусю на тому світі».

Дуже гарно відбито демонологічні погляди нашого народу в «Лісовій Пісні» Лесі Українки про що добре написав Р. Задеснянський в своїй студії про «Лесю Українку» (1945 р.): «Вся сила лісова, гірська й повітряна, змальована згідно з українськими віруваннями, стається в «Лісовій Пісні» одне до одного «по родинному». Ці сили пов'язані певною приязню та відзначаються патріархальністю відносин, властивою статечному селянству Поліської землі. Лісові сили в істоті своїй не злі і не ворожі людині. Ця «сила» в своїй істоті не «зла сила», не ворожа людині і не мріє тільки (як німецькі духи в «Затопленому Дзвоні» Гансманна), щоб зробити якусь шкоду. Дядько Лев каже до Лукашевої матері: «Що лісове, то непогане...». А Маціє каже: «Що-правда, я таки внодобав породу вашу лісову...». Таке ж ставлення і тих духів до людини. Навіть болотяний український чорт Куць і той згадує згодом покійного дядька «Лева такими словами:

Жаль не пристав мені, а все ж я мушу
Признатися, таки старого шкода,
Бо він умів тримати з нами згоду...

Не те цілком відношення духів у «Затопленому Дзвоні»: Лісовик знає людей «чортове насіння» та виявляє стало до них зневажливе. З такою ж зневажністю ставиться і людина до тих духів...» (ст. 101-02)

ДЕМОРАЛІЗАЦІЯ — занепад громадських і особистих чеснот, що приходить в наслідок національної поразки й окупації країни чужинськими силами. Таку деморалізацію суспільства спостерігали ми, після незвичайного духового піднесення й героїчних змагань нації за революції 1917 - 1919 рр., коли величезні жертви, принесені на вівтар Батьківщини, виявилися ніби марними. Таку деморалізацію суспільства спостерігали ми й після марних надій, пов'язаних із другою світовою війною, що ніби жала принести визволення Україні, але принесла їй страшну руйну. Таку ж деморалізацію принесла Україні й страшна Руїна, що прийшла після визвольних війн XVII ст., що теж бачили прикладні незвичайного героїзму й великих моральних чеснот, але — не дали бажаних наслідків. Тоді, як писав козацький літенисець Величко, «кожний з тодішніх козаків за золоту старбю не тільки дав би собі виколоти око, але й не пощадив би батька з матір'ю. Всі вони були тоді подібні Юді, і чи могли вони тоді про загибаху матір свою Україну думати?»

М. Костомарів так описував моральний за-непад тих часів: «Справа України була в про-гришу. Неуспіх і безперестанні невдачі викли-кали зневіру, позбавляли надій, відбивали від мети, давали до думання, що тієї мети ніколи не досягнути і тим підривали волю й терпче-ня. Любов до Батьківщини мала, все менше ста-вало людей, охочих до саможертви для гро-мадського добра. Приватний егоїзм брав гору над шляхетними поривами душі, — занадто кожному ставало нестерпним хатне лихо, яке нічим не викупалося. Кожний думав лише про себе, тому що перекопувався, що не варто ду-матися про інших. Душі дрібніли, спідляувалися. Розум тупів під вагою безплідного шукання шляхів до порятунку. Все, що перше видавало-ся дорогим і святим, губило на вартості, і все частіше продавалося за все дешевшу ціну. Героєм доби робився той, хто умів зберегти себе серед загальних потрясень високочити з водорою-смутом, бодай потопивши інших, але забезпечив-ши себе за їхній рахунок. Так було завжди в історії в ті періоди, коли суспільство, що вна-слідок різних переломів, не досягло мети, до якої змало, і яка підтримувала серед пережи-тих негод, не виносило ударів неприхильної долі й починало розкладатися й вмирати...» (Твори, V, 165 - 166).

Деморалізація нашого суспільства в XVII ст. дала покоління XVIII ст., нездатні до націо-нальної боротьби за волю України. Чи ж диву-ватися, що й тепер Москва намагається всіма засобами — від терору до підкупства — здемо-ралізувати українське суспільство, як у краю, так і на еміграції?

ДЕМОСТЕН (384 — 322 до Р. Хр.) — славий атенський промовець, відомий своєю обороною грецької свободи від зазіхань маке-донського царя Филипа. «Багато речей вигада-но, щоб боронити міста, — казав він атенцям, — як от вали, мури, рови, тощо... Але приро-да обачних людей має в самій собі особлившу зброю, найбільш корисну і спасенну для віль-них народів в їх боротьбі з тиранією. Що ж це за зброя? Це — недовірливість (супроти воро-га). На ній будуйте! Доки ви її носите в собі, не станеться вам нічого злого!»

З цього приводу Дм. Донцов завважував: «Так казав Демостен, а Сталін хвалився, що повалити своїх противників удалося большеви-змом тільки завдяки «довір'ю» до большевизму неросійських народів імперії, завдяки тому, що противники большевизму «малювали перед пригніченими народами перспективу дальшого їх пригнічення» («Комуніст» 15.IX. 1929), а большевики — малювали перспективу їх визво-лення, а дурні народи повірили їм, щоб потім покутувати... Коли б ми були мудрі, як Демос-тен, і цього довір'я до большевиків не мали, інакше б стояла справа нашого визволення нині». (ЛНВісник, 1929, ст. 1109-10).

Одного дня, як Демостен хотів промовити

до атенян, щоб попередити їх про нову небез-пеку, що загрожує їм від Филипа, зібраний на-товп не виявляв великої охоти слухати ті його поради, і, галасуючи, не давав йому говорити. «Тільки хвилинку уваги! — вигукнув нарешті Демостен, — одну лише хвилинку. Я вам хочу оповістити анекдоту про одного ослика. Отже був собі такий молодик, який, щоб добутися за Атен до Метари, налятив собі ослика. Власник то-го осла, що мав подорожувати тим самим шля-хом, приєднався до молодика, і по дорозі вони собі приязно розмовляли. Але коли сонце під-неслося в небі і зробилося дуже гаряче, вони синивилися, щоб пообідати. Власник осла нама-гався сісти в тіні, яку робив ослик, заневаляю-чи, що він винаймав молодикові осла, але не його тів. Молодик натомість твердив, що ра-зом з ослем належить йому й його тів...»

Сказавши це, Демостен замов'я і зробив рух, щоб зійти з трибуни. Але слухачі запро-тестували:

— Як же ця справа скінчилася? — запи-тували вони, товплячись навкруги.

— Як! — обурився Демостен. — Вам більш цікаво слухати про тів осла, ніж про небезпе-ку, що загрожує батьківщині!?

ДЕНАР — староримський срібний гріш, вартий 10 асів, (денаріус — десятий), а від пунійської війни — 16 асів, або 4 сестерції. В старій Польщі теж бито денарі. За часів Казі-міра В. денар був вартий вісімнадцяту час-тину гроша (гріш від «гроссус» — грубий).

ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ — винародовлення, відступлення від своєї нації. Не треба змішувати денационалізацію з АСИМІЛЯЦІЮ (див.): бо тим часом, як асимілювана людина зникає в чужій нації, поринає в пій, денационалізова-на людина, відійшовши від своєї нації, може бути не прийнята в ніяку іншу, як то ми бачи-мо нерідко в Канаді, де нема одноплітного ка-надійського народу, а існують тільки більші та менші національні групи. Тут українська мо-лодь, відірвавшись чомусь від свого українсько-го середовища, трагічно «обвтається між двома суспільствами і поволі скочується на суспільне дно, часто-густо до повної моральної деградації». Маючи саме це на увазі, лорд Твідемюр говорив в 1932 р. українським канадійцям: «Залишаючись добрими українцями, станете кращими канадійцями», — бо, мовляв, збере-жете свої моральні чесноти.

ДЕНДИЗМ — романтичний культ власної особистості. Нездатний до мистецької творчос-ти денді (чепурен) намагається визначитися своїм гарним одягом, елегантною поведінкою, випуканістю манер, взагалі естетичною зов-нішністю. В нашому народі несвідомий дендизм, як засвідчують його прегарні народні вбрання, стояв на високому щаблі, і тим більше разило

те нехлюйство, та розхристаність в одягу і в манерах, що розпаножилися були в Україні під впливом московської грубости в пореволюційних часах.

ДЕННИЦЯ — райшпа зірка, на Гуцульщині — «Звізда Матері Божої» (Мат. укр. етн. НТШ. VII, 4).

ДЕНЦІВКА — гуцульський музичний інструмент, довгий на 50 сент., відміна сопілки.

ДЕНЬ — світла частина доби в протилежності темній ночі, і, як ніч в Україні, була «чорна», то день — «білий»: «До білого дня догуляв», або: «Вже білий день на дворі».

День і ніч — такі суперечливі явища, що й всякі події набувають протилежного значення, в залежності від того, чи вони відбуваються вдень чи вночі. Щастя чи біда, що почалися з початком дня, можуть тривати ріжні періоди часу, але найкоротший з них — до початку ночі: «Як піде горе зрання, то аж до смеркання» (Ном. 230). »Як буде зранку, так до останку». Діло, почате перед настанням дня або ночі, фатально змінється з їх приходом у протилежне: «Мав уродитися чоловік, а вилупиня чорт», — очевидячки тому, що настала ніч. І навпаки: «Мав вилупитися чорт, та півні заспівали — вилупиня чоловік». Спів півнів сповіщає прихід дня і же нечисту силу. І ще: «Мала вродитися сатана, та півні заспівали, то вродилася дитина» (Номіе 2915).

Удень «голенький «ох», а за голеньким Бог», а вночі, як хто вимовить «ох», то може з'явитися чорт, на ім'я Ох.

Дні, як і години, поділяються на добрі і лихі, щасливі і нещасливі (див. ГОДИНА). Тому у нас, вітаючись, кажуть: «Дай, Боже, добрий день», себто «На добрий день дають». «Боже помагай і день вам добрий!» Щодо злих чи лихих днів то в уяві українського народу вони вилізли в образ ЗЛИДНІВ. (див.).

День і ніч — такі суперечні речі, що злиття їх в одну числову одиницю — добу довго було в нас, і взагалі у східних слов'ян до XIII в. неможливе. Іоан Болгарський у своїй «Шостодневі» писав: «Коли рахуємо літа, то діями рахуємо, а не почаями з днями». І наші літописці, коли потребували точности, рахували окремо дні і окремо ночі. Лише XVIII ст. в княжій мові слово день стало визначати частину доби (суток) від сходу до заходу сонця.

ДЕНЬ — міра землі, що часто зустрічається в актах Гетьманщини. Виникла ця міра зараз після Хмельниччини, коли кожний міг осаджувати слободи в степу і забирати собі на власність вільну землю — козак скільки міг об'їхати конем за день, а селянин, посполитий — скільки міг обвести за день плугом. (Слабченко «Мал. Полк» ст. 283).

ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ — роковий днів, коли хтось народився. У давньому Римі і в Греції день народження, зокрема батька родини, вважався за дуже велике родинне свято, і суспільство віднеслося б дуже суворо до того, хто на цей день не зібрав би в себе за столом родичів та приятелів. Давня християнска Церква натомість не виявляла жадного зацікавлення щодо святкування дня народження. І це відносилось навіть до Різдва Христового. У перші століття вона жила під утисками та переслідуваннями з загрозою мученицької смерті. День народження вважався за день входу в матеріальне, фізичне життя з його стражданнями й спокусами, і тим самим не викликав ніякого захоплення. Великий навчитель Церкви Ориген († 254) вказував з цього приводу, що в Св. Письмі лише про безбожних людей говорився, що вони святкували день свого народження, як у Старому Заповіті про фараона (І Мойсея, XXXX, 20), а в Новому Заповіті — про Ірода, який, саме святкуючи день свого народження, на просьбу своєї дочки Іродіади, дозволив відрубати голову Іванові Хрестителеві (Марк. VI, 21). Як на справжні дні народження християн треба дивитися скорше на дні їхньої смерті, коли вони переходять до Вищого Життя. І дійсно, християни почали святкувати дні смерті святих, особливо мучеників, яких імена приймали при хрестинах, (ІМЕННИ), замість колишніх днів народження. Імена людей, які ми знаходимо під календарними числами, означають завжди імена людей, що того дня померли для вечного життя, а народилися для життя вічного. Тим-то і у нас в Україні ніхто не справляв дня свого народження, а тільки іменни, — день смерті святого, якого ім'я хто носив.

Д'ЕОН ДЕ ЛЕ БОМОН — французький посол при Катерині II. Його спогади видано в Амстердамі у франц. мові в 1774 р. У них читаємо: «Князівство Київське, Чернігівське та країна українських козаків утворюють Малу Русь, якої мешкалці дотепні, зручні, хитрі та дуросвіті. Гетьманський уряд міг би мати дуже великі політичні наслідки, якби його посідала амбітна людина. Гетьман бо — вождь козаків, численної нації, що за часів якоїсь кризи може зробитися небезпечною. Петро I, хоч який був деспот, не міг уникнути козацького повстання. На щастя для Росії, теперішній гетьман (К. Розумовський) — людина лагідна і, як оповідають, не має стільки розуму, щоб задумати, здійснити й утримати якийсь політичний проєкт.»

ДЕ ПЛЯНО КАРПІНІ ДЖОВАННІ — палський легат до Монголії і татар. Він писав, що, коли він їхав у 1246 р. до Татарії і перебував у мазовецького князя Конрада, «по особливій Божій милості, прийав тоді ж пап Василько, руський князь. Останній багато оповідав про

татар, бо послав до них послів, які вже повернулися. . . Князь Василько, на прохання краківського князя, єпископів і баронів (шляхти), узав нас з собою до своєї країни і, щоб ми відпочили, гостив нас кілька днів. За нашим проханням скликав він своїх єпископів, яким ми відчитали грамоту св. Отця, з закликом повернутися до єднання з св. матірню Церквою. Ми зі свого боку також, скільки могли, переконували, як князя, так єпископів і інших. Але тому, що тут не було князя Данила, Василькового брата, який поїхав до Батия, то не могли вони нам дати рішальної відповіді. Після цього кн. Василько відпровадив нас до Києва, столиці Русі, зі своїм провідником. Дорогою були ми безвистанно в небезпеці від литовців, які часто нападали на руські землі, а особливо в тих місцевостях, де ми мусли переїздити. Але від русинів були ми в безпеці, маючи вщевтаданого провідника, а крім того більша частина їх перебита, або поневолена, татарами.

«Приїхавши до Києва, порадилися ми про дальшу путь із тамопнім тисяцьким та іншими визначними особами. Вони казали нам, що, коли ми поїдемо до татар тими самими кіньми, якими приїхали, то вони всі згинуть від великого снігу, бо не зміють під снігом шукати собі паші, як це роблять татарські коні, а іншої паші знайти неможна, бо в татар нема ні соломи, ні сіна, ні пасовиськ. Тому вирішили ми залишити там коні з двома людьми, щоб доглядали їх а тисяцького муслімів ми обдарувати, щоб він дав нам коні й провідника. . .»

На поворотній дорозі Карпіні дня 14 червня був знову в Києві: «Кияни, довідавшись про наш приїзд, збіглися до нас усі з радістю і вїтали нас, як людей, що воскресли з мертвих. Так само приймали нас по всій Русі, Польщі й Богемії. Данило та його брат Василько зробили нам великий бенкет і, проти нашої волі, гостили нас у себе днів вісім. Вони скликали собор із своїми єпископами та іншими побожними людьми, розважували про те, що ми їм пропонували під час нашого переїзду до татар, і всі одногослоно казали нам, що бажають мати його священство (Папу) особливим своїм владикою і отцем, а святу Церкву Римську володарем і господарем, підтверджуючи все те, що раніш про це писали зі своїм абатом, і для цього саме відправили з нами до святого отця своїх послів і грамоту».

Вже в наслідок перших відвідан папського легата, в князів Василька та Данила постала була надія викликати з допомогою Папи, хрестоносний похід проти татар. Тому вони вже тоді не відкинули пропозицій Пляноу Карпіні щодо єднання з Римом. І в грамоті з 3 травня 1246 р. писав папа, що приймає «русского короля» під покров св. Петра, а його ворогам загрожував гнівом Божим. Але про протитатарський похід не згадувала ні та, ні інші чіткіші грамоти. Галицькі князі і папа розмовляли двома ріжжи-

ми мовами: тому, коли виявилось, що надії, на допомогу Заходу в боротьбі з татарами марні, кн. Данило, вже коронований в королі, відкинувся від єдності з Римом і заходи папського легата та його красномовство не дали Римові бажаного skutku.

ДЕПОРТАЦІЯ — примусове виселення в далекі країни. В давній історії найвідоміша масова депортація жидівського населення в Палестини в Вавилонію. У новіші часи такої масової депортації зазнали українці під московською окупацією та деякі інші народи, як балтійці, казаньки, карачаївці, чеченці, інгуші, кримські татари. . . Масова депортація населення в ССРСР бере свій початок із часів примусової колективізації сільського господарства. Українські «журкузі» були першою жертвою цього варварського заходу, що переслідував чотири цілі: 1. залюднити великі простори Сибіру Далекого Сходу та Середньої Азії, що, через несприятливі кліматичні умовини досі дуже мало заселені; 2. збільшити потенціал московського народу шляхом денационалізації та асиміляції (русифікації) переселенців і їх дітей; 3. використати сили переселенців для зміцнення московського панування в Азії і створити військову, та взагалі матеріальну базу для підкорення вільного світу; 4. винищити фізично або бодай обезсилити ті народи, які не вдасться скомунізувати та асимілювати, і яким москалі не довіряють, побоюючись, що, ири першій нагоді, вони постануть проти московської тиранії.

ДЕРГА — частина жіночого одягу, яку старі жінки носили в Україні, на Лівобережжю, замість плахти. Вона складалася з трьох ширин вузького вовняного рупника чорної барви (КУ, 224. К. Стар. 1889. V). В «Енейді» Котляревського читаємо:

. . . (Еней) к Свївлї прихилився.

Хватав за дергу і хлився,
Мов од kota в коморї миш... (ПІ, 30).

ДЕРЕГУНЕЦЬ — український танець XVIII ст. музику до нього видрукковано в першій російській музичній журналі «Музыкальния увеселенія» 1774 р.

ДЕРЕВИЩЕ — див. ДОМОВИНА.

ДЕРЕВІЙ — лікувальна рослина, яку в Україні святини на Маковія разом із іншим кореним зіллям. Його жували у нас від бітвнки у дітей та від шлункових болів. В деревію купали дітей. При важких родах дають жінці настоянку з кореню деревія. Також присипали порізи порошком із сушеного деревія. Зрештою, деревій із найдавнішніх часів користувався славою пшвидкого гоєння рани. І італійська його назва — Ахіллеа міллефольє — може бути вказує, що й Ахілл намагався гоїти свою рану деревієм.

ДЕРЕВЛЯНИ — українське плем'я, що жило по лісах в Деревській землі між Дніпром і Суччю, здовж Тетерева, Горні й Прип'яті. Було воно найменш культурне з українських племен, хоч і в них уже в Х в. було поширене хліборобство. Деревляни, хоч мали своїх князів, платили данину київським князям і, повставши проти Гюга, зазнали помсти Ольги. З деревлянських міст в літописі згадуються Іскоростень (Коростень), який спалила кв. Ольга, та Вручий (Вруч).

ДЕРЕВО — многолітня рослина з довготривалим твердим стовбуром.

Культура дерев — один з найдавніших виявів релігійного чуття. У найближчих країнах і в найдавніших народів знаходимо ми сліди колишнього обожування дерев, а зокрема про культуру дерев у слов'ян, наших пращурів, масо вистіки з писаних джерел. У найдавнішому літописі, в промові філософа, що намагався привернути до своєї віри київського князя Володимира, між іншим сказано: «і по дияволу наученію вони рощеніям вірована...» Із слів Івана Золотоустого («о том, како поганіи князівляси ідолам») довідуємося, що слов'яни — погани молилися в «рощеніях», в «дровах», жертвували їм кури, корови, а то й цілі трапези. У життєві кн. Констанція Муромського читаємо про шанування «дупл дерев'яних, ветви уброщені обвешивающе». Церковна устава Володимира між провирами вивчисляє: — «ліі хто молиться під овинною ліі в рощеніях, ліі у води...» Константин Порфирородний оповідає про жертви, які подорожні русини складали на Дніпровому острові св. Юрія (Хортиця): там під превеликим дубом, особливо шанованим, жертвували вони живих пугів, хліб, м'ясо і хто що мав.

Відук культури дерев ясно зберігся і в деяких обрядах пізніших християнських часів. Вільш менш виразно знаходимо рештки цього культу в весільному ГИЛЬЦІ, в клечанні ЗЕЛЕНИХ СВЯТ, в святі ОДРУЖЕННЯ СВІЧКИ, в КУПАЛІ, в святкуванні СЕМЕНА.

Багато примітивних народів вірять, що походять від дерев. Народи Сіу, Дамарів, Юркасів, Базутів вважали дерева за своїх пращурів. Амазуу оповідали, що перша людина виїшла з очерету. Подібні оповідання знаходимо в Едді, в Іранці, в Геозда. Пращур фрігійців виїшов з мигдалового дерева. В основі цих оповідань лежить вірування в запліднювальну силу насіння, овочу, чи навіть китки, що заступає людське сім'я. Дуже довгий час люди не знали, як і чому людина народжується. Але, як це часто буває, це незнання не усвідомлювалося: людина думала, що вона завжди знає, бо вона давно вже знайшла відповідне пояснення. Вона бачила, як інші істоти розмножуються, і в молодосухих тварин тямалися народження тяжка до розв'язання — заблаготу часу проходить між початком і остаточним актом. У царстві ж рослинному загадка народження

швидко виясняється: де падає овод, чи сім'я, виростає рослина, дерево, і з того розуміли, що дерево виростає з плоду, що вил як кажуть. «у лова землі». Це особливо легко спостерігається в теплих країнах, де ростибельність розвивається з казковою швидкістю. З моменту ж, як людина зрозуміла спосіб розмноження рости, їй здалося, що вона все зрозуміла: мати, з'їдаючи якийсь влід, з'їдає сім'я, з якого може вирости дитина. Так у нас, в казках діти народжуються з гороху, чи яблука. Таким чином людина споріднюється з деревами, і то настільки, що не тільки люди можуть народжуватися від дерев, чи взагалі рослини, але дуже легко можуть перетворюватися в відповідні рости і навіть робитися пращурями певних рослинних пород: так Дафне перетворилася в лавр, інші люди в кіпарис, варис, гіацинт і т. д. Так і у нас явір походить із парубка, калина її тополя — з дівчат, яких вони й символізують.

Саме тому, в українських прислів'ях так часто дерева визначають ті чи інші людські прикмети, символізують із великою легкістю риси людського роду. «Одне дерево — то ще не ліс». — кажуть у нас, коли чиясь думка йде в розріз із загальною громадською думкою, себто одна людина — то ще не громада. «Високе дерево найскорше вітер зломить» — остерігають у нас надто честолюбну людину, що хоче піднятися над громаду. Таке ж значення має й інша приповідка: «У найвище дерево грім б'є». — удари ворогів скеровуються на людей більш визначних. «Криве дерево горить, як і протез». — кажуть у нас, даючи зрозуміти, що всі люди, як би вони між собою не відзначалися, мають однаково померти. «Кривого дерева в лісі найбільше». — песимістичний погляд, що в громаді більшість складають знісвані люди. «Кривого дерева не вистриваєш», — злу, знісовану людину не направши. «Круте дерево» — символізує тверду, свавільну, сердиту людину: «На круте дерево треба й крутого кнака», — себто на тверду людину треба й твердіших засобів. «Похиле дерево» — навика означає людину похлу, безборонну: «На похиле дерево й кози скачуть» — себто, над тихою, покірною людиною каверзують і зовсім вікчмені люди. Але з другого боку — «Похиле дерево вітер не ламає», — себто тиху, покірну людину обминає не одне лихо, що залить гордовиту людину. «Скрипильне дерево» — людина хворовита, що вічно «карається на своє здоров'я»: «Скрипильне дерево найдовше стоїть», — бо хворовита людина знаходиться під постійним наглядом лікарів і турбується й сама про своє здоров'я. «Скрипильне дерево скрипить - скрипить та й стоїть, а здорове вітер попре та й переверне». — тут вітер символізує несподіване нещастя, чи хворобу, які нараз можуть підкосити здорову й міцну людину. «СТАРОГО дерева не зігнеш — так само й стару людину вже на свою думку не навернеш. той — «Нагнай деревину, поки дається

гнути», — виховуй дитину, поки ще тебе слухає. «СУХЕ дерево скільки не підливай, то вже не зазеленіє», — казав чоловік про свою стару жінку, яка марно намагалася зробитися прикра сами такою гарною, якою була колись. Але з другого боку — «Коло сухого дерева й мокре (чи сире) горить», — запальна, енергійна людина пориває за собою й слабодухих. «СИРЕ дерево — гіркий дим», — кажуть про неслухняного слугу, від якого маш більш прикостей і наговору, ніж користи. «Як дерево зітнуть, кожний тріски збирає», — коли людина помре, кожний намагається щось собі взяти з залишеного спадку. «Яке дерево, такий клин — який батько, такий син», — вродженя вдача переходить з батька на сина, хоч в дійсності це не завжди трапляється, бо закони есихічної спадковості дуже складні. «З одного дерева хрест лоната: хрест цілуть, а лопатою гній мечуть», — себо, хоч усі люди походять з одного роду, досягають неоднакової шани в житті, залежно від своєї праці й характеру. «ВЕЛИКЕ дерево поволі росте» — всяке велике діло потребує часу. «СУХЕ дерево без підпалу не горить» — кожне діло вимагає ініціативи та заохоти. «За один раз не вігнеш дерева» — так і важкої справи не зробиш за одним разом. Служило дерево й символом людського настрою, людських почувань: »Дерево до когось (чи чогось) хилиться» символ приязні, любови. «Дерево до землі нахиляється» — символ журби, суму. «Дерево скрипить» — символ скарги, сльоз. «Дерево зеленіє» — символ молодости, розвитку. «Дерево цвіте» символ любови, а також і здоров'я та молодости. «Дерево сохне» — символ хвороби, старости. «Дерево лист цукає» — символ розлуки. Але вищуєся дерево й символом душевної нечуйности, безсердечности: «Це дерево, не чоловік», — себо пічим його не проймеш, пічим не зворушиш.

Ми вже бачили, що, як дерево до когось (чи чогось) хилиться, то цим символізується приязнь. На цій символізації, мабуть, ґрутується й забобон, що «на будівлю хати не можна брати КОСОГО дерева, що од сонця (себо на захід) приклониться». «У мене була така деревина. — знахор пізнав, так я викинув, бо не таланило на діток» («Шерв. Гром.» 1926, І. 89). Тут асоціація ідеї асна: дерево, що відвертається від сонця і хилиться на захід, — виявляє свою прихильність до смерти (яка символізується заходом сонця). Зате деревина, що хилиться на схід-сонця, що символізує народження й зріст, «добра» на будівлю хати (там же). «Коли деревина росте з двома стовбурами, і один із них усохне, то, хоч вона й пригодна, як матеріал, але «вещаслява», її не слід брати (там же). Так само й дерево, звалене бурєю, чи громом, або якщо хто стратився на ньому, — не таланить, бо «під ним сидів нечистий».

ДЕРЕВО ЄСЄЄВЕ — генеалогія (родовід) Христа. Ми дуже часто зустрічаємо його на об-

разах і скульптурах XII — XV вв.: Єсей, батько Давида, лежить на землі і спить. З його грудей, з вуст і мозку росте величезне дерево, яке що більше підноситься, то більше розгалужується, і на кожній з галузок знаходиться один із предків Христа. Найвища галузка закінчується квіткою, яка служить треном Богородиці — самій чи з Христом - Немовлятком. Часто дерево буває й ще більш скомпліковане: межі кожною галузкою ми бачимо пророка, який тримає своє пророчицця про прихід Христа. Пророки дивляться вгору і вказують пальцем на Богородицю. Ця тема була улюбленою і в українському мистецтві. Ми знаходимо її і на іконах, і на церковних райських вратах і на оправах евангелії, і на спатрахіях, і на ризах в стародруках: вона відповідає словам церковного співу: «Жезл із кореня Ісеева і цвіт от него, Христос от діви прозябл єси». Такі українські пам'ятки дійшли до нас, починаючи з XVII ст. Була ця тема і в наших сусідів — в Польщі й на Московщині, і в Румунії, тому можна думати, що вона в нас жила скорше, ніж про це ми довідемося з зацілілих пам'яток.

Ця композиція не обмежилася в нас на самому образі Єсея. — часто, замість нього, ми бачимо інших святих, як от кт. Володимира, або навіть будівлю — велику Лаврську церкву. У відомій книзі Лазаря Барановича «Меч Духоховий» 1866 р. з боку кн. Володимира виходить виноградна лоза, а на тій лозі розміщені портрети московського царського роду, кінчаючи Олексієм Михайловичем — зразок негідного «малоросійського» підлабузвання до окупантської влади. У «Патерику Печерському» 1661 р. галузки дерев ідуть із великої Лаврської церкви, і в них, мов ті квіти, розміщені портрети печерських святих, а з'єднуються всі ті галузки навколо ікони Успенія Божої Матері. (Новицький в Зап. НТШ, т. 144, ст. 150-51).

Про дерево, як символ роду, див. ВЕРБА.

ДЕРЕВО ЖИТТЯ І СМЕРТИ — світове дерево, есесвітній символ вегетативної сили, основи всякого існування. «Життя людей, — писав Еврїпід, — мов те дерево: воно, теж зростає, досягає вершка свого розвитку, а потім знову занепадає, аж поки його не зривнуть...»

Вже давні критіїди (2.000 до Р. Хр.) мали своє дерево життя: ми знаходимо його біля їх вівтарів, або й на вівтарях, — побожна шана віддається його благословенним вітам. Демони поливають молоді деревця, і навіть морська богиня на човнику фігурує під святим деревом.

Зустрічаємо дерево життя й в усіх народів месопотамської культури, у різних індоєвропейських та семітських народів. У Біблії світове дерево життя і смерти роздвоюється в дерево життя, овочі якого мали підтримувати життя людини, поки вона зберігала свою чистоту, і в дерево пізнання, добра і зла, що спричинюється до вигнання наших пращурів із раю та вводить у світ зло і смерть.. Цікаво, що дерево Є-

виної спокуси знаходиться і в доколумбійській Америці, де, у Толтеків, були образи з великим деревом посередині. Навкруги стовбура був обкручений змії, якого голова, що виглядала сповзд лися, мала вигляд жіночого обличчя. Один мекіканський рукопис, що переховується в Ватикані, показує нам дерево Тамоахан, вкрите квітами, але зі зломаним стовбуром, з якого течуть ріки крові. Це, як пояснює Брассер де Бурбург, символ мекіканського (доколумбійського) раю, з якого було вигнано богів за те, що наважилися підняти на це дерево олюзіанську руку.

У Ведах маємо світове дерево в образі смовки, що має коріння в третьому небі: на верхку його сидять два птахи; інші птаці, злітаючись, п'ють сому, вапій, що дає вічне життя і то ототожнюється з медом, то виступає, як прототип вина.

В іранській мітології виступає «БЛАЖЕННЕ ДЕРЕВО»: воно стоїть серед води і несе на собі насіння всіх рослин; на нм сидить сокіл, орел, або яка інша птиця, яка приносить це насіння і засіває землю. У германській мітології йому відповідає дерево ПРАЗІЛЬ — мітичний ясінь, на якому живуть боги й звірята, а бджоли збирають із нього медову росу.

Маємо й ми в наших безлічнних колядах цей образ світового дерева, що з нього йде життя всього світу:

Що ж нам було з світа початку?
Не було нічого, їдна водонька,
На тій водоньці їдне деревенько,
На тім деревеньку шовкове гніздо,
А в тім гнізденьку три голубоньки:
Не три голубоньки три ангелоньки,
Уже ся сцустили в глибоке море,
В глибоке море на самее дно,
Винесли нам три пожитоньки:
Перший пожиток — возиме жито,
Возиме жито людям на хлібець;
Другий пожиток — яру пшениченьку,
Яру пшениченьку на проскіроньку
До служби Божої, до церковоньки;
Третій пожиток — зелену траву,
Зелену траву для худобоньки...
Це — так званий варіант Ходаковського,
а ось варіант Вагілевича:

Коли ж не било значада світа,
Тогди не било неба ні землі,
Іво лем било синєе море,
А серед моря зеленїй явір.
На явороньку три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радять.
Радоньку радять, як світ сновати:
Та сцустимось на дно до моря.
Та дістанемо дрібноґо піску:
Дрібний пісочок посїємо ми,
Та нам ся стане чорна земляня;
Та дістанемо золотий камїнь,
Золотий камїнь посїємо ми,
Та нам ся стане ясне небонько,
Світло соненько, ясний місячїк,

Ясна зірниця, дрібні звїздоньки...
Ось ще один, новїший, варіант, що його записав свого часу М. Костомарів:

А як не було з початку світу,
Не було тогди неба, ні землі,
А лишень було синєе море,
А на тім морі ой два дубочки,
На тих дубочках два голубоньки,
Два голубоньки з неба зіслані,
З неба зіслані на відптані.
Стали радити, як світ сотворити:
Спустімось в море до самого дна,
Виберім собі синїй каменець,
Синїй каменець — синєе небо,
Виберім собі жовтїй каменець,
Жовтїй каменець — жовтая земля...

Лишивши на боці додатки, очевидно, пізнішого характеру, як тих анґолів, перкви, проскурки. — писав М. Грушевський. — дістаємо дуже старі образи: світове дерево і на ньому птаха, чи птахів, творців світу і людського пожитку. Образ голубів, чи інших птахів, що сидять на світовому дереві і в тій чи іншій формі творять світ — мотив другорядний. Рівнобачним із ним виступає дерево, на якому засідають три предвічні брати — сонце, місяць і дощ, або їх християнські заступники:

Якто було спрежде віку,
Спрежде віку зачаття світу?

Витравало синєе море,

На синьому морі три явори,

На тих яворах три кріслочки:

На першому кріслі сам Господь сидить,

На другому кріслі святий Петро,

На третім кріслі святий Павло.

Рече Господь до святого Петра:

Пірни, Петре, на дно в море,

Дістань, Петре, жовтого піску,

Та посїй по всьому світі,

Сотвори небо і землю,

Небо з звїздами, землю з квітами...

Або:

Пане господарю, що в тебе на дворі?

А в тебе на дворі та й кленове дерево,

А на тому дереві три обявлення:

Перше обявлення — то святе Рождество,

Друге обявлення — то святий Василій,

Третє обявлення — то Іван Хреститель

За старші варіанти цих колядок мусимо вважати, як думав проф. М. Грушевський, ті космогонічні варіанти, де птахи, творці світу, сидять на однім дереві, а не на кількох: «Не бачучи твердої підстави, — писав проф. М. Грушевський, — для вирішення питання про абсолютну ориґінальність вашого образу птахів - творців на світовім дереві, я все ж думаю, що зав'язок того світового дерева у нас належить в кожнім разі таким старим часам, де властиво затираються всякі межі ориґінального й запозиченого, і цей образ треба вважати старшим від усяких інших наверхтовань — чи християнського апокрифу, чи дуалістичної легенди, чи

навіть семітських переказів про райське дерево життя». (Іст. у. л. IV, ст. 372-73).

Але й це останнє, себто РАЙСЬКЕ дерево життя, залишило в українських колядках і взагалі в віруваннях значний слід, комбінуючись із старими мотивами світового дерева. Офіційна редакція Біблії зробила з історії про райське дерево життя й смерті (роздвоєне в дерево життя й дерево спокуси) моралістичне оповідання про згубні наслідки людського непослуху Божій волі. Дуалістичні оповідання, втім, виводили початок цієї біди від одвічного суперництва Доброго й Лихого Творців, в яким суперництві людина відіграє цілком пасивну роль. Пізніші сектанські переробки вносять сюди ще й моралістичні елементи гріховодности подружжя, вина і под. Ці новіші мотиви зустрічаються з мотивами космічного дерева старшого походження, боряться, перемітають, підсилюються їх деталями, або, павнаки, розшукуються в них, часом, майже до остатку. Все це дає дуже цікаві — з точки погляду поетичної творчості — комбінації та варіанти.

Подивіться насамперед, як наш варіод уявляв собі походження райського дерева:

«Як Бог сотворив світ і сотворив рай, ні хто не знав для кого, лиш Бог знав. Та потім Бог післав до того раю Сатану садити овочі, дав йому все, що треба: грушки, яблука, черешні, сливки шквіри. Але він не посадив усе, сховав під язик одно ядро (сім'я) яблукове. — Для чого, Сатано, не посадиш? — Та я все посадив. — Бог йому одповідає, що ні. — Пане, посадив. — Бог йому одповідає: — Та чи я не знаю що маєш під язиком? Маш ядро яблуне. — І признаєся Сатана, і Бог йому одповідає: — То їди, посади, то буде тобі. — І він послушав, і пішов і посадив. І Бог сотворив чоловіка і дав йому рай, і казав йому по тім раї ходити і з усіх овочів їсти, а з тої яблуні, що посадив Сатана — що мав під язиком — з того дерева Бог наказав їсти» (Бтл. Зб. НГШ XII, 15).

У деяких із оповідань повторюється мотив понирання Сатанаїла по насіння в воду. Тут сім зернятко знаходиться під скелею, але Сатанаїл ховає сьоме під язик. Коли ж напеліт, на наказ Губий, мусить його випаюнути — «повідать так Богові: — Най тобі буде на роз'ятті! — А Бог йому відповів: — А тобі буде на прогнапті!» (Грушевський IV, 411-12).

Отже з насіння, яке вкрав, чи затаїв Сатанаїл, і що потім було посіяне в раю, виростає дерево — Христові на роз'ятті. Сатанаїдові на прогнапті. Механічно, без видимого погодження зв'язується тут кілька мотивів: і дерево з украденого Сатанаїлом зернятка стає деревом гріха і згуби роду людського; 2. Воно стає знаряддям хрестної смерті Христа, що було ділом диявола; 3. Воно стає знаряддям, через смерть Христову, визволення роду людського з власти диявола і вносить нове життя в гріхом згублений світ.

Чи об'єднувалися ці мотиви, — занитував М. Грушевський, — колись у спільній концепції? Перші два мотиви мають виразно дуалістичний характер, третій наближується до християнського, капонічного розуміння. Назвех ні мотиви розходяться в тім, що дерево гріха, згідно з біблійною легендою, представляється яблунею, а в апокрифічній (можливо, богомильській) варіанті — виноградною лозою. ДЕРґЬ-Ю ж ХРЕСНІГ там, де воно сценифікується, представляється, згідно з апокрифом, кинарником, чи кедром-пелком.

Ось колядка, де дерево спокуси фігурує як лоза винограда:

Ой як вилито, вилито райське дерево,
Ой як прилило край оз Дунаю.
Ой як прилило та й сі приймаю.
Як сі приймаю, корінь пустило,
Корінь пустило, вино зрулило.

Ця череміна райського дерева на лозу, на думку М. Грушевського, могла відбити на собі богомильське толкування, бо богомили виступали однаково й проти подружжя й проти винного пиття, як однаково спокус диявольських: «Вино й жєна от диявола суть.» Тому гріх Адамовий в богомильській проповіді дійсно міг представлятися скоштованням вина або винограду, та іншого сліду цієї концепції райського дерева у нас, крім вищезгаданого колядки, не зареєстровано (Грушевський IV, 442).

Дальшу історію «Преображенного Дерева» представляє запис Руданського:

«Бачить Адам, що недалеко до смерти, та й каже до свого спна: — Сину, каже, сину! Іди до раю та принеси мені з раю золотого яблунка бо отже надходить на мене остання година. — Пішов син до раю, але, замість яблунка, приніс того прута, що Бог ним Адама виганяв із раю. Адам і казав зробити з нього три обручі і положити йому на голову. Але, де вже від смерти то що допоможе! Воно то голова піби й перестала боліти, але вмерти таки вмер. І як умер він із тими обручами, так його з ними й поховали. І от із тих обручів вирости три дерева: кинарне, кедрна та преображенне дерево».

»Ще за преображенне дерево кажуть, що мав Вожа з Спасителем одного разу спіткнулась на нього та й сказала з переляку:

— О преображенне дерево, на тобі син мій розніється! А син і промовив: — Правда, моя мати — і справді, скільки після хрестів не підбирали на жодім не могли його роз'ятти, а тільки на однім преображеннім дереві, котре ще тоді, як росло, мало вигляд хреста». (Драгоманов: Предання... 94).

Тут уже зв'язок із деревом добра і зла затратився. Але в апокрифічній повісті, що оберталася в нас. Адам у принесених йому з раю трьох прутах пізнає «дерево разумное, сего ради ізгнан я бих зо своєю із раю». (Фраіско «Апокрифи» I, 31).

У колядках, крім вищезазначеного образу райського дерева — лози виноградної. ХРЕСНЕ дерево відбилось, без сумніву, також в образі дерева, з якого мурується церква — за спасення й щастя дому господаря:

А що нам било знаадуку світу?
Ой не било ж нам хіба синя вода,
Спяля вода та й білий камінь,
А прикрив Господь сирев землицев,
Виросло на тім кедрове древо,
Барз височейко і барз слідчнейко.
Висмотріла го Пресвята Діва,
Зивала к нему сорок ремісників:
— Ой підіте ж ви, ремісничейки,
А зіпніте ж ви кедрове древо,
Збудуйте з него Святу Софію,
Святу Софію в Святім Києві,
Би ва ній било сімдесят верхів,
Сімдесят верхів, сімдесят крижів,
Семеро дверей, а єдні підлоги.

Це кедрове дерево, без сумніву, райське хресне дерево, асоційоване з предвічним світовим деревом, що виростає на предвічній морі. На будову св. Софії воно переноситься взірцем легенди про те, як хресне дерево було зрубане для будови Соломоного храму. З другого боку будова св. Софії на те, щоб у ній «милий Господь відслужив службовку соборову» за здоров'я господаря і всіх християн, — тільки індивідуалізує популярний величальний мотив, де церква ставиться чи самим господарем, чи його сином, чи святими, чи янголами, за його здоров'я.

Кольядка про св. Софію допомагає нам пізнати в сильно обдєрґій і позбавленій первісних легендарних подробиць темі, що тему хресного дерева, яку дуже цікаво розробив М. Грушевський в своїй «Іст. укр. літературі», т. IV, ст. 440 - 448, куди й відсилає наших цікавих читачів по дальші подробиці.

ДЕРЕВО ПОСІЧЕНЕ — символ української літератури. Яків Щоголев (1824 — 1898) зобразив 1883 р. свої поезії в збірку «Ворскло» і до тої збірки додав красномовний еніґраф із книги Іова, що відноситься, як зазначає М. Зеров у своїй книзі «До джерел» до відродження української літератури: «Єсть бо древу надежда, аще бо посічене будет, наки процвіет і літорось його не оскудїет; аще бо состарїється в землі корєнь його, на каменї же скончається стебло його., — от води процвіет, сотворит же жатву, якоже новонасажденное».

ДЕРЕВОРИТ — відбитка рисунку з дерев'яної дошки. Дереворит був відомий в Китаю з кінця VI ст. по Р. Хр. Техніку й засоби китайського деревориту переймали в Японії, а в новітніх часах і в Європі. де дереворит став відомий в кінці XIV ст., а в XV ст. уживаний вже й в друкарстві. В Україні дереворит поширився в другій половині XVI ст.

ДЕРЕВЦЕ — див. ГИЛЬЦЕ.

ДЕРЕЗА — кущовата рослина, яка росте в Україні понад ровами, засаджували її також на голих схилах. Вона сильно розростається і може засмічувати пожиточні землі. Була в нас символом настирливой, в'їдливой людини: «Липне, як дереза». У такому значенні фігурує вона й в пісні:

Ой у полі дереза, в степу нехвороца,
Водяй наших хлопців напала короста,
Не велика, не мала,
Як на дубовій кора,
Щоб вони день і ніч дрались
Та за нас не брались...

Дереза була й символом сварки, тому, коли люди в хаті починали сваритися, інші казали: «Дереза в хату вклицулася».

На Волині обпечені, обварені, чи одморожені частини тіла присипали щилом дерези (Мат. у. стн. НТШ, VI, 105). Вживали дерезу й на мітли.

ДЕРЕН — вирізаний верхній шар землі з травою. У Галичині ще недавно божпліся: «Най на мені дерня поросте, як то неправда!» У ній формулі божби залишився слід давньої присяги, якої застосовувалося особливо в суперечках за межу: треба було обійти сумнівне місце, несучи на голові дерен. Про цей звичай згадує й староруська гльоса (примітка) в перекладі одного повчєння Григорія Назіянського.

Присяга дерепом була свого часу дуже поширена в усій Східній Європі. За відомостями з Олопецької губ. з 1878 р. в суперечках за межу один із тих, що сперечалися, промовив «Хай розсудить нас мати - сира земля!» вирвав шматок дерену, поклав собі на голову і так пішов межев. (Соколов «Сб. пар. юрид. об.» т. I, 19). Також Макаров у статті «Древня і новья божби» 1928 р. оповідав, що сам бачив, як один селянин на Рязанщині, доводячи приналежність йому якоїсь ділки, вирізав шматок дерену і, перехрестившись, присягався перед присутніми, що якщо та ділка не належить йому, хай тоді рідна земля прикриє його навки.

Про існування цього звичаю в Росії часів Петра оповідав Посошков у книзі «О скудості і багатєтві»: «Декотрі, забувши страх Божий і взявши в руки святу ікону і на голову поклавши дернину, обводять землю». Вірячи в силу цієї присяги, Посошков далі зауважує: «Много й того едучається, сже отюдя землю і неправдою межу полагаю, і умирали на межі». (Сот. Посошкова. 1842, ст. 193).

Однаковий з вищезазначеними звичай присяги, і то також при завзятій суперечці за межу записано в одному з угорських актів 1360 р.: «Фома і Михайло Хани, розувивши і рознеправивши, і поклавши на голову груди землі, відповідно звичаєві присягатися землею, за-

присяглися, що та сама земля, яку вони обійшли... належить до їхнього маєтку «Нолянка».

Такий самий звичай існував і на Шлезьську, де він був навіть стверджений Опельнським земським уставом 1562 р.: селяни повинні роздятися до сорочки, стати навколійки в ямі, викопаній на один локоть завглибшки, тримати на голові дерен, не мати при собі ні ножа, ні зброї і так принести присягу.

Обидві ці вістки — шлезька й угорська — відносяться до слов'янського населення, бо Грім, відомий німецький етнограф, не знайшов обряду з дереном у германських народів, за винятком скандинавів. У скандинавських сагах, натомість, часто згадується про прохід під дереном і про вирізання дерену. При побратимстві вирізували довгий шпур дереву, встромляли в землю спис і клали на нього дерен так, щоб обидва кінці висіли по обидві сторони до землі. Побратими проходили під дереном, кололи собі підшву або руку, щоб кров змішалася з землею, потім ставали навколійки і присягалися на взаємну вірність. Звичай проходу під дереном спостерігався також при пробі виногоро: винний не міг пройти безчечно під дереном, дерен падав на нього і вказував його вину.

Існування присяги «під дереном» тільки у скандинавів та у східних слов'ян могло б викликати здогад, що цей звичай слов'яни запозичили від скандинавів. Але цьому здогадові суперечить факт, що у нас дерен клали на голову і обходили з ним, а у скандинавів клали дерен на спис і проходили під ним. При запозиченні цей звичай не міг би так відмінитися.

Асад, О. Веселовський зближував обряд скандинавського побратимства та присягу під дереном із звичаєм Банатських селян «дружитися» на другий понеділок Великодня. Чоловіки і жінки збиралися тоді на кладовищах, прибирали могилки свіжим дереном, а потім «дружилися» — чоловіки і жінки між собою, цілувшись між вінки і стаючи таким чином на весь рік — чоловіки побратимами, а жінки дружками. На цій підставі, Веселовський в'язав скандинавський обряд побратимства і східно-слов'янську присягу під дереном із культом мертвих, яких, мовляв, закликалося в присязі з дереном у свідки. У тушинів, хто мав присягати, ставав навколійки біля моги предків, і присутні зверталися до душ покійників: «Покійники наші! Приводимо до вас цього чоловіка на суд. Дасмо вам повне право над ним. Віддайте його, кому хочете, в жертву, на слугування і зробіть із ним, що хочете, якщо він не скаже праядти». (Веселовський в Журн. Мин. Нар. Пров. 1894, II, ст. 316 - 17).

І у нас у приповідках обрз дерену в'яжуться найчастіше з образом гробу і смерті: «Під дерено ся виспим» — потішають себе люди, що в робучий час не можуть виспатися (Франко «Приповідки», I, 545). І навіть у Шевченка в «Гайдамаках» читаємо: «Зривняв землю, пок-рив дерном, щоб ніхто не бачив, де полягли

Гонти діти, голови козачі...» «Вже мені свіжої дерні не топтати», — каже старий, чи хворий, чоловік, даючи тим зрозуміти, що не доживе до весни. І хоч тут «свіжа дерня» символізує весну, але вся фраза, асоційована з дереном, в'яжеться з ідеєю смерті.

ДЕРЖАВА — найвища організація форма суцільства, в якій нація концентрує свої політичні господарські і правні ідеї. Первісно найвищими формами людської організації були кровні зв'язки — родина, рід, плем'я. Вони осноувалися на спільності походження своїх членів. З осідком племені на певній території, на зміну кровного родового зв'язку, приходить усе більше зв'язок територіальний — сусідський. З часом, коли плем'я, чи то шляхом завоювання, чи то шляхом союзу і злиття з кількома іншими спорідненими племенами, розростається в більшу організацію, вона набуває форму держави, а її територія набуває значення рідної землі, БАТЬКІВЩИНИ, що, злита потім і кров'ю всіх попередніх поколінь, ніби зродила останнє живе покоління, що на ній тепер працює і її від сторонніх зазіхань боронить. Населення, що займає цю територію, називається вже НАРОДОМ, (чи НАЦІЄЮ — термін пізніший), який в інтересах власного самозбереження кориться спільним законом, що їх видає певна ВЛАДА, таким чином, у кожній державі знаходимо ми три необхідні складники — територію, наряд і владу. Від взаємодійства двох останніх складників залежать різні форми держави, монархії чи республіки, деспотії чи народоправства, тоталітарної диктатурної чи ліберально-конституційної, однонаціональної чи багатонаціональної держави.

Різні народи підходили по різному до розуміння суті держави, і цей відмінний підхід до справи відбився і в термінології: українська «держав», як і московське «государство», що відштовідав німецькому «Гершффт», вказує на владу, як головну прикмету. Польське «Жеч Пospолита» — це переклад латинського «республіка» — вказує на спільний інтерес («республічна»), що лежить в державі, чеська «стат», як італійське «стато», еспанське «естадо», старофранцузьке «стат», пінічно - американське та англійське «стейт», німецьке «штаат» — всі походять від латинського «статус»: з початку статус республіки (статут, устрій республіки), потім просто статус в значенні держави. Греки вживали для держави назву «поліс» — місто, бо в давній Греції держава ототожнювалася з містом, чи міською громадою. Таке ж значення мав латинський термін «клясичної доби» — «цівітас», громадянство, чи сума громадян: він означав одночасно міську громаду і державу. Наш термін «держав» походить з найстарших наших пам'яток: слово «державний» в значенні могутній вжите в перекладі свангелії св. Луки в Остромировій копії (1056 р.); зустрічаємо потім його і в київському літописі під 1088

р.: «при благороднім князі Всеволоді, державному Русскія землі...» Проф. М. Грушевський пояснював, що «державний» тут значить — володар, бо і в слов'янських переказах Біблії слово «державна» вживалося в розумінні «володіння», і в такому ж значенні зустрічаємо це слово в оригінальних і перекладних пам'ятках XI - XII вв. («сніде на ада і державу его разруши» — в Несторовому житті св.в. Бориса і Гліба, — в переказах де відповідає грецькому «*patos*» і латинському «*імперіум*»). У галицьких грамотах XIV ст., писаних по українському, читаємо: «Сталося под державою великого кроля Казимира і гоосподаря руської землі». На означення голови держави, замість «державного», що в літературі не прийнялося, вживано «гоосподин», «гоосподь» (у пам'ятках XI ст. і пізніше), потім «гоосподар» (головно в XIV ст.). Цьому термінові відповідало латинське «*домінус*» і московське — «*государ*» (М. Грушевський «Початки громадянства» 245-46).

Що в українському понятті держави із трьох її складників — території, населення і влади — звернено найбільшу увагу на чинник влади, це можна пояснити тим, що українська перша — кнївська — князівська — держава виникла завдяки чужинецькому елементові — варягам, що накинули населенню свою владу, об'єднавши під собою українські племена. Вони власне переміщили племінний устрій в державний, сконцентрувавши в руках князя та його дружини трику центральну владу та витворивши трику відношення між центральною властю й самоуправою населення на територіальних основах. Центральна власть спочивала в руках великого князя, боярської ради та віча. Місцева самоуправа прислугувала землям, волостям, городам, пригородам та громадам. Вона спочивала в руках особливих органів, до яких належали волостні та пригородні віча та вибірні урядовці (старости, десятські і «добрі люди»). Але центральна влада мала по всіх усядах своїх представників для сполуки самоуправи з державними центральними властями. Головними посередниками були ПОСАДНИКИ, але якщо наряд був із них невдоволений, міг їх прогнати.

Протягом XIII - XIV ст. розпалася Кнївська держава. Безпосередньо причиною її розпаду були внутрішні міжособисті між представниками володарного князького роду, що не давали можливості zorganizувати як слід оборону країни від степових набивників зі Сходу, головню пізніших татар. Саме той чинник, якому в понятті держави, надано було найбільше значення, себто чинник влади, виявив себе незадовільним та невідповідним вимогам доби й величезним небезпекам, що приніс зі Сходу і з півночі (Суздальщина) розвиток подій.

Україна втрачала державку самостійність і опинилася в межах литовської, а потім литовсько-польської державности.

Творцем нової української — козацької — держави був Богдан Хмельницький. Нова укра-

їнська держава, як відзначає проф. Ст. Дністрянський в своїй «Загальній Науці Права і Політики» (т. I ст. 176) «мала свої питомі характерні риси, яких не стрічаємо в інших державах: заснована виключно для оборони від зовнішніх ворогів, вона мала характер чисто військової держави, що ріднилася основно і від королівського абсолютизму Франції і від феудалізму Німеччини, і від парламентаризму Англії, і від самодержавного деспотизму Московії. «Крім того, Україна XVII і XVIII вв. була першою національною державою», бо організувала виключно українські елементи до боротьби з ворогами. «Правда, українському народові не доставало ще деяких прикмет, які в XIX та XX вв. вважаються основами народньої свідомости, але не може бути сумніву, що природні основи української нації існували вже тоді, та що їх усіх лучила боротьба за волю, боротьба за батьківщину».

Українську державу, що її створив Богдан Хмельницький, повільно зруйнувала Москва, підступно використовуючи на свою виключну користь Переяславську угоду 1654, що мала намір захистити Україну від зазіхань польсько-го імперіалізму.

Та український наряд не відмовився від своєї мрії створити свою власну державу, щоб бути господарем у власній хаті «на своїй волі і правді», і тому, як тільки перша світова війна зруйнувала в революціях Російську та Австро-Угорську імперії, заходився творити власні державні форми. Ці заходи, після майже трьохсотлітнього поневолення, що підірвало моральні основи нації, ще не дали бажаних наслідків, але визвольна боротьба не вичулаха і, певно, не вичулаха, аж поки українська нація не знайде тої конкретної державної форми, в якій зможе впровадити своє творче самостійне життя.

Незалежна національна держава — єдина політична форма організації народу, яка може забезпечити йому найкращі умовини для всебічного розвитку всіх його духових і матеріальних сил. Без власної національної держави, себто без держави, побудованої на етнографічних землях даного народу, ніякий наряд не може всебічно розвиватися. Бездержавний наряд завжди примушений терпіти гніт і визиск від своїх поневолювачів, які, хоч якими б гарними й високими гаслами не прикривалися, все змагають. до політичного та культурного, а то й фізичного визиску підбитих народів.

ДЕРЖАВЕЦЬ, ДЕРЖАВЦЯ — адміністративний урядовець в. князя Литовського, який одержував під своє управління ДЕРЖАВУ — територію, точно розмірами не визначену, але меншу від СТАРОСТВА: її давали шляхтичам за службу, а іноді й не — шляхтичам за борги. Пізніше називали державців Намісниками.

ДЕРЖАВНИЙ КАПІТАЛІЗМ — економічний режим тоталітарної московської советської

держави, що здійснила ідеал «Комуністичного Маніфеста» 1848 р.: «Весь капітал і всі зв'язи виробництва централізуються в руках пролетарської держави».

Ніка система приватного капіталізму не може зрівнятися щодо страшного визиску робітництва і взагалі всієї підлавної людності з системою державного капіталізму, в якій вся економічна і політична влада концентрується в руках купки людей, що оманували державний апарат: тут нема до кого апелювати, тут знищено в робітництві всяку можливість самооборони, тут заборонено всякі страйки і навіть спізнєння на працю дуже суворо караються і підводяться під рубрику «саботажи» державного господарства, що утотожнюється з господарством народу. Тим самим «саботажики», себто люди, що не виконали накиненої їм виробничої норми, перетворюються в «ворогів народу». Боротьба робітничої класи, що протягом століття намагалася звільнитися від влади капіталу, виявилася марною: саме в СРСР влада капіталу над людиною безмежно зростає з моменту, як витворилася монополія капіталу в системі державного капіталізму. (Див. НАРОДНИЙ КАПІТАЛІЗМ).

ДЕРКАЧ — див. **ВИНИК**.

ДЕРОШ — агент французького Конвенту у Кієво-гагитинополі, який в 1793 р. одержав доручення ввійти в зносини з українськими козаками, які знайшлися на турецькій території, щоб при їх допомозі розвинути протироскошську акцію в Україні. — «де ще живі традиції про козачку вольності...» (І. Борщак).

ДЕРУЛЕД ПОЛЬ (1846—1914) — французький письменник, поет і політичний діяч, голова «Ліги Патріотів», антиресубліканець. Він був автором віршованої п'ятиактової драми «Гетьман», присвяченої Україні. Її відзначила французька Академія. Через увесь цей твір проглядала гаряча симпатія автора до визвольних змагань українців часів козаччини. Про успіх цього драматичного твору свідчить факт, що в 1900 р. вийшло її XXIII видання. — Чи були пізніші видання, мені не відомо. Вперше виставлено цю драму в Парижі 2. II. 1877 р., і після того її часто виставляли в більших театрах Парижу та провінції. Завдяки цьому, саме в XIX ст., коли Москва нищила українське культурне життя, намагалося знищити всякі сліди козацької державної самостійності української нації, з театральних підмостків Франції дунало: «Глюар а Л'Юкрейн!» — «Слава Україні!».

ДЕСПОТ — жорстокий тиран, що не зносить спротиву своїм наказам найкращий приклад — Сталін.

ДЕСПОТИЗМ — система жорстокої, свавільної абсолютної влади, характерної для ро-

сійського (московського) автократизму, такого відмінного від українського народноправ'я навіть і князівських часів, коли велику роллю відігравало ніче (див.) Московські письменники намагалися залобки доказувати безпосередній зв'язок між періодом княжої доби Київської Держави та московською й петербурзькою добою Російської Держави, але самий характер деспотичної влади московської держави заперечує цей зв'язок, бо не має нічого спільного з характером влади князівської України - Русі. «Різниця між тими історичними добами у державному праві. — писав проф. С. Дністрянський — такі значні і очевидні, що годі дошукатися в чім небудь спільного джерела між основами українського права та основами пізнього московського права». («Загальна наука...» т. I, ст. 181). «Деспотичний характер російських державних установ не дав розвинути в народному, себто звичайному праву; взагалі все право (московське) носило п'ятино абсолютної влади монарха...» (там же).

Московського абсолютного деспотизму нік не треба змішувати з абсолютизмом Західної, чи Середньої Європи: «Абсолютизм західно - та середньо - європейських держав ніде не стратив свого договірному характеру у відношенні монарха до населення, хоч би яку велику у цьому відношенні монарх мав перевагу... Натомість російський абсолютизм був одностороннім орієнтальним (східним) деспотизмом без сліду якого-будь правого зв'язку, який в'язав би його з населенням. Все, що живе в державі, має її служити, а що деспот був єдиним представником найвищої влади в державі, то все мусіло йому служити. Йому мали служити не тільки його піддані, але й все те, що вони мали. Поняття приватної власності впринципі в Росії прийнято під впливом європейської культури за Катерини II.» (Дністрянський, там же ст. 182) і знову втрачено за Леніна і Сталіна.

Перехід від парського деспотизму до деспотизму більшовицького в Росії був хоча дуже кривавий, але логічно легкий, бо, як писав Бердяєв московський філософ світової слави, всі «соціалістичні утопії (а більшовики називають же себе соціалістами), що багатьом людям видаються золотими мріями, ніколи нікому не обіцяли свободи. Вони завжди малювали суспільство цілком деспотичне, де всяка свобода має бути зруйнована безслідно. В утопії Томаса Мора перезд одної особи до якогось іншого місця має би бути не легший, нік він був у найтяжчі роки совєтської - соціалістичної республіки. В утопії Кабета тільки один часопис має появлятися — часопис уряду, і існування вільної преси мало бути цілковито заборонено. І все це московські більшовики здійснили. І якщо француз Шампе д'Отерос член Академії Наук констатував у 1768 р.: «Ніхто не пасмілюється думати в Росії: опіднена й пригноблена душа втратила цю здатність. Страх, це, так

би мовити, єдина це пружина, що рухає цю націю.» а Де Кюстин (див.) писав в 1839 р: «В Росії деспотизм на троні, а тиранія всюди», то другий француз Ле Грас, професор Сорбонни не міг не констатувати в 1934 р., що хоча пройшли в Росії сотки літ, але картина та сама: замість одного деспотизму прийшов інший, змінилися люди, зміст і наслідки не змінилися.

У кожній деспотії схема соціальної організації, — писав М. Мироненко, — складається з таких елементів: вгорі деспот (немає значення, чи він персоналізований в комусь, чи збірний, бо в обох випадках це — замкнена в собі каста, кліка партії і т. п.), який тримає в своїх руках єдину і абсолютну віру (ідеологію) і єдину її абсолютну владу — ні з ким не подільну владу фізичного примусу і кари. Внизу — маса рабів, соціальна функція яких — продукувати всі матеріальні добра до диспозиції деспота («Соціалістична праця — справа чести, доблесті і героїства» (Сталін), не достачає за це нічого іншого, та інакше, як з — «милості її ласки» деспота, як «дар». «калованіє». Для організаційно - технічного здійснення функціонування влади деспотії потрібен апарат, що урівнював би, матеріялізував би владу деспота супроти абсолютно обезвладнених мас населення, позбавленого найменших проявів суспільної самоорганізації, бо й ті найменші прояви суспільної самоорганізації мас у корені підточували б основи деспотії. Тому деспотія з усієї маси рабів вибирає суспільно - морально найвідділіші елементи, залежні виключно від деспотії, їх вишколює й робить своїм «служливим апаратом» (див. БЮРОКРАТІЯ) організаційно - технічного здійснення абсолютної влади в інтересах деспотії. Рабська вірність «служливої інтелігенції» забезпечується відповідним її добром, безперервною чисткою від «негідних елементів» і плеканням у ній найвідділіших якостей моральної натури — боягузства й підлоти. (М. Мироненко «Думки...»).

У «Перських Листах» Монтескьє оповів про одного монарха в Європі, як про великого магіка, що «мав владу навіть над думками своїх підданих. Він робив, що вони думали так, як хотів він. Коли мав лише один мільйон еку в своїй скарбниці, а потребував двох, йому треба було лиш їх перекопати, що одне еку вартє стільки, що й два, і піддані вірили... Він досягнув навіть того, що змусив їх вірити, що його дотик вигоює всякі нещастя — така велика була його сила, що мав на людські душі».

З цього приводу п. О. В. писав у «Віснику»: «Цього могутнього монарха давно перевищив Сталін. Він переконав своїх підданих, що один рубль більший за доларя; що оселедцем можна краще наїстися, аніж курчатком; що ігратом в одній кімнаті просторніш, ніж одному в п'ятьох..»

Він же переконав, що як за царату пайгеніяльнішою людиною в Росії був темний сибірський мужик Распутін, так у Росії большевиць-

кій найгеніяльнішою людиною є закавказький мужик Джуґашвілі... На його приказ, мільйони «іменують» його «батьком народу», своїм паном і володарем». (1938 р. ст. 49).

Деспотизм руйнує характери, упідлює націю, перетворює громадян у рабів, підданих, холосів, але з часом може досягати значних матеріальних успіхів, які ставить собі у заслугу. Єгипетські фараони побудували піраміди, римські імператори колізеї та різні форуми, французькі королі шинні палати... Московські деспоти розвинули високу техніку і вислали сателіти в космічні простори. Але якою страшною ціною людської крові й страждань все це здобуто!

Деспотизм завжди супроводиться жорстокими злочинами. «Подвиґи» деспота Сталіна в цьому відношенні не виняток, а тільки найякравіший приклад он'яніння безконтрольною й ніким необмеженою владою. Римський історик Тацит, бажаючи з'ясувати жорстокість Тіберія, писав, що він був «захоплений і змінений владою» — «ві дотлапотіс конвульсус ет мутатус». Великий італійський поет Альфьєрі висловив ту ж думку в вірші: «Могти робити зло — це спокуса його зробити». Французький історик Теє констатував: «Несподівано осягнена всевлада і панування над життям і смертю — надто міцне вино для людини: приходять заворот голови, людина все бачить червоним, і її несамотитість випльвається в жорстокості». Зрештою Наполеон визнав на ліжку смерті: «Влада п'янить людину». (Сіґеле «Злочинний патовл»).

ДЕСЯТИНА — давня російська міра на 2,400 квадратних сажнів, або 109,25 арів, або 1.898 австрійських морґів.

ДЕСЯТИНА ЦЕРКОВНА — десята частина майна, яку світські люди віддавали на Церкву. Церковна десятина ще старозавітного походження, де вона йшла на утримання духовенства. Першу згадку про церковну десятину зустрічаємо ми в літописі, де він оповідає про створення Володимиром В. кнївської катедрі, який він призначив десятину «від свого майна й від своїх городів». (Іпат. с. 84). Цей не досить ясний вираз т. зв. Володимирова установа пояснює, як десятину від доходів судових, торговельних і від господарських натуралій. Це була десятина з кнївської землі, але, — завважає з цього приводу М. Грушевський, — «по вській правдоподібності такі дотації узе за Володимира дістали й інші єпископи на своїх землях». З кінцем XVIII та початком XIX в. церковна десятина заникає поволі в усій Європі.

ДЕСЯТИННА ЦЕРКВА — найстарша мурована церква старокнївської доби в Україні. Збудував її в. кн. Володимир у 986 — 996 рр., призначивши на неї десятю частину княжих доходів, — звідди і назва. У ній було поховано

кн. Ольгу, кн. Анну, жінку Володимира В. і його самого. Не раз розграбовували її північні сьудзальські князі. Під час облоги Києва Батисем в 1240 р. Десятинна церква була зруйнована пілком (завалилась), і її відновив аж митроп. Петро Могила в 1635 р. Десятинну церкву зруйнували московські вандали 1943 року.

ДЕСЯТИНЩИКИ — дрібні чиншові селяни півд. України з кінця XVIII і XIX в., які за уживання землі не платили чиншу грішми, а віддавали десяту частину збору власникові землі. Десятинщики виникли в часі заселення Чорпомор'я. Власникам великих земельних просторів заделало на скорім заселенню тих своїх земель, тому вони стягали вільну й кріпацьку людність, вдволяючись дрібним чиншем у натурі. Положення десятинщиків погіршилося з зростом населення, бо власники використовували більшу кількість робочих рук і підвищували чинші. Перед самою першою світовою війною десятинщики стали власниками своїх земельних участків.

ДЕСЯТКОВА СИСТЕМА — спосіб числення на десятки, натуральніший спосіб рахунку, бо він ґрунтується на вжитку пальців рук. Треба думати, що він виник сам собою у найрізкорідніших й найдальших країнах конкуруючи з теж давнім, але штучним рахуванням на дванадцятки, що його ввели вавилонські жерці. У доколумбовій Америці, де рахування на дванадцятки ніколи не було відоме, рахування десятками було поширене не менше, ніж в Європі чи в Азії. Десяткова система перемогла всі інші, бо виявилася найпростіша й найпрактичніша. На ній основана т. зв. метрична система. Що рахування на десятки завдячує свою перемогу більшій практичності, видно з факту, що число 10 ніде і ніколи, в протилежність числу 12 не було святим. Його походження чисто земне й людське і не має нічого спільного з небом, де панує дванадцятка.

В Україні зустрічаємо рахування на десятки з давніших часів і вже при кінці X ст. українська земля поділяється на десятки і на сотки. На чолі десятків стояли десятинщики, на чолі соток — соцькі, які разом творили тисячу на чолі з тисяцьким, найвищим адміністративним і військовим земським урядовцем давньої України - Руси. З упадком старо - української державності, десятковий устрій і поділ земель перервіся, і тільки подекуди залишилися назви десельського й соцького, як зверхників сільських громад.

ДЕСЯТКУВАННЯ — збірна кара, колективної відповідальності, відома від 471 р. до Р. Хр. за якою карі на смерть підлягав кожний десятий чоловік, визначуваний жеребом, чи просто відчислюваний. Застосовувао цю кару головне в війську за бунт, масову дезерцію, тощо. Українських козаків, що, послухавши

Оранкових універсалів, піддалися були на Слобожанщині кримському ханові ДЕВЛЕТ - ГІРЕ-ЄВІ (див.) московський вислужник Петро Кованько, військовий суддя потлавський, захопивши в полон, як вони простували до Криму, відвів у Подтану і тут скрав смертю кожного десятого, кидуючи жереб, а інших, разом із жінками відіслав до Москви, звідки їх порозсилали «по далеких краях». (Аркас «Іст. України» ст. 439).

ДЕСЯТНИК — воєно - адміністративний урядовець, що стояв на чолі десятка, найнижчої адміністративної одиниці, на які поділялася князівська держава України - Руси. Цей уряд зберігся і в литовській добі, коли десятник був підручним сільських начальників.

ДЕСЯТОК — найнижча військова одиниця на Січі на чолі з десятником. Десяток не відповідав чисельно назві — було в ньому 30—50 вояків для козального вишколу.

ДЕТЕРМІНІЗМ — погляд, що людина не сама визначає себе й свою поведінку, але визначена в усій своїй поведінці чинниками, від її волі незалежним. Детермінізм заперечує свободу волі в людині. Заперечує він і випадок та чудеса в світі: все ніби давно визначене наперед, все відбувається згідно з непорушними законами. Світовий апарат діє згідно з наперед установленим планом, і ніщо не в силі його змінити, затримати, чи прискорити. Його хід. Детермінізм у суспільстві виявився особливо в т. зв історичному матеріалізмі (марксизмі), в якому суспільство — лише вислід економічних законів, в якому особа, як така, себто її воля й свобода вибору, не відіграють ніякої ролі.

Помилка детермінізму в тому, що він, к. н. статуючи в фізичному світі, що кожна річ має свою необхідну причину, переніс цей закон необхідної причинності і в духовий світ людини. А тим часом існує колосальна різниця між матеріальною річчю і людським духом, чи душею: матеріальна річ діє в наслідок того, що сталося, людина — задля того, що станеться, або може статися. Книжка падає зі стола, бо її штовхнули. І дитина, яку ви вдарили, теж узяла. Але книжка залишилася лежати на підлозі, поки ви її не піднесли, а дитина сама відкла від вас. Чому відкла дитина? Тому, що ви і вдарили? Ні. Нема такого удару, що примусив би втікати дитину. Дитина відкла, щоб не бути ще раз удареною. На неї вплинуло яєсь загрозливе майбутнє. Різниця між книжкою і дитиною та, що на першу впливають тільки сучасні її сили, а на дитину сили, що можуть виявитися в будучині. У книжці діють тільки фізичні причини, в дитині ще й духові сили, що мають свободу вибору, і можуть підказати дитині, замість страху, що примушує втікати, жест обурення й гніву, що примушує кинутися на напасника з маленькими кулачками. Коли хто робить комуся

яксь чемність, нема ніякої визначеної причини, що примушує другу людину висловити першій свою вдячність за отриману чемність. Як знаємо, є досить людей, що втім, не вважають потрібним дякувати. Англійський філософ - гуморист Честерсон підкреслив цю матеріяльну грубість людей, вихованих в історичному матеріялізмі з його запереченням свободної волі людини в короткій фразі: «Мені завжди шкода детерміністів, — вони не можуть подякувати за передану їм гірчицю...», бо за що ж дякувати, коли в тій передачі не було ніякої доброї волі, а тільки задалегідь визначена необхідність?!

В. Липинський писав у своїх «Листах до українських хліборобів»: «В якій мірі політична діяльність людей залежить від їх свободної волі, і в якій мірі вона — результат предопределених (визначених) і фатальних соціальних законів, сильніших, ніж свободна воля?... У відоменні до політичної змільости вистає усвідомити собі тільки дві доступні обсервації (спостереженню) факти: перший: кожна людина в кожнім положенні, що вимагає рішення, має завжди вибір рішення і притому вибір цей залежить вповні од її свідомої волі, — залежить від того, якому з борячихся внутрі при такому вирішуваних стихійних імпульсивних хотінь людина силою своєї свободної волі забезпечить перемогу Очевидно, що чим свободна свідомая воля слабша, тим роля імпульсивних стихійних хотінь (а з ними й «предопределених соціальних законів») в житті даної людини — чи напів — сильніша, і навпаки; другий факт: найвищі форми людської духової і матеріяльної культури були сотворені людьми — і націями — які вірили в існування свободної волі і які свободно вибирали між тим, що вважали злом, і тим, що в їх розумінні було добром. Політики, які хотять творити кращі в їх розумінні форми політичного життя для своєї нації, мусять бути волютаристами, мусять визнавати й здійснювати в своїх ділах принцип свободної волі. Всякий соціальний фаталізм — тільки прояв слабости волі. Крім того, раз прийнятий, він ще й сам послаблює волю, а з нею й нищить у коріні й саму політичну творчість...» (ст. 349).

Зрештою, навіть уєі ті, що голодили себе визнавцями детермінізму, завжди поводитися в житті так ніби визнавали не детермінізм, а свою свободну волю.

ДЕФЕТИЗМ — зневіра в світлій будучині своєї нації. Цей термін поширився особливо за першої світової війни, коли чимало французів, втративши віру в силу своєї нації, сіяли зневіру, підкопували енергію саме тоді, коли обставини вимагали найбільшого напруження фізичних і духових сил. «Фляумахер» називали їх німці, а французький уряд суворо карав.

У нас, на жаль, дефетизм був незвичайно поширений серед т. зв. малоросійської нашої інтелігенції, яка, втративши віру в силу свого на-

роду, вдарялася в захоплення всякими «вселюдськими» ідеалами, заявляючи, що народ, чи нація — це тільки нижчий ступінь людського суспільства, зрештою не такий вже й конечний, і що тому «нічого, мовляв, уже не вдієш, так уже нам судилося москалями стати» (це так писував пібі їх слова Б. Грінченко). Ів. Франко гостро бичував «патріотів», що «на кожні подвір'я сіють недовір'я». Якщо це робиться з розрахунком на особисту кар'єру, на особисті вигоди, то ці люди — безумніві злочипці; якщо ж вони це роблять «у добрій вірі», зі слабодухости, це — люди хворі, яких треба ізолювати. Академ. Ст. Смаль - Стоцький, перебуваючи в Чехословаччині та спостерігаючи життя чехів, що зуміли піднятися і розбудувати з нічого свою державність, писав, маючи уже 70 літ життя: «У мене все ще давній оптимізм, і я переконаний, що без оптимістичного настрою нічого великого не зродиться. Я зрештою мав нагоду спостерігати тутешнє життя і на власні очі бачити, як з нічого, дослівно з нічого, при оптимістичному захопленні одиниць, чуда творяться...»

ДЖГУТ — рід старовинної гри в карти, про яку згадує Котляревський в своїй «Перелицьованій Евелді»:

...Нераз доходило до чуба,
Як загулявся в джгута...

ДЖЕНОКІ ДЖОВАННІ (1860—1926) — італієць, місіонер Пресвятої Серби, католицький теолог, знавць грецької, давньо - гебрейської і арабської мови, що значно влетіли йому студії Святого Письма, в яких був авторитетом. Був три роки місіонером в Новій Гвінеї, поті у Перу. Останніх шість років свого життя присвятив українській справі, будучи призначенням від папи Бенедикта XV 13 лютого 1920 р. Апостольським Візитатором України. Але до України о. Дженоккі не дійхав, застряг у Відні і 4-го червня 1920 р. писав до о. Бонна, керівника Дипломатичної Місії УНР при Ватикані: «Я ще не в Україні, ані не в Галичині. До тих двох країн не можна дістатися без дозволу польського уряду. Польський уряд згідний дати мені дозвіл їхати в Україну, але не до Галичини». У листі з 7 липня він писав до монс. Е. Бенедетті, референта українських справ при Конгрегації для Східної Церкви: «Є вже тут два вагони ліків (призначених на допомогу населенню України) ...Монс. Ратті (нунцій у Варшаві, пізніший папа Пій XI, Є. О.) знову говорив із головою держави Пилсудським про Галичину і про мене, а також із міністром закорд. справ Салігою, намагаючись їх переконати, щоб дозволили мені поїхати до Галичини. Вони згодились, і монс. Ратті за кілька днів напише в цій справі до Риму... З Галичини приходять сумні, невтірадіні вістки. Це правда, що поляки дуже але поводитися з українцями. Я вже писав останнім разом, що центральний уряд пов-

здержує цей напіввійськовий уряд у Галичині, що знухається над міру і робить дуже злу прислугу Польщі. Навіть не виконують второпних заряджень Пільсудського. Чи знайдеться якийсь спосіб, і чи може опам'ятування...»

11 січня 1922 р.о. Дженоккі повернувся до Риму, так і не побувавши в Україні. При кінці цього ж року, новий папа Пій XI призначив о. Дженоккі Апостольським Візитатором Зах. України, і цього разу о. Дженоккі таки зміг відвідати Галичину. «Український Прапор» у Відні, орган уряду Зах. України (Петрушевича) на вигнання, писав в числі з 15 січня 1926 в некролозі, присвяченому о. Дженоккі, що номер 6 січня в Римі: «Дехто з нашого громадянства, знаючи, що о. Дженоккі був єдиним представником Ватикану, що мав обов'язок познайомитися з українсько-польськими відносинами, і приписуючи йому ризикальне слово в українській справі і в актуальних питаннях греко-католицької Церкви... робить його відповідальним за всі некорисні для нашого національного буття рішення Польщі, на які дав згоду Ватикан. Чи таке становище слушне, полишаємо в нашій безсторонності рішенням будучих історичних розслідувань. Сьогодні ж, в імені тої ж безсторонності, мусимо признати, що Покійний до останньої хвили свого життя студював із великою радістю матеріяли, які представляли слушність нашої справи, і подавав їх даліше в компетентні церковні місця...»

ДЖЕНТЛМЕН — дуже добре вихована людина, що завжди дотримує своє слово.

ДЖІНГІС-ХАН, ТЕМУДЖІН (1155—1227) — великий монгольський завойовник, що складав піраміди з черепів побитих ворогів. 1215 р. його війська взяли Пекін, 1219 р. — Туркестан, а 1223 р. розгромили при річці Баліх з'єднані війська половців та українських князів.

ДЖМІЛЬ — близький свояк бджоли, значно більший за неї, чорний із жовтими пасками. «Як очі болять, то беруть меду від джемля і тим медом мастять очі, — це дуже помагає...» (Мат. етн. НТШ, XI, 40).

ДЖОН БУЛЬ (дослівно «Великий Бугай») — назмішквата назва англійців.

ДЖУНГЛІ — великі простори лісу й непрохідних хащів, заселених диким звірм'ям, в Індії. Тут панує т. зв. **ЗАКОН ДЖУНГЛІВ**, себто гола боротьба за існування в якій перемагає дужчий і гине слабший. Тут нема місця будьякому милосердю, чи любові до ближнього. Тут кожний — один одному смертельний і небезпечний ворог. У до-християнському світі часто теж брав гору закон джунглів, і в жорстоких війнах переможених геть винищувалося, недобитків перетворювано в рабів. Та і за християнської доби було немало спроб затримати за-

кон джунглів, особливо під впливом матеріалістичного світогляду, що, відкидаючи християнську любов до ближнього, голосить, що «людина людина — вовк».

Ніще писав в «Антихристі»: «Що таке добро? — Все те, що збільшує в людині почуття влади, волю до влади, сама влада. Що таке зло? — Все те, що походить із слабкості... Хай згинуть кволі і хворі! — це перша засада нашої любові до людини. Треба навіть допомогти їм зникнути. Яка вада, найгірша зо всіх вад? — Співчуття із кволими і недужими, — християнство».

Цю проповідь «закону джунглів» підхопив був Гітлер і в оп'яніній владі почав здійснювати накреслену програму винищування «кволих і недужих». Та й, на його силу знайшлися сильніші і вляпали, що не все те, що збільшує в людині почуття влади, — добре. Не дурно ж в Євангелії сказано: «Хто підносить меч, від меча гине».

ДЖУРА, ЧУРА — слуга - товариш козака, що ходив за ним у поході і носив йому зброю.

ДЗВІН — бронзовий прилад у формі перекинутої посудини з язиком (серцем) посередині що служить головною для скликування вірних до церкви але може служити й для інших цілей

Дзвонів відомі з глибокої давнини: археологи твердять, що китайці знали їх за 2250 р. до Христа. Знали їх єгиптяни, жиди, греки, етрусски римляни... Нам відомо зі Святого Письма, що жидівський первосвященик прив'язував до свого богослужбового одягу малі дзвіночки, щоб було чути, коли він виходив до святині, яку частину богослуження виконував і коли виходив із святині. Для скликання народу жиди вживали натомість труб, — дзвонів не вживали. У християнській Церкві, що спочатку зазнавала переслідувань, ні труб, ні дзвонів не вживали аж до VII ст.

Певна вістка про дзвони походить аж із 741 р. коли папа Захарія дав дзвони черцям монастиря в Монте-Касіно (де за першої світової війни знаходився найбільший табор полонених українських старшин із австрійської армії). — це найдавніша вістка про церковні дзвони. Найдавнішу мармурову пам'ятку, що згадує про дзвони, найдено в руїнах церкви св. Степана, на віа Лятіна, біля Риму: «Я, Люпо Грігаріо, зробив своїм коштом дзвін за папи Степана» Це, певно був папа Степан III, що папував в рр. 844—847.

Найдавніший християнський дзвін, що ще й досі відбуває свою службу — це дзвін св. Едмунда в Пішунулі (Італія): він дзвонить із 1069 р., себто в часів першої нашої революції, записавою в джерелах і скерованою проти кн. Ізяслава, і в часів того славного кн. Всеслава, що про нього співало «Слово о Полку Ігоревім»: «Князь Всеслав судив людей, князем порядкував городи, а сам вночі вовком уганяв: з Києва

перед півнями добігав до Тмуторокані, вовком перебігав дорогою Хорсові (сонцю). Йому дзвонили рано у св. Софії в Половцю, а він уже в Києві чув дзвін...»

Отже — були вже тоді дзвони і в нас. Можна було б здогадуватися, що вони прийшли до нас із Візантії. Але в часах прийняття християнства у нас, в Візантії дзвони ще не були поширені: там вони були відомі тільки з IX віку, коли спеціальні дож Орсо Пратечіанції подарував їх візантійському імператорові для св. Софії. Візантія ж тоді вживала ще БИЛА (див.) та К.ЛЕПАДА (див.), що й перейшли до нас та вживалися пізніше під манастирях аж до перед-революційних часів. До нас дзвони прийшли, мабуть із Німеччини, через Новгород де дзвони були вже 1066 р. В Україні дзвони згадуються вперше в Путівлі 1146 р.: кн. Ізяслав забрав колоколи з церкви Вознесіння. Отже, ці «колоколи» не німецьке «Ді Глюке», і назва вказує походження речі. Що у нас вилити дзвони, про те виразно оповідає галицько-волинський літопис під 1259 р.: король Данило до нових церков у Холмі «дзвони привіз із Києва, другі виліяв тут». При церкві св. Юра у Львові затримався найдавніший наш дзвін з датою 1341 р. Проте, в домогоськуську добу дзвони були в нас ще, здається мало поширені, зустрічаючись тільки при катедральних та князівських церквах. Найбільшими дзвонами були у нас — Києво - Печерської Лаври (з 1898 р. важив 4.000 пудів — 64.000 кгр.) та в Почаївському монастирі — 11.230 кгр.

Вживання дзвонів при церквах набрало поволі глибокого символічного значення: роблять їх із бронзи, твердого й згучного металю, що промовляв до вірних, тим-то голос дзвонів став символізувати голос апостолів та проповідників: в останні дні страшного тижня мовчав дзвон, бо «в ті дні замовкли апостоли і проповідники і ін., що розуміються під дзвонами.» В церкві звичайно тричі дзвонять, і перший дзвін означає ап. Павла і його слово, другий — Варнаву, третій — звернення апостолів, що їх відкинули юдеї до поганя. Тому ж, що апостоли навчали в вірі чотирьох Євангелій, по деяких церквах дзвонили і чотири рази. (Карсавин в «Научн. Ист. Журн.» 1914. II, ст. 10-12).

Для простого ж народу дзвін став магичним знаряддям в боротьбі проти злих духів. «Коли показується градова хмара, синя, а в середній біляна, і здалека клекотить та шумить без вітру, зараз треба бігти на дзвіницю і дзвонити. Є такі дзвони, що розбивають градову тучу» (Етн. Зб. НТШ, V, 161). «Є такі поли у Бога щасливі, що, як посвятять дзвони, то ними відверне від села град і тучу, аби тільки в пору задзвонити. Але не кожний ппн потрапить так посвятити дзвона» (там же от. 192). Останню звавку викликало спостереження, що неважаючи на здонення, град і грім не тільки

іноді б'ють у село, але навіть і в церкву, де дзвонять.

Забобонне вірування в те, що дзвін металю відгоняє всяку нечисту силу, що переховується і в градовій тучі, і охороняє від блискавки якою Бог б'є ту нечисту силу (див. БЛИС-КАВКА), походить із найдавніших часів і поширене в усюму світі. Пліній оповідав, що в Кьюзі, в лабірінті Порсенни, було п'ять пірамід, і над кожною з них була бронзова куля з підвішеними дзвіночками, а Варрон пояснював, що ці дзвіночки «відганяли зловіще виття вітрів та фантазмів». При жертвоприношеннях та в релігійних походах і греки і римляни вживали спеціальний прилад із дзвіночками, яких подзвонювання мало релігійний, себто звернений проти злих духів, характер (Менар «Привагнне життя стародавніх людей. IV, 248 і VII, 58). У багатьох народів був звичай при затмі сонця бити якнайсильніше в дзвони та взагалі в усіякі металеві речі, щоб врятувати сонце від демонів, які загрожували його поглинути. Цей звичай був відомий і в греки і римляни. Тому, коли в християнській церкві почали вживати дзвонів, їм приписувано таку саму роль, і на них писали: «Ад фугандос демонес» — «на прогнання злих духів», або «демонес репелліт» — «відганяє злих духів». У 968 р. папа Іван XII (955—972) наказав вилити великий дзвін для Лятранського собору св. Івана, і сам же благословив і освятив його, назвавши його теж «Іваном». Вважають, що звичай свячення дзвонів походить із того часу, хоча існують вказівки, що цей звичай був відомий вже і в часах імператора Карла Вел. (768—814). Склалося вірування, що хто потрамає в зубах мотуз допіру освяченого дзвону, в того ввесь рік не болітимуть зуби. І в нас цей звичай хрестити дзвони теж поширився, звідки відома загадка: «Не вродився, а хрестився, не завинив, а повісили». Відоміші дзвони мали в нас імена: Київю - Печерський дзвін носив назву — «Балик», Софійський собору в Києві — «Мазапа», а другий «Рафаїл» — від імені жертводавців. У Подтаві був дзвін «Кізікермень», що його зробив полк Герник з гармат, які наші козаки здобули в 1695 р. в турецькій кріпості Кізікермень.

Ясно, що після хрещення магична сила дзвонів проти нечистої сили в очах населення ще більше зростала. Та що магична сила дзвонення існує й без посвячення чи охрещення, видно з того, що, коли відбувається пережонія, в якій вважається потрібним боронитися від «капера» нечистої сили, билі не тільки в посвячені дзвони, але й в непосвячені дзвіночки. Напр., у нашому весіллі перед відходом молодих до церкви, дружба тричі бив батоном, оздобленим дзвіночками, по дверях, потім клав батіг на порозі, а молоді мусіли через нього переступати (Вовк «Студії...» ст. 252). Про значення ПОРОГА в відповідному місці, биття ж батоном має очисну силу (ВИТИ) і дзвіноч-

ки своїм згуком, проганяючи нечисту силу, мали очисну силу того акту ще більше підсилити.

Магічна сила дзвонів виявляється і в обряді «ізмивання дзвонів», що його описав Жаткович (в Карп. Україні): «Як хто нагло поболів, то місяцями, особливо на Мармароші, дзвони ізмивають: один мужчина, що розумів діло, бере у нове горнятко води, іде до дзвонів і мис їх так, щоб вода назад у горня зливалася. Возьме потім із-під порога церкви трохи глини, верже її у воду і тою водою умиває хворого, а трохи дає навіть пити. Щоб був хосен (корисний наслідок), треба, щоб і одна душа не віділа, тому чинять це звичайно уночі». (Етн. Зб. НТШ, II, с. 23).

Магічне «мниття дзвонів» відбувалося і в дівочій ворожбі: до схід-сонця на Івана Купала, йшла дівчина гуцулка на дзвіницю, обмивала там найбільший дзвін так, що насамперед обризкувала його серце, примовляючи: «Як серце тебе розбиває, аби серце (пзрубка) так за мною розбивалося; який ти голосний, аби і я така голосна (славна) була; як люди йдуть до церкви, як ти задзвонити, так аби до мене старости йшли; як ці люди сонечком радіють, коли ти їх кличеш, аби вони так мною радувалися!» Так примовляла і бризкала тричі, потім обмивала дзвін зверку і дбала, щоб вода із серця дзвона і з самого дзвона стікала в підставлену посудину; з тою посудиною попішала потім до хати, а, як сонце починало сходити, мивалася тою водою, примовляючи, як перше. Воду вливала на дах, щоб ніхто по ній не ходив, бо коли б це сталося, ворожіння змарнувалося б. (Мат. у. етн. НТШ, VII, 262163).

В українській народній поезії дзвін був — вісником, звичайно чогось особливого, переважно — суворого, похмурого: «Як дзвони гудуть сумно, — кажуть на Буковині, — скоро хтось умре» (Зап. Ю. З. Огд. II, с. 104). «Десь, певно, дзвін ляють, то таку байку пустили», — казали на Коломищині (Етн. Зб. НТШ, V, 192), бо загалом вважали, що, майстри, відливаючи новий дзвін, пускали між люди якесь дивовижну побрехнюку, щоб дзвін був голосний і розносився далеко, як та вістка. (Франко «Прилов.» I, 549). Казали також: «Уже в усі дзвони передзвонили», — коли хтось говорив вістку, вже всім знану. Також вірили, що, коли дзвонити в вухах, то це вістку якесь новину, добру, чи лиху, в залежності, в якому вусі дзвонить. «Чує дзвін, та не знає, де він», — кажуть про людину, що переспівдає якусь вістку, але не розуміє її справжнього змісту. або не вірно переказує її. «Як у дзвін ударило», — кажуть, коли якась вістка рознеслася блискавично селом. «Нащо про те в великий дзвін дзвонити», — кажуть, коли не хочуть розголошувати якусь неприємну вістку.

Багата символіка в'ягається з голосом дзвону: »То — великий дзвін: як задзвонить на Великдень, то аж до другого Великодня гуде», —

кажуть у нас про зав'язу та злопам'яту людину. «І дзвін без серця нічого не вартий, а тим більше безсердечна людина». «Дзвін до церкви скликає, а сам у ній не буває», — кажуть у нас про фарисея, що все на устах Боже ім'я мають та мораль проповідують, а самі живуть брехнею та людською кривдою.

ДЗВІНИЦЯ — будова, звичайно в формі високої вежі, при церкві, на якій вшали дзвони. Першу згадку про дзвіницю знаходимо з часів папи Сабініана (604—606), який вибудував у 605 р. дзвіницю римської базиліки св. Петра. Була вона ніби рідкої краси, квадратова, на 6 поверхів, поділених колонами із 6 вікнами на кожному боці в поперсі. Зовні її всю прикрашали мозаїки та кольорові камі. На пів дзвіниці ніби були три дзвони прямиго звуку. Вони поблиблися при пожежі за папи Урбана VIII. Нова базиліка св. Петра не має дзвіниці. Давній спижевий півень, що довершував колішню дзвіницю св. Петра, знаходиться тепер у різниці базиліки.

Первісною формою української дзвіниці була змичайна баштина, покладена на двох стовпах і прикрита герметичним дашком. Але пізніше будували біля церкви все вишановіше дзвіницю, що до большевицької революції виконувала потрібну службу: скликала своїми дзвонами людей на Службу Богу, служила для переховування рідких речей, що їх не можна було переховати в церкві, як, напр., збіжжя, зібране для громадських обідів, мед із церковної пасіки, образи зі старих іконостасів, тощо, і втретє, служила за сторожеву вежу; у давніші часи, коли завжди можна було сподіватися ворожого збройного нападу, ця остання функція була дуже важливою, і тому наші дзвіничі використовували для дзвіниць готові форми і зразки оборонних веж, що їх знаходили на Заході.

За московської червоної окупації дзвіниці замінили і спорожніли: дзвони з них поскидувано, все, що було всередині, пограбовано і вивезено. Стоять мовчазні, бо нема куди і до чого кланяти. «Советчина, — писав у 1930 р. мілянський Йоденник «Іль Корієре делла Сера», — єдина країна в світі, де заборонено дзвонити в церковні дзвони».

Не знаємо, чи ця заборона тепер уже знесено, але аж надто довгий час вона перед світом свідчала про варварство московського червоного режиму.

ДЗВІНКИ НА АРХИЄРЕЙСЬКОМУ ОДЯЗІ

— нагадують ті дзвінки, що були на ометі Ааронового одягу і сповіщали «голос виходу його перед Господом». Дзвінки нагадують архиєреям, що й вони повинні, подібно до старозавітного золотого дзвінка, виголосувати в храмі слово Боже — учительне, заборонне, обвинувальне й зворушливе (о. П. Калинович «Літургіка», I, ст. 28).

ДЗВІНОЧКИ ПРИ БОГОСЛУЖБІ — католицький звичай. Українська православна Церква ніколи цього звичаю не знала.

ДЗВОНЕЦЬ — рослина, що росте на безплідній землі. «Як зародить дзвонець, буде світовий кінець», — бо пустеля на весь світ поширится (Ів. Франко, «Припов.» II, 157).

ДЗВОНОВСЬКИЙ ЯН — польський поет, сатирик і гуморист, що в 1608 р. у своїй брошурі «Сейму Вального домового артикулов шість» вмістив українські пісні про козака Плахту та «Пісню про Кулину» — першу нашу друковану баладу невідомого нам віршопісця, цікаву змістом і вправну строгічною формою.

ДЗЕНДЗЕЛИК — полум'я від гнота. «Червоний дзездзелік, чорна ниточка» — каганець (Чубинський, «Труды I, 309).

ДЗЕРКАЛО — туалетний прилад від гладкої поверхні якого відбиваючись, промені світла витворюють образ речей і людей, що перед ним знаходяться. Дзеркала вживали на нашій території вже давні скити: вони мали вигляд полірованого кружка з бронзової бляхи з рукою в вигляді людської руки, чи зірняної постаті.

З дзеркалом у всіх народів всього світу в'яжеється багато всіляких забобонних вірувань та звичаїв. У нас, наприклад, вагітній жінці забороною було дивитися в дзеркало. Те саме ми знаходимо і в інших народів: у жидів кажуть, що, коли б вагітна жінка подивилася в дзеркало, то дитина була б потім звисока. У Німеччині забороною було дивитися вагітній жінці в дзеркало тому, що, мовляв, вона могла б побачити в дзеркалі привиди і злякатися. (Мат. у. етн. НТШ. VIII, 9).

Коли жінка породить уже дитину, дзеркало відвертали до стіни, — «бо через дзеркало богиня могла б дитину відмінити» (див. ВІДМІНА). (Етн. Зб. НТШ. ст. 122). З цього ми бачимо, що люди вважали двійника в дзеркалі ніби дійсним двійником, схопивши якого, можна схопити й того, хто того двійника в дзеркало відкидає.

І пізніше не можна показувати дитини в дзеркалі, особливо суворо забороною була щодо перших шести місяців, коли в дитини, як уважали, душа ще не надто прив'язана до тіла, і може піти геть із своїм двійником у дзеркалі. (Мат. у. етн. НТШ. IX, 27). Так само ховали дзеркало і перед смертельно хворими людьми.

Цьому вкриванню, чи обертанню дзеркала до стіни в критичні моменти життя давали рідше ріжні пояснення, бо справжня причина цього акту вже позабулася, і тому, раціоналізуючи залишки давніх вірувань, пояснювали, що, напр., дзеркала закриваються перед смертельно хворими для того, щоб вони, як і виснажені породілі, не злякалися свого вигляду в

дзеркалі і тим собі не зашкодили. Та пізніші порівняльні досліді над віруваннями примітивних народів допомогли знайти справжню причину цього звичаю. Примітивні народи вірять, що в дзеркалах, та і взагалі на всіх блискучих і гладких поверхнях, як от вода ставів, криниць, рік, тощо, відбивається не так зовнішній вигляд людини, як її душа, що ніби простукється поза тіло. Коли є мердець у хаті, присутні бояться, що душа покійника, яка, за українськими віруваннями, перебуває в хаті до похорону, а, як подекуди вірять, і до сорока днів, могла б забрати з собою й душі тих, хто відбивається в дзеркалі. Це вірування цілком аналогічне тому, що відбивається в забобонній спаті в хаті, де знаходиться мердець: душа покійного, зустрівши душу слячої людини, що увісні звичайно теж блукає поза тілом, могла б унести її з собою. Тому теж і під час хвороби, коли душа загалом не дуже то міцно тримається тіла, дуже небезпечно простукувати її назовні, відбиваючи її в дзеркалі. Те саме ми бачили і в відношенні до малих дітей.

У зв'язку з цим, уже позабутих вірувань про дзеркало, як тимчасовий осідок душі, знаходиться й забобонний страх перед розбитим дзеркалом, що констатується в усій Європі: «Як розбіється дзеркало, то певно трапляється якесь нещастя», і, найчастіше під цим нещастям розуміли — смерть.

З найдавніших часів відома ворожба з дзеркалом, чи з горнятком води, що має дзеркальногладку поверхню. Проф. Ростовцев указував, що на одній з фресок Помпей залишився нам образ цієї ворожки («Містична Італія» 1927 р. ст. 51). В Афинах були спеціальні ворожки, які, дивлячись у дзеркало, могли оповісти людини про її погана чи добру долю. Славне в старовину було дзеркало Соломона, що ніби складалося з семи металів і відповідало, мов оракул, під час нового місяця. Тому дзеркало з давніх часів зробилося символом правди, іноді навіть жорстокої, бо виявляє правдиво все, що відбивається в ньому, не приховуючи жадних вад.

Відома ворожба з дзеркалом і у нас. На Кубані, під Новий Рік, ставили на долівці дзеркальце і воду і сипали зерно, а потім пускали півня: якщо він часто ззирає у дзеркало, наречений мав би бути волопоюгою, легкодухом, зальотником (Етн. Зб. НТШ. I, ст. 16). У Галичині натомість уважали, щоб півень не побачив себе в дзеркалі, бо, якщо побачив «перестав би піяти», — себто виконувати свої натуральні обов'язки (там же, V, 192).

Існує в Україні й інша ворожба з дзеркалом теж під Новий Рік: «Дівчата, діждаючись півночі, ворожать перед дзеркалом. Ставлять на стіл дзеркало, а з двох боків по запаленій свічці і глядять у дзеркало». Подекуди проти одного дзеркала ставили ще й друге, а з боків — лаптушки з книжок, чи чого іншого: тоді

світло й лаштунки кожного дзеркала, одбиваючися навазєм одне в однім, творили нескінченний коридор. «Кажуть, що в дзеркалі можна побачити молодого, який буде сватати. Але тепер уже так не ворожать — бояться...» (Етн. Зб. УТШ. I, ст. 17-18). А бояться тому, що з цією ворожбою в'яжуться численні ніби втручання нечистої сили, що з'являється в образі судженого і викликає різні нещастя, а нерідко й смерть дівчини, що ворожить (там же, ст. 17). Ясно, що тлумачення про нечисту силу, що з'являється через дзеркало, — це тільки раціоналізація давнішого вірування про небезпеку проєктування душі в дзеркало, особливо в такі критичні моменти, як північ, коли блукають ріжні привиди.

Чисте, блискуче дзеркало було натуральним символом чистоти, фізичної й моральної. Я вже згадував, що воно було символом правди. Тому дзеркало фігурує в атрибутах статуй, що виображають Віру. На гравюрі Митр. Рафаїла Заборовського, творчості Гр. Левицького, що була зроблена з приводу закінчення перебудови Київської Академії в 1739 р., чотири алегоричні постаті тримають портрет митрополита, — одна з них має в руці дзеркало. У Ів. Фрашка зустрічаємо вираз: «Чесний, наче дзеркало без скази».

Св. Дмитро Ростовський (Туптало) у своїх Четяях Мініях зазначав, що «кам'яне дзеркало — атрибут арх. Гавриїла». Уважали, що Господь давав свої накази архангелові Гавриїлові через те дзеркало: архангел в нього дивився і вичитував у ньому волю Богу, бо і йому не можна було безпосередньо бачити образ Божий. (Буслаєв, II, ст. 303).

ДЗИГА — дитяча забавка в вигляді грушкі з вістрям унизу. Символ непосидючої, жвавої дитини, чи навіть і людини: «Біга, як дзиґа». «Крутіться, як дзиґа». «Та це якась дзиґа!».

Дерев'яні дзиґи були знайдені в розкопках Помпей, а глиняні дзиґи відомі ще з часів Трої. Про них згадують Платон і Арістотель і описують у своїх віршах Овідій і Віргілій. Знайдено дзиґи на острові Яві і в Японії та в Кореї і навіть на островах Меланезії.

ДЗИГАР — стінний годинник. Символ серця: «Дзиґар йому став», — себто він помер. «Дзиґарі б'ють» — серце колотиться від страху. «Він такий, як дзиґар, що йде, а на місці стоїть» — казали про слабосилу людину, що ледве рухається. «Як дзиґар накрутши, так він і б'є», — казали про слабовольну людину, а також про підкуного свідка, звідти вираз: «То — накручений дзиґар» — означає людину, яка говорить не те, що думає, а те, що йому наказано говорити.

ДЗИК МЕЛЕТІЙ — ігумен Кирилівського монастиря в Києві, оборонець незалежності

української Церкви від московського патріархату, прихильник київського митрополита Нелюбовича - Тузьського († 1675) та гетьмана П. Дорошенка.

ДЗІНДЗІВЕР — рід рожі, Мальва Мавритіана. Символ удалого хвацького молодця:

Бо Тур і сам дзіндзівєр — зух:

Коли чи п'є — не пропиває,

Коли чи б'є, то вже влучає,

Йому людей давить, як мух»

(Котляревський: «Енеїда»)

Ця квітка була символом й гарної веселої дівчини:

Котилася, розбилася цинова тарілка,

А в нашого пригінчого дзіндзівєр, не дівка:

Ой як вона заговорить — як у дзівони дзвонить,

Ой як вона засміється — в Полтаві

слинеться...

Або:

Котилася дорогою цинова тарілка,

А в нашого козаченька утіха, не дівка.

(Чубинський, III, 176).

ДЗЬОБАВКА — на Гуцульщині пшенична кутя з медом, яку їдять на Святий Вечір в числі 12 обрядових страв.

ДИБИ — колодки з дірами, в які вставлялися ноги заарештованих, — струмент кари: Ой на ноги дйби, на руки дйбціці, — Оце тобі, джигуне, за ті молодіці!

Звідти й прокляття: «А бодай тебе в дйби взяці!»

Дйби дуже утруднювали можливість рухатися, тому в народній мові вживалося, як символ незграбності: «Та то якісь дйби, не чоботи!» — кажуть на великі та важкі чоботи. «Чи ти в дйбах їдеш?» — кричать комусь, що дуже поволі йде.

ДИВ — якась демонічна постать: «Шоб на тебе див прийшов!» (Номис 3743). Цього Дива ми зустрічаємо двічі в «Слові о Полку Ігоревім». Перше в розповіді, як кн. Ігор виступив у похід, то «сонце йому тьмою путь заступаше, ноць стонучи ему грозою; птич, обудилася; (збудилася, 6. 0.); свист звірин воста; збівся (стрепенувся, 6. 0.) див: кличєт верху древа, велит послушати земля незнамі...» Вдруге вже після поразки, коли «на ріці, на Каїял, тьма світ покрила» і «уже вержєся (кидається, 6. 0.) Див на землю...»

Пояснення щодо цього Дива дуже відмінні: у Максимовича це — дух темряви, на зразок перських та індуських девів, у Тихоновича — нічна потвора, у Потєбні й Веселовського — горе, злая судьбина, лиха доля, в Б. Кравцова — Див — загальна назва бога, а конкретно — бог грому Перун (незрозуміло тільки,

чому боє грому мав би сидіти на дереві). На мій погляд, найправдоподібніший здогад висловив проф. М. Сумцов, який вбачав у Диві — Лівовика, бо якщо Див сидить на дереві, то і «Лівовик сидить на пеньку, б'є молоточком клинки з дерева і свистить» (Чубинський «Трудн...» I, 193). Що ж до крику Дива, то варіант до недавня вірив, що й крик Лівовика відноситься до індуїських казках (К. Ст. 1890, X, 58 - 59).

ДИВЕНЬ — весільний хліб у вигляді грубого кільця. Його печуть для молодої, щоб вона через нього дивилася, звідки й назва. (Вовк «Студії...» 247) і тільки в хаті молодої, — в хаті молодого пеки борону. На Гуцульщині дивень звуть КОЛАЧЕМ, бо він має вигляд кола: «Як тільки княгиня сяде на коня, щоб їхати на вічання, дивиться через колач, ув'язаний при живчику правої руки, на всі чотири сторони світу. Коли погляне на схід - сонця, каже матка: «Абиш була як зоря красна». Коли ж молоді подивиться на захід, цілує її мати й каже: — «Абиш була як сонце щасна!» Скоро погляне через колач на північ, зближається до неї отець по словами: «Не знай ніколи ці зими, ні нужди!» А як звернеться на південь, кажуть дружки й дружбове: «Аби вам вєоди було мирво!» За чим приповідають усі волод: «Та й шпнно, та й мило, та й тенєльво в груди!» На що княгиня відповідає: «Прости, Бог, вам, добрі люди!» (Мат. у. етн. НТШ, V, 31-32).

По виході з церкви князь із княгинєю цідувалися, і обернувшись тричі довкола себе дивилися одне на одного через дрку колача, перев'язаного на правій руці, а це на те — «щоб бачили своє щастя і відумерли від себе!» Потім вони цідувалися з гістьми, а вийшовши поза браму церкви, споживали варене яйце і колач (на жаль, з опису не видно, чи той самий, що був прив'язаний до руки, чи який інший), а весільні гості запивали шлюб, бо «чи лихо, чи добре, пропало все» (там же ст. 36).

Коли молодий приїздив із поїздом по молоді, колач знову відігравав важливу ролу в обряді: «Береза бере колач, який привезли з собою бояри, перев'язують його хусткою, у яку на чотирьох кінцях набивають грошей, і так несуть колач до княгині.

Плавала куна по долиниці,

Виплила вона й на став.

Просьмо молодий, та й ми просимо:

Прійми цей колач ласкаво.

Як нам колач цей давали.

То ми його цідували.

А як мемо їздавати.

Всі будемо відувати.

Молода вибирала зубами гроші, хрестилася колачем і дивилася до сходу - сонця через нього, викручуючись тричі довкола за сонцем, потім передавала колач дружбі, той ніс його до князя, передавав там матці, а та перев'язува-

ла колач двома кінцями хустки, а два другі кінці давала боярам; ті розпинали у воротах хустку так щоб молодий, попереджений маткою, міг поїти колач конем переїхати... (Мат. у. етн. НТШ, V, ст. 46-47).

Увійшовши потім береза й дружби до хати з колачем молодого (на Гуцульщині пеки колачі, не тільки в хаті молодої, а й у молодого), ішли до княгині і, приклавши колач до її очей, питали: «Куди краще видно? — Молода відповідала: «На всі боки, файні люди, а файніший місяць, що знадрів'я іхходить» (себто молодий).

По цих словах, батько переселиював колач через червону хустку і вшав його молодому на рамя (там же ст. 48).

Колач, що через нього молода дивиться, себто властивий Дивень, прив'язаний до правої руки молоді, звався також ПРОЗОРИМ КОЛАЧЕМ, щоб віджити його від другого колача, прив'язаного до намітки, якою потім зав'язували молоді, вже як молодіцею. — він «у формі великого перстня спадає її на груди» (Вовк, «Студії...» 253). Молодий теж мав на собі колачі, як ішов до церкви (там же).

Проф. М. Сумцов вбачав в Дивені символ сонця, але давніші наші етнологи в кожному обрядовому колі бачили символ сонця, — ще залишається з'ясувати, чому обрядові з дивнем надавано такого великого значення, як то виявляється в вищезгаданому описі Шухевича.

Про КОЛАЧ ще говоритимемо окремо.

ДИВИНА, ДІВИНА, (Вербаскум) — мхнатата рослина, що любить сухі, навіть скелясті, сонячні місця. Відвар квітів дивини пили у нас від кашлю, пропасниці і кольки. Розпарені листки прикладали до боляків. Дивина в загадці символізує Великдень: «Сім миль мосту, а на кінці мосту дивина, а на тій дивині цвіт на весь світ» (Номис, 290).

ДИВО — демонічна постать: «Гойкало б з тебе диво!» (Франко «Припов.» I, 378). Може бути, що в цьому виразі відбилася згадка про давнього Дива, що «клікав верху дерева».

Подібно прокльонові: «Щоб на тебе див найшов» ухвалює й прокльони з дивом: «А диво на тебе!» «Диво б на тебе зайшло!» (там же, 557).

ДИВУВАТИСЯ — виявляти нахил до філософії. Ще Арістотель заважав, що здатність дивуватися з речей, які іншим людям видаються звичайними, викликає зародження й розвій філософії. І Шопенгауер теж писав: «Справжній нахил до філософії полягає в здатності дивуватися з звичайних речей і бути таким чином примушеном виплукувати, що в них є загального. Науковець, навпаки, дивується тільки рідким явищам, і його завдання полягає в тому, щоб звести їх до вже відомих. Що нижче людина стоїть інтелектуально, тим менше

для неї дивного в самому факті нашого існування: все здається їй самозрозумілим...» Мало розвинена духово людина не протиставляє себе природі вона ніби зливається з нею, почуває себе її частиною, і тому все, що відбувається в природі, приймається як цілком законне і належне. Так має бути. Філософічно ж наставлена людина «дивується» кожному явищу і намагається вивчати його глибшу причину: чому власне воно має бути так, а не інакше...

ДИДАСКАЛ — дяк що вчив в XVII ст. в школі. Ця пазва дотрималася була для дяків на Буковині аж до наших часів (Грушевський «Іст. У. Русн», VI. 331). Дидаскалами називали в Україні також режисерів шкільних театрів XVII - XVIII ст.

ДИКИ ПОЛЯ — Чорноморські степи в XVII ст.

ДИКІРІЙ — двосвічник, що живиться в деревні при Богослуженнях для єпископського благословення. Символізує дві природи Христа — Божу й людську.

ДИКТАТУРА — ніким і нічим необмежена влада, що тримається на збройній силі. Перші форми диктатури відомі в староримській республіці, де призначувано диктатора на короткий час — найдовше на шість місяців — у випадку особливої небезпеки. Це ще були диктатури «законні» обмежені часом, у свідомості, що кожна надто довга диктатура легко може перетворитися в незаконну важку тиранію. Людина привчається ставити свою волю, свій власний закон понад всі інші закони, і не знаходить ніякого стриму в поповненні злочинів, у виявленні крайньої жорстокості, що знаходить виправдання тільки у волі диктатора, який люди мусять коритися за всяку ціну. Таким чином приходять до обоження влади, і неймовірно жорстокий й свавільний тиран Сталін робиться «ясним сонечком», якого осмілюють піддесляні поети. Диктатура, породжена в хвилі національно-небезпеки, коли громадяни відмовляються від великої частини своїх людських і громадських прав задля загального добра, задля загального порятунку, вимагає дисципліни і слухняності, але з бігом часу слухняність переходить у низький сервілізм, у підслужливість, а дисципліна, замість почуття обов'язку, все більше починає втримуватися безоглядним терором.

Поява диктатури засвідчує про глибоку політичну й моральну кризу даного суспільства. Як кризи фізіологічні вимагають втручання лікаря кризи промисловості — досвідченого фахівця - експерта, кризи душі — духового провідника, високоосвіченого й досвідченого священника. — так кризи соціальні й політичні вимагають іноді диктатора, людини, який всі

коряться і яку всі слухаються. Коли зад панує в суспільстві, в державі нема місця для диктатора, який приходить, власне для того, щоб переробити нелад і завести лад. Тільки ж іноді лід може бути небезпечніший від самої хвороби...

ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІЯТУ — шахрайське демагогічне гасло, що з ним московські більшовики перше спротестували всі можливі класи Східної Європи, а потім завели диктатуру невеличкої кількі осіб (Політбюро партії) над усім тим старим і повним пролетаріатом. Свого часу писав Ленін, що пролетаріат, здобувши владу, повинен її використати, щоб «придбати співчуття більшістю працуючих». Як? — «З допомогою революційного задоволення їх найнекучіших економічних потреб через експропріацію поміщиків і буржуазій» (Арх. Окт. Револ. 1930 р. Госузд. ст. XI, XII). Бо. — писав він далі. »Диктатура пролетаріату, це класова боротьба пролетаріату, якої одної з задач є демонструвати шляхом довгого досвіду, на цілм ряді практичних прикладів, непродетарським верствам працуючих, що їм вигідніше стояти за диктатуру пролетаріату» (там же ст. XV).

У наслідок дуже довгого досвіду і надто численних практичних прикладів широкі верстви працуючих в ССРСР взагалі, а в Україні зокрема, давно вже переконалася, що легше було б дихати й жити під будь-яким іншим режимом аніж під шахрайським фірмою «диктатури пролетаріату».

ДИМ — мішанина газів, пари і дрібнешніх частинок вугілля, що виділяються у повітря під час горіння: «Нема диму без вогни».

Дим у старовину все був символом людського життя: «Димом заносить, село недалеко», — казали люди, коли, заблудившись, нараз чули запах диму. «Дивиться, де дим із стріхи куриться», — казали про дармоїда, що тільки шукає, де б попоїсти. В старовину, ДИМ — був також назвою сільського господарства, як одиниці оподаткування.

Дим був у нас і символом душі. На Свят-Вечір, на Горьчичній, як гасили свічку, дивилися, куди від неї дим ішов: якщо вгору, то все мало бути добре але якщо до дверей, хтось мав померти. (Етн. Зб. XXXII. 203). Так само і на Надвірнянщині коли хворому давали св. Тайни, а священик відходячи, гасив свічку, хатні дивилися на дим від свічки: якщо ішов вгору, хворий мав видужати, але як ішов у двері, мав умерти. «Літи за поном» (там же ст. 232). Те саме на Сиятинщині (ст. 304 і 320).

У с. Тростянці Сиятинського пов, на гробі клали черепок, в черепок насипали ладану й запалювали, щоб горів тут першу ніч — «щоб разом із ладановим димом душа вилетіла на небеса до Бога» (там ж. 313).

Із віруванням, що коли дим іде вгору, хворий видужає, вжесть загально поширена прикмета, що «коли — дим іде вгору, буде добра погода». Зв'язок тут ясний: добра погода — добре здоров'я.

Дим не належить до приємних речей, тим то і в народній символіці він символізує горе, взагалі неприємності: «Дим і лиха жінка найскорше виженуть із хати». «Уникав диму, та й понав в огонь», — кажуть про людину, що уникаючи меншого лиха, вступила в ще більше. «Дим очі їсть, але не виїсть», кажуть, потінаючи, коли хтось має якісь неприємності, особливо від сліпот, від обмови, тощо. «Більше диму, як вогню» — себто більше прикростей, ніж користі. «Без диму й сухе не горить», — себто, і найкраще діло не обійдеться без прикростей.

Таке ж саме значення диму маємо ми і в народніх піснях, де дим — вісник нещастя:

Ой що в полі за димове?

Сидить козак у неволі,

Ой сидить він, тяжко диме,

До батенька листи пише...

Або:

Горове, горове, то по вас димове,

Лем там диму не є, де мій милий живе...

Себто, тільки там нема горя, де мій милий, або, кажучи словами іншої пісні, — «Тільки мені веселенько, де мєє серденько».

Неприємне людям, неприємне й духам. У старовину не було кращого охоронного засобу від козарів та мух, як удки диму. А що комарі та інші шкідливі комахи вважалися породженіям нечистої сили, то дим зробився засобом охорони й від нечистої сили, годولو від усяких хвороб, як от пропасниці, від якої лікували ОБКУРЮВАННЯМ (див.). Магічне значення диму пізніше ще зросло та побільшилося в залежності від запаху, який йшов від горюлого матеріялу: розвинулося вірування, що приємний запах диму приємний і добрим духам, які, приваблені тим приємним запахом, проганяють аних духів. З другого боку, уважали також, що приємне добрим духам має бути неприємним злим духам, і так церковний ладан, приємний ангелам, як і відганяє нечисту силу. Деяку паралелю цієї охоронної ролі приємного диму можна вбачати в рослинних пахощах: рослини з сильним запахом, як от часник, також служили за охоронний засіб.

Дим дуже швидко розходитьсь, тому був він символом шкоромишності: «То все дим і шара» — кажуть, щоб відзначити марніст життя. «Нісво, як дим від вітру», — пройшло безсідно. «З димом пішло» — себто, згоріло, пропало.

«Наустив йому диму» — кажуть, коли хтось закрутив кому голову фантастичними плянами.

ДИМАР — споруда на даху для виходу диму з печі. Найстаршу згадку про димар маємо

в Геродота з-перед 2.500 літ. Тоді в Україні жили скити. У книжці «Мельпомене» IV, 102, Геродот писав:

«Скити мають звичай відтинати убитим на війні ворогам голови. Відтяги голови ворогів збирають додому. Там набивають їх на довгі жердки, які так застромлюють, що вони вистають високо понад дах дому, у всякому випадку вище димарів». Також ряд винаходів скитських, про які згадує Геродот, вказує, що скити дійсно потребували для своїх нечей такої температури, для якої треба було димарів. Геродот твердив, що скити перші придумали плуг, ярмо для волів, меч, сокиру... В Англії першу певну згадку про димарі маємо з 1311 р.

ДИМКА — снідниця узористої вибілки, що її носили українські жінки у будні, при хатній роботі. (ЕУ. 224).

ДИНАМІЗМ — теорія безособової сили загального руху, що в ньому постійно знаходяться всі речі світу. Все пливе, все минає, ніщо не лишається незмінним, — повчав Геракліт з Ефесу (545—475 до Р. Хр.). — ніхто не окунається двічі в ту саму хвилю невинно пливкого моря явиць. І для сучасної людини головне в житті діяльність (воля, зусилля, чин), яка має ціллю не відобразити пасивно світ, а активно його перетворювати, формувати згідно з власним уподобанням і розумінням. Філософом модерного динамізму був француз Бергсон: «Дійєність, — писав він у своїй «Творчій Еволюції», — це безпереринний зріст, творчість, переслідувана безконечно. Всякий людський твір, що містить часточку свободи, всякий рух організму, що виявляє спонтанність, приносить щось нове з собою в світ». Динамізм збігається тут з ВОЛОНТАРИЗМОМ, але відзначається від нього більшим нахилом до матеріялізму: у захопленні діяльністю, скерованою на опанування тутешнього світу, жерці динамізму надто легко забувають про інший, вищий світ, — якщо вони його й не заперечують, то в усякому разі ним нехтують. Типовим представником такого динамізму був еспанський філософ Унамуно, для якого динамізм був справжньою релігією чину для чину, руху для руху, — що зробилася була релігією капіталістичного суспільства атеїстичного XIX в.: для Унамуно справжнім Богом — була людина, поскільки вона відбиває в собі вічне життя, що вічно діє, вічно рухається, ніколи не спочиває, але все більше підноситься. Але чин для чину можливий тільки тоді, коли людина не має перед собою вищої мети, вищого ідеалу, осягти який, або в усякому разі йти до якого вона відчувала себе морально зобов'язаною. Для людини, що діє аби діяти, життя перетворюється в спорт, в безцілну гру, що знаходить свою винагороду в своєму рухові, але виявляє одночасно страшну духову порожнечу, що приводить до глибокого невдоволення самим собою, до песимізму, до за-

перечення цілі й змісту життя. Італійський філософ А. Тільгер робив висновки: «Чин для чину — це спорт, а спорт, як вказує сама назва, це розвага, гра. Грою ж не можна перейтися, як чимсь поважним. Крім того, не можна вічно гратися. Звідти — порожнеча, силін, нудьга. Вся оця наша цивілізація спорту та спортивного героїзму, така ніби молада й радісна зовнішню, приведе до жахливої кризи нудьги й розпаду, і тому позначки вже й тепер помічаються...»

ДИНЯ — рослина та її солодкий плід з породи гарбузових. Як гарбуз був у нас символом господаря, так диня — господарині:

Ой на горі гарбуз, на долині — дні,
Оженився дід з бабою в старій кожущині.
(Чубин. IV, 545).

Або:

Ходить гарбуз по городу,
Пигається свого роду:
— Ой, чи живі, чи здорові
Всі родичі гарбузові?
Обтавалася жовта диня,
Гарбузова господариня:
— Ще живі і здорові
Всі родичі гарбузові...

У народніх піснях диня має невідмінний епітет — жовта, тому й на хворого кажуть: — «Жовтий, як диня» (Дикарев, ст. 6). А іноді й вагагі, залишаючи в підсвідомості зв'язок «жовта диня — жовте обличчя хворого», символізують хворого просто таки динею:

«Крипніть, як диня на морозі». — але диня, як завважував Ів. Франко, на морозі зовсім не крипніть, а неусьється, так і людина, про яку мова, не крипніть, а підупадає. («Приповідки» I, ст. 561).

ДИПЛОМАТІЯ — мистецтво осягати бажаного в міжнародніх відносинах шляхом переговорів. Найлегше це дається представникам великих сильних держав, що знають, чого вони хочуть і мають за собою великі військові сили. Найтяжче приходиться дипломатам несталих держав що загрожують кожочасним падінням, і що самі не знають, на чому вони стоять. Можна собі уявити, як було тяжко українським дипломатам 1918—1919 рр., коли їм приходилося добувати визнання уряду, що не мав навіть сталою осідку, і що не знати було, якою територією розпоряджався, і хто за ним стояв. До того всі наші дипломати тих часів були імпровізовані, без належної фахової підготовки, багато навіть без належного виховання (див. ГЕРГЕ-НА). Во дипломатія — не тільки мистецтво, а й наука. В окрему науку дипломатія перетворилася тоді, коли вона почала спиратися на кодифікованому міжнародньому праві. Вона охоплює в першу чергу вивчення історії й характеру державно-політичних систем, які стали відзер-

каленням певних філософічних теорій і суспільно-політичних ідей, а далі — аналітичного студювання статутів міжнародніх договорів та міжнароднього законодавства. За останніх 150 років студії політичних наук настільки розвинулися, а в техніці міжнародніх взаємин вкоренилися такі «ненорушні» норми, що дипломатія стала не тільки мистецтвом і наукою, а й професією. Змінюються уряди, до влади приходять інші політичні партії, в державі нарастають інші політичні системи, на чолі урядів міняються люди різних форматів, різних темпераментів, різних світоглядів, а апарат закордонної політики залишається здебільшого незмінний. Назвіть у більшовицькій революції першим советським міністром закордонних справ був аристократ із «старорежимною» політичною освітою — Чічерін, який вищукував собі помішників для дипломатичної праці серед недовстреляних урядовців царського міністерства закордонних справ. Те саме було з Наполеоном I, що розшукував дипломатів попереднього королівського режиму, кевинищених у французькій революції, те саме було за Наполеона III, і те саме відбувалося недавно в Західній Німеччині, яка мала величезний клопіт, звідки набрати вишколених дипломатів, коли стільки професійних німецьких дипломатів або загинули в війні, або були надто заангажовані в гітлерівському режимі. Уже в 1897 р. відкрито було в Франції рід семінарій для кандидатів на дипломатів, — пізніше ця семінарія перетворилася в Академію Політики В 1701 р. створено в Римі Папську Дипломатичну Школу, реформовану в 1879 р., — з неї вийшли папи Клемент XIII, Леон XII, Леон XIII, і Бенедикт XV. З часом почали й європейські університети включати в свій план студій спеціальні курси дипломатії чи політичних наук. На той самий шлях вступили й Сполучені Штати Америки, де перша дипломатична школа була створена при Джордтавнському університеті в 1919 р.

Кандидатів на дипломатів не тільки вчать різким політичним наукам, але й вимагають від них особливих здатностей потрібних для успішних переговорів з представниками інших держав в першу чергу самоопановання ясності духа симпатичних манер в обходженні з людьми змінию викликати довіря до своєї особи, бо дипломат вартісний не тільки тим, що він робить а й тим, чим він є. Успіх його праці в великій мірі залежить від його уміння створити навкруги себе симпатичну для нього атмосферу «Престиж дипломата. — казав італійський амбасадор Варє, — полягає не стільки в його акції як в його радіанції (промінюванню духовних рис його особистості)». Якщо дипломат з природи хитрий, тим краще для нього, але, — казав той же Варє — не було б більшої дурості намагатися бути хитрим — такий «дипломат» викликає тільки підозріння у своїй нещирості і руйнує сам свою працю.

Сталін залишив таке визначення дипломата. видруковане в другому томі його творів (видач. 1946 р., стор. 277):

«Коли буржуазні дипломати готуються до війни, тоді починають дуже голосно говорити про «мир» та «приязні взаємини». Коли якийсь міністер закордонних справ виступає надто енергійно в обороні «мирової конференції», то можна бути певним, що його уряд замовив саме бойові кораблі та літаки. Слово дипломата не стоїть у жадному відношенні до його діла, бо що ж би він був за дипломат в іншому випадку? Слова — одна справа, а діла — зовсім інша справа... Щира дипломатія неможлива до тої міри, як неможлива суха вода чи залізне дерево...»

Цими словами окреслено якнайкраще всю діяльність московських дипломатів закордоном.

Натомість славний французький дипломат Жюль Камбон, писав: «Виявляється, що моральний вплив — найважливіша якість дипломата. Він мусить бути людяною строгої чести, щоб уряд, при якому він акредитований, і його власний уряд могли мати повне довіря до його звідомлень... Під ним розуміється не тільки уникання свідомих перекручень, але й сумлінне уникання нашіттувань, брехні або навіть замовчування правди. Добрий дипломат повинен намагатися не залишати у своїх контрагентів враження будьякого некоректного виразу. Коли він у підкож добрій вірі вводить в облогу чужоземного міністра, або коли пізніша інформація суперечить поданому перед тим звідомленню, він повинен негайно вияснити непорозуміння, навіть коли б здавалося у той момент вигідним залишати справу без зміни. Поправка неточної інформації збільшує довіря і віденляє вплив дипломата в майбутньому...»

Тиний, британський, визначний дипломат, поучував своїх молодших колеґ, які виїздили на Схід, де він перед тим мав довгий досвід: «Не витрачайте часу на те, щоб вияснити, що східня людина має на думці; можливо, що вона взагалі нічого на думці не має; зверніть увагу на те, щоб не лишити її в сумніві щодо того що ви маєте на думці...»

ДИР — один із перших кпівських князів. Літописець оповідає, що він і Аскольд приїшли до Києва з півночі, йдучи в 862 році з наказу Рюрика походом на Царгород, але, сподобавши Київ, опанували це місто і всю полянську землю. Потім у 866 р. Аскольд і Дир таки пішли ходили на Царгород. Воювали вони й проти печенігів, що саме тоді з'явилися в українських степах. Але пізніше вони загинули від Олега, онука Рюрикового сина Гюря, що 882 р. зібрав велике військо і рушив із ним на Київ. Вилкавши Аскольда і Дира піби на купецькі перестрави Олег закінчу їм не князьке походження («Ви не князі і не князюго роду, » ге — син Рюрика») і наказав забити їх. Аскольдова могила залишилася до останнього часу на Угорськїм; там було поставлено церкву

св. Миколая, яку зруйнували московські вандали, а могилу Дира показували недалеко від пізнішої Софії, за церквою св. Ірини. Те, що їхні могили знаходяться так далеко одна від одної, ставити під сумнів одночасну їх смерть, записану в літописі. І дійсно існують джерела, які вказують, що Аскольд і Дир княжили не одночасно, а Аскольд на кільканідцять літ випередив Дира. Арабський письменник Масуді згадував ім'я Дира, не згадуючи Аскольда: «Перший між королями словянськими — то король аль Дир. Він має великі міста, великі залюдніні оселі; в столицю його держави приходять мусулманські купці з ріжним крамом...»

ДИРЕКТОРІЯ — Рада з п'яти осіб, що створилася під час французької революції 1895 р. для керування Францією. Її розіграв 9. XI. 1899 р. Наполеон І, перебравши владу. І у нас 14. XI. 1918 року створено було **ДИРЕКТОРІЮ** УНР на засіданні Національного Союзу, щоб провадити повстання проти гетьмана П. Скоропадського. Вона складалася перше з чотирьох членів — В. Винниченка, С. Петлюри, П. Андриєвського і Ф. Шевця, — а потім додано до неї ще й А. Макаренка. Після ж проголошення соборности українських земель (22. I. 1919) увійшов до Директорії й д-р Єв. Петрушевич, диктатор Західної України У лютому 1919 р. з Директорії виїшов В. Винниченко, і головування в ній перейшло до Симона Петлюри. У квітні 1919 р., після спроби повстання Оскіака в Рівному якому співчував П. Андриєвський, — він перестав брати участь в діяльності Директорії. Восени 1919 р. зі складу Директорії виїшов Є. Петрушевич, а в листопаді 1919 р. — А. Макаренко та Ф. Шевць виїхали за кордон. Після виїзду С. Петлюри до Польщі (в грудні 1919 р.) Директорія фактично розійшлася, але в титулі головного отамана Симона Петлюри залишилося й далі окреслення «Голова Директорії».

ДИСКОС — золота чи срібна позолочена тарілочка, вживана при Службі Божій: на ній сячывас Агнец і частії. У латинській церкві дисковосі відповідає ПАТЕНА. Дискос символізує ясла в яких лежав Христос.

ДИСКРЕТНІСТЬ — зміня дотримувати тазимний обережність, оглядність в розмові. Правило дискретности — говорити лише те, що треба, тому, кому треба, тоді, коли треба. Дискретність — одна з найнеобхідніших прикмет доброго дипломата і взагалі державного мужа. Дискретність — казав кардинал Рішельє, — безпека успіху кожної справи.

ДИСКУСІЯ — публічна виміна думок, спільне обговорення якоїсь справи. Один розум добре — таке народля мудрість. — а два краще. На вмілому зорганізуванні дискусії для вирішення важливих справ ґрунтують всякий здоровий демократичний режим. Підкреслюю —

здоровий. Бо в нездоровому демократичному режимі дискусії, через низький культурний рівень дискусантів вироджуються в манію пустонорожної балаканни, в якій дискусанти, замість прислухатися до чужих думок і памагатися їх зрозуміти, протягають дискусії в безконечність, шукаючи не так корисного для загальнодо добра вирішення справи, як перемоги своєї особистості, чи своєї партії. Дискусії безумно потрібні, особливо серед молоді, яка в них прищастяє здобувати піддагу на писліп власної думки і на її розумну оборону, але в них необхідна передумова — виховати терпимість до чужої думки і шукання не марної перемоги своєї уявленої вишности, а справді пайкращого вирішення справи п загальних интересах.

У нашому ХХ-му столітті з'явився новий тип людини, якої не знав попередній вік, — людина що, за виразом Ортегі-і-Гассета, »не хоче слухати чужої рації і навіть не хоче мати рацію» вона просто вирішила накинати іншим свою думку, незалежно від того, чи вона має рацію. У тому власне новина -- в праві не мати рацію». Ортега-і-Гассет вбачав у цьому явищі наслідок приходу до голосу малорозвинених інтелектуально й душно широких мас, що »ширшад керувати суспільство, не маючи до того здатностей». Людина маси почуває, знає, що вона не може витримати дискусії, тому інстинктивно вона її униклає, тому поширився в Європі новіт гаєда «покінчити з дискусіями». Людина маси воліє без дискусії вакинати іншим не так своєю думку, як свої бажання, і тому, замість до дискусії, береться до «безпосереднього чинну». Можливе голос розуму, зате розгортаються пристрасті...

ДИСЦИПЛІНА — підпорядкування встановленим правилам, чи заборонам. Справжня дисципліна — це та, що походить з доброї волі, що кориться заборонам не зі страху перед карою, а з внутрішнього переконання в необхідності обмеження власних свавільних бажань: життя і світ потребують певного ладу, і якщо цей лад дотримується без потреби принуки, тим краще. Прищчені до порядку народи — найбільш дисципліновані і найбільш цивілізовані. Народи примітивні не знають внутрішньої дисципліни і піддають дисципліні хіба зовнішній Грецькі письменники Проконій (VI ст. по Р. Хр.), а ще більше т. зв. Маврикій підкреслювали нездатність давніх анів до дисципліни. Маврикій пояснював цим браком дисципліни навіть свосіб війни у слов'ян, що вони не зміють битися в тісних, правильно вставлених лавах, ані не люблять вступати на місцях гоцях і рівнях а роблять охитніше засідки. Їх рішення змінилі й не стійкі, бо одні одним перечать з зависті й амбіції та роблять наперекір, тому не можна вірити їхнім обіцянкам та договорам. Тільки моментальна спільна небезпека перемагала ці ріжніці і могла привести до підпорядкування гадов інших власті одного, себто до виз-

нання дисципліни (Грушевський, »Іст. У. Русси» I. ст. 371). Ленін на з'їзді Росс. Соц. Дем. Партії в Женеві 1903 р. говорив: »Націй інтелігенції чужі правові переконання, які дисциплінували б її зсередини. Ми потребуємо зовнішньої дисципліни...» (Протоколи З'їзду, ст. 333). Ми знаємо, яку дисципліну завели пізніше московські большевики на фабриках СССР — за чверть години спізнєння робітник одержував кілька років кари на примусових роботах по ріжних концентраках. Проте, така зовнішня дисципліна — це дисципліна рабів, що коряться їй не з внутрішнього переконання, а з страшного примусу, зі страху перед непомірною карою. Упокорєння ж чужою примусовою визначає моральну смерть людини, в якій або цілком заперечується її воля, або не дається їй можливості виявитися.

Справжня дисципліна — донька виховання. Вона, без сумніву, суцєрєчна нашій природі, нашим нахлама, нашим інстинктам егоїстичної звирини, — нам неприємна кожна заборона, кожне обмеження, що накладає вузду на наші бажання, але, лише живучи в безлюдному аїсі, можна робити, що кому хочеться: спати вдень і спінати вночі, обідати не в установлені години і взагалі не мати жадної уваги до потреб і бажань інших людей, яких ніколи не зустрічається. У суспільстві кожна людина мусить підпорядковуватися низці правил, низці обмежень, які приймаються взамін тих вигід, що їх дає життя в спільноті.

ДИТИК, ДУДЕК — польська монета в три польські гроші, звана тому також ТРОЯК, що ходила в Україні в XVII - XVIII вв. Дитик дорішнював в українському грошевому обігові 2 московським срібним копейкам.

ДИТИНА — символ розумової недосвідченості: »Тето б і дитина зрозуміла!» «Поки дитина не олетється, доти воно не боїться». «Дитина доти ракує, поки не навчиться ходити». Звідти й «зійти па дитячий розум», значить робити нерозумні вчинки, пегідні дорослої людини.

Символ несталості, непостійності. «У дитини плач і сміх в одній назусі.»

Символ безпомічності, безпорадності: »З ним треба бути, як із дитиною», себто дуже обережно, щоб чимсь не зашкочити. »Дитина, як котя», — себто маленьке, безсиле, безпорадне.

Символ неопанованості, нестриманості: «Дитина не знає годі». «Дитина і п'яний всю правду скажуть».

Символ несвідомої жорстокості: «Дитина не розуміє, що кого болить...» (див. також ДИТИ).

ДИФАМАЦІЯ — знеславлення, підривання чисьб честі, престижу. Незвичайно поширений засіб поборювання партійних, чи взагалі

політичних супротивників. В Англії, де дуже панують права особистості та її честь, дифамалцію дуже переслідують: карують там журналістів і часописи, що наслідіялися б висловити свою думку про вину якогось підсудного, поки в його справі не вилговився суд. У нас дифамалція безкарно гуляє по сторінках часописів. Але саме тому, коли часописи виваляють і справжнього якогось мерзешника, громадська думка на ревелашії преси мало реагує: »Кого, мовляв, у нас не вимадають болотом!»

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ — розклад піби одно-го тіла на різнородні складники. У людстві помічається все більша й дальша диференція ріжних націй, і ріжних мов, що пішли піби з одного кореня. Кожна мова, в мірі свого розвою, збагачується й віддаляється все більше від споріднених із нею мов. С. Єфремов у своїй »Історії у. письменства» з 1924 р. (Т. I, ст. 24-25) писав: «За першої доби (письменства) панувала (в нас) перенесена з Болгарії мертва церковно-слов'янська мова з деякими тільки, хоч і досить замінними місцевими одніями в лексичній вимові й правопису. То було письменство, не згадуючи вже навіть про південне слов'янство. спільне для всіх тогочасних руських племен, настояща «общерусская література», той ідеал, до якого керують і теперішні обрусители та нейтралісти. Ідеал, як бачимо, не спереду, а позад нас лежить, у далекій давнині, пороком віків припав, і характерно, що зближеність до дійсності міг він тільки на основі мертвої, для всіх руських племен однаково чужої мови, скільки вона не оживлялася свіжими місцевими паростами. Друга доба характеризується з цього погляду диференційнією письменства: дужчає течія народности в мові, і письменство, перше спільне, виразно розбивається тепер на південно-західне (українсько-білоруське) та північно-східне (московське)... Нарешті третя доба характеризується вже щиронародньою мовою в письменстві і через те цілковитою диференціяцією його відповідно до племенних груп: маємо вже три письменства, як і три народи...»

Французький соціолог Камбо теж констатував у 1930 р.: «Тим часом, як легкість зносин, швидко зникнення всякого типового і мальноничого елемента в звичаях і вбранню і прийняття в усьому світі одних і тих самих машин і одної й тої самої техніки поширюють на всю планету вигляд єдності, національні окремінності, навнаки, зростають із дня на день, у тому, що в них більш глибоке й постійне, і з того вислизає головна причина політичних проблем і економічної боротьби наших днів...»

Зрештою й Г. Кайзерлінґ стверджував: «Людина — істота диференціяції. Вона робить ся свідомою своєї оригінальності (самоубитності) лише в зносинах із тим, що від неї відрізняється...» («Подорож філософа», II, 217).

Саме тому побільшення комунікацій між ріжними країнами й народами веде не до їх злиття, а до їх усе більшої диференціяції. Зріст націоналізмів в сучасному світі тому найкраще свідочтво.

ДИШЕЛЬ — частина упряжі, фактичне кермо воза, символ певної дисципліни: «Без дишля, без дуги: куди захочем, туди й поїдем — я і ти» (Номис, ч. 431). У нас існувала заборона вагітній жінці переступати через дишель, бо дитина, мовляв, родиться з замотаним пупом (Кузеля «Дитина...» ст. 8). Ця заборона випливала з забобонного вірування в вузли, яких багато в упряжі, і які ототожнювались з вузлами пуповини, (див. ВУЗЕЛ).

ДИЯВОЛ — злий дух. Слово походить із грецької мови, в якій воно означало НАКЛЕПНИКА, і відповідає жидівському САНА, що значить — ВОРОГ (звідти наше — ворожа сила) і було надане абутованим проти Бога янголам, а особливо їхньому провідникові, що претендував бути рівним з Богом. Християни иредставляли собі його чорним, волохатим, з кажановими крилами, з пазурями на пальцах рук і ніг, з хвостом і рогами. В нашому народі назва диявола затримала свій штучний, літературний характер: наш нарід називав нечисту силу й ріжних аліх духів ріжними іменами, а найчастіше ЧОРТАМИ, надаючи їм здатність приймати найріжкомаштатніші форми й вигляди, а також обдаровуючи їх всіма людськими вадами, що виставляє їх дуже часто в смішному світлі. З цього погляду дуже характерні твори М. Гоголя, що ґрунтуються на духовості й світогляді українського народу. За релігійною концепцією Гоголя, диявол, як завважив Дм. Мережковський, з одного боку місична істота, а з другого боку реальна постать, в якій концентрується вічне зло, заперечення Бога. Як мистець, Гоголь студював в гумористичному освітленні змісл цієї місичної істоти; як людина, він побивав це конкретну постать своїм сміхом: гоголівський сміх — це боротьба людини з дияволом.

Бог — безкопечність, початок і кінець буття; диявол заперечення Бога, значить заперечення безкопечности, заперечення всякого початку і всякого кінця; диявол — це щось розпочате і незакінчене, що вдає з себе безкопечне, це заперечення всякого вершка і всякої глибини, не вічна духова пересіч, вічна духова дрібнота. Вбачають звичайно зло, — писав той же Дм. Мережковський, — у порушенні моральних законів, в незвичайних жорстоких злочинах в застрашливих трагедіях; перший Гоголь зумів помітити непомітне, найжахливіше зло не в трагедіях, але в відсутності всякої трагедії; не в силі, а в безсилості; не в нерозсудливих вчинках крайностей, а в занадто великій розважності; не в глибині і не в перебіль-

шеннях, а в пласкому і в банальному, в дрібно-ті, в мізері людських думок і почувань. Він перший зрозумів, що диявол — безколючко маленький, який видається нам великим тільки в наслідок нашої власної дрібної мізери; що ця безколючко кволий і видається нам сильним, тільки завдяки нашій власній кволості. Сам Гоголь писав, що він називав речі їх власними іменами, називав диявола дияволом і не приписує йому ніякого з тих розкішних вібрань, в які його люблять вбирати: «Демон не має більше своєї маски, він тенер такий, яким він дійсно є». Найбільша сила диявола в тому, що він уміє видаватися чимсь іншим. Сміх Мефістофеля, гордість Каїна, могутність Прометея, мудрість Люцифера, свобода Надлюдина — все це розкішні вібрання, відмічні відповідно до часів і народів, все це — тільки маски вічного насладувача, мавпи Божої.

Гоголь перший побачив диявола без прикрас, в усій його банальності й духовій мізерії; він перший зрозумів, що обличчя диявола це не щось недоступне, ні дивне, ні фантастичне, але навіть дуже звичайне, справжнє «людське, надто людське» обличчя, обличчя людини з натовцу, обличчя людини «як у всіх», майже наше власне обличчя в тих моментах, коли ми не пасміяємося бути самими собою, такими, якими створив нас Господь Бог за своєю власним образом, а намагаємося бути «як усі», йдучи на всі можливі й неможливі компроміси зі злом у світі. (Мережковський «Гоголь і диявол»).

ДІЯКОН — в грецькій мові — слуга. В християнській Церкві помічник єпископа й священника, третій ступінь церковної ієрархії. У східній Церкві диякон — помічник священника, у західній — переходовий ступінь при священстві на священника. У нас диякони бували тільки при більших церквах, невідомо в соборних та в єпископських. В останніх, обслуговуючи єпископа, диякони носили титул АРХИДІЯКОНА.

ДІЯКОНІСА — старша жінка в добі першого християнства, звичайно вдова, яку пошанували єпископи для церковних послуг і для доглядання хворих. У протестантських церквах ми й досі зустрічаємо дияконіс, в церквах православній та католицькій їх місце займали черниці.

ДІВЕННА — див. ДИВИНА.

ДІВЕР — брат чоловіка: «Ой як мені діверка братіком назвати?» (Меглинський). «Не дай мене, мамо, де много діверів; волиш мене дати, де хата без дверей; де хата без дверей, дам собі зробити, де много діверів, там ся будуть бити» (Головацький).

ДІВЕРКА — жінка дівера.

ДІВИЧ - ВЕЧІР — весільний обряд, що відбувався звичайно в п'ятницю, перед весіллям. Молода збирала своїх товаришок, приходив і молодий із кількома боярами, приносили з собою горілку, а молода готувала закуску. Але за стіл відразу не сідали. Перше готували **стіл**: накривали його чистою скатертиною, клали на нього коровай, дві палички на двоє тарілях, дві нові ложки, перев'язані червоною стрічкою і ставили (на Чернігівщині) **ПОПАДЮ** — паличку з настояною горілкою, теж перев'язану червоною стрічкою та загану пучком калини. Коли приїздив поїзд молодого, молода ждала його, стоячи в занолку. Відбувалося **ПОДАВАННЯ РУКІ ЧЕРЕЗ СТІЛ**: мати брала задалегідь приготовану хустку, клала її на тарілку і подавала старій дружці, та в свою чергу передавала тарілку з хусткою молодій, молода подавала її через стіл молодому, який брав хустку, а на тарілку клав гроші. Взявши гроші, молода «чоломкалася» з усіма поїжджаними і підносила усім по чарці горілки, а потім знову ставала між дружками. Подаючи молодому хустку через стіл, молода прилюдно виявляла, що хоче йти за нього заміж. Це й зветься «**ДАВАТИ РУКУ**». При цьому співали:

Крикнули добеди на воді.

Заржали кониченьки на стаїні,

Били чолом за двором,

Придавали рученьки за столом. (Мат. у. етн. НТШ, III, 96).

Потім шло виготовання **ПОСАДУ**, **ПРИПІВАННЯ КВІТКИ** молодому та виття **ГІЛЬЦІЯ**. Під час виття гільця відбувалися **ПЕЧОГЛАДІННЯ**.

На Уманщині, перше, ніж сідати за стіл, на посад, молода виймала з скрині кілька рушників, розрізала їх і давала кожному бояришю по різкові, щоб вони торочили. Молодий теж брався до роботи і виторочував кілька виток. Дружки тоді співали:

Рушники торочимо, Боярів морочимо;

Бояри, бояри, ви нам не до пари:

Треба нам вас бити, щоб ви навчилися,

Рушники торочити...

Співали ще багато й інших пісень, в яких дружки прощалися зі своєю товаришкою і наказували молодому, щоб її шанував. Після торочення рушників сідали за стіл, і забава тяглася до пізнього вечора. В старших віком піхто не брав участі в Дівич-Вечері. (Мат. укр. етн. НТШ, XIX, ст. 58—59).

ДІВОВИЧ СЕМЕН — перекладач Генеральної Військової Канцелярії, автор віршованого політичного діялогу «Разговор Малоросії с Вєдїкороссією» 1762 р., в якому Дівович боронив Україну від московського централізму, обстоюючи її самостійність. Стоячи на становищі Червонийської угоди 1654 р., Дівович зводив співжиття України з Московщиною тільки до персональної унії: «Не тобі, — каже Україна Московщині, — а Государєві твоему піддала-

ся Україна, не думай, що ти сама мій властитель...» Хоча Дівочий ще продовжує боронити права України, але робить уже не московською мовою, виявляючи тенденцію, що потім охопила й інших українських письменників.

ДІД, ДІДУХ — сніп жита, чи частіше пше-ниці, що його на Свят-Вечір господар вносив до хати і ставив на почесному місці, під образами, на підстеленому сніп. Подекуди його звали також КОЛЯДОЮ, КОЛЯДИКОМ, а на Карпатській Україні — КОЛЯЧУНОМ. Ставили його звичайно колоссям угору і примовляли: — «Дай, Боже, того Свята щасливо спровадити і Нового Року дочекаати, од Нового Року до Богоявлення, од Богоявлення до Воскресення, од Воскресення аж ста літ, поки Пан-Віг визначив вік, усім посподу, хто є в тому дому».

Рідше звуть дідухом, чи дідом, також і сіно чи солому, що ними вкривають різдвяний стіл і підлогу під столом.

Сніп, себто дідуха, перев'язували обов'язково перевеслом, або навіть і залізним ланцюгом. На сніп клали ярмо, плуг (або яксь частини плуга). Так само і на сіно під столом клали різне дрібніше господарське знаряддя.

Проф. М. Грушевський здогадувався, що «святочний дід» — це обжирочий сніп, себто останній сніп, що його робили на обжинках і урочисто приносили додому, але в описах наших обрядів цього зв'язку між обжирочивим і святовечірнім снопом не встановлено.

Сніп і сіно забирали з покуття аж на другий день після Водохриці. Тоді його змолочували, а вимолочене зерно зберігали. Ним обсидали труп з покійником перед виносом її з хати. Іноді обсипали ним по похороні і хату згорі. Це — запобіжний, охоронний засіб. Подекуди на Волині ці зерна з дідуха палили і обкурювали ними труп й хату всередині, щоб дух покійника не міг присупити до хати.

Сіно, на якому стояв дідух на покутті, теж зберігалося. Його підкладали потрохи в кубла, коли піденяли дріб — кури, гуси, тощо, щоб птиця добре висиджувала. Цим же сіном прикривали новонароджені телята та ягнята (Ль. Веньковський в К. Ст. 1896, I, ст. 1-4).

«ДІДОМ» звали також кілька оберемків со-ломи що їх подекуди палили опівночі під Но-вий Рік. Робили це так: батько родини із стар-шим сином, коли дівчата ворожили, щоб до-датися, що їм принесе Новий Рік, виходили в садок і тут, дали від будівель, щоб не заробити пожежі, палили кілька оберемків соломю. Дим від цього вогню мав укріпити овочеві дерева, щоб вони були плідні та вільні від гусени. Коли о-гонь в садку вигасав, його знову розпалювали на пожелиці, себто на тому місці. Господиня виспала понія та різне сміття. Господиня вносила на той час і те сміття, що призбира-лося в хаті за Свята та переховувалося під припичком. Все це якнайшляхніше перемішували

дося і палилося. Огонь на пожелиці підтриму-вали всю ніч, а удосвіта гасили. Це палення соломю в садку і сміття на пожелиці власне й звалося — ПАЛИТИ ДІДА (запис із Близавець-щини в К. Ст. 1889, II, ст. 544).

Щодо значення святовечірного дідуха, чи діда, то саму його назву зближують звичайно з назвою поминок — ДІДИ. Дідами зуться та-кож і тіні по кутках хати. Тіні ж зі свого боку вважаються за символ душ покійників. Різду-— це ж велике родинне свято, що в цьому при-ймають участь і давно померлі члени роду — ді-ди: їх навіть і кличуть спеціально на вечерю та питва на святовечірньому столі. З цього про-фесор М. Сумцов зробив висновок, що в дідуху треба вбачати уособлення, чи символ, пращура всього даного роду (К. Ст. 1889, VIII, 410—17). Але ж він сам зазначив, що покривання стола соломю, як і накладання купи широтів, що за неї ніби ховається господар дому, симво-лізує добробут, багатство і тому означає магич-ний обряд закликання того добробуту й багат-ства. А в такому разі і в святовечірньому сно-пі, — дідуху треба б убачати уособлення мину-лорічного врожаю, що має в святовечірній міс-терії забезпечити й новий урожай. Не дурно і «палення діда» і підкладання сіна, чи соломю, під птицю мають також сприяти плідності са-ду та птиці.

Що ж до охорони проти духів покійників, то проти них служать, як знаємо, всякі свято-щі, і такими святощами в уявленні нашого хлі-боробського населення були й зерна з снопа, що стояв на покутті, під образами.

ДІДАМИ звали у гуцулів також зв'язані попарно княжи шпички (кукурудзи), які во-ни вшали перед іконами.

Про СВЯТО ДІДІВ та ДІДОВУ СУБОТУ див. ПОМИНКИ.

ДІДО — гуцульський дух сили, оборонець гірських лісів. У Олеся в «На зелених горах»: «Не гнався Дідо ні за ким...» «Зваліться, си-зі гори, коли Дідо з вас утік...»

ДІДЬКО — чорт. Сама назва дідька збли-жує його з дідами, прапращурами. Нема сумні-ву, що, коли в дохристиянські часи у нашому народі був сильний культ предків, найбільш по-шанований серед них називався Дідом: він був родинним богом. З християнством, коли всі по-ганські боги перетворилися в демонів, цей до-лі не уникнув і родинний бог, що з Діда пере-мінився в Дідька, або в ДОМОВИКА.

ДІЖА — дерев'яне начиння на тісто. Ді-жа, в якій замішують «святий коровай» та ін-ші весільні хліби, відображає велику роль в ве-сільному обряді. Після того, як коровай поса-джено в піч, в діжу ставлять свічку, яка горіла під час роблення короваю, і присутні мляють со-бі руки. Виливши потім воду на тік і висловив-

ши побажання, щоб молоді мали стільки пар волів, скільки рук милося в тій воді, коровайниці вертаються до хати, гасять свічку в діжці, ставлять у ній пляшку горілки, накривають її кришкою, стають навкруги неї, разом із чоловіками, що залишилися у хаті, підносять діжку трічі вгору, стукають нею об сволок, цілують-ся і присівують та притацьовують:

А піч наша на сохах,
А діжу носять на руках.
Пече наша, пече,
Печи нам коровай легше.

Співали й інших коротких пісень, переважно еротичного змісту і потім розходилися, поставивши діжку на місце (Хв. Вовк, «Студії...», 248; Янцуринський в К. Ст. 1896, IX, 242—44).

Коли молоді верталися з церкви після вінчання, староста наказував молодому взяти в руки кінець рушника, — його окрасу, яку він носить через плече, як шарф, під час усього весілля, — а другою взяти молоду за її хустину. Так вони обходили трічі навколо діжки, що стояла серед подвір'я, а потім ще й під віком діжки, яке батьки молодої тримали як тільки можливо високо. Цей звичай, на думку Хв. Вовка, нагадує звичай стародавніх індусів проводити молодих під ярмом (там же ст. 258).

Перед виїздом молодого в дружню до молодої, наперед подвір'я виносили лавку, а на неї ставили діжку, покриту скатіркою. На віко діжки ставили відро з водою та кварку, з якої і п'ють звичайно воду. Молодий з боярами ставав перед діжею та хлібом. З хати виходила мати молодого у вивернутому кожусі і в смужковій шапці. У подолі вона несла овес, горіхи, гарбузове та соняшникове насіння разом із дрібними монетами, що їх мати назбирала з дня народження сина. Один із бояр йшов до неї і подавав їй граблі, чи вила, що ніби уявляли собою коня. Мати наподолювала, ніби сідала на коня. Тоді старший боярин брав гадану конячку за поводі і обводив матір навколо діжки, а другий боярин із батогом йшов заду і вдавав, ніби поганяє. У деяких місцевостях, за матір'ю, що «іхала» на граблях, чи на вилах, йшов молодий, за ним один із бояр, тримаючись за його хустку, далі другий боярин, тримаючись за хустку першого і т. д. аж до світанку, яка тримала меч, запалену свічку та цілущу хліба, на якій видно слід другого хліба, що пікся разом із першим у печі... Під час цього обряду ОБ'ЇЗДУ ДІЖИ мати спнала зерном і насінням на всі боки, а хор співав пісні, в яких говорилося про жадний добрий урожай, багатство та родючість. Після третього обходу навкруги діжки старший боярин брав коня напувати — він зачерпував воду кухлем і лив її на кінець вил чи грабель. Набравши у кухню ще раз води, передавав він його через плече іншому бояринові, а той кидав його через плече так, щоб він розбився. Тоді мати кидала «ко-

ня», а бояри ламали його та розкидали шматки на всі боки. Після цього всі вирушали в дорогу (Вовк, «Студії...» ст. 261—62).

Стрижевський оповідає, що на Черкащині староста обводив молодого трічі навкруги діжки, переверненої догори дном. На днище ставили хліб із сіллю. Коли староста обводив молодого, мати обсыпала його вівсом, горохом, житом. Потім, взявши хліб з діжки, виводила молодого за ворота і передавала хліб і молодого старості, щоб він на весілля до молодої (К. Ст. 1896, III, ст. 307).

Після Дівич-Вечора, коли дівчата вже прозходяться додому, виносили на подвір'я молоді діжку, ставили її на лаву та покривали рушником. Клади на нього хліб і сіль. На Слобожанщині, замість діжки, ставили іноді просто цебер, — це вже вирождення обряду. Потім приводили за рушник молодих. У супроводі всього товариства молоді трічі обходили навкруги діжки. Потім всі верталися до хати (Хв. Вовк, ст. 279).

Наскільки важлива була роля діжі в весільному обряді, видно з того, що вона іноді навіть заступала церковний вівтар. В одеському тижневку «На морю і суші» за 1895 р., кн. XII видруковано оновідання І. Л. про бурлаків «Із прошлого наших степей»: в ньому отаман бурлацької вінчас своїх бурлаків, і молоді після цієї церемонії вважаються заковно повінчаними — вінчання ж полягало в тому, що, поклавши на діжку хліб і сіль, та обравши весільних батька й матір, молоді, відставши від них благословення хлібом, цідували той хліб і обіпняли жити дружню; тоді їх обводили трічі навкруги діжки і вінчання було скінчено (див. також К. Ст. 1897, XI, 281).

Ясно, що роля діжі в усіх цих обрядах тісно в'язеться з колишнім кулом хліба, що в діжці заміщується і, так би мовити, зароджується. Це видно й з того, що діжа виступає іноді, як символ вагітної жінки: «Як діжа в хаті лусне, то господинові вже надіється, вже сорочени-та шис. Нераз діжка з розчином лусне, тісто всюди порозливається, а баби так тинається...» (Етн. Зб. НТШ, V, ст. 86). Тут асоціація ідеї дуже ясна: діжа лускає — жінка розроджується. У зв'язку з цією символікою, що відбивається в уєйї весільній обрядовості, стоїть і визначана потреба мати діжку, складену з паристої кількості клепок: купуючи діжку, звичайно рахували клепки, кажучи на першу «діж», на другу «діжка», на третю знову «діж» і т. д. Якщо на останню клепку впадало «діжка», то купували, бо з неї хліб, мовляв, буде добрий, а як «діж», то брадували (Словя. В. Грінченка, ст. 432).

Мала свою ролю діжа і в похоронному обряді: як тільки мерця винесено, родичі поспішали зачинити двері, приносили з сіней діжку, і всі, один за одним, обходили навкруги діжки (Вовк, «Студії...», ст. 209). Цей обряд мав о-

чистне значення, що полягало також у «святості» діжі, з якої виходив «святий хліб». Подекуди вірили, що, щоб забути скорше небажчика, щоб він не з'являвся постійно перед очі, треба дивитися в піч, або в діжу (Етн. Збір. НТШ, XXXI, ст. 150). Очевидячки, діжа так дуже в'яжеться з життям, що проганяє саму думку про смерть і вмерлих.

Магічне значення діжі, як великої «святощі» виявлялося і під час пожежі: «Як де займеться, — казали в Галичві, — то аби тільки вихопити з хати два образи та й діжу, то зараз буде легше горіти» (Етн. Зб. V, ст. 87). Тут діжу прирівнюється до ікон, як у вищенаведеному обряді вінчання до церковного авалюю.

У загадках діжа символізує сонце: «За лісом-праїсом (хмарами) золота діжка кисне»; або: «Червона діжа сходить» — себто сонце сходить.

ДІЙНИЦЯ — дерев'яне пачиння, в яке дотять молоко. Дійницю замочували в Петрівку на перший понеділок і примовляли: «Щоб дійниця не текла, а хазяйка весела була; щоб хазяйка не заспала, до корови рано вставала; щоб корова стояла та багато молока давала» (Номис, ч. 254).

Дійниця була атрибутом відьми, що мала фах видювати чужі корови. На Волині казали: якщо на Великдень в церкві, коли священник каже «Христос Воскрес», хто узняв до рота сиру з великопосних заговин, який вдялося перетримати під язиком, не проковтнувши під час сну на перший великопосний понеділок, то побачив би відьми: вони матимуть над головою ніби дійничку (К. Ст. 1895, V, ст. 70—76). Вимога, проте така неможлива до здійснення, що ніхто її ніколи не виконав і тих відьом із дійничками не бачив.

ДІОНІС-БАНХ — бог вина клясичної мітології. Про Діоніса говорили, що він — двічі народжений, і з цього приводу оповідали різні легенди. Одні твердили, що Семела, вже завітна Діонісом від Зевеса, захотіла побачити свого божого коханця в усій його величі та славі, серед громів та блискавок. Зевес уволів її бажання, але Семела, охоплена полум'ям, спонелала. Зевес же ледве встиг вихопити з її лона маленького Діоніса, якого зараз же всадив собі в стегно, щоб вивести належний час. Коли ж той час прийшов, Зевес оддав дитину Гермесові, а той одіс його до німф острова Нізи. Символічне значення цього міту ясне: Семела — це земля, що її палають літні промені сонця, але її плід доходить свого часу під доглядом божків води, небесних хмар, чи земних струмочків (німф).

Інші ж міти, пізніші, особливо орфічні, оповідали про подвійне народження Діоніса іншаке: Орфіки називали Діоніса ЗАГРЕУСОМ, себто розірваним, і переказували, що Діоніс на-

родився від Деметри і мав панувати над світом, та Гера, з ревності, нацькувала на нього Титанів: вони ж подерли його на шматки і з'їли. Деметра віднашла його серце й однесла його Зевесові. Зевес ковтнув його, а по трьох днях оддав світові другого Діоніса, який у відмуну від першого азійського, що був бородач, був дуже молодий, безбородий. Титанів же Зевес побив блискавками, і з їхнього пошеду понароджувалися люди. Від того в людей постійна боротьба в душі межи злом, що походить од титанічного первня, і межи добром, що походить від Діоніса, якого з'їли Титани.

Діоніс не був тільки богом вина та винарства, — він представляв, загалом кажучи, ту енергію природи, яка, завдяки теплу й вогкості, доводить земні плоди до достигання, — отже був він богом добродійним, і йому приписували всі добрі наслідки багатства, культури і морального та громадського ладу. І як Деметру, богиню хліборобства, вважали за основницю теперішньої цивілізації, так і Діоніса, бога винарства, шанували як головного сіяча культури.

Вирісши в самоті лісів, під доглядом СІЛЕНА, Діоніс садить виноград, упивається його солодким соком і вештається з місця на місце, увічаний площем і лавром, з численним почотом німф, сатирів та інших лісових божків, що наповнюють ліси й поля веселими криками радощів. Так переходить Діоніс із країни в країну, приносячи з собою знання винарства, навчаючи людей обробляти землю, гуртуватися в товариства і проводити час на веселих забавах.

Діоніс жорстоко мстить на тих, хто не хоче визнавати його влади та намагаються перешкодити його святкам.

Кульб Діоніса був поширений в усій Греції, на островах і в передній Азії. Він виявлявся в бучних святах, більш-менш диких, відповідно до характеру населення. Звичайно ці свята повторювалися що-два роки. Вони відбувалися вночі, при світлі смолоскипів. Гурма жінок і дівчат (чоловіки в тому не брали участі) — їх називали МЕНАДАМИ, БАКХАНКАМИ, ТІЯДАМИ — вимахували списами-тирсами та смолоскинами і, опоясані вузками, відбували похід серед приголомшених згуків барабавів та флейт, танцюючи й виробляючи тілом несамовиті рухи, які підказувало їм їхнє ненормальне піднесення. Серед інгуків «Ево! Ево!» вони співали бакхичні пісні, вешталися лісами, викликаючи бога, і роздирали бідних звірят, що понадали їм у руки, та їли їхнє ще тепле м'ясо. Ці свята відбувалися восени, — вони нагадували про близьку смерть бога, персоналіфікацію енергії природи, що замирає зимою, і символізували те жорстоке нищення всіх продуєтв землі, що його приносить із собою зима. На весну ж зате святковано відродження Діоніса, — тоді щедро розсищувало по всіх усядах квіти та співано веселі радісні пісні.

Особливо треба згадати про свята Діоніса в Атепах. Це були 1. МАЛІ ДІОНІСИ: польове свято в кінці листопада, чи на початку грудня. Тоді відбувався похід, і приношено цапа (що нищить виноград) у жертву богovi; потім відбувалися ріжні розваги з карикатурними танцями та сатиричними віршами, з яких потім вийшло драматичне мистецтво. 2. ЛЕНЕУ — в січні: тоді робили урочистий похід навколо божниці Діоніса і влаштовували в полі багатий бенкет; дано театральні вистави. 3. АНТЕС-ТЕРІУ — в лютому-березні: вони тривали три дні: першого дня святкувано розпивання нового вина, що саме переставало шумувати; другого дня — свято чарки: справляли бенкет, на якому пили нове вино; третього дня — свято каструлі: виставлялися каструлі з вареними овочами, як жертви душам померлих, що того дня ніби виходили з землі. 4. ВЕЛИКІ ДІОНІСИ — головне весняне свято. Воно тяглося кілька днів і приваблювало силу народів із інших міст. У незвичайно пишному поході з божниці Ленея переносили образ Діоніса до другої божниці й назад до Ленея; учасники походу співали бахічні гімни на шану виволоженого бога. Потім починали бенкети, і в останніх днях виставлювано різні комедії та трагедії, і роздавано нагороди тим, хто собі їх заслужив.

Якраз у зв'язку з цими святами на шану Діоніса і стоїть народження театру, і в Атепах перший театр був присвячений цьому богovi. Трагедія веде свій початок від тих дитирамбів, що їх співали на тих святах і що в них оповідалося про трагічне життя Діоніса. Ці дитирамби, чи ліричні поеми, співано перше хором, і перший Теспіс вивів на сцену актора, що його оповідання чергувалися зі співом хору. Та справжнім батьком трагедії вважається Есхіл, а за ним Софокл і Евріпід.

Щодо комедії, яка за давніх часів відігравала ролю теперішньої преси, то її початок теж відноситься до тих осінніх свят під час збору винограду, коли юрби сільської молоді, перебраної за сатирів та панів, влаштовували ніби гедіфічний карнавал. Спочатку задовольнялися тим, що vymащували собі обличчя сажею, але з часом почали вибирати маски, представляючи карикатури відомих осіб і вкладати в їх уста промови та думки, відповідно до того погляду, що мали про них актори та натовп, що теж брав участь у цих імпровізованих сатирах.

Грецькому Діонісові відповідав у давньому Римі ЛІБЕР-БАКХ, якого в'язали дуже близькі зносини з ЦЕРЕРОЮ (ДЕМЕТРОЮ) і ЛІБЕРОЮ (ПЕРСЕФОНОЮ). Лібер теж був бог вина і винарства, але італійські його свята не мали такого буйного характеру, як грецькі баханалії: римська держава на те не дозволяла.

ДІОНІСИСТВО — літературний напрямок, що його розпочав Ніцше, який бачав в Діонісі бога буйної життєвої сили в протиставленні

до Аполлона, бога спокійної краси та світлого розуму. «Два способи споглядання на світ, джерело двох мистецьких тенденцій, ріжних, а одначе чудно сполучених в трагедії, дали грекам змогу сказати «так!» жпттю, незважаючи на всі його карп. Кожна з них розквітла: одна — в аполонійськiм, друга — в діонісієськiм мистецтві. Аполонійсьвий мистець — це мистець мрійник. Його щасливя вдача не бачить нічого, окрім хмари гармонійних форм, що дучаться довкола нього в чудовий хор. Він цілком задивлений в своє звабливе видиво. Біль цього світу з тисячі форм життя може гукати до нього, він минає його, загублений в своїй екстазі. Які б катастрофи не страсалися над ним, його очі мльнуть лише форми краси. Чар цієї краси закривас перед ним провалля терпіння. Він приймас світ у кожній його хвилині, бо світ для нього — «естетичний феномен», і як такий, має своє оправдання. Переможць над болем життя, бо звертас увагу лише на його гарний зовнішній вигляд, грек знайшов одначе й інший шлях до увільнення від тривоги цього світу. Це було діонісієське мистецтво, над яким тронує Бог уповняв життям. Це вже не штука погідної контемпляції, це штука захоплення й шпалу. Своє джерело вона черпає у тім бурхливім унесенні, що охоплює кожну істоту на провесні. Діонісієський мистець — п'яний пристрасць жагою життя до найглибших волоконець свого стна. Таке уягтя життя дає людині безмежну віру в себе...» (Г. Брюне, в ЛНВ, 1927, ст. 56).

ДІРКА — символ якоїсь хибн, браку чогось, невистачальности: «Як не записш малої діри, то буде велика», — кажуть у нас, підкреслюючи, що як не зарадити своєчасно якомусь лиху, воно може зробитися неоправним. «Діру дірою латас» — кажуть про людину, що намагається покрити старі борги новими. Якщо сниться діра в стіні, то це провіщає смерть у родині (Ів. Франко «Приповідки», III, 140). «Дірявого міха не напхасп», — кажуть про марнотратника.

На Свят-Вечір на Гуцульщині затикали ключам, або отавою, всі дірки в лавцях, призмвляючи: «Не дірки затикаю, але роти моїм ворогам, аби їх напасті не ловилися мене цілий рік...» (М. Грушевський, Іст. укр. ліг. I, ст. 150)

ДІРКСЕН фон ГЕРБЕРТ — німецький дипломат, посол в Москві в рр. 1929—1933. В 1918 р. він був членом німецької дипломатичної місії при українському уряді (гетьманя Скоропадського), потім був керівником східного відділу в міністерстві закордонних справ. Був одним із основників Українського Наукового Інституту в Берліні в 1920 р. В 1951 р. вийшла з друку його книжка спогадів про його дипломатичну діяльність в рр. 1919—1939. У цій своїй книжці він писав про українців: — «Ук-

райці належать до тих трагічних племен, що змогли витворити досить національного почуття, щоб не розпалитися серед щасливішого сусіднього народу, але не мали потрібних верств, щоб дійти до власного національного життя. 25 мільйонів українців — стільки їх було в 1918 р. — говорили власною рідною мовою, відчували свою самотність у відношенні до москалів і продавж своєї історії жили в тісному культурному контакті з Заходом, але власної політичної провідної верстви не створили. Національне відродження кінчалось на учителів і священників. З часів славної минувшини заховався до сучасності тільки повна меланхолія Шевченкова пісня і традиції гетьманів і козаків...»

ДІТИ — «Божа роса» — казали в нас в давнину люди, бо діти «зрошують», звеселяють життя. Поляву нової дитини все в нас радісно вітали називі і в численній родині, як благословення Боже: «Дав Бог діти, дасть і на діти». «Де доньок сім, там є доля всім...» Бездітні подружжя вважалися нещасливими, і бездітна жінка все відвідувала ріжних знахорів, щоб знайти якийсь засіб на діти.

Новонароджену дитину переховували до часу виводу за запоною з простирала. У багатьох місцевостях, нова дитина залишалася нехрещена, відвертали дзеркала до стіни, бо через дзеркало чортиня могла б дитину підмінити (див. ВІДМІНА). Тому також світили всю ніч.

Скоро знайдеться дитина, клали її на полу, або на лежанці, або й на кожух, або на печі на подушку. Вільш, ніж день, звичайно не тримали несповитою, щоб не зашкодила чим собі та щоб вироста стрункіша. Як спов'є мати вперше дитину та і потім, як сповинає, хрестить її тричі, нічого не приказуючи і зараз же здушить носика рукою і губами цмокле — це, «щоб носика не зажалася» (Мат. у. етн. НТШ. IX, 3). Сповивали дитину так довго, як хто хотів, але довше від півроку звичайно ніде не сповивали. Коли дитину вперше кували, клали до кувелі ложку меду, щоб дитині було солодко жпти на світі (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 181). Як клали в кувіль, то всяко примовляли. Якщо дитина видимо боялася води, то заспокоювали її, кажучи: «Мати-водиця, мати-водиця, Господь з тобою!» А найбільше казали: «Господь кувався та й нам благословив!» У воду звичайно клали любнестку, щоб усі любили, а іноді підбавляли й мовока: «Щоб повше та біле було.»

Як виймали дитину з кувелі, коли вона добре розпарилася, то її ще й «міряли»: мати брала ліктик правої руки і колінце лівої ноги і зводила їх докучи, а потім брала ліктик лівої руки та колінце правої ноги і теж зводила поналецьку докучи, і так до трьох раз. Це робили, щоб узнати, чи чого не ушкоджено, щоб своєчасно наиравити (Мат. укр. етн. НТШ. IX, стор. 5—6).

Щоб краще присипляти дитину, — а усі казали, що то найкраща дитина, що багато

спить, — клали її в колицку, яку перед тим хрестили, і клали в неї залізку, що від родива мати носила на собі від зурочення. Бувало, що й хрестили ножем, як ото і вікна і двері хрестять, примовляючи: «Господи Ісусе Христе, Сину Божий і Духу Святий!» Клали у колицку — «щоб спалось гарно та велике росло». Вірили, що дитина росте тільки увісні саме тоді, як вона ніби жахається, що падає. Тому й казали, як хто жахається: «Духу Святий при нас» і додавали: «Великий (чи велика) рости!» (там же. ст. 8). Таких слів, яких дитина могла б злякатися, не можна при пій говорити, як от «жаба», «заяць», бо дитина тоді б не спала. Коли б хто про це забув, то йому нагадували, додаючи одночасно: «Часник дитині під язиком!» (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 122).

До шести тижнів дитина вважалася за янголятко. Якщо вона протягом шести перших тижнів вмирала, то й ставала справжнім янголом. І увісні вона розмовляла з янголами: як усміхнеться і рухає вустюцьками, то то янголи бавляться з дитиною, а як кривиться і плаче через сон, то то янголи від неї відлітають. Маленька дитина, як уродиться, то все знає, але не може нічого сказати. Як же уже почне говорити, то все забуде (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 181 і Мат. у. етн. НТШ. IX, 3). Як яка ж щось і пам'ятає та виявляє себе дуже розумною, то та довго не проживе, Господь її знову швидко візьме до себе (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 181).

Сердитися мала дитина ще не вмів. А як кричить, то сама того не знає, або то їй «наслано» (КРИКЛИВИЦІ, сухоти чи яка інша хвороба), або їти чое. Люди казали також, що дитина плаче, коли дещо хтось умірас — дитина її те чує. Найбільше боялися, щоб не зурочено її, тому й хрестили ввесь рік вікна, двері й комін, щоб не допустити нечистої сили (Мат. у. етн. НТШ. IX, 4). Не годиться хвалити дитину, що гарна, здорова, весела і т. п., бо зараз же, мовляв, уроки причепляться, а як хто таке й казав, то зараз же додавали присутні чи той самий, хто казав: «Нівроку!», або: «На пса вроки!» (Етн. Зб. V, ст. 181).

Дитину оточували низкою забобонних заборок: Не можна підносити дитину вище від себе, бо: «Піднесеш вище, законаеш гірше!» — дитина почне хворіти й умре від цього (Мат. у. етн. НТШ. IX, 27). Не можна до году ні чуба, ні нігтів обтнати, а то дитину в рай не приймуть. Нігтики можна тільки скопувати, якщо великі виростуть (там же). Не можна перестушати через дитину, а то рости не буде (там же). Не годиться вмивати дитину по заході сонця, бо дитина буде негарна. Не годиться давати їй рибу, бо піма буде. Не годиться давати їй дивитися в дзеркало... (там же). Якщо в хаті мала дитина, то не можна з неї нічого позичати, бо миші полотно поїдять (Етн. Зб. НТШ. V, 84 і Франко «Приповідки» I. 568).

Казади, що як діти ростуть, то й хворіють, і як яка більше переболіє на зуби чи на що, то та скоріше й впросте, і скорше навчиться говорити. Якщо дитина падала, то роздирали на ній сорочичку. Також привовляли: «Дитина паде, янгол подушку кладе; старий паде, дідько камінь кладе», — бо дитина, плавши, звичайно рідко калічаться. Першу сорочечку, що носило немовлятко, надівали потім на інших дітей, що народжувалися в тій родині. Це для того, щоб усі діти любили один одного, підтримували одне одного.

Якщо мала дитина вмирала без охрещення, то казали: «Буде нечисте на подвір'ї». З такої дитини ніби робилося ПОТЕРЧА, що кокетувала людям особливо на тому місці, де вона померла, чи була похована. За першою дитиною мати на кладовище не ходила, бо то, мовляв, гріх від Бога за першою дитиною надто побавитися (Номис в Зап. НТШ, т. 88, стор. 164).

ДІТМАР, граф фон ВАЛЬБЕК — єпископ мадебурський (975—1018), автор хроніки, важливої для пізнання давньої історії східно-європейських країн. В ній подано також історію походження польського короля Болеслава в Україну на допомогу ки. Святополка (980—1019), прозваного Окаяним за збивство братів Бориса, Гліба і Святослава. Зазнавши поразки від брата Ярослава, він утік був до Польщі, до свого тестя Болеслава, який допоміг йому взяти знову Київ в 1017 р., але потім Ярослав знову розбив Святополка, і той, втікаючи назад до Польщі, по дорозі помер.

Про похід Болеслава єп. Дітмар оповів, мабуть, зі слів німецьких добровольців, що брали участь у тому поході. Писав свою хроніку Дітмар в межах років 1012-1018, і під роком 1017 написав:

«... Місто Київ дуже сильне, але печеніги знесиджують його, з намови Болеслава, частими нападами, і зруйновано його великою пожежою. Мешканці його боролися, але мусли піддатися чужій силі, бо їхній король (князь) втік і покинув їх. 14 серпня прийняло місто Болеслава і свого князя Святополка, якого давно не бачило; його даскою і страхом перед нашими (німцями) придбано весь той край. Архидієцкоп міста прийняв їх, як прихильці, з моцями святих та іншими ріжними святощами в манастирі св. Софії, що рік тому згорів був від нещасливого випадку. Була там невістка вищезгаданого короля, жінка і дев'ять сестер його; старий розпусник Болеслав одну з них (Предславу), до якої давніше спався, несправедливо забрав, забувши про свою жінку. Несчисленна сила грошей тут йому припадає. — більшу частину їх він роздає своїм приятелям і прихильникам, дещо посилає додому. В помочі згаданому князеві було з нашого боку 300, угрів 500, а печенігів 1000 люду. Всіх відправили додому, бо

князь той (Святополк) тіпшвся, що місцеві люди вертадуть і показувалися йому вірними.

«У великому цьому місті, столиці королівства, з більше 400 церков і 8 ринків, люду нечисленна сила, а він, як і весь цей край, борюває з дуже шкідливими для них печенігами та інних (ворогів) перематав силою втікачів-рабів, що сюди звідусіль збігаються...»

ДІТСЬКІ — княжі дружинники нижчої ранги в давній Україні-Русі, — ними користувалися князі для виконання різних доручень. У «Руській Правді» дітські фігурують, як нижчі агенти при суді. В литовсько-українській державі дітські були помічниками старостів-намісників, аж поки назви «дітських» не витиснула в XVI ст. нова назва ВОЗНИХ.

ДІТСКОВАННЯ — платня дітським, що мали в литовсько-українській державі збирати судові оплати та відставляти їх до скарбу: вони діставали оплату по грошу від милі дороги.

ДІЯДЕМА — пов'язка на голові; невеличка корона, яку вживали тільки жінки. Від часів Олександра Вел. була знаком вищої влади. У нас золоті діядеми носили, здається, тільки княгині. Масмо дорогоцінній діядему, зложеному з дев'яти золотих, емальованих бляшок, нанязаних зі споду на нитки, або дротики; крайні — вузкі бляшечки мають декоративний орнамент, сім середніх мають образки Христа, Богородиці, Предтечі, архангелів і апостолів; знизу привішено на дротиках окраси з золота і перел. Знайдено її в Києві в 1889 р. (М. Грушевський, Іст. У.-Руси, I, 398).

ДІЯЛЕКТИКА — зміняя переконувати; в Київській Академії XVII-XVIII ст. діалектикою звалися основи логіки. Але в наші часи під діалектикою розуміють головне або доктрину філософії, що вбачає розвиток всього буття в примірній протилежностей, — тези й антитези — в вищій синтезі, або методу думання, на який Ленін та московські комуністи побудували не тільки свої суспільні теорії, але й природні науки. Діалектика, за Леніном, це доктрина, яка виявляє, «як протилежності можуть бути тотожні і є тотожні; при яких умовах, переходячи з одного в друге, вони робляться тотожні, і чому людський інтелект мусить дивитися на протилежності, не як на щось мертве й непорушне, але, навпаки, як на живе, умовне, рухливе, що знаходиться в постійному відмінюванні». За діалектикою методом, все може й повинно перетворитися в свою протилежність. Уже Маркс, ідучи за Гегелем, повчав, що завелике лихо може перетворитися в добро, і соціалістичний добробут мав виникнути з капіталістичної мізерії, з погіршення стану робітництва; людське братерство мало б бути плодом розвитку неапатії й злості, воно мало б народитися з помети робітників. У наслідок такого діалек-

тичного думання Ленін, під час голоду 1893 р. в Росії, протестував проти висилки допомоги голодним людям, бо, мовляв, кожна допомога мала б зіпсувати безсумнівну користь, яку мали б принести революції незадоволення й протести голодних селян.

Ця діалектика викликала страшну деморалізацію, бо вона перемішала граніці між добром і злом, вона не дає можливості розрізнити, що добре, а що зле. Все виявляється дозволеною — брехня, жорстокість, зрада, війводство, — бо кожний цей злочин може, мовляв, в відповідних обставинах породити вище добро. Тому можна, наприклад, протягом 40 років творити на величезних територіях СРСР справжнє людське пекло, в падії, що з цього пекла народяться колись «земний рай». Ця діалектика перекреслила всю людську, спеціально всю християнську мораль, що визнана в Москві за «мораль буржуазну», — нема нічого, що було б злочином з християнської, і навіть просто — людської точки погляду, що не було б, з точки погляду московської діалектики, корисним добром, якщо воно служить плямам московським можновладцям щодо посилення советської влади і щодо наближення світової комуністичної революції, як найідеальнішого добра, перед яким всі злочини перестають бути злочинами. Таким чином гнобителі перетворюються в «визволителів», донощитно в вищу суцільну прикмету советського патріота, і зрада — в крок до соціальної справедливості. Все в діалектиці перетворюється в свою протилежність.

ДІЯМАНТ — кристалічна відміна вугля, найтвердший мінерал. За свою твердість і прозорість був обраний за символ людини твердої волі й чистої, незаплямленої поведінки, що витримує всяку спокусу. «У глибині душі треба мати броню з діаманта — проти неї розвіють-ся всі кіпджали долі» (Мінгле).

Первосвященик у давніх жидів носив на грудях золоту зірку, в осередку якої знаходився діамант поміж двома смарагдами. Під час жертвоприношення, коли первосвященик шукав якоїсь поради в Бога, після відповідних молитов, піднісши руки вгору, дивився він на діамант своєї зірки: якщо відповідь була добра, діамант сяяв сильним живим світлом, якщо була несприятлива, діамант залишався без зміни, але ставав кривавим, якщо Бог засуджував народ свій.

У нас діамант був символом найдорожчої речі: «Ні за які діаманти цього не зроблю!» (Ів. Фрашко «Прип.» II. 2). «Дмухають на нього, як на діамант». Проте, наш нарід не мав багато нагод пізнати справжні діаманти, як і інші дорогі цінні самоцвіти, тому й оповідав про них так: «Діамант має в собі те, що вночі світиться, як свічка. Положинь його на столі в хаті, і в хаті так буде видно, як при свічці» (Бтн. Зб. НТШ. V, ст. 165). Або: «Діаманти виробляють гади. Є такий день в році, що все

гадя зазайться докупти і зачинає думи на одне місце: поти дують, поки не видують діамант. Той діамант потім одна гадинка, гадачий король, носить на голові і іноді в подяку за якусь усугугу дарує людям. Здобути ж силою діамант, забивши гадачого короля, не можна, бо тоді б зараз же позбігаєи б з усіх сторін гади і ту людину розірвали б» (там же ст. 172-73).

У В. Самійленка діамант — наша українська мова:

Діамант дорогий на дорозі лежав,
Тим великим шляхом люд усякий минав,
І ніхто не пізнав діаманта того.
Але раз тим шляхом хтось чудовий ішов,
І в пилу на шляху діамант він знайшов:
Камінець дорогий він одразу пізнав,
І додому припіс, і гарненько, як знав.
Оборонив, обточив дивний той камінець,
І уставив його у коштовний вінець.
Сталось диво тоді: камінець засіяв,
І промінням ясним всіх людей здивував,
І палочим огнем кольористо блищить,
І проміння його усім очі сліпить.
Так в пилу на шляху наша мова була,
І мислива рука її з пилу взяла,
Полюбила її, обробила її,
Положила на ню усі сили свої,
І в народний вінець, як в оправу, ввела,
І, як зорю ясну, вище хмар піднесла.
І на злість ворогам засіяла вона,
Як алмаз дорогий, як та зоря ясна.
І сяятиме вік, поки сонце стоїть,
І лихим ворогам буде очі сліпить.
Хай же ті вороги поніміють скоріш,
Хай же мова сія щогодини ясніш!
Хай коштовним добром вона буде у нас,
Щоб і сам здивувався у могилі Тарас,
Щоб, поглянувши сам на створіння своє,
Він побожко сказав: «Відкіля нам сіє?»

ДІЯНА — римська назва Артеміди грецької, дощки Зевеса й Лето, богині місячного світла. Чисте місячне світло видавалося давнім грекам символом дівочої чистоти, і тим то Артеміда-Діана, як і Гера, боронила дівочу незайманість аж до шлюбу, і сама, як Алена - Паллада, дала обітницю залишатися завжди дівочою. Саме ім'я її вважалося добродійним, і досить було якій дівчині поклукати її тричі, як вона негайно являлася на допомогу.

Подібність неповного місяця до лука підказує здогад, чому Артеміда - Діана виступає все з атрибутами ловаця, мисливця. По диких горах, у незайманнх лісах полює Артеміда в товаристві німф і нехвибно влучає стрілою звіря, чи птицю, що вислідять її собаки. Горда, певна себе, вона не зносить суперництва і жорстоко карає ОРІОНА, що захотів дорівняти їй в мистецтві полювання: стріла Артеміди поклала кінець його зухвальству, а сам він був узятий на небо в сузір'я, що стало називатися його іменем (Оріон — наш КОСАП).

Після полювання Артеміда купалася в свіжій воді лісових, чи гірських, потоків серед гарних німф, між котрими вона впріязнилася, як місяць помежи зорями. Та лихо було тому, хто наважувався підстергти богиню, під час купання. Ніщо не могло врятувати такого зухвальця від її гніву. Актеона, Арістейового сина і Аполлонового внука, за таку прощину перекинула вона в оленя, і власні його ж пси роздерли його.

Культ Артеміди був переважно зв'язаний з культом Аполлона й Лето, і на Делосі і в Дельфах, і деінде, вони всі мали спільну богинцю. Особливим же культом вона користувалася в Аркаді, країні гір та лісів: як богиня вільної природи, мала вона тут окрему богинцю. Недекуди, як у Спарті, Артеміда, під іменем ОРТУ, приймала довгий час жертви людьми. Але пізніше ці криваві жертви були знесено. Все ж у Спарті ще довгий час перед її божицями, раз на рік, бичували в її шпашу дітей, а дівчата під час цієї церемонії, виконували в її честь різні танки.

У Римі, де дуже скоро місцеву Діану отожнили з грецькою Артемідіою, головою її божиці знаходилася в лісі, над озером Немі. І тут культ Діани відзначається кривавим характером, і жрець її божиці мів тільки тоді розпочати виконувати свої функції, як забивав свого попередника, дарма що його потім чекала така ж сама доля.

У пластичному мистецтві Артеміду - Діану характеризують лук, стріли, сагайдак і смолоскип. Смолоскип визначає, що Артеміда несе світло вночі всьому світові і життя людям, як богиня народин.

Т. Шевченко, що добре знав і любив клясичну мітологію, іноді звав місяць Діанною:

...Із туману

Як кажуть, стала виглядати
Червонолиця Діана.

Я вже то думав спати лягати,
Тай став, щоб трохи подивиться
На круглолицю молодичю...

Чи тее — дівчину...

ДІАНА ЕФЕСЬКА — персоніфікація плодючості природи, яка всім дає життя і всіх годус: її представляли в формі мумії з простягнутими вперед руками і з тілом, укритим постатами ріжних тварин. Деякіла рядів жіночих грудей ясно визначали її роллю загальної мамки. Вона не мала нічого спільного з Артемідою - Діанною, богицею місячного світла. Правда, пізніше, коли грецькі колоністи прибули до Ефесу, вони до певної міри вплинули на дальший розвиток установленого вже культу, і тим можна собі пояснити, що на монетах Ефесу, з одного боку, ми знаходимо бджолу, атрибут давньої азійської Діани, а, з другого боку, лану, атрибут грецької Артеміди. Богинця Діана Ефеської була славна на весь світ своїм багатством і красою. Тої самої ночі, як народився Олек-

сандер Македонський, божицю Діани Ефеської спалив славолюбний Герострат, щоб бодай в такий галебний спосіб передати вічності своє ім'я.

ДІЯСПОРА — розсіяння по всьому світі. Цей вираз пристосовується довгий час і виключно до жидівського народу, що, після взяття й зруйнування Єрусалиму Титом в 70 р. по Р. Хр., був розсіяний з Палестини по всій Римській Імперії, а пізніше і дійсно розселився по всьому світі. Тенер цей вираз пристосовується і до українців, що, після другої світової війни і поновної окупації України Москвою, пішли на масову еміграцію і розсіялися буквально по всьому світі. (див. ЕМІГРАЦІЯ). Українська діаспора дуже численна: поза українською суцільною етнографічною територією, кілька мільйонів оселилися — добровільно, та ще більше примусово в Азії. Проф. В. Кубійович на пленарній конференції, УВАН в Нью Йорку 1. III 1958 констатував, що кожний четвертий українець живе в діаспорі. Він вираховував українську еміграцію в країнах вільного світу, себто поза СССР з сателітами, 1,800,000: в США — 1 мільйон, Канада — 450,000, Аргентина — 120,000, Бразилія — 120,000, Франція — 50,000, Англія — 25,000, Австралія і Нова Зеландія — 25,000, Бельгія — 3,000, Парагвай — 7,000, Уругвай — 5,000, Венесуела — 2,000, інші країни, без Німеччини й Австрії — 3,000.

Жидівська діаспора втрималася протягом 2,000 літ і діджалася відновлення своєї національної держави. Українці в діаспорі, на жаль, далеко не всі виявляють належну відпорність на чужі асиміляційні впливи, але покищо — виконують своє головне завдання: тримають високо ідеологічний прапор вільної незалежної України, і то не тільки в політичній пропаганді, але й особливо на полі культурної творчості. По всіх усядах, в усіх країнах вільного світу знаходяться тенер українці, що стверджують українські національно - політичні й культурні ідеали української самобутності, і коли ще яких 20 років тому мало хто в світі знав, що таке Україна, і де вона знаходиться, то тенер нема, здається, кучока в світі, де б — бодай раз на рік, з прivity річниці проголошення державности, чи народження й смерті Шевченка, — не піднісся український національний прапор і не піднеслося домагання свободи для поневоленого українського народу. Треба надіятися, що такий стан речей триватиме аж до часу, поки Україна дійсно не стане вільною. Бо, як писав В. Липинський. — «Коли б Орликів еміграція змогла була продержатися і передати при помочи відомісної організації свої ідеї не до закордонних архівів, а на територію України, і коли б вона могла таким чином паралізувати деструктивні впливи тодішніх «хитрих малоросів», що, в інтересах свого «смено-веховства» і зрадинства, погороду та знена-

висть до еміграції ширши. — історія папа на певне складалася б інакше. І хай ті, що тепер невідомо цюкують чесну українську ідеологічну та організаційну працю, пам'ятають, що тільки такі зруйновані нації можуть воскресати, а не безсило в гробі борстатися, які духа свого, хоча б за межами Батьківщини, поза своїм тілом живим зуміли заховати.» («Листи...» ст. 507).

ДМИТРА ДЕНЬ — 26.Х. стар. ст. 8, XI нов. ст. Святим Дмитром називають гуцули осінь, як зиму звать вони св. Миколою, а літо — св. Петром. Тому й в галицькій колядці св. Дмитро протиставляється св. Юр'єві, як осінь, що приводить літо, протиставляється весні, що приводять зimu:

В святого Дмитра трубка з срібла.

В святого Юра труба з тура.

А як затрубив же святий Дмитро

Та й покрив снігом всі гори біло.

Святий Юрій як же затрубив,

Ісю кригу розбив, дерево розвив...

На Дмитра кінчався сезон сватання, бо недалеко пилипівські заступи. Для незасватаних дівчат уже вважається сезон втраченим, і тому вони стають дуже смутні та сумирні: «До Дмитра кожна дівка хитра (себто перебрівана), а по Дмитрі хоч комин нею витри». — себто робиться дуже згідлива, годиться на кожного кандидата. «До Дмитра дівка хитра, а по Дмитрі стріне собаку та й витас: «Дядинько, чи не з сватами?» (Номіс, 497).

На Буковині на Дмитра садпили дерева — «щоб удавалися» (Зап. Ю. Зап. Отд. II, 359).

У суботу перед Дмитром, що звалася **ДІДОВОЮ СУБОТОЮ**, чи **Дмитровою Суботою** справляли поминки по померлих (див. **ПОМИНКИ**). Існувало забобонне вірування, що хто хотів би взяти, чи не помре ще того року, мав би піти в Дмитрову суботу на цвинтар, сісти під дерево й чекати півночі: а тоді, якщо б дійсно мав того року вмерти, побачив би тіні своїх покійних родичів — вони проходили б тихо поза нього в довгих білих одягах...

Був ще й другий Дмитро — 15 травня. До цього Дмитра відноситься приповідка: «До Дмитра ніколи не сій гречки, не стрижж овечки» (Номіс 452), бо можуть ще вернутися холода.

ДМИТРО, митрополит РОСТОВСЬКИЙ, в світі Данило Тупталепо (1651 — 1709), син квітського сотника Сави Туптала, був ігуменом монастирів у Ватурині й Глухові, архимандритом у Чернігові й Новгороді Сіверському, а зкінці митрополитом у Ростові на Суздальщині. Український церковний письменник і проповідник, визнаний православною Церквою за святого Він ще в Чернігіві зладив опис чудес Богородиці під заголовком «Руно орошеное» (1680 р.), а на Московщині, зорганізувавши українським звичаєм шкільний театр, сам на-

писав для нього кілька творів. Написав також па музику вісім духовних кантів, чи псалмів, і залишив по собі Щоденник («Діаріуш»), — але головний твір його життя «Четві — Мінеї» — величезна збірка житій святих, перший том яких було, проте, спалено, бо ман у собі забагато, (на думку московських шовіністів) українських слів і виразів, які в дальших виданнях були старанно вичищені. «поправлено по великоросійській ргматікє». З «Діаріуша» знаємо, що св. Дмитро Ростовський дуже тужив на чужині за Україною і почував себе погано серед тої ненависницької атмосфери, в якій йому прийшлося жити. — в атмосфері «московської виключности, релігійної нетерпимости й зашлісавлостости, що з кожної літери творила догмат, кожної помилки неуга перенисвача, як святоців, додержувала...» (С. Бфремов), і навіть книги житій святих за відхід від «принятого тут словеноросійського язика» палила! (Див. БУКВОІДСТВО).

ДМИТРО, ВОЄВОДА КИЇВСЬКИЙ — славний лицар на службі кн. Данила Романовича, що в 1240 р. так завзято й героїєськи боровив Київ від татар, що навіть вороги перейнялися до нього понапою, і Катий, взявши зрештою Київ, дарував йому життя — «за хоробрість».

ДМОВСЬКИЙ РОМАН (1864—1939) — один із основників і керівників націонал-демократичної («всехпольської») партії, завзятий ворог українців. Був свого часу послом до російської Думи, і в ній головою Польського Клубу. Під час війни був головою польського Комітету Народового в Парижі. Як польський делегат, підписав Версальський договір. У роках 1919 — 1922 був послом до союму в Варшаві. 1923 р. — міністром закл. справ. Де тільки міг, поборював змагання українців до незалежного державного життя.

ДНА — усіблення якоїсь хвороби, мабуть гострого ревматизму. Про неї згадується в нашому літописі при описі смерті присяго-зломника кн. Володимира Галицького в 1152 р.: — «Ой, як би мене хто в плече ударив!» — скрикнув він, ідучи з церкви. І не міг рушити з місця, і почав падати. Але його підхопили на руки, занесли до покою, положили в тепло воду. Одні казали, що то йому дна підступила, інші інакше говорили, і багато ріжних здогадів робили... А як був час лягати спати, помер князь Володимир...»

Замовляння й молитви від дна зустрічаються в старих слов'янських рукописах: вони дуже нагадують замовляння від ГОСТЦЯ.

ДНО — символ найбільшої міри: «Вже мені до дна доходить», — себто, не могу більше виперітні (Франко «Прип.» II, 4). «Спускати ся на дно» — втрачати надію. «Піти на дно» — загинути.

ДНІПРО, СЛАВУТИЦЯ, грецький БОРИСТЕН, ДАНАПРАС — найбільша ріка України, третя в Європі, дев'ята в світі. Навкруги неї розвивалося все історичне, економічне, культурне й політичне життя. Дніпром із півночі прийшли в Україну варяги, а з півдня — християнство. Дніпром ішов головний в давнину торговельний шлях «із Варяг у Греки», яким що-веси в IX—X вв. і ще ранише спеціальними човнами купецькі ватаги в усіх землях України - Руси плвли до Царгороду. Місцем збору був Київ, у порогів човни перетягали берегом, відпочинок був на острові св. Елестерія (нізвіща Герезань). На півночі ДНІПРОВИЙ ШЛЯХ розходився на двох: одна відлога йшла з горішнього Дніпра, через річки системи Днини до р. Довати, до Іальни. Волховом до Ладозького озера, Невою до Балтійського моря, а друга — з верхів'я Дніпра Дниною до Балтійського моря.

Найстаріший опис Дніпра походить від грецького історика Геродота (485 — 425 до Р. Хр.), який писав: »Четверта ріка скитського Краю — Бористен, найбільша з їх рік після Дунаю. На мою думку, він — найкорисніша й найпродуктивніша з усіх рік скитських і взагалі всіх рік, за винятком хіба єгипетського Нілу... Завдяки йому скити мають найкращі й найнатуральніші пасовиська для худоби. Риба в ньому найкращої якості і заходиться в величезній кількості. Його вода найсолодша до пиття. Вона тече чиста серед інших каламутних рік... При його гирлі викристалізувалося само по собі велике зложиде соли. У річці живуть великі риби, що не мають остей. Ці риби добре надаються до засоловання та виготовлювання багатьох інших страв, що заслуговують на подив...»

У 1550 р. був в Україні подорожник Михайло Литвин. Писав він про Дніпро:

«Бористен — найбільша й найбагатша ріка цієї країни, по ній спроваджують до Києва безмірну кількість риби та іншого краму... Цю ріку називають текучою медом і молоком, бо вода в своїх верхів'ях тече лісами з багатством бджіл, а нижче — стенами з висасами і тому постає сила меду й молока для населення».

У новіших часах оспівували Дніпро Т. Шевченко, М. Гоголь та інші письменники. О. Довженко записував 12. IX. 1954 в своєму «Щоденнику»:

»Люблю Дніпро — велику річку мого народу, чисте ласкаве повітря, ясне небо, і широту у всьому, і стриманість у пейзажі, і величавий спокій. І ніде мені так не хотілося б жити, як тут, на чудесному, рівному березі... Все в золоті, а Дніпро, що був два тижні темносиний, сьогодні став срібним...»

І Микола Щербак стверджував:

Я бачив, як Дунай несе спокійні води,
Як Сена закипа і рветься в берегів;

Я бачив Темзу в ніч, коли ревла негода,
Як Тібр, голублячись, несе вечірній світ;
Та все ж нема ніде!... нема на цім світі,
Ріки славної, за тебе, Дніпре мій...

Д'О РЕНЕ — французький старшина, член місії ген. Табуї в Києві в 1917 р., що залишив книжку спогадів «Рік на Україні».

ДОБА — в науці довший період часу, що характеризується спільними рисами, так в історії — кам'яна доба, коли люди, не знаючи ще металів, вживали тільки знаряддя з каменю; в геології — палеогеологічна доба, мезозойська доба і т. д.; в поточному житті доба — одиниця часу, 24 години дня і ночі.

На підставі досліджень Лаврентівського й ширшого Новгородського, а потім Іпатівського Літопису вчені прийшли до висновку, що уявлення доби, як однієї частини часу, виробилося у нас досить пізно, десь аж у XIII ст. День і ніч — такі суперечні поняття, що з'єднання їх в одну єдиність видавалося неможливим. Давня слово «день» не можна вважати за рівнозначника доби; можна думати, що літописці, як от Іван Богдарський, існуючи тільки днями, мали на увазі тільки світлу частину доби. Це видно хоч би з того, що в випадку, коли треба було більшої точності, літописці перераховували окремо дні і ночі. Тільки після XIII ст. слово «день» у книжній мові стало визначати частину доби від сходу до заходу сонця. На світлу частину доби припадала більшість робіт людини, а тому вона займала найперше місце в свідомості. Ніч призначалося до дня, як щось другорядне. Важлива вислівка Степанова (в Ізв. Этн. Русс. Яз. і Слов. Академії Наук, 1908, кн II), що день кінчався зночі, але ніколи вночі не починався. Тому сучасна фраза «в ніч на Різдво» в старовину визначала ніч з 25 на 26 грудня. (Див ДБНЬ).

В давнину, крім дня і ночі, розрізняли ще такі частини доби: ВІСГОМО — коли лягали спати, ПЕРВОСИИ — перший сон

ДОБРОЧИНСТВО — промисел степової пограничної людини, що відбувався кочовим татар. Тих, що так промишляли, називали ДОБИЧНИКАМИ. Цю назву довгий час прикладали до українських козаків.

ДОБРИНЯ — брат Малуді, жінки кн. Святослава. З памови Добрині новгородці випрохали собі в Святослава (в 970 р.) в князі його сина від Малуді — Володимира, з яким він від'їхав до Новгороду, а потім допомагав йому в боротьбі з кн. Ярополком за київський стіл і ходив з ним ним на волзьких болгар (985 р.).

Добриня, Володимирів опікун, став героєм стародавніх билин, в яких він виступав як Володимирів племінник. Народжується він в «княженецькій» домі і дістає відповідне своєму високому станові виховання: в цьому відно-

пненні з Добринею не може рівнятися ніхто з Богатирів, і його відповідно до того й чадуються. Народження його попереджається чудесним явищем — появою СКИМНА-ЗВІРЯ (див.), або УНДРИКА-ЗВІРЯ (див.).

Головне завдання Добрини - богатиря — зміборство. Добриня - зміборець повторює типові риси святих зміборців — Юрія, Федора, Дмитра, і визволена ним княжна відзначається рисами, запозиченими з релігійних легенд.

ДОБРА ВОЛЯ — дорогоцінна риса громадянських діячів, що добуває про мир у громаді і намагаються полагоджувати марні суперечки, які виникають з непорозумінь, або й злї волю деякого із членів тої громади, що радї всяку дрібницю непомірно роздмухати. Про людей доброї волї сказано в Євангелїї: «Блаженні миротворці, бо такі силами Божими ввагимується».

До християнства вважалось, що характер і доля людини нерозривно пов'язані з його расою чи народністю, і тому, напри., жиди вважали тільки себе вибраним від Бога народом, всі ж інші народи були приречені на загибель. Те саме думали приналежні до інших народів та релігій. Тільки Христос перший почав навчати, що не тільки жиди можуть здобути собі життя вічне, але й всі інші люди доброї волї, що коряться наказам любови до Бога й до ближнього.

ДОБРИСТЬ — прикмета справжнього християнина. Бувають добрі люди і серед нехристиян, але християни без добрости — тільки з назви християни. Що більше добрости в людині, тим більше наближається вона до ідеалів християнства. Бетховен казав: »Я не визнаю ніякого іншого знаку вищости в людині, як тільки добрість». І Ромен Роланд, що написав біографію Бетховена, зі своєї сторони зазначив: «Я не називаю героями тих, що зазнали тріумфів думки, чи сили. Я називаю героями тільки тих, що були великі серцем... Де нема великого характеру, нема великої людини... с тільки ідоли, створені підлою масою. Успіх не має значення. Треба бути великим, а не ним видаватися».

Бо бути добрим — значить робити добро людям, не ждучи собі за те ніякої винагороди. Справжня добрість завжди скромна, і дає праву рукою так, щоб не знала ліва. Жан Жак Руссо дуже помінявся, коли навчав, що люди народжуються добрими, а їх неус цивілізація. Ні, деякі люди вже народжуються добрими, але більшості треба пройти школу життя, щоб стати справді добрими, треба пізнати страждання, щоб зрозуміти їх в інших людей і поспішити їм при нагоді на поміч. А залишатися добрим усе життя — значить виявити ту справжню велич душі, що про неї писав Ромен Роланд, бо часто під старість висихає джерело серця, і стара людина, як і дитина, занадто багато починає думати про себе, і менше про ін-

ших. Тому-то залишатися добрим усе життя, не вважаючи на невідчутність, неважаючи на забуття інших, неважаючи на цинізм скептиків і на фарисейство лицемірів — це вершок моральної вищости, до якого мало хто підноситься. Допомогти нещасному, хоч він тогій не заслуговує; осушити слюзу, хоч і не надто ширю; облегшити чиясь мізерію, піддати надії людині, що зневірюється, це все можуть повинні тільки люди дійсно добрі. дійсно великі душею.

Кант уважав за добрість тільки ту, що випливає з розуму, а добрість серця була для нього слабкістю. Але вже Пюпенгауер завважив, що розумовання для душевної величі таке ж безплідне, як і для справжнього мистецтва: кожне чисте чуття випливає з серця, а не з розуму, і справжня добрість — це вилн чуття, а не вилн розуму. Бо кожний вияв добрости — це добрий вчинок, це дія, а не розумовання. Той, хто робить добре діло, прокладає добру стежку для інших, той же, хто тільки говорить добрі речі, нікого не поведе за собою, якщо чинить зло, якщо робить злочини. Людськість завдячує далеко більше багатьом прикладам добрости, що їх давали святі, аніж тонким розумованням про добрість фарисей. Людина може бути доброю, не студіюючи жадних філософій, і чимало людей, що студіювали філософію й етику, дивували світ своєю безсердечністю.

Справжня добрість — активна, чинна. — вона поспішає назустріч чужим стражданням, вона вміє знайти засоби, щоб їх облегшити. Її два помічники — сила уяви і ніжність — дозволяють їй здогадатися вчасно про те, що людина іноді не хоче, чи соромиться висловити, і делкатною рукою перев'язати сховану рану, що кривавиться і отруює весь організм (див.) ДІЛІГАТНІСТЬ.

ДОБРИЙ СМАК — прикмета висококультурних людей. Королева Ізабеля Еспанська. — та сама, що допомогла Христофорові Колумбові відкрити Америку, любила говорити, що людина, яка виявляла добрий смак, пред'являла їй тим самим найкращого рекомендаційного листа. Розуміється, справа тут іде не про повсякденний добрий смак, що виявляється в умінні добре вбратися, чи добре прибрати власну хату, — хоча й такий добрий смак засвідчує вищий ступінь, якщо не культури, то бодай цивілізації. — а про той добрий смак, що виявляється в умінні знайти в трудних обставинах належний жест, належний спосіб виразу тих чи інших почувань. Добрий смак ніколи не товаришить сухому неадаптові, засушеному в певних викристалізованих формулах, що, підходячи в одному випадкові, ніяк не підходять в іншому. Еспанський філософ Унамуну оповідав про одного папа, що намагавчися потішити батька, що втратив сына, несподівано померлого в розквіті життя, сказав йому: — «Що ж поробиш, приятелю, всі ми маємо померти!» «Чи вас здиву-

вало б. — захитусь, Упамано, — якщо той батько обурився б на ту непристойність? Бо навіть і аксіома в деяких випадках може бути непристойною... Існують особи, що, здається, думають тільки мозком, тим часом, як інші думають усім своїм тілом і усією душею, кров'ю і серцем». Тільки люди, що думають і тілом і душею, і мозком і серцем, можуть мати справді добрий смак. Самого мозку не вистачає...

ДОБРО — вища моральна цінність; все те, що служить до морального піднесення й розвитку людини в наближенні її до найвищих ідеалів людства та до Абсолютного Добра — Бога.

Про добро, як волю до влади, див. **ДЖУНГЛІ**.

ДОБРОЛЮБОВ НИКОЛАЙ (1836—1861) — московський критик і публіцист, прихильник імперіалістичної політики русифікації народів, але «цивілізованими методами». Національна відмінність українців від москалів видається йому маловажкою «дрібницею»: «У нас нема причин, — писав він, — до ров'яднання з малоруським народом; ми не розуміємо, чому ж, якщо у Нижегородської губернії, а інший з Харківської, то між нами вже не може бути стільки спільного, як коли б він був із Московської» (Ю. Бойко «Шевченко і Москва», ст. 40).

Пишучи про Т. Шевченка, який щойно повернувся з заслання, оновитий сльом мучепитця за свободу, Добролюбов, розуміється, не міг писати про нього так, як писав Белінський (див.), але все ж звужував його значення до ролі виразника психології селянина. На думку Добролюбова, все, що виходить поза рамки народності, примітивізму, стояло вже поза межами мистецьких можливостей Шевченка. Він писав:

«Його (Шевченкові) твори цікавлять нас зовсім незалежно від старої суперечки, чи можлива малоросійська література: суперечка ця стосувалася до літератури княжної, суспільної, цивілізованої, — як хочете називайте, — але вірні Шевченка саме тим відрізняються, що в них пугучого нічого немає. Розуміється, помалоросійському не вийде добре «Onegin» або «Герой нашого часу»; так само не вийдуть статті п. Безобразова про аристократію або моральні цінні Тур про французьке суспільство...»

Таким чином, як завважи з цього приводу Ю. Бойко, Добролюбов фальшивав Шевченка, в літературному доробку якого можна було знайти досить образів, що виходять далеко поза межі народнього примітивізму. Обстоювання з боку Добролюбова тези про «народність», себто фактично про примітивізм творчості Шевченка було властиво виступом проти розвитку української літератури, як «цивілізованої», «повноцінної» й рівновартної з іншими європейськими літературами. Не було в виступах Добролюбова проти української літератури та її творців тої брутальності, що визначили виступи Белін-

ського, але виявляється в них той самий «дупшок» московського єднотижневця, що рипуче висловлювався проти розвитку української мови й виходу її поза межі простонародності.

ДОБРОНИГА, ДОБРОГНІВА МАРІЯ — сестра кня. Ярослава Мудрого, яку він в р. 1038-39 видав заміж за польського короля Казимира. Померла в 1087 році.

ДОБРУДЖА — країна між дол. Дунаєм і Чорним морем, що належить тепер Румунії. Коли ця країна належала ще Туреччині, тут знайшлися були запорожці після зруйнування Січі в 1775 р. Тут у місті Сейделі на Дунаю заклали вони Неву Січ, в якій було згодом 38 куренів, були слободи й хутори для неконатих запорожців, була й своя церква. Але життя тут було трудне. Часті турецько-московські війни примушували їх виступати збройно на сторони турків проти своїх земляків і одновірців. Це мучило сумління і відбилося в народній пісні:

Ой барубили та слави Запорожці

Та великого маю:

Що не знали, кому поклонитися —

Та которому царю.

Ой поклонилися турецькому —

Нід ним добре жити,

А за все добре, за одно недобре —

Що брат на брата бити...

До того ж московська агітація за поворот «додому» не вгавала:

Ой піше Москаль та й до кошового —

А йдіте до мене жити,

А я дам землю та по прежнему —

По Дністер границю.

Ой брешеш ти, брешеш ти, вражий Москалю,

А ти хочеш обманити:

Ой як підемо ми у твою землю,

Ти будеш люби голоти...

Проте, як і в наші часи, траплялися переходи більших і менших груп. Один із таких епізодів відбувся в опері «Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського. Коли ж у 1828 р. почалася нова турецько-московська війна і запорожці одержали від турків наказ ставитися до війська, кошовий Осип Гладкий, зібравши коло 500 однодумців, перейшов із запорожками кляйодами на московський бік. Він доміг москалям переправитися через Дунай, за що москалі його щедро нагородили, але запорожці, що залишилися під турком, страшно потерпіли. Тих, що з'явилися до війська, турки заарештували, Січ зруйнували, а кого в пій захопили повбивали. Вирізане було тоді й хліборобське населення Добруджі, що, крім потімків козаків складалося з селян, що втікли від московського кріпацтва. По скінченні війни, заарештованих було випущено з в'язниць, але про відновлення Січі не було вже й мови. Хто міг, повернувся потай в Україну а інші віддалися хліборобству та рибальству. І тепер ще в Доб-

Руджі знаходяться чимало українців, потомків тих запорожців та селян, що й після той турецько-московської війни 1828 р. продовжували втікати з-під московського ярма від панщини та від рекрутчини. Деякі осадні в Добружжі до останніх подій другої світової війни зберігали пісок український характер, це такі місцевості, як Тульча, Вищій і Нижній Дунаєвсь (колишня Січ), Телиця, Моригіль, Караурман, Катарлев, Сулія, Чамурлія, Лєтя, Стара Кілія, Багдажанка, Ісачка, Ганчарка та інші. Запорожці, що під проводом Гаадкого, піддалися москалям, дістали землі над північним берегом Дзвівського моря і, під назвою ОЗВІСЬКОГО ВІЙСЬКА, проіснували до 1863 р., як погранична сторожа.

ДОВБИШ — урядовець війська запорізького, що бив у барабани військові та бубни, чи кітли: «Грими у бубони, довбишу, до бою!» (Куліш). «Для карі смерті козаків катів з давніх часів не мали, а коли треба було злочинців карати то довбиш, виходячи за місто, злочинцеві наказував злочинця віпати, чи інакшу кару, присуджену від товариства, вершити, і то такому злочинцеві, що сам смертній карі підлягав». (Рігельман).

Довбиш займав досить визначне місце в загальній військовій ієрархії: «він був присутній при виконанню судових вироків, його посилав для приводу в Січ важливіших злочинців, для перевірки зборів, для оперативного збору податків тощо (К. Ст. 1893. II, ст. 237).

Крім військового довбина, були ще й довбиші полкові: «Кожний полк мав свою корогву свого сурмача і довбина» (М. Грушевський «Ілюстр. Іст. України» ст. 245).

ДОВБНЯ — символ тупої шестості: «Була б добра довбня з його головою». — кажуть про тупоголову верту людину (Ів. Франко — «Прийовідки» II, 171). «То довбня, не голова» (там же).

ЛОВБУШ (ДОВБУШУН) ОЛЕКСА (1719—1745) — ватажок карпатських ОПРИШКІВ, син Василя Ловбуша з Печеніжчина. В опришківці пішов 1738 р. разом із братом Іваном, з яким пізніше розійшовся: Олександр орудував на Гуцульщині й на Покутті (але заходив і на Поділля аж під Бучач, де замордував лютого нава Злотичного з родиною), а Іван — на Бойківщині. Самбірщині та Сяніччині. О. Ловбуш мав загін найбільше в 30-50 людей і нападав, спираючись на співчуття місцевого населення, голову на панів та на жидів. — на селян же хіба з німцями, не для рабунку. Проти Ловбуша вислано численні військові експедиції часом по 2.000 війська і нарешті забито його через зрадчу козакині Давидки Нарід оповитував постані Ловбуша і створив про нього багато легенд: з його іменем зв'язується чимало пам'яток по всій Гуцульщині, як от комори Ловбуша,

хрест Ловбуша і т. д., а також і різні літературні твори, як от «Камінна душа» Гн. Хоткевича.

В легендах Ловбуша представляється, як демоноборця, що забиває чорта, який прочитався з Богом. За це сили небесні, представлені в образі сивенького чоловіка, мали його винагородити і запитали, чого б він хотів. А Ловбуш каже: «Нічого не хочу, лиш аби над мене не було дужчого, буйнішого, жвавішого, аби мене не чинали ні кулі, ні залізо, ні вогонь, і хочу, аби я ніколи не вмрав!» А той чоловік сивенький каже: «Ісус Христос був Бог та вмер, то й ти вмреш, але будеш жити, доки сам захочеш. Як хочеш смерті, то згинеш від ярої пшениці, від золотої (чи срібної) кулі і від золотого волоса, що в тебе на голові — як над тим 12 понів 12 служб відправлять... Іди і за це нікому не кажи: як скажеш, то загинеш...» Але Ловбуш сказав свою таємницю Дзвінці, а вона своїм чоловікові, і Ловбуш загинув. (М. Грушевський «Іст. укр. літ.» IV, ст. 79-81).

ДОВГАЛЕВСЬКИЙ МИТРОФАН — автор найкращих ІНТЕРМЕДІЙ нашого театру XVIII ст., що виставлялися між актами його більших різдвяних та великодніх драм, як от «Комічеськос Действієс» (1736 р.) і «Властотворній образ...» (1737). Інтермедії написані тодішньою українською мовою і виведено в них побутові картини з життя усього стану людей, причому козацтво представлено як оборонців покривдженого люду:

«Егей, коли б віп'ять, як була, козацькая слава,

Щоб розуцетилась усюди, як пір'ями пава,
І щоб зацвіла знову, як рожа уліті...

Як Бог поволить побрать турецькій діті.

Довгалевський був професором піітики в Київській Академії і написав також підручник поезиив.

ДОВГОЛІТНІСТЬ — в нормальних умовах життя (коли нема війни та революцій, що передчасно нищать людське життя) наслідок морального й фізичного здоров'я людини, тощо гармонійного розвитку людського організму, що, за вирахуваннями сучасної науки, повинен би забезпечити яких 150 літ життя. Людськість завжди мріяла про довговічність і ми й тепер коли когось винавусемо, чи молимося за нього в церкві, бажаємо йому «многі літа». І Лєся Українка писала в «Трьох хвилинах»:

«Ти довголітній будеш на землі». —

Ось де правдива вища нагорода

Народам, партіям та й одиницям...»

«Нагорода» за що? — власне за оте втримання морального й фізичного здоров'я, без якого неможлива довголітність, за оту зовнішню й внутрішню дисципліну, яку кожна людина мусить накладати на себе, щоб втримати моральне й фізичне здоров'я і — найголовніше — зберегти ту ясність духа, той душевний спокій.

без якого неможливий нормальний розвій людського організму і приходять його занепад, хвороби і — смерть.

Давні римляни знали про необхідність втримання не тільки фізичного, але й душевного здоров'я, але головний наголос кляли на фізичні вправи, на фізичну, зовнішню дисципліну, що мала, мовляв, забезпечити й душевне здоров'я: «В здоровому тілі здорова душа», — казали вони. Святе Письмо Старого і Нового Завіту ставить наголос на моральну, внутрішню дисципліну: «Шануй батька й матір: добре тобі буде і довго житимеш на землі». І навпаки: «Хто злословить батька й матір, хай буде покараний смертю» (II Мойсея, XXI, 5, 17). Все з дитинства людина повинна звикати до внутрішньої дисципліни, до розуміння необхідності переборювати вибухи звіриної люті, гніву, себелюбних забаганок і коритися приписам морального закону, з котрих один із найперших пошанованих батька й матері. Той, хто з дитинства звикає шанувати приписи морального закону і розвиває в собі внутрішню дисципліну, зберігає на все життя рівновагу духа, забезпечує себе від страшних докорів сумління, від усіх тих пристрастей, що руйнують життя, і тим самим забезпечує собі моральне й фізичне здоров'я, що діють довголіття. Сучасна наука цілковито підтримує цю науку Святого Письма і доводить, що люди передчасно вмирають, головне тому, що відійшли від принципів морального закону і в погоні за здобуттям матеріальних дорів живуть вічно чимсь незадоволені, вічно до чогось чи когось заздрісні, вічно в полоні пристрастей та турбот, що руйнують серце, печінку й порушують взагалі нормальне функціонування всіх органів тіла. Тим-то в останніх часах виникла в медицині особлива наука ПСИХОТЕРАПІЯ, що намагається оздоровлювати хворого, вилучаючи на його душевний стан. Найкраща психотерапія — дотримання християнської етики любові до ближнього, що, за приписами Святого Письма, починається в дитинстві з належного пошановання батька й матері (див. БАТЬКИ).

ДОВІР'Я — віра в добру волю іншої людини, в те, що вона не заведе, не обдурить. Взаємне довір'я між людьми — велика життєва суттєва сила, без якої важко створити щось життєве і тривале, — вона, як висловлюється Ле Сєнн, душа всього морального життя. Не маючи довір'я, людина не хоче співпрацювати і ризикувати; маючи довір'я, людина творить чудеса. Навіть тоді, коли те довір'я буває безіставне. Навіть тоді, коли приятель, на якого ти рахував, тебе піддурив, а «віра» дружина тебе зрадила. Все ж протягом довгого часу. — протягом років, ти знаходиш підйом в довір'ї до цих людей, ти знаходиш радість, зустрічаючи приятель тобї, як здавалося, особи, і певність, що ти можеш рахувати на них в черні години нещастя, додавало тобі сил і завзяття

переборювати труднощі життя. Ти жив і працював щасливий. І от тепер ти довідуєшся, що і приятель і дружина були зовсім не такі, якими ти собі їх уявляв. Ти тершиш тепер. Але, що значать теперішні твої страждання, що, зрештою, теж не будуть довготривалі, в порівнянні з тою радістю, яку ти відчував у минулому, повному довір'я? З тими успіхами, які ти досягнув, завдяки цьому довір'ю?

Китайський філософ Лао-Тце сказав: «Колі не маєш достатньо довір'я до інших, не знаходиш довір'я до себе». У такому розпачливому психологічному стані знаходиться під терором населення СССР. Ніколи і ніде в іншому місці світу людина не почувала себе такою самотньою, такою позбавленою тепла взаємного довір'я, як під московським большевицьким режимом. Там ніхто не має ні до кого довір'я, а кожна людина знає, що вона оточена шпигунами поліцейної системи, що тільки й чигають на те, щоб людину зрадити і включити в систему якихось примусових робіт. Навіть у родині часто, замість довір'я, панує підозра, бо надто повсюд усеюдах процвітає донощиттво, і навіть діти одержують винагороди за те, що доносять на своїх батьків. Яка світла будучина може присвічувати режимові, в якому неможливе взаємне довір'я людей, що в цьому живуть і один за одним шпигують?

ДОГМА — безперечна правда, теза, яку приймається на віру, без критичної перевірки. У християнській Церкві за догми служать віршення Вселенських Соборів (у православній Церкві — тільки семи перших). У католиків визнають за догми також твердження папи в справах віри, проголошені офіційно, «екс — катедра».

ДОГМАТИЗМ — нахил безпалейційно щось стверджувати, признавання безперечних правд, на яких ґрунтуються те чи інше вчення. Догматизм необхідний в релігії, але дуже шкідливий в науці і взагалі в практичному житті, бо людський розум ще надто далекий від можливості пізнати абсолютну непохитну правду про стан речей в світі, і те, що було правдою вчора, сьогодні вже виявляється помилковим твердженням. «Небо вічне й незмінне», — проголосив був свого часу Арістотель. І його авторитет у середніх віках такий був великий, що його наукові твердження були догмами. Тому, коли Галілей відкрив з допомогою винайденого ним прототипу теперішнього телескопу, сателітів Юпітера, увесь науковий світ поставився до його відкриття скептично: «Мені смішно з тих зважених сателітів Юпітера», — заявив відомий римський астроном і математик Клавій. Інші догматики, менш фанатичні, висловлювалися більш примірливо: «Може бути, що його повний струмент витворював сателіти». Галілей запропонував 10.000 скупів (тодішня срібна монета) тому, хто вибудує такий мудрий струмент, що

вигляду сателіти. Та більшість прихильників Аристотеля відмовилася навіть і дивитися в телескоп в пошукуванні за планетами, яких, за Аристотелем, там не могло бути, бо про них він ніде не згадував. Справжні науковці ніколи не грипають на догматизм, і готові прийняти кожний новий факт після належної перевірки. Науковці матеріалістичного світогляду, особливо ті, що виховані під совєтським режимом, визначаються таким самим догматизмом, яким визначалися аристотелівці часів Галілея, і так само готові лише сміятися, коли їм приходить чути про факти з духового життя, що не погоджуються з їх матеріалістичним світоглядом. Вони — скептики. І про них великий англійський вчений Гертран Рессел сказав: «Якщо догматизм шкідливий, то скептицизм безкорисний. Скептицизм і догматизм — дві абсолютнісничні філософії: перший певний, що факти не існують, другий певний, що факти існують. Справжня філософія не повинна мати певності ні в одному, ні в другому». Вона повинна перевіряти, і лише перевірене приймати як відкриття.

ДОЗОРЦЯ — гетьманський улововажений, що наглядав за збором «індукти» і «евекти» в гетьманський скарб. Було їх, очевидно чимало. Називалися дозорцями також урядовці полку (як адміністративної одиниці) XVII — XVIII ст., які допомагали хемістрам слідувати, щоб ремісники не ухилилися від своїх певних обов'язків. (Слабченко «Малоросійській Поляк...» 148).

ДОЙЛИДИ — теслі, служебні селяни XV ст. Назва «дойлідів» взята з литовської мови.

ДОКТРИНЕРИ — люди засліплено віддані якійсь доктрині, поза якою не бачать фактів життя. Вузкість доктринерів — велика небезпека для розвитку суспільного життя. Ю. Липа писав у «Призначенні України»: «Бачимо не одну катастрофу державности, коли доктрину поставлять понад живим організмом, слова — понад життям... Масмо приклад на експерименті сталінських доктрин. Всі совєтські доктрини в практиці справджувало до однієї: «Людина — піщок, мета — все», і вони спинили не тільки духовий, але й фізичний зріст кількадесяти народів під серпом і молотом...» (ст. 213).

Проф. Масарик, президент Чехословаччини, також писав у 1921 р. про московських большевиків: «Це — страшні доктринери... Гадаючи, що вони мають абсолютну правду, вони покликуються на Маркса, як на Біблію. Це — схоластики в найгіршому розумінні слова... Большевики — це люди одної книги, і такі завжди небезпечні.»

І француз А. Моруа, академік в своїй «Мистецтві життя» (1939 р.) відзначав: «Існують партійні провідники, що готові принести в жертву скорше свою країну, аніж свою доктрину, свої принципи. Справжній провідник, нав-

паки, каже: «Хай гинуть принципи, але хай живе батьківщина!»

Таким провідником своєї нації був Бісмарк, який казав у 1871 р.: «Коли йде про існування Прусії, то я піду на союз хоч і з революцією, і смізь, де знайду допомогу...» І він, вірний слуга монархії, піктував проти Габсбургів, що загрожували існуванню Прусії, з італійськими революціонерами-карбонарами і з угорськими бунтівниками.

Китайський філософ Чуанг-Тце, що жив у IV ст. до Р. Хр., вустами одного з своїх сморьлічих персонажів — Бога Північного Моря, так висловився проти шкідливої вузькоглядності доктринерів:

«Як я міг би говорити з жабою про велич моря, поки вона залишається сидіти безвиляно в своїй калюжі? Як міг би я говорити про сніг і лід зі південною пташкою, яка не вилітає поза межі свого літа? Як міг би я говорити з людиною про життя, коли вона залишається в полоні своєї доктрини?»

ДОЛГОРУКІЙ князь ІВАН (1764—1823) — московський письменник, що залишив нам «Дневнік путешествія в Кіев в 1817 г.», в якому, переїхавши московсько-етнографічний кордон у Сівську відразу відзначає: «...інша мова, інші звичаї...» «Дороги тут обсажені деревами» — чого на Московщині не було. Говорячи про Церкву в Україні, помічає, що український обряд відрізняється від московського. В іншому місці знову відзначає: «Переїхавши з Москви до Києва помігши ванку ріжницю... в обрядах і співах.» Відмінна також архітектура церков — в Україні переважно трибани, побиті білою бляхою. (Указом московського уряду за Павла I було заборонено будувати нові трибани церкви українського стилю).

Пробувши деякий час в Україні московський князь-мандрівник лише: «Недалеко Ніжина зустрілися нам гуляки, я почув московські пісні, серце мов схвилювалося. Я вихлився з карети і закричав: — «Наші руськіє!» — Я їм зрадив, як приятелям: от що значить батьківщина! І чи після цього можна мене переконати, що я в своїй батьківщині, коли буваю в Україні, Курляндії чи Вятці?»

Переїхавши Чернігівщину, кн. Долгорукий писав: «Уважайте, що в тутешній країні по селах і містах багато церков, які побудував Мазепа. З одних уст моляться і про спасіння його душі і проголошують йому анатему!» Про Полтаву він відмітив, що жінки в ній носять французький одяг. «але чоловіки вперто тримаються свого українського одягу», виключаючи тих, які вступають до «регулярної (московської) армії». «На чолі школи (гімназії) стоїть один бувший старшина кірасерських полків, відомий найбільше тим, що переклав Євгею на малоруську мову. Імени його не пам'ятаю.» Це був Іван Котляревський.

ДОЛГОРУКИЙ ЮРІЙ, син Володимира Мопмаха, князь Суздальський, що тричі здобував собі велике князівство в Києві (в 1149—1150, 1150 і 1155—57), але дуже швидко його втрачав, бо князів не любили його та його суздальців. Коли ж він помер після дволітнього князювання, князів «пограбили його майно, а суздальців і дружину, що навів Юрій з собою, побиwali» (М. Аркас «Історія України», ст. 88).

Це ж Юрій Долгорукий збудував Москву в 1147 р., а син його Андрій Боголюбський (дпн.) так зруйнував Київ у 1169 році, що він надовго втратив своє політичне значення.

ДОЛИНА — вузька й довга заглибина в горах, нерідко з річкою. В народніх українських піснях долина часто егмволує вулицю, а гори між якими та долина знаходиться, її будинки:

І по горах, і по долинах
Сив голубонько літає,
Себі паровьки шукає,
Товариша викаєкає:
— Товаришу, рідний брате,
Виклич мені дівку з хаги...

У прегиставленні до гір долина означає гірший стан, нещастя, горе: «Високі гори мають великі доли». — себто великі, шизначні люди мають і великі трагедії, зазнають великі невдачі (Ів. Франко, «Пришов.» І. 412). «Де високі гори там і глибокі доли», — змісл той же, що і в попередній приповідці, але крім того тут указується й на суспільні нерівності: де великі багатства, там і велика бідність (там же, ст. 413). «Гори й долини тяжко зрівняти», — як і соціальні нерівності важко вирівняти. «Нема гори без долини». — нема щастя без клопоту (там же).

ДОЛКИ — ями, викопувані в таборах козацьких в яких залягали козакі з своїми шццаями семин'ядними (П. Куліш, т. VI, ст. 163)

ДОЛИНСЬКИЙ ГРИГОРІЙ (1722—1799) — оборонець українських національних прав супроти московського імперіялізму. Був він перше канцеляристом (з 1739 р.) в Ніженській полковій канцелярії, потім, із 1741 р. військовим канцеляристом (при Генеральній Військовій Канцелярії). З 1745 р. був він другим, а з 1754 р. першим ніженським полковим осавулом а пізніше головним економом гетьмана Розумовського. У 1767 р. лівобережне українське громадянство взяло участь у виборах до Імперської Комісії для складання проекту нового «Уложенія». Основне питання, яке хвилювало тоді широку кола українського громадянства, це була справа державно-правного становища України Ніженське й Батуринське шляхетство ухвалило в своєму наказі просити про дозвіл обрати гетьмана (гетьманство було знесено 1764 р.). Провідником цього шляхетства був підкоморій батуринського пов. Гр. Долинський. Ро-

сійський гев. губ. граф П. Румянцев ужив був відновдних заходів, щоб вплинути, як пише проф. О. Оглоблин в «Укр. Літописі» (1954, П. ст. 41), на українського авторемістів. Але ані зрада обраного депутатом ніженського земського судді Лавр. Селецького, ані висилка до Ніжина доіренних осіб Румянцева — бунч. тов. Ол. Гезбородька й секретаря «Малоросійської Колегії» військового канцеляриста Петра Завадовського, які привезли «невідомо ким складений, без поради й згоди велього суспільства новий наказ», не зламали патріотичних настроїв ніженського шляхетства, яке постановило стояти при старому наказі і, замість Селецького, який відмовився, вибрало депутатом Гр. Долинського.

Румянцев взявся за репресії. Вибори Долинського були скасовані, на неслухливих виборців накладено грошову кару, а далі всіх їх було зпільнено з посад, які були віддані іншим особам звільнених же було наказано «до ніжких справ не вжигати, що було в усій Малій Росії публіковано.» Їх було віддано ще й до суду, для чого їх було розшукувано «по домах й мастах», викликано до Глухова, де й заарештовано. Слідство й суд, як оповідає проф. Оглоблин провадилися найбрутальніше. Обвинуваченим робилося спочатку «разне устрашення і угрози, яко то тюрмою, посаженієм на хліб і на воду і другіє ругателства (знуцання)...» Коли вони відмовилися визнати себе за винних і намагалися довести, що самий суд над ними, та ще й військовий цілком несаковий, то частину з них було «взято під суворий арешт, посаджено на хліб і на воду», а деякого «посаджено було в сотенну глуховську в'язницю поміж злодіїв і скажених». Декого було потім засуджено на жорстокі кари, деякого навіть на кару смерті, що була заступлена довічним засланням. Вони були «закочані в кандали і ведені через місто в Малоросійську Колегію, а звідти виведені і посаджені під найсуворіший арешт з наказом вартовому старшині ні жінок, ні дітей їх, ані будького з їстивим до них не допускати». Також і Долинського було позбавлено всіх прав та засуджено на довічне ув'язнення.

Згодом московський уряд скасував цей жорстокий і безглуздий вирок і амнестував засуджених, але жіжнєвка демонстрація гучною луною розійшлася по всій Україні, і коші заявипротесту Долинського та його товаришів проти гелюдського з ними поводження московської адміністрації довго ще переписувалися та зберігалися в ріжних рукописних збірниках кінця XVIII ст.

ДОЛЯ — призначення. В цьому значенні знаходимо долю в Т. Шевченка: «Доле, де ти? Доле, де ти? Нема піякої! Коли доброї жаль, Боже, то дай злої, злої...»

Але дуже часто доля — уосіблення якоїсь вищої сили, що кермує життям людини, скеро-

вусі й на шляху щастя, чи нещастя, удачі, чи невдачі, і тої чи іншої смерті. У народніх переказах та піснях ідея долі іноді так тісно зливається з ідеєю життя людини, з самою її істотою, що вона, як писав проф. М. Грушевський, втрачає всяку окремішність, являється тільки абстракцією життя, того, що присуджено людині якимись вищими силами, якимись «судцями», що їх пізніше заступили представники роду — батько й мати, а ще пізніше — Бог і янголи. Гуцули, напр., оповідали, що коли поліжниця мала родити — «двері й полицне вікно замикаються, а застівне вікно трохи відхилюється, аби приходили 12 судців і судили дитину дою. Всі 12 судців засідають на варцабі (підвіконнику) застівного вікна і судять там безпереставку, аж поки вродиться дитина. Кожний судця має свою хвилину, бо є 12 хвилин у кожної дитини. — котрої хвилини дитина вродиться чи доброї, чи злої, такою буде. А судці судять так: починає всамперед найстарший судця і каже: «Якби цієї хвилини народився, то був би великий багач». А другий судця каже: «Якби цієї хвилини народився, то був би великий злодій і лайдак». Отже, тут суд виглядає досить пасивним і доля людини залежить від хвилини, в яку дитина народиться. і судці тільки констатують, в котру саме хвилину вона народилася (Мат. у. етн. НТШ. XVIII, ст. 100).

Це вірування в залежність долі, себто характеру й перебігу життя людини від моменту її народження виявляється і в багатьох піснях:
Породила мене мати в нещасну годину,
Дала мені злую долю, де ж її подіну?

Тут надатською долі виступають уже не судці, а мати, як видно й з інших пісень та творів, на їх підставі уложених:

Уродила мене мати в зеленій діброві.

Та не дала мені мати ні щастя, ні долі. —
(Метлівський. 108).

Поруч із матір'ю виступає відповідальним за долю людини, — але значно рідше. — й її батько:

Марно, дитячку, чия ліпша доленька,

Чи Божая, чи батьківка?

Пісня відповідає, даючи перевагу новішим християнським уявленням:

Ліпша Божая, ніж батьківка:

Ватенько дає та й вимоняє.

А Господь дає та й причиняє. (Чубинський. 264).

Та хоча функція надавання Долею з більшою християнізацією нашого народу все більше переходить до Бога, та все ж і в тій пісні, що надає перевагу Богові над батьком, знаходимо ми опис надання долею, що не вважаючи на всі християнські атрибути, дуже живо нагадує давніше вірування в 12 судців. Справа тут іде вже не про дитину, а про молоду, що сидить на посаді:

Ой славен, славен Маріян посад..

— Ой по чім же він так дуже славен?

По всіх віконцях янголи сидять,
Янголи сидять, доленьку судять,
А над дверима сам Господь стоїть,
Книжечку читає, доленьку роздає.

У нас вірили, що, коли людина народжується, янгол торкається верхньої її губи, і від того на все життя залишається людині на пам'ять стежка від носа до рота. Тоді ж янгол навчає дитину всього доброго й потрібного, але дитина негайно забуває те, чого її янгол навчив, і далі йде її життя, то тільки пригадування янголової науки, як жити, щоб шлях життя був добрий, або навпаки — підковите її забуття, коли життя погане. (Л. Білецький «Іст. у. літ.», I ст. 39).

Книжка долі, яку читає Господь, образ літературний, запозичений з літератури. Давні римляни знали Фата Скрибенді, їхні Парки, що, як і етруські боги долі, записували долю. Давні греки книги долі не знали, але новогрецькі Мойри не тільки визначали, але й записували все, що трапляється новонародженому, на його чолі, чи на його носі. Звідти і в нас відомий вираз: «Йому так уже на роду написано...» — «на роду», себто при народженні, в книзі долі. Так богатиреві Іллі було записано не бути вбитому в бою. Тому і в нашій весільній пісні співається:

Хто же тобі та цей посад дав

Із долею щасливою, із доброю годиною?

— Од Господа Бога писали Його писарці,

Темної ночі при свічці. (Черкащина. Киев. Стар. 1893, III).

Відповідно до заміни в новіших віруваннях давніх судців, а потім батька-матері, Богом та янголами, що дають і записують долю, в весільних обрядах замість давнього символізму наділення долею обшарпаням молодих хмелем, збіжжям і пед., бачимо ми вже кроплення свяченою водою:

Кропи гас, мати, свяченою водою,

Правою рукою, доброю доленькою.

Випроводжай нас щасливою годиною. —

(Чубинський. 181, 604).

Доля нерідко в'яжеться з ДОМОВИКОМ, мабуть, як із генієм життя, представником роду дітів, прадітів. Сам рід, уособлення якого давні слов'яни приносили жертви, давав долю новонародженому, як новому членові роду. Поруч і з Родом-Дідом фігурувала тут і символічна мати роду — РОЖАНИЦЯ. Іноді булово й кілька рожаниць, які тоді з матері перемінялися в дів долі. Про відношення Рожаниць і Роду до долі писав свого часу просторо ак. А. Веселовський в «Разіскапіях в обл. дух. стиха», — і ми тут над цим більше не спинятимемося, бо, зрештою, в віруваннях українського народу останніх століть зв'язок долі з Родом і Рожаницями проступає не надто виразно (див. ДОМОВИК).

Поруч із віруванням в природженість долі, що присуджується людині в момент її народження і в залежності від чистого випадку, проти якого й сам Бог нічого не може (у народній піснї співається):

Ой Боже мій милосердний, чи то Твоя воля?

Чи в світі є така друга, як та моя доля?

— Не нарікай, доно, на Божу волю,

Тільки нарікай, доно, на лихую долю. — виступає часто й вірування в долю, як уособлену істоту, що вже не так тісно в'яжеться з людиною, а існує від неї окремо: людина ту свою долю зустрічає, покидає, закликає, іноді навіть б'є, проганяє від себе і — заслуговує на кращу долю. Тут не можна не бачити впливів християнського світогляду, що не може визнати долі людини за наслідок гри випадкових обставин, але дивиться на неї, як на вияв Божого Промислу і законів вищої етики. Тому доля, — себто, властиво, нова доля, — надається не тільки під час народження, але й в інші вирішальні моменти життя:

Ой їде Маруся на посад,

Зустрічає її Господь сам

З долею шасливою, з доброю годиною...

Тут доля ще не уособлена і, щоб бути щасливою, вона має ще потребу і в «добрій годівні», але ось маємо колядку, в якій доля вже повсім уособлена:

... Закликав Господь в окопеньку;

— Ой вижди, вижди, господареньку!

Господар вишов. Богу ся вклонив:

— Щоб мені Господь доленьку дав!

— Обозрися, господареньку,

Чи світить зоря на подвірненьку?

— Вже ввійшла та й засвітила.

Всю челядоньку розвеселила.

А за зоренькою доленька йде.

Стала вона ся допитувати:

— Для кого ви столи сгедете?

— Ми тут, доленьку, трійцю робили.

Трійцю з воценьку до Божого домоньку.

Яла ся допитувати:

— Як вам доленьку дати?

— Дай нам, доленьку всім здоров'яньку.

Во підемо в багаті домоньку.

Понесемо трійцю з воцоньку.

Поставимо на престолоньку,

Трійця буде ся світити.

Ми ся будемо Богу молити — (Грушевський «Лет укр. літ.», IV, ст. 357).

Подєкуди на Катерину, а подєкуди під час рядвянних свят, дівчата кликали долю, вилазачи по черві на ворота. Згадка про цей звичай кликати долю знаходимо і в піснях:

Ой піду я до Дунаю, гукну-крикну не помаду,
Озоветься моя доля по тім боці моря...

Або:

Лічнина задумалася де доля поділася.

Обізвалася доля край бержечка моря.

Обізвалася друга: — «Лічнинно моя любя,

Дівчино ж моя любя не йди ти за нелюбя».

На Київщині записано оповідання про двох жінок, гарну й негарну, що були посварилися. Негарна й каже: — «Я хоч і негарна, та зате моя доля хороша, а ти от і хороша, та зате твоя доля погана...» Умовилися перевірити, зварили кожну своїй долі борщу та каші, принесли на перехрестя. Поставила погана жінка біля хреста свої горшки, розв'язала їх, зверху поклала чистельку ложечку, одійшла трохи та й каже: — Доле, доле, іди до мене веретині! (тричі). Прийшов гарний панич, усе покоштував, завернув у рушничок гроші і, не знати, де й подівся. Коли ж покликала гарна дівчина свою долю, прийшла вона в вітрі, в бурі, що пісок несе, дерево гне і ламає, таке куйовдиться, що Господи! — да така препогана, обірвана, кудлата та ще й з хвостом. Виїла, виїла все з горшків, поперекидала, побіла їх та й пішла собі (Чубинський Труды, III, 427).

У казках людина, що має таку лиху долю, часто змагається з нею, намагається всіма силами змінити її характер і поведінку, або просто утікає від неї, або засаджує в якусь бодню, в якій її й топить, чи десь закопує. Цей мотив особливо розробляється в казках про заздрісного брата (див. ЗЛИДНІ).

Проф. Сонні, розібравши в Київ. Універс. Изв. за 1906 р. українські та московські оповідання про долю, прийшов до висновку, що наша доля — це давня римська Фортуна. Ідея про долю так тісно, мовчав, в'яжеться з римським релігійним світоглядом, що тільки на римському підлозжі могло вирости оповідання про д в і долі — лиху й добру, ліниву й діяльну. Казки цього змісту існують тільки в крузі старих римських стичностей — у східних слов'ян, у сербів, грузинів, румунів, греків, італійців та еспанців.

ДОЛЬНИЦЬКА МАРІЯ (нар. 1894) — маллярка мистець особливо в емалях та в енкавстичні (див. ЕНКАВСТИКА).

ДОМЕСТИК — керманіч, а часто й комозитор першогою співу у Візантії, а потім і в Україні, після того, як св. Теодосій завіз у київському Печерському монастирі Студійний церковний устав. (див. ДЕМЕСНИК).

ДОМЕЦЬКИЙ ГАВРИЛ — український письменник, вихованець Київської Академії, що намагався як архимандрит Симоновського монастиря в Москві піднести рівень освіти в Московщині. Але його було обвинувачено в тому, що він «Симонов монастир перебудував по своєму, прикрасивши його різними латинськими штучками» а до того ще й «Київ надмірно хвалив». У 1709 р. мабуть, у зв'язку з «зрадою» гетьманів Ів Мазепи його було заслано до Іверського монастиря. Звідти він повернувся в Україну, але тут незабаром помер.

ДОМІНІКАНИ — ченці чину св. Домініка (1170—1221), що вславилися своєю безщадною боротьбою з ересю альбігенців у Франції і створили свій чин (орден) у 1215 р. Домінікани провадили свою діяльність і в Україні. Вже на р. 1233 припадає вістка Дугоша, що київський князь Володимир Рюрикович (1223—1235) вигнав із Києва домініканів, болячись успіхів їх католицької проповіді. Тоді мали вже домінікани в Києві церкву Богородиці і при ній монастир. Папа Григорій IX у своїй булі з 1234 р. до київських домініканів обіцяв їм папську опіку супроти переслідувань, яких вони зазнавали. Той же Дугош подає вістку з 1238 р. про створення домініканського монастиря в Галичі (М. Грушевський «Іст. Укр.-Руси», III, 299).

Мати св. Домініка, коли була вагітна на нього, побачила уявні собаку, що тримав у зубах розпалену голівню, якою запалював світ, — цей образ приборали домінікани для свого герба, славлячи себе, як «Доміні-кани», себто собаки (кани) Господа (Доміні). Папа Григорій IX доручив їм у 1232 р. провадження інквізиції.

Тома Аквінський, найбільший теолог католицького світу, і Саванарола, найпалкіший католицький проповідник, були домінікани.

ДОМОВИК — дух господи. Милорадович засвідчував в своїх «Зам. о малор. демонології» (Києв. Стар. 1899), що вже в XIX в. в середній Україні про домовика зберігалося дуже мало вірувань. Далесю більше зберіглося їх у східній Україні, на Харківщині, тощо, і Хв. Вовк теж стверджував, що в українських фольклорних збірниках домовик якщо й фігурує, то хіба в одному - двох оповіданнях з явними слідами московських впливів («Студії»... 179).

Але після того, як вишили в світ т. XXXII і XXXIII «Зап. НТШ» із «Знадобами до української демонології» В. Гнатюка, виявилось, що вірувань в українського народу про домовика і в XIX в. це було досить багато, і що вони в багатьох відношеннях зберігаються з відповідними віруваннями в домовика не тільки в інших слов'ян, але й в італійців, французів (зокрема провансальців) та інших народів. Та й не могло бути інакше: родиння господа в добу загального анімізму не могла залишатися без свого духа - покровителя, що перше зливається в дідом, працуром, а пізніше, з поширенням християнства, почав поволі переходити в одну з постатей нечистої сили, часто — дивним чином! — навіть добродійної.

Уже згаданий Милорадович стверджував, що в далеких кутах України домовик зберігав риси працюра — приймав участь у праці господаря, давав йому поради, стежив за тим, щоб не псувалися давні звичаї, не дозволяв жінкам спати голими (слідкував за пристойністю) чи ходити з непокритою головою (IX, ст. 398).

В. Гнатюк також констатував, що «домовик бере участь у всіх справах господаря, подаю-

чи йому нерав добрі поради, він не терпить сварки та бійки і любить тишу та лад. Уважає, щоб у родині дотримувано всі старовинні звичаї і карас, коли хто їх перестуває. Не любить, щоб жінки ходили простоволої, і то не тільки вдень але й вночі, або щоб спали без сорочок. Відьми боляться його (теж характерно! Б. О.), бо він не дасть їм украсти молока від корів свого господаря, — коли ж відьми крадуть у когось іншого, то він часом присусідкується і видудлює надосне молоко. — бо він таки любить молоко і їсть цукор (Знадоби II, П, 420-21).

Взагалі якщо з домовиком жити в злагоді, то від нього буває велика поміч: він ріже січку вночі; як господар жне, збирає колоски; як господар возить снопи, кидає їх на скірту; як оре, вибире у борозни кам'яниці (там же, ст. 424). Підкладає коням сіна, чи вівса, взагалі ходить за худобою і так береже майно, що ніхто й нічого не може вкрасти (425).

Ці вірування вказують в ньому давнього працюра, але інші вводять нас у світ нечистої сили. Оповідали, напр., що домовики постали з крапок води, які поробив чорт, умочивши палець і потім ним стріпнувши позад себе (Чубинський «Труди», I, 192). Може постати домовик і з семилітнього збігання. (Знадоби... II, 400).

Можна й виховати собі домовика, — тому звуть **ХОВАНЦЕМ**, **ГODOВАНЦЕМ**, **ВИХО-ВАНКОМ**. Для цього треба, мовляв, взяти зносок, що його нокчала курка, коли її підняв вихор, прив'язати його собі під ліву пахву і провонити 9 діб. Тоді не можна ні митися, ні дивитися на образи, ні хреститися, ні взагалі молитися. Із зноска пллїзе маленький домовик. Його належить зараз же висадити на горичі і годувати несоленими стравами. Якщо хто дасть йому солену траву, то домовик сердиться, шпурляє посудом, а коли це повторюється, то зриває дах і виб'ється геть, забираючи з собою щастя та добробут. Якщо ж хто годить домовиків - хованців, то й домовик йому в усьому сприяє, але по смерті забирає собі душу господаря. Домовика можна й кушати, але покупець мусить виректися Христа й Богородиці, топтати хрест і плювати на нього та підписати своєю душою кров'ю з мизяного пальця. Хто не вміє ним командувати, може легко загинути (Знадоби, ст. 7-8, 408-09).

Кели б хто хотів побачити домовика, мусів би простояти на Страстях три роки підраз з запалевою свічкою і приносити її додому незгаслою; тоді обійти з нею хату і вилізти на горичі: домовик там лежить у куточку — у багатого господаря він закритий шерстю, у бідного — голый. Якої масти шерсть у домовика, такої масти треба й худобу тримати, щоб володлася (Знадоби, II, 399). На Харківщині казали, що, крім на страсний четвер, домовик показу-

есть ще й під Різдво, Новий Рік, Великдень, а іноді й в інший час (Милорадович ст. 398). Тут ми маємо рештки вірувань в домовика, як пращура. Але як угілення нечистої сили, домовик може приймати наїрріжнородніші форми й вигляди...

Крім горіща, домовик перебував найбільше в стаїні, де ходить за кіньми. Але, коли не впалюють якого коня, може й заздити його до смерті. Щоб домовик не їздив уночі на конях та не заїжджував їх, тримали в стаїні також цаца: тоді домовик їздив цапом, а копець давав спокій. Нерідко він залітав коням особливо гриви, це звалось ЧОРТОВЕ ГНІЗДО.

Жили домовики і за пічкую, чи на припечку, і в Галичнині вірили що ті домовики, які жили на припечку, особливо були ревні до господарства. На Придніпрянщині казали про щасливих людей що вони «у печурці родились», і що їм «чорт діти колише». І в цих останніх віруваннях, зв'язаних із пічкою, можна вбачати рештки вірувань про домовика, як пращура. Заслугує на увагу також вірування галицьких бойків, що дідько, себто домовик, що з Діда став дідьком, живе в каганці «Маяк» 1843, XI, 47). Тут маємо один із характерніших випадків давнього культу вогню.

Іноді домовик поселяється й поза хатою, на подвір'ї в порохнявітому дереві. Якщо токе поблизу знаходиться (Знадобн, II, 410).

Коли господар переходить жити до іншої хати, то домовик їде за ним, бо він зв'язаний не з хатою, а з родинною господею. Якщо господар, переселяючись, не забуде покликати з собою домовика, то йому добре буде вестися на новому місці, але якщо забуде, домовик сердитиметься й мститиметься. Часом господар поставить хату на недобрій місці, тоді домовик не дає йому спокою, поки він не перемінить місця (Б. Грінченко «Матер...» П. 74).

Іноді домовик виступав, як віщун. Коли він уночі стукає в святому кутку або клацає щиколодою, або викликає кого з хати, то треба тому чекати смерті. А також, коли домовик уночі бігає по хаті і неначе з ким бореться, або коли в хаті і тихо лежить, але голосом, неначе жінка десь далеко, тужить, то це значить, що господарство скоро залишиться без господаря. Іноді домовик душить людину вночі. Тоді та людина повинна в думці спитати, чи то на добре, чи на лихе. Якщо на добре, то домовик нічого не скаже, а якщо на лихе, то він хухне на людину, важко дихне, ніби вітер подує. І тоді то вже жди якогось лиха,— найчастіше, що хтось умре в родині. (Білгородщина. Етн. Зб. НТШ, XXXII, 402—03).

Домовика можна позбутися. Його можна навіть убити, ударивши його навідріг. Якщо ж ударити його після того звичайним буком по голові, то він віджиє (Знадобн I, 179). Домовика, як і всяку нечисту силу, може й грим забити. Можна позбутися домовика й посвятивши

тричі хату. — тоді він, мовляв, перенесеться за дев'яту межу і там і залишиться (Знадобн I, 182, 184).

ДОМОВИНА, ТРУНА — дерев'яна, металева, чи кам'яна скриня, в якій ховають тіло покійника. Кам'яну домовину св. Володимира в літописі названо «Коростою», і ця назва зустрічається й пізніше в Лаврентієвському літописі, де під 1092 р. говориться про продавців домовин. «Які продали корости од Флинова дие до м'ясоцута сім тисяч...» Це слово, що в повноголосі дає «коросту», яка в живій мові визнає час кору, — між іншим і ту, що формується на тілі від гною та бруду, — вказує, чим були колись наші домовини: великим шматком кори, знятої з дерева, в вигляді корита. Корито походить також від кори. Ця кора в кінцях зшивалася і виходив з того гостроносий човник, і з такого корита мали люди, відповідно до потреб, або домовину, або човен.

Та іноді, особливо без належних приладів, кора не все гарно з дерева знімалася. — тому покійника часто просто обкладали шматками кори, а то й замотували в якусь тканину, чи шкіру. Також, замість кори, почали додавати дерево: замість здирати кору з дерева, відрубували в ньому колоду. М. Грушевський, описуючи похоронний обряд наших пращурів, писав про труну: «Вона має різні форми: часом це видовбана, або випалена вогнем колода, або дві колоди — одна за труну, друга за віко; часом ця труна збивається залізними цвяхами з колоди або вола нарешті робиться з дошок, і ці труни непомітно переходять в прийнятні потім у християнських часах домовини, так що не завжди їх можна відрізнити...» («Іст. УР», I, 334).

Звичай класти покійника в труну, у слов'ян свого часу, здається, не був надто поширеним. Так, у болгар ще в XVIII ст. тіло просто опускалося в землю. Так само не було труни довгий час і в Червогорії: тут просто були дошки, якими обтавлялося тіло покійника. Те саме було і в давній поганській Русі - Україні. Покійник, що його тіло палили, не мав потреби в труні, але, як засвідчували Ібн Даста, Масуді та інша різних могола, не мав у ній потреби й той, кого хували просто в землю. Переносна труна ввійшла в ужиток порівнюючи в небагатих народів, і тільки в пізніші часи її вжиток загально поширився. Не було переносної труни в австралійців, папуасів, індійців, негрів і багатьох азійців. Не було її і в давніх греків. У римлян почали вживати труни, порівнюючи пізно, і навіть у Німеччині це в XVIII ст. місце труни займала торба, або просто рядно. У Рєгєнсбурзі в 1742 р. труни зашивали в рядно, відносили на кладовище в громадських ношах, там здійснювали його з нош і складали в яму. У Цюріхському кантоні в Швейцарії існував такий самий звичай — тіло зашивалося в рядно і переносилося на лавці, без труни, на кладовище. (Анучин в «Древности» XIV, ст 86).

Роблення домовини, себто останньої хати, як її іноді називають на Гуцульщині. (Мат. у. етн. НТШ. V. 243) або «пової хати» у Т. Шевченка в поемі «Сотник» («Як положать отамана в новій хаті, залогосить, як та мати, голосна гармата...»), супроводилося обрядами, які з одного боку мали на меті дати покійникові останній комфорт, а з другого — забезпечити майстрів від самого покійника. Деяке уявлення про ті обряди дають описи на Гуцульщині Шухевича:

«Столярі роблять ДЕРЕВИЩЕ на обісто перед хатою, в якій лежить мердець. Деревище вони лагодять з трьох поздовжніх дощок, збитих у головах і ногах коротшими лодвами, а накривають четвертою дошкою — віком. У деревищі дитини протинають у головах з правого боку одно віконце, а для старого — двос, щоб міг із своєї хати дивитися. (На Буковині казали, що черепа те віконце має душа по 40 днів вертатися до тіла (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 151) С. О.). У ті віконця кладуть часто скло. Як деревище готове, складають у нього столярі вносять свій залізник, закривають деревище віком, обмивають собі над ним руки, а домашні запалюють свічку, притикають її до хліба і так кладуть його на деревище, а, окрім того, горняк а водою і хустку. Потім усі стають на коліна коло деревища і, помолившись, кличуть столярі три рази: «Прощайте нас!» Домашні відповідають: «Прощаємо!» Хліб і хустку з деревища дістають робітники на знак прощення, що гніву на них нема за те, що робили деревище. Крім того, дістають вони умовлену плату за «хату». (Мат. у. етн. НТШ. V, ст. 243).

На Наддніпрянщині труну роблять запрошені майстри. Один із них міряє тіло і відзначає, які мають бути дошки. Дощки збивають кілками. Уважають, щоб дошки збивати серцем до середини (в самій середині дерева в серпе), а на віку вирізують завжди хрест та малюють його зеленою краскою — натрапляють вирізаним місця сочистим зіллям. Між тим домашні частують майстрів горівкою й хлібом, і кожний з них, випивши, каже: «Най Бог прийме.» Про домовину кажуть, що то — хата (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 237). Коли домовина готова, вносять її до хати і кладуть попри лаву, на якій лежить покійник. Привідця в роботі бере гибель і відступає три тріски на дні деревища, а за ним те саме роблять інші майстри: «То дає знак, аби знав, котрі були майстри до того, аби їм ніщо не шкодило: за те, що я робив, маєш там три тріски за мене». І в поясненні додають: «Як хто береться робити деревище, то мусить знати від себе (якесь закляття), а як не знаєш, то не берися, щоб не було біди». Потім кожний з майстрів бере по черзі ніж і, обернувшись вістрям угору, робить на дні і побічних домовини по три хрестики: — «Аби жадна нечиста сила туди не зайшла». Під голову кладуть трісок із домовини, вистеляють її полот-

ном. Дають під голову також білої овечої вовни: — «Аби йому не твердо лежати, аби його душа була така біла — чиста, як вовна!» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, ст. 214, 245). Віко прибивають звичайно кілками, цвяхами — не можна, «бо не вігніють.» (там же, ст. 146). І всю домовину збивають звичайно кілочками з дерева, не цвяхами, бо, як пояснювали на Святинщині, «Христа дуже боліло, аби його прибивали цвяхами» (там же, ст. 311).

На Буковині труну робили з п'яти дощок. Внизу, замість однієї дошки, клали вербові галузки, на які й клали тіло покійника. Труну вистеляли різним зіллям та білим довгим полотном. Фарбували її також на зелено девде-ром (Зап. Ю. Зап. Отд. II, ст. 350).

На Волині труну робили з дошок і фарбували їх на чорно, також оббивали ситцем. Середню труну вистеляли зіллям, посвяченим на Спаса. Із того ж зілля робили подушку під голову. (К. Ст. 1896, IX, ст. 236-255).

З найдавніших часів відомий звичай класти до труни різні речі, яких, мовляв, покійний потребуватиме на тім світі. Цей звичай дотримався до наших часів, хоча і в дуже обмеженому вигляді. На Борзенщині до труни «кладуть ікону, яку перед тим беруть із судинки і ставлять у головах. Ікону кладуть в труну обв'язково. Крім того на дно труни під тіло покійника кладуть копійку, а з боку — шапку й палицю. Це було покладено і в труну П. Кузіна. Робиться це для того, щоб під час загального воскресення людина хутко могла зібратися в дорогу» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, ст. 395).

Бєньковський і Ленчевський стверджували, що і на Волині до труни клали чоловікові шапку або з правого боку клали голови, або, як на Овруччій під ліву руку, під пахву. (К. Стар. 1899, VII, 70-78).

Бєньковський теж засвідчував, що на Волині кожному покійникові дають в труну хустку — її прив'язують збоку. Але, додавав він, — цей звичай не так поширений, як звичай класти до труни, чи кидати в яму, чи зав'язувати в ту саму хустку, причеплену збоку, гроші. Вони служать, як кажуть одні, щоб довго не стояти у брами на тім світі: «Як є гроші, то відкупишся, а нема, то довго простопи. Інші кажуть, що ці гроші служать для тих, хто раніше був похований на тому самому місці. Бо, як будуть гроші, то покійник заплатить за свою частину, і його залишать а не буде, то проженуть...» (К. Стар. 1896, IX, 255). Звичай давати гроші покійникові для перевізника Харона, що перевозив через некеільну річку на той світ, був ще в давніх римлян.

На Теробовельщині насамперед вверчували в труну в головах осиновий кілок, щоб мердець не ходив. У тій самій цілі давали до труни дві тріски, заложені навхрест. Інші тріски, що залишалися від роблення труни, теж ки-

дали до труни (в інших місцевостях ці тріски похоронні звичайно несли на річку, або в яке інше місце, де ніхто не ходить, (Етн. Зб. XXXII, ст. 216) — де мерцве «тверде ложе». На спід шід мерця клали полотно, також і згори: для господаря обруч, для господині рантух, для дитини — крижмо (там же ст. 375).

На Горличчині давали до труни восковий шнурок — «щоб небіжчик виліз по нім пшвидко з гробу, як буде ставати на суд». Дають також і гріш у руку, щоб зложив Богу жертву та щоб викупився (там же, ст. 206).

На Борзенщині тіло вкладали в труну чоловіки, найближчі до покійника. І несли труну також чоловіки, близькі покійникові. (Там же ст. 395). На Горличчині видавав тіло «хто будь, чи свої, чи чужі» (там же, ст. 206). Але на Старосамбірщині та Турчанщині до труни теж «кладуть свої, рідні», з тим, одначе обмеженням, що «отець не кладе до гробу дитини, чоловік жінки, діти — батьків» (там же ст. 216).

На Надвір'янщині тіло до труни клали «сміливіші». А тоді хатні викидали в домовину під голову грощі, примовляючи: «Тату (чи як там), продайте мені щастя, — так, як ви мали, аби й я мав». (Там же ст. 245-246).

ДОМОВИНА УКРАЇНИ — переяславська угода, що її підписав Богдан Хмельницький із Москвою. Т. Шевченко в поемі «Суботів» символічно представив її в Богдановій церкві:

Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України —
Широка, глибока:
Ото церква Богданова.
Там-то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком діявся.
Мир думі твоєї Богдане!
Не так воно сталося:
Москалики, що зустріли,
То все очухрали...

— — —
Нехай так і буде!
Так сміювся ж з України
Сторонній люди!
Не смійтеса, чужі люди!
Церква - домовина
Розвалився, а з-під неї
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить.
І помоляться на волі
Невольничі діти!

ДОМОВИНИ — весільний обряд, домовиння перед весіллям щодо кількості весільних гостей, дарунків і тому подібне (Чубинський «Труди»... 14. 560. Метлинський 165).

ДОН ЖУАН — символічний тип світової літератури легководушного зводника жінок, свавільного, цинічного егоїстичного розпусника. Початок легенди Дон Жуана знаходиться в севільських хроніках XVII ст., в яких оповідалося про Дон-Хуана де Теноріо, одного з 24-ох головних вельмож еспанського королівського двору, що провадив розпусне, неморальне життя, але все проходило йому безкарно, завдяки його високому становищу. Але ось він виграє дошку командора Тонсало де-Льоа, а коли батько хотів помститися за обезчещення дошки, Дон-Хуан проколов його шпадою. Родина не змогла добути справедливої кари убійці і зводникові. Забитого командора було поховано в церкві францисканів у родинному гробі. Але ченці-францискани не захотіли терпіти далі розпусного життя Дон Хуана і вирішили його скарати. Одного дня Дон Хуан отримав листа від невідомої жінки, ніби молодой красуні, яка відзначила йому побачення пізно вночі в церкві францисканів. Дон Хуан прибув на побачення, але з нього вже ніколи не вернувся, навіть і тіла його не було знайдено, а францискани поширили чулки, ніби Дон Хуан прибув до монастиря з ціллю зневажити кам'яний монумент забитого командора. Але каміна постать ожила, земля розвалася, і Дон Хуан живий провалився в некло... Чернець того монастиря Габріель Теллець під прибраним іменем Тіра де Моліна перший обробив цю легенду в літературній формі, нустивши її в світ, як театральну драму під назвою «Севільський ошуканець і камінний гість». З того часу ця легенда знаходила обробку в творах найбільших письменників світу і за французькою мовою, що поширилася завдяки п'єсі Мольєра, присвяченій пій легенді. Дон Хуан став Дон-Жуаном.

У першій половині XIX в., під впливом романтизму, постать Дон-Жуана набуває нових рис представника «людина, словненої ідеалу краси, що намагається втілити його в жіночій статі: кожна жінка — то певний етап до ідеалу, але не повне його виявлення. — звідси розчаровання, нові шукання і нові пригоди» (Л. Білецький).

У нашій літературі тему Дон-Жуана розробили Леся Українка в п'єсі «Камінний Господар» та С. Черкасенко в драмі «Дон-Хуан і Розіта». Про твір Лесі Українки писав в «Українському Слові» в Парижі відомий наш театролог проф. В. Ревуцький:

«З певністю можна встановити, що «Камінний Господар» Л. Українки — одна з найкращих і найвизначніших п'єс в ряді численних п'єс про Дон-Жуана по самотності й оригінальності вирішення варіанту головної легенди. Це дає певне місце драмі Л. Українки в світовому театрі...» «В пляні локально-патріотичному поставлено ясно питання про неспроможність людей до-жуанської вдачі стояти при кермі державного життя. З погляду загально-людського — неспроможність будьякої людини ста-

ти на невідповідне їй вдачі становище. У цьому поєднанні локально-патріотичних моментів і загально-людських — величезна сила поезії «Камінний Господар» Л. Українки, її національна символіка й цілковито самобутнє тлумачення теми про Дон-Жуана...»

Проф. Л. Білецький присвятив розглядові «легенди про Дон-Хуана в українській драматургії» статтю в «Самостійній Думці» (1934), в якій з приводу твору С. Черкасенка писав:

«Драматург відважно поривав цей тип пащичка, якого пераз такими якими барвами амальювали Т. Шевченко, Квітка-Основ'яненко і П. Мирний та інші українські письменники: і ось за цю рідною традицією українського осуду наш письменник скидає його в постаменту, на який піднесли його світові письменники і схилили перед ним голови, а серед цих Чеські, польські, московські і навіть сама Леся Українка; розкривав його дійсне обличчя і показує всю брехливу, всю поверховність, усю легковажність цього всевітнього брехуна, що руйнував моральні основи, обкрадав честь і душу та сіяв зло і смерть навкруги себе. Драматург рішуче відкидає всю ту філософію та містику кохання й статі, якою обкутали цю постать посередні письменники, оголює його душеве обличчя і в такій цинічній його поставі безжурного залютника показує українському суспільству, викривши всі соціальні й особисті кривди, ним заподіяні жінці з найбіднішого осередку — селянської й міщанської верстви. З цього становища драма Черкасенка глибоко символічна для українського побуту. У ній так відчувається селянка - українка і панчик (модель чи поляк), цей доморослий «аристократ», що не лишає й подонків міської вулиці та коршми, що й там він свій, бо гроші має...» (стор. 236).

Таким чином, українська драматургія в обробленні теми про Дон-Жуана не пішла за світовою романтичною традицією, а витворила свій — різко негативний — погляд на цей вічний тип зрадливого коханця.

Ів. Котлярєвський, в своїй «Енеїді» вмістив тодішніх українських Дон-Жуанів у пекло: І ті були там лигоминці.

Піддурювали цю дівок,

Що в вікна дрались по драбинці

Під темний тихий вечерок;

Що будуть сватать їх брехали,

Підмаювали, улещали... (III, 77).

ДОН-КІХОТ — герой роману той ж назви Михайла Сервантеса (1547—1616), символічна постать надмірно ідеалістичної людини, що нагло й завзято боронила свої ідеали лицарської честі в обороні покривджених, знаходячи їх, як жаль, часто там, де їх у дійсності немає. Поміж його численних бойових виступів найбільш символічний БІЙ З ВІТРЯКАМИ, які Дон Кіхот приймає за ворожих велетнів. Звідки **ДОН-КІХОТСТВО** — відважне й саможертвене пос-

туповання в справах, що не мають великого практичного значення і викликають поблажливі усмішки більш реалістичних людей типу САНЧА ПАНЧА. Проте, є в героїзмі Дон-Кіхотів щось гідне великої пошани, це — їх невідкупна вірність прирйнятій ідеї. «Практичним, матеріалістичним «малоросам», всім отим нашим «землячкам», що по-московськи, мовляв Т. Шевченко «ценькають», герої нашого національного відродження довгий час видавалися тільки смішними Дон-Кіхотами що непотрібно воюють за давно померлу Україну. Та життя виказало, що їх «дон-кіхотство» було потрібне й багатовартісне. «Маса може собі сміятися за усіх Дон-Кіхотів, але одні з них липаються завше смішними героями, тоді як за іншими колись плетатиметься та сама маса на своїх осликах» (Іванівко). «Ослики» — натяк на Санча-Панча, що їздив осликом за Дон-Кіхотом.

ДОНОЩИЦТВО — найбільш ганебне діло, що його виконують люди, надто морально звихнуті, або слабодухи. «Зрадливий чоловік сіє незроду, а донощик і приятелів заводить», — каже Святе Письмо (Прпивоствія Соломонові, XVI, 28). А тим часом Москва, як червона, так і біла, все культивувала це суспільне лихо, цього спричинника страшного морального загнивання людини. З давніх часів у московській державі одні доносили на других. Самі московські князі, щоб вислужитися перед татарськими ханами, доносили їх на своїх сусерників. Болари доносили царям один на одного, Московська держава запровадила була особливий закон, що кожна людина, яка б вигукнула «Слово й діло Государеве», повинна б була бути схоплена разом із усіма, на яких указувала, і в найближчій поліції доносиць мав право й обов'язок оповісти про ніби відомий йому злочин. При чому всіх тортурували нещадно...

Розуміється, цю систему донощицтва застосовувано й прищеплювано й в Україні. Московський військовий начальник писав до воеводи Головкина: «Для нашої безпеки на Україні треба насамперед сіяти розбрат між полковниками й гетьманом. Коли народ знатиме, що гетьман не має такої влади, як мав Мазепа, я сподіваюся, що він почне робити доноси. Не треба бути дуже суворим до донощиків. Якщо їх прийде двоє давати брехливі відомості, третій скаже правду, і гетьман та полковники будуть на сторожі... Я вже вам про це писав і це сьогодні повторюю: потрібно, щоб у всіх прикордонних містах полковники були у сварці з гетьманом...»

Дев'ять — діли й пануй! А для цього донощики — найкраще знаряддя. Цікаво, що й московські письменники та літератори досить яскраво й образно описали в багатьох творах не московське донощицтво з часів Івана Грозного, але не тільки ним не брідилися, а, навпаки його виправдували. Пушкін писав в пое-

мі «Полтава» про донос на гетьмана Мазепу, як про «донос на гетьмана-злодея царю Петру от Кочубея». А царський уряд поставив тим доносчиком — Іскри й Кочубеєві — пам'ятник у Києві, щоб і інших спонукати доносити на «мазепинську зраду». Та український наріз застував на ганьбу доносчика Кочубея і таврує доносництво «кочубевщиною».

Московський совєтський уряд ще більше удосконалив доносництво в СРСР. Він поставив у Москві пам'ятник піонерів Павлиші Морозові, що доніс поліції на свого батька, і на нього вказується, як на приклад, що треба наслідувати всім підсовєтським дітям. По ніколах, в комсомолі, по всіх організаціях молоді вихувалося дівчурі в душі доносництва, і це дало наслідки — весь СРСР так пересяк шпигунством і доносництвом, що німіці, окупувавши значну частину совєтської території за другої світової війни, побачили себе примушеними вивісити таблиці: «Доносів не приймається!» Яка ганьба!

ДОНЯ, ДОНЬКА — член родини, якого правне становище значно різниться від становища сина. Донька визначена долею створити пізніше нову родину на продовження чужого роду, і перебування її в родині батька звичайно тільки тимчасове. Тому й приповідка каже: «Годуй сина для себе, а доньку для людей».

Відлучення доньки від батьківського вогнища було першим актом плубного обряду в єляцих народів. Тому також в Індії, Греції, Римі доньки не отримували спадку по батькові. Те саме було у германців, чехів і в південних слов'ян. Салічна Правда франків встановлювала, що доньки не мали права наслідувати земельної власності, а в старих германських Правидах доньки могли черемгати спадок тільки тоді, якщо в них не було братів.

Ті ж норми звичайового права існували і в нас, в Україні: доньки, що мають братів, виключалися від спадщини по батькові, вони мали право тільки на посат, а спадкоємками бути не могли. За браком синів, спадок діставали й доньки, але це була вже, як пояснював проф. М. Грушевський, уступка від князів, що мали б діставати спадщину, коли б не було синів — уступка боярському стану, що хотів затримати — через посвоячення — боярські землі в своїх руках («Іст. У.-Р.» III, 373).

Але вже Милорадович відмітив був у Києв. Стар. (1904, V, 292-93), що дійсне становище доньки в родині було відміне від правого, бо якщо син був бажаший батькові для допомоги в господарстві, то й донька була бажана матері. Крім більшої придатності до хатньої праці, дівчина все більш слухляна, спокійна, весела. Коли донька виростає й починає заробляти на стороні, її заробітки часто в неї й забираються, а не йдуть до батька, як заробітки сина.

ДОРА — покровні шматки паски, хліба, сиру, ковбаси, тощо, — всього, що приладжується до свята Великдня і що несуть потім до церкви святити (Мат. у. егн. НТШ. VII, 233—34).

Д'ОРВІЄ АНРІ — французький письменник, який перший у світовому письменстві написав чисто літературний твір про Мазепу — повість «Спогади Азели». Виводячи постать гетьмана на широкому тлі тогочасних політично-суспільних відносин в Україні, автор наділив його високими позитивними прикметами. Дуже гарний опис у повісті бенкету царя Петра і Мазепи, на якому виявляється твердий намір гетьмана за всяку ціну боронити права рідного народу. Коли цар заявляє, що його не задовольняє проєкторат над Україною, і він хоче стати її повновладним володарем, Мазепа відповідає: «Ярма до якого звик московський народ, ніколи не прийме вільна душа козацького роду».

ДОРОГА — засіб сполучення між різними місцевостями, пристосований до подорожжя пішки та возами. «Ой ти, козаче, ти хрепчатий барвіночку, хто ж тобі постеле у дорозі та постілочку?» (Метлинський, ст. 81).

Христос про себе сказав в євангелії Івана (XIV, 6) «Я — дорога, і правда, і життя: ніхто не приходить до Отця (інакше), як тільки Мною». Тільки шляхом виконання заповітів Христових, тільки вірою в Нього і життям, згідним із наказами християнської етики, може людина дійти найбільшого духового довершення — дійти до пізнання Бога.

І казав це Христос: «Входіть вузькими дверима, бо широкі ті двері й розлога та дорога що веде до загині, і багачко захкн, що ними входять; вузькі ж двері, і тісна та дорога, що веде до життя, і мало таких, що її знаходять...» (Матв. VII, 13-14). «Вузькі двері» й «вузька», чи «тісна дорога» — це власне трудна дорога заповітів Божих та життя праведного. Величезна маса людства воліє йти широкою дорогою матеріяльних насолод та марної людської слави, що не дає — і не може дати — духового довершення.

Виступає дорога, і як символ смерті, як останньої подорожі: «Смерть — неминуюча дорога» (Номіс, 8243). «Нехай мруть, та нам дорогу туть, а ми сухарів насущимо та ї за ними румишо» (Номіс, 8282). «Дорога далека — авдіти не йдуть, письма не шлють і словесно не переказують» (з голосілля на Катеринославищині, Р. Філ. В. 1884, IV, 183).

Служить дорога і за символ всякої справи взагалі: «Вибрався в велику дорогу», — розпочав якусь трудну довгу справу (Франко — «Піново» II, 34). «Чого мені в дорогу встрахаси?» — себто, чого встрахаси в мої справи. «Я простими дорогами хожу» — себто, я по-

тупаю чесно, відкрито, і навпаки: «Я твоїми дорогами не ходжу», — себто я не вживаю твоїх негідних засобів (див. ВИЗД).

ДОРОШЕНКО ПЕТРО (1627—1698) — гетьман України (1662—1676) — «Сонце Руїни» — одна з найсвітліших постатей тих трудних часів, невтомний борець за об'єднання всіх українських земель в одній незалежній державі. Вукач гетьмана Михайла Дорошенка (1623—1625), що залишив по собі в Україні світли спогади, двадцятилітнім юнаком він вступив в лави військ Хмельницького, а в 30 років був уже полковником свого рідного Чигиринського полку. Після смерті Б. Хмельницького, П. Дорошенко підтримував Ів. Виговського, завзятого ворога Москви. Коли ж Україна з вибором Ів. Брюховецького на Лівобережжі, а Тетери на Правобережжі, розділилася на дві частини, з яких одна орієнтувалася на Москву, а друга на Польщу, почав П. Дорошенко шукати засобів, щоб об'єднати всю Україну, і нав'язав зв'язки з татарами. Медведівський сотник Опара перший лішов цією дорогою: він оголосив себе гетьманом з ханської руки і прийняв від хана потвердження (1665 р.), але скоро самі татари скинули його й заарештували, а козаками на гетьмана запропонували Петра Дорошенка. «Був це чоловік великого духа, — писав про нього проф. Мих. Грушевський. — душею і тілом відданий визволенню України і, приймаючи булаву з рук ханських, вертався він до старої гадки Хмельницького поставити Україну в неврагальне становище між Москвою, Польщею й Туреччиною і забезпечити їй повну свободу і автономію. Не відполяючиє опікою ханською, він прикладом Хмельницького заводив переговори з Туреччиною та заручається її підмогою. Дорошенко признав султана своїм зверхником, а той обіцяв помагати Україні визволитися всій, в етнографічних її границях — до Перемишля і Самбора до Висли і Німана, до Сівська і Путивля. Хан дістав наказ від султана в усьому допомагати Дорошенкові.» У своїх замірках Дорошенко згадує повну підтримку тодішнього українського громадянства, а серед нього спеціально духовенства. Митрополит Йосип Нелюбович-Дукальський переїздить до столиці гетьмана Дорошенка — Чигириня.

Дорошенко вигадав з України, вищить московського прибічника Дрозда і об'єднує під своєю булавою все Правобережжя. Тепер завданням його є прислати й Лівий беріг Дніпра. Якраз тоді Москва, відчуваючи несилу втримати в своїх руках усю Україну, підписує в Андрусові мир з Польщею, лішаючи собі лише Лівобережжя з Києвом на правому березі Дніпра. Це одверте порушення Москвою обіцянки, даної Богдану Хмельницькому щодо визволення всієї України від поляків, як і московська орієнтація лівобережного гетьмана Брюховецького викликають загальне обурення на Україні. Всі чекають захисту від Дорошенка.

Ураховуючи народній настрій, Дорошенко рушає за Дніпро, де Брюховецький, збанкрутувавши в своїй політиці підлабузництво до Москви, підіймає проти неї заколот. Нарід радісно вітає Дорошенка Козаки Брюховецького вбивають свого ватажка і переходять на Дорошенків бік. Москалі тікають з Лівобережжя, і воно з'єднується з Правобережжям під булавою Дорошенка. Справа об'єднання Наддніпрянської України, здається, вивершена.

Та раніший напад поляків на Поділля змушує Дорошенка спіймати туди організувати оборону. А тимчасом на Лівобережжі прибічники московської орієнтації беруть гору, запрошують московське військо окупувати їх землі та на з'їзді в Новгород-Сіверському обирають своїм гетьманом полковника Дем'яна Многогрішного. Україна знову розпадається на дві частини.

Проти Дорошенка шириться рух і на Правобережжі. Уманський полковник Михайло Ханенко веде таємні переговори з поляками. Його підтримує Запорізька Січ на чолі з своїм кошовим Іваном Сірком. Перед обличчям грізної небезпеки Дорошенко звертається згідно договору до Туреччини по допомогу.

Навесні 1672 р. приходить султан з великим військом. Він об'єднується з Дорошенком, облягає і здобуває Кам'янець Подільський, громить поляків та їх прибічника Ханенка і з'єднані турецько-козацькі сили рушають у наступ на Галичину. Польща просить мира. Вона зривається України для Дорошенка і Поділля для турків та обіцяє ще платити даїну. Але перемогу цю здобуто ціною тяжких утрат та спустошення правобережних земель.

Дорошенко задумується знову над приєднанням Лівобережжя і погоджується навіть визнати московську зверхність з тим, щоб Україна мала повну автономію внутрішнього життя. Але Москва вважала його небезпечним за самостійницькі погляди, а новий гетьман Лівобережжя Іван Самойлович, обраний на місце Многогрішного, намовляє не йти на погодження з Дорошенком. Самойлович бачив, що між Дорошенка похитнулася, що Польща зміцніла після поразки і почала знову війну з турками, бачить нову діяльність Ханенка, бачить, що союзники Дорошенка турки і татари грубально поводяться з українським населенням, не шанують православних церков, руйнують села, забирають людей і неволю, а провинку за це нарід складав на Дорошенка.

Самойлович вирішив скористатись цим і в 1674 р. виступив проти Дорошенка з своїми козаками та москалями. Та проти його сподівань Дорошенка підтримали і запорожці з Сірком і турки та татари. Самойлович поспішно відступив.

Але Правобережжя являло собою суцільну руїну. Нарід тікав за Дніпро. Переїхав туди й Ханенко. З невеликою кількістю вірних йому козаків Дорошенко сидів як у насті в гетьманському замку на чигиринській горі.

Самойлович ще раз вирішив спробувати щастя і з своїми козаками та великим військом москалів, підійшов до Чигирина. Дорошенко не мав чим боротися і бачив, що нема за що власне й боротися, і склав булаву. Йому було обіцяно, що він зможе жити до смерті в Україні.

Але обіцянки не дотримано. Москва боялася Дорошенка. Його повезли до Москви, тримаючи кілька років у печеному ув'язненні, потім поставили воеводою у Вязці, де він був з 1679 до 1682 р. і нарешті оселили в селі Ярополче Волоколамського повіту під Москвою, де він прожив ще 18 років, переживши всіх своїх сучасників: Сірка, що помер у 1680 р., Самойловича, що вмер на засланих в 1687 р. Помер Дорошенко в 1698 р. коли на Україні вже гетьманував Мазепа.

(С. І. В. «Неділя» 6. II. 1949).

Т. Шевченко, оглядаючись на тодішнє вже помосковлене в значній частині «малоросійське громадянство», писав із жалем:

Знеміг славний Дорошенко,
Сидячи в неволі...

— — — — —
І забули в Україні
Славного гетьмана.

Але, слава про великого українського патріота, що всю свою діяльність присвятив був боротьбі за волю й єдність України, збереглася не тільки в народних піснях, які оспівували, як Дорошенко «веде своє військо, військо запорізьке хорошенько», а й відбилася в українській літературі, де образ славного гетьмана змалювала Л. Старшійка-Черняхівська в драмі «Гетьман Дорошенко». Добу Дорошенка зобразили також Марко Вовчок у повісті «Маруся», що мала великий успіх також у Франції, де її введено до шкільних програмів, і Спиридон Черкасенко в драмі «Про цю тирел шалестіла».

ДОСВІД — пережите й нерепробоване людьми; все, що людина пізнає через зовнішнє й внутрішнє сприймання, при чому цілковита відмінність ситуацій, в яких переживається та чи інша подія, дає ті наслідки, що звичайно «чужий досвід мало кому служить». і молоді майже ніколи не хоче використовувати мудрості, набуті в гірких досвідах старших. Старі кажуть: «Щоб розуміти й командувати, треба мати досвід». — і розуміють під досвідом часто тільки довгу низку прожитих років; молоді кажуть: «Досвід визначається не довгим часом, а інтенсивністю життя». — і вважають, що жили і живуть вже досить інтенсивно, щоб мати досить досвіду і мати право не слухатися чужих порад. А тим часом не досить жити інтенсивно, чи як кажуть, динамічно, щоб мати належний досвід бо досвід означає тільки те, що ми в стані і хочемо здобути з нього, інакше не було б з одної й тої ж події надто відмінних висновків. Необхідний якийсь вищій принцип, якась вища засада, що освітлювала б ті чи інші події і давала напрямку досвідові. Щоб дос-

від набув вартість, необхідна співпраця думки й чину, умудреної думки старих і інтенсивного чину, чи дії, молодих, з їх синтези зростається той досвід, що накопичується в століттях і породжує та розвиває знання й культуру. Філософ, що зник думати над книжками, не міг би дійти до правдивих висновків, коли б він не приймав під увагу чужих досвідів, освітлених світлом свого власного минулого досвіду. З другого боку було б не можливо розвиватися духово, живучи тільки серед собі подібних, в обмеженому колі повсякденних ідей і подій. Відправною точкою в досвіді має бути власне переживання, власне спостереження (зовнішнє чи внутрішнє), але щоб воно набрало загальної вартості, мусять пройти через призму порівнянь з переживаннями й спостереженнями інших і то не тільки вузького кола ближчого оточення, а й чого ширшого світу, що знаходиться в книжках, цих акумуляторах людського досвіду.

ДОСВІТКИ — див. ВЕЧЕРНИЦІ.

ДОСВІТОК — час перед народженням дня, коли темні сили ночі втрачають свою силу: «Чорт би й не віддав, та на лихо йому досвіток захопив» (Рудченко, П. 25). Звіди — надія на скорий прихід сонця і на зміну на краще. Загально відома поезія П. Куліша «У досвіта встав я...» де висловлено таку символічну надію на недалеке вже відродження України:

Ой скоро світ буде,
Прокунуться люди,
У вське віконце
Засіле сонце...

ДОСТОЄВСЬКИЙ ФЕДІР (1822—1881) — один із найбільших письменників не тільки московської, але й світової літератури, змосковщений нащадок українського роду. Батько письменника Михайло був із духовного роду і скінчив Кам'янець - Подільську семінарію, а дочка письменника Любов, в своїй книжці спогадів прагаєду, що «одні із литовських Достоевських, може остатній, переселився в Україну — коли не знати — прийняв православ'я, мабуть, щоб оженився з православною українкою, і став православним священником, а опісля, після смерті жінки, архієпископом. Цей — же український — Достоевський, основник українського роду Достоевських, називався після ріднинної традиції Степаном. Нащадком цього Степана був дід письменника Андрій, про якого нічого не знаємо, бо його син, а батько письменника Михайло, посварився з батьком і братами поїхав до Москви, щоб студіювати медицину і став основником московського роду Достоевських. . . »

Також С. Лубимов в кн. І. Альманаху «Літературна Мисль», що вийшов у Ленінграді 1923 р., писав, що «прізвище Достоевських не раз зустрічається в літописах «Южно-руського» краю. Рід Достоевських походив із тубільців

Україні, що була під Польщею, належав до середньої шляхетської родини Поділля і Волині. В дитинстві в XVII ст. непохитні борці за православу віру та «рубську» національність і боротьбу з католицизмом та польською культурою, представники роду Достоевських часто згадуються в документах та актах, що торкаються України (див. Архів Юго-Зап. Росії», ч. VI т. II, дод. ст. 71, 73, 74 і інш.). Як представники інших багатьох дворянських родів України Достоевські охоче приймали свіденний сан та вступали в черні. Найвидатнішою особою з-поміж них був Акідій Достоевський, ієромонах київсько-печерського монастиря, що жив у XVII ст.». .

Свою замітку С. Любімов кінчав словами: «Дуже можливо, що українське походження Ф. М. Достоевського та не цілком втрачені, а скорше приглушені, плеємні його властивості спочуття, одідишена боротьба за православу віру, що спадково провадилася багатьма поколіннями його предків, об'єднаний вплив дріох культур — західно-латинської та східно-православної, що змагалися між собою протягом пизки століть в Україні, допоможуть розгадати та вилучити нам деякі сторони багатогранної та глибокої діяльності великого письменника...»

Як би там не було, Ф. Достоевський, що вже народився і виріс у Москві, став одним із визначніших теоретиків і пропаторів московського месіаністичного імперіалізму, що знайшов своє застосування в червоній Москві: «Всякий великий нарід, — писав він, — вірить і повинен вірити, коли хоче довго жити, що саме в ньому і тільки в ньому одному міститься спасіння світу, що живе він тільки для того, щоб стояти на чолі народів і приєднувати їх усіх до себе, вести їх у згідному хорі до остаточної мети, всім їм призначеної». (т. XI. 1895 р. ст. 18-29) «...Все у нас, не зважаючи на всю ріжнородицю все ж зводиться до однієї спільної думки — загальнолюдського єднання... Отже, коли російською національною ідеєю з кінець-кінцем тільки всесвітнє загальнолюдське єднання, то це означає, що все наша вигода в тому, що б усі, припинивши до часу великі сварки, стали росіянами і націоналістами...» (ст. 22-23).

Чи не ясно? — щоб об'єднатися, все людство повинно обмосквитися, прийняти команду Москви!

Зрештою, цей заповіт Достоевського й перейняли на себе московські большевики, дарма, що Достоевський був консервативним монархістом, і можливість перетворення Росії в комуністичну деспотію, яку він по пророчому передбачав, його жахала, надто, бо він знав психологію московського народу. Один із персонажів його роману «Біси» Верховецький — батько, так висловлюється: «О росіяни (москалі) не паразити серед інших народів. Росіяни повинні б бути знищені для добра людства. Свята наша жєбракка Росія — країна селянська, жєбракка небєвєщєва... вона радітимє кожному

бунтові — треба тільки розтлумачити...» «Розтлумаченням» займався інший герой цього ж роману, Верховецький — син, тип майбутнього большевика. Недовчений студент, що багато їздив за кордон, так повчав керувану ним «п'ятку», в якій він власноручно «злізвідував» студента Шатова, заїдодженого в донощитві: «...Все наше діло в тому, щоб усі рушилися — і держава і мораль. Залишимося тільки ми, що загоди визначили себе для прийняття влади. Запросимо розумних до себе, а на дурних шодемо верхи... Треба перевиховати покоління, щоб зробити його гідним свободи...»

Достоевський відчував жах перед видом, яке мав, перетворення людства, опанованого Московією в «муравище», організоване в душі соціалістичних доктрин: загубивши релігійну віру, позбавлене вищих животворчих ідей, російське «муравище» не тільки не зможе в остаточному сповнити месіаністичного призначення Росії, але муситимє само загинути: «Ніяка комуна його не порятує: будуть лише загально, солідарні жєбракки - старці, що віддалися всі спільно в рабство...» «Буде казарма, свільви мешкання, найбільш необхідне, атеїзм, спільні жєвки без дітей... і за все це... ви бере-те все мою особистість!»

Це був протест уснаждованої української індивідуалістичної душі проти московської отарности, протест одиниці, свідомої своєї гідности, своєї самоварготи, проти передбаченого наміру її знищення в казарменно - піддонному безформеному безправному натовпі.

ДОТЕП — влучне слівце, що вмієт засвічує в душі іскри веселости. Не дурно Новалиє називав дотепність «духовою електрикою», а Ізкедєвич — «гнучкістю» духа й рухливістю уяви».

«Щоб правити народом, — писав Мопасан («На волі», — потрібний лише добрий дотеп. Ізкедєвичий гумор заступає в нас місце геніальности, влучний дотеп освітає людину, робить її великою для потяжєва». Поближній погляд, кицутий на наше (французьке, С. О.) минуле, виказує, що наші великі люди вше свою славу завдячують лише щасливому дотепові. НаВогицливіші володарі ставали популяриями через влучні дотепи. Слова, слова, нічого тільки слова, іронічні, чи героїчні, веселі чи глузливі, все вели перед у нашій історії. Ключдів, слухачуки оповідання про музи Христа, скричав: «Чому я не був там з моїми франками?!» Цей володар, щоб наувати самому, повирізував своїх родичів і союзників, доконавши найжахливіших злочинів. Але на нього дивилися, як на пивізізованого побожного монарха: — «Ах, чому я не був там із моїми франками?!» Людвік IX, хоч і був дійсно святим, не лишив нам ні одного пікавого слівця, яке варто було б запам'ятати. Тим-то його панування представляється нам страшенно нудним, повним казань і церковних

церемоній. Генрік IV., це майстер. Скритий підступний, облудний, киринник, яких мало, дурисвіт, гуляка і пияк, що не вірує ні в Бога, ні в чорта, він здолав, завдяки кільком дотепним слівцям, здобути собі славу лицарського короля, чесного, шляхетного й великодушного. Перед битвою в Іврі він сказав: «Діти, коли вам забракне прапорів, еднайтеся всі довкола мого білого стандарту: ви його знайдете на шляху, що провадить до слави й перемоги!» Як міг не перемогти той, хто вмів так промовляти до своїх вояків? Але чим він з'єднав собі на віки французькі серця, так це висловом, якого не вимовляв досі ні один володар: — «Коли Бог дасть мені віку, я хочу, щоб в моїм королівстві не лишилося такого бідака, що не мав би — бо дай в неділю — на тарелі курку.» Ось як опановується юрбу! Цими словами Генрік IV раз на все вірив собі своє обличчя в пам'яті нащадків. Назвіть лиш його ім'я, і вже бачите перед собою білий стандарт і чуєте смачний запах вареної курки... Коли б Людвік XVI здобувся хоч на один дотеп... він уникнув би Гільотини. Наполеон I кидав жменями слова, що халапи за серце його вояків...» (За ЛНВісником 1928, VI, 167-68).

Що науку французьких королів перейняли московські большевики. Що це, як не дотепи, їхні, вже приспівані порохом забуття, гасла — «Мир хатам, війна палацам!» Досить побувати в Москві, щоб переконатися, що всі старі палаци давніх вельмож залишилися і набудовано чимало нових, в яких позасідали нові вельможі. Але той дотеп, захопив був серця мільйонів обездолених людей царської Росії. Чи ж не дотепом було й інше гасло: «Земля селянам, фабрики робочим», коли ми знаємо, що і земля й фабрики опинилися в посіданні невеличкої купки людей (Політбюро Партії), що засіла в Кремлі, озброєна наймодернішою зброєю державного терору? Або славнозвісне гасло — «самовизначення народів включно з правом на нову пазалежність» — чим не дотеп?!

Усі виступи Хрущова — це постійна гра на дотепях, яких він кидав повні пригорці в кожній своїй промові.

Наш український нарід дуже дотепний. Але його дотепи іншого роду. Вони просякнені глибокою мудрістю віків, що наказує йому пам'ятати: «Як москаль каже сухо, то певно буде по вуху!» «Москаль тоді правду скаже, як чорт молитись стане». «Од чорта одхрестинися, а від москаля не одчепинися». «Москаль чоловік добрий та руки в нього довгі». «Тату, тату! лізе чорт у хату!» — Дарма, сину, аби не москаль!»

ДОТИК — магичний акт. Люди магичного світогляду вірять, що всі речі сповнені якоюсь магичною силою, яку в науці прийнято називати **ОРЕНДОЮ**; що святіша річ, то більше в тій речі магичної сили. Завдяки дотикові здійснюється перехід тої магичної сили з одної речі на другу: **зубний біль**, напр., можна, мовляв, виля-

кувати, доторкнувшись якоїсь тварини з гострим здоровими зубами. І то навіть дуже посередньо, напр., вкусивши хліба, який гризла миша. Тому новонародженому хлопцеві цуповину перерізували на кнзці, щоб йому вчення йшло добре, а дівчині — на тькальній гречці, щоб зміла добре ткати. Тому закопували в землю ріжні речі, що ніби підносять родючість ґрунту.

Поляття оренди, себто магичної сили, має подвійну рацію, позитивну та негативну, подібно до того, як і ТАБУ означає і святій і нечистий, себто однаково — недотикальний. У **самогубцях, злодіях, розпустниках** діє зла сила, негативна оренда, що також, мовляв, переноситься через дотик. На вірі в цей перехід злої оренди побудовано низку обрядів вигнання, чи вбивства «квола відпущення», якого навантажуються гріхами всієї людської спільноти. (III кн. Моїсея, XVI, 21-22, 26).

Дотик до святих речей, наповнених особливою силою орендою, як камінь-фетиш, частина жертвенної тварини, зброд, тощо, становлять **найважливішу частину присяги**. Рація всіх цих актів одна й та сама: вступаючи через дотик у зв'язок з магичною силою, людина тим стверджує, що, коли б вона порушила присягу, то ця сила мала б обернутися проти неї.

Відкривання деяких частин тіла для зміцнення магичної сили якоїсь дії дуже часто ще й ускладнюється дотиком відкритої частини тіла до речі, на яку треба вплинути. На Поліссі, жінка, садячи капусту, придшувала розсаду голім коліном, що мало ніби вплинути на ріст і якість капусти. Подібний магичний вплив тіла ємостерігастія й там, де чарування відбуваються через дотик навіть і одягненого тіла, у випадках, коли дотик не являється супровідним актом а виступає самоціллю. В обрядах **КАЧАННЯ** людина виявляла бажання привести своє тіло в якнайшпильніший контакт із об'єктом — землею, пашнею, росю, тощо, — і то так, щоб усі сторони тіла якнайповніше доторкнулися об'єкту, чого неможливо досягнути інакше, як качанням по землі.

ДОШКА НЕЗАПИСАНА — символ душі новонародженої дитини. Його вживали вже Платон та Аристотель, і він знаходиться в проповідях Симеона Полоцького (1629-1680). Чиста, незаписана дошка зустрічається часто і в збірниках емблем, починаючи від XVI ст.

ДОЦ — оступлена водяна пара, що літом сповнює атмосферу і при охолодженні, краплями падає на землю. При сильнішому охолодженні вона перетворюється в град, а зимою в сніг. **У такого хліборобського народу**, яким усе був український нарід, доп природньо користувався великою увагою. У колядках на Різду, коли думка селянина звернена на закликання добробуту в новому господарському році, дотик прославляється як дорогий гість, що приходить до господаря разом із сонцем та місяцем: **Кожний**

• гостей хвалитесь своїми дарами господареві:

— Ой чим же ти ся похвалиш, дробен дощику?

— Ой як я спаду мая місяця,

То ся зрадує жито, пшениця,

Жито, пшениця, всяка пшениця...

Без дощу не росте жадна рослянисть. Тому з дощем в'яжеться взагалі ідея росту: коли йде перший весняний дощ, діти вибігають простоволосі під дощ, щоб швидко рости (Етн. Зб. НТШ. V, 162).

Вертаючись до колядок, завважимо, що дощик. один із трьох гостей-товаришів, фігурує все на третьому, себто найважливішому, найпочеснішому місці, бо, як він сам висловлюється в одній колядці:

...Нема над мене:

Ой як я впаду три рази на яр,

То зрадуються жита, пшениці.

Жита, пшениці, всякі пшениці.

У багатьох колядках на цьому третьому, почеснішому місці замість дощу, фігурує сам Господь:

Вихваляється третій товариш,

Третій товариш — сам Віг небесний:

Як же я сущу дрібною дощу,

Зрадується мені весь мирний світко...

В одній групі колядок, що походять із найріжніших місцевостей України, ролі дощу, замість зосереджуватися на чисто хліборобській функції, набирає загального значення, як і в останній нашій колядці з третім товаришем — Богом небесним, себто поширюється на «весь світко», як одна з трьох космічних сил:

...Місяць береться заморозити

Гори, долини й верховини,

Глибок-поточеньки й бістри річеньки;

Сонечко береться розморозити

Гори, долини й верховини,

Глибок-поточеньки й бістри річеньки:

Дощикоч береться зазеленити

Гори, долини й верховини...

Потебня, а за ним і М. Грушевський, за поміччю українських і загальних аналогій, визнали, що місяць тут символізує зиму, сонце — весну, а дощик — діто.

Та не все буває дощ жаданим селянинові. Іноді, як іде він занадто часто, та ще й у жнива, може він завдати великої шкоди. Тому й казали в Україні, що «Як дощ часто іде, то на небі тоді Бога нема, а самі боженята» (Дикарев, 92), які, очевиднож, не дуже то дбають про людський добробут, або й не вміють регулювати, як слід, атмосферичні явища. Тоді, як і в часи великої посухи, приходять на допомогу спеціальні заклинання дощу, чи проти дощу, які походять, очевиднож від ріжних давніх знахарів, хмарників, тощо. Вони затрималися до наших днів головню, як дитячі пісеньки, але в них ще досі відчувається відгук давніших жертвоприношень:

Дощику, дощику.

Зварю тобі борщик.

В невеличкому горщикю,

Поставлю від дуба,

Линя, як з луба —

Цебром, відром, дійничкою

Над нашою пшеничкою.

Або:

Дощику, дощику,

Зварю тобі борщикю,

В новенькому горщикю,

Поставлю на дубочку:

Дубочок схитнувся.

А дощик линувся —

Цебром відром, дійничкою

Над нашою пшеничкою...

Коли ж дощу забагато, кричали:

Не йди, не йди, дощику!

Наварю ті борщикю,

Поставлю ті в кутникю,

На червонім прутикю,

Пруть ся житне,

Та й ся хмара розійде...

Або:

Геть, хмари, геть, хмари.

На лис, на татари!

До нас, сонце, до нас, сонце,

Бо ми — християни!

Або:

Дощику, перестань,

Я поїду на пристаєв —

Богу молиться,

Христу поклониться.

А у Бога сирота

Отворає ворота

Ключиком, замочком,

Золотим платочком...

Тут цікавий образ (з Черкащина) відчуження воріт — випускання сонця.

Крім замовлень, зустрічаємо й чимало обрядових дій, зв'язаних із віруванням в можливість викликати чи стримувати дощ, відповідно до принципів імітаційної магії: ховаючи втопеленика, поливали його водою, щоб був дощ (Номіс 740). Сюди ж відноситься обливання людей, чи навмисно зробленої ллялки; купання в річці дівчини, відьми, чи теж відповідно зробленої ллялки; копання ям по ярах, коло джерел — зачепивши воду підземю, можна, мовляв, викликати й воду небесну і т. д.

Були дуже поширені вірування, що відьми, збираючи росу й переховуючи її в горшках десь у швинні, могли затримувати дощ і тим викликати посуху (Чубинський, Труды... I, 20). У 1709 р. дворянку Яворську було віддано на тортури з обвинуваченням в тому, що вона ніби затримала дощ. У 1711 р. таке ж обвинувачення було піднесено на Волни проти кількох жінок (К. Стар. 1889, III, 384).

Коли при сонцю дощ іде, то в нас казали: «Сонце світить, дощ іде, чарівниця масло б'є», або: «Сонце світить, дощик кропить, чарівниця масло робить» (Етн. Зб. НТШ. V, 162). Такий дощ звали також «свінним дощем», бо під час нього звичайно, свині з вереском бігали, бо

докучали їм розігріті сонцем паразити, або «рудавиною», бо як такий дощ зачепить пологно, простерте на сонці для блєння, то воно порудіє, або «його руда з'ється» (там же).

У всьому світі було поширено вірування про подрукіє єднання неба і землі: лебо дощем запліднює землю. Знаходимо це вірування в Індуських Ведах і давньогрецьких поемах Гомера і Есхіла. Розвиваючись із пісї першої концепції дощ взагалї зривався символом запліднення: загальновідомий міт про Данаю, яку запліднив Юпітер золотим дощем. Ту саму концепцію зустрічаємо ми і в наших весільних піснях, де злива порівнюється з ставеним єднанням молодого подружжя, а добрий урожай — з народженням дітей, як наслідком тої зливи. Тому, коли в день шлюбу йде дощ, то це вважається в нас за добрий знак. Те саме в Болгарії, Сербії, Московщині, Німеччині, Тіролі, Норвегії, Греції (Див. ДАНАЯ).

У зв'язку з цим символічним значенням дощу в весільних піснях, набрав дощ значення символу взаємної любови і в інших піснях, що співваються поза весіллям:

Скрилять мої ворітенька
(себо не зачинаються — дівчина любить)

На мороз, на мороз?
Горить мов біле личко:
Льонь буде дощ, буде дощ
(отже, не мороз серця, але дощ — любов).

Ой дощику, поливайчику,
Полвай, полвай,
Козаченьку до дівчини
Прибувай, прибувай...

У цій концепції набирає цілком ясного значення й пісня:

Червона калино, чого почорніла?
Чи суші боїшея, чи дощу бажаеш?

Калина — символ дівчини, «суша» відповідає «морозові» попередньої пісні, а дощ зберігає те саме символічне значення.

Зрошукючі поля й ливні селянина, дощ, як ми вже бачили в колядках, забезпечує йому добробут відкриває шлях до багатства. Тому «коли сниться дощ то віщує багатство» (Франко, «Прпн. III. с. 134). Тому й жиди в Україні дуже раділи коли на їх КУЧКИ йшов дощ, «ворожили собі з того, що матимуть багато грошей». «То вже, як іде дощ на кучки, то так жиди тішається, так голови під окан підставляють, віби то не дощ, а готові гроші на них капать» (Бти 35 НТШ, V, ст. 200).

Ми вже з того всього могли бачити, що дощ в Україні тішиться великою шаною і, загально гадуючи його символіка — світла, радісна. А все ж кращі дощу нагадують й інші країні — країні сліз і тому маємо ми трохи й іншої символіки: «Колї сниться гарячий дощ, то віщує плач» Франко, III. с. 134). Наші заробітчани в Німеччині казали, що, коли йде дощ не слід віджидати на роботи, бо прийдеться часто платити (Перв. Гром. Київ, 1926, с. 28). Також

дощ під час вінчання, всупереч загальному віруванню, багатом в Україні (а також у Пруссії), віщує слюзи (Сумцов в К. Стар. 1889, I, 85). Також про дощ із сонцем казали на Херсонщині, що то «відьма плаче». (Ястребов, III, 65).

Проф. Потєбня завважив, що в українських народніх піснях, дощ символізує не тільки слюзи, або — як причина повені — сум, але й чутки та пїткі: «У чужому селї дощик іде, а в нашому чуєтї». «У чужих сслах дощ їдуть, а на наш ссла річки теучуть» (себо: там пїткі, а в нас, як наслідок, — горе). «Ой не піде дрібен дощик без тучі, без грому, ой не піде дівка замїк та без поговору. Настучитьсѧ, нагрючитьсѧ, дрібен дощик піде, — набрешутьсѧ враїї люди, дівка замїк піде...»

ДОЩЕЧКА — весняна забава на Буковині, в якій дівчата, побравшись за руки, вимощують руками вигідну «дощечку», якою й переходить під пієно-гагітку обрапа для цього дівчина. У Галичині ця забава й зв'язана з нею гагілка називаються ЖУЧЕНЬКО. Див. також ВЕРБОВА ДОЩЕЧКА.

ДРАБИНА — дерев'яний прилад з двох доземних дощок і значного числа поперецьних щаблів, щоб ними влизати нагору. Символ суцїльної первіности: «Що Бог у небі робить? — Драбину — одних підсаджує вгору, других в долину (Франко «Прпн.» I, 89). «Бог кожному дає драбину — одному вгору, другому — в долину» (там же, II, 49).

Драбина — також символ шляху до неба. В Україні загально вірили, що душа все змагає до неба. Щоб допомогти їй піднятися вгору, на Воронїжчині ставили на могили (на хресті) а іноді й у вікні драбину. Іноді клали і в грїб невеличку драбину, а на поминки пекли коровай і на ньому теж випікали драбину. Ці хліби з драбінками носили також до церкви на офіру (П. Глядківський в Перв. Громад. 1929, III, 192). На Курщині пекли драбники на Вознесеня — хліб звичайно з 5 щаблями, їх вішали перед образами, щоб Господь по тїй драбинцї легше підняся на небо. В урожайні роки ці драбники робили дощї, а в невуржайні — менші, бо «тоді небо ближче». (Зап. НТШ, т. 88 ст. 234).

Цей звичай випик, мабуть, під впливом біблійного сну патріярха Якова, який, по дорозї до Месопотамії, заснув і бачив увісні величезну драбину від землі аж до неба, а по нїй ходили вгору і вниз янголи. Ця драбина символізувала втілення Слова, що мало народитися від роду Якового і зїйти, в послїдовних поколіннях, аж до землі, де Слово мало зробитися тілом і небо єдналися з землею, і найвищі речі єдналися з найнижчими, і Бог єдналися з людиною. Тому і в нашому церковному мистецтві драбника фігурує як одна з емблем Богородиці. У Толковій Псалтурі 1687 р. в одному з 12 меда-

льйопів, що оточують образ Божої Матері, знаходиться й драбина — «лествиця небезная, нею же Господь к нам сніде...» В «Акафистах» 1625 р. тек намальовано Богородицю в образі драбини: долі лежить Яків і дивиться на неї, а по шій діє ангел а в горі серед хмарок, стоїть Христос (Заш НТН, т. 140, с. 149. Новицький).

Маги Персії теж уявляли собі, що душі праведників підносять до сонця — місця вічного раювання — проходячи через сім воріт з семи різних металів, поставлених на ведичезних сходах. Св. Августин писав, що шаблями різних чистот можна дійти до гори драбини, де знаходиться найвище добро.

ДРАБИНЯК — дуже худий, маршавий кінь. Взагалі худобу, що у неї видно ребра, в Україні звали — драбичастою: «Мені віддайте тільки одну драбичасту кобилу». (Стороженко). Драбичаком звали й драбичастий віз, бокові сторони якого склалися з драбків-драбичок.

ДРАГОЛЮБ — приворотне зілля: «Ти, Одарко, ти голубко моя, що ти мені за зілля дала? — Дала тебе драголюбчику, ти Іванку, мій голубчику» (Чубинський, Труді, V, 34). На Херсонщині це зілля, разом із іншим, святяли на Маковія, а потім варили й давали пити — «якщо пече всередині» (К. Стар. 1889, VII, 524).

ДРАГОМАНІВ МИХАЙЛО (1841-1895) — один із визначніших політичних і громадських діячів України XIX ст., видатний історик і етнолог. Як учений, він перший в українській етнології й фольклорі став на ґрунт порівняльних студій. Був доцентом київського університету, але за свою політичну діяльність був позбавлений катедри і вимігурав із України (1876) із спеціальною метою — голосити в Європі правду про українську справу і поборювати царський самодержавний режим. Перебуваючи закордоном, перше довів час у Женеві, в Парижі, в Італії, а потім, до кінця життя, як професор Софійського університету в Болгарії, він дійсно беззастанно мівів більші й менші статті про Україну в різних чужинських наукових і популярних виданнях, борючись за права України на свободу та протестуючи проти тих переслідувань, яких зазнавав український нарід під московським царським режимом. Його перу належить просторий відділ про Україну в всевітній географії Елізе Рекло; йому ж належить протест проти переслідувань українського друкованого слова в Росії, поданий на міжнародній літературній конгресі 1878 р. Не будем тут відзначати дальші його виступи в закордонних виданнях, але не можемо все ж не згадати його епоєнури в французькій мові «Пригнічена нація» в якій він дуже речево виклав для освічених європейців українську визвольну справу в тодішній її фазі, навітливши історію України

в цілковитій її саомобутності та незалежності від Москви та підкреслюючи її міжнародню вагу для всієї Європи. Закінчував він свою брошуру таким характеристичним уступом:

«Тут ми спинаємося і просимо всі публікації які симпатизують протестові пригнічених проти тиранів, розмножити цю статтю цілковито або в суттєвих частинах, щоб увесь світ міг довідатися, як напередодні XX ст. в Європі ще існують муки іпівізації, як кидують до тюрем людей за те, що вони хочуть читати Євангелію рідною мовою; також, щоб західня Європа могла знати, що в близькому сусідстві з нею існує нарід який протягом кількох віків борювався проти азійських кочовників на шляху, яким ці останні йшли, щоб дістатися до цивілізованих країн і що він їх відбивав, щоб захистити європейську цивілізацію, підставляючи ворогові свої відкриті груди; що цей нарід, нарешті, пролив ясно свою кров за національну свободу і рівність, і якщо через нещасливий збіг обставин він нині перебуває в стані політичного закріпачення, то ці засади свободи й рівності все заліщаються основними засадами його морального існування. Власне, в ім'я цих засад, в ім'я цивілізації й братства народів Україна звертає свої очі в бік усієї Європи і чекає від неї опори й заохочення».

Драгоманів був усе життя послідовним сорборником, — він «відкрив» Карпатську Україну і дав Галинбалову клятву включити її в загальний український визвольний рух, поставивши ширше від Франкового «Від Кубані до Сяну» гасло: «Від Кубані до Тисни». На Галичину він звертав особливу увагу і зробив багато для піднесення її культурного й політичного рівня: «Галичина мені така ж рідна, як і Полтавщина», — казав він і підтримував свої слова ділом, як про це засвідчував і Ів. Франко, його учень, що нераз повставав проти свого учителя, називаючи його, з огляду на його персякленість московською культурою, «Генте Рутенус, націоне Руссує», — себто «народністю українець, національно — москаль».

У передмові до II-го тому опублікованого ним листування з Драгомановим, Ів. Франко писав (у 1908 р.): «Не можу не висловити свого щирого жалю щодо деяких уступів моїм передмови до I-го тому листів Драгоманова. Тепер, обіймаючи всю її цілість, я розумію ясно, як мало ми, його учні, розуміли його за його життя, як мало ми здібули були піднесіти на ту висоту знання і поглядів на якій він стояв і з якої не спускався ніколи. Він був для нас правдивим учителем, і вповні безкорисно не жалував праці, писань і утімнень і навіть докорів, щоб наводити нас, лінивних, малоосвічених, випрослих у рабських традиціях нашого глухого кута, на кращі, ясніші шляхи європейської цивілізації. Можна сказати, що за вуха тяг нас на той шлях, і коли з генерації, що більш або менш стояла під його впливом, вишла яка користь для загального і нашого народнього діла, то це в най-

більшій мірі заслуга невідомого Драгоманова».

І трохи далі Франко називав Драгоманова «чоловіком високої душі і високого розвою, якому справді ніщо людське не було не то чуже, але й байдуже. Незвичайна різносторонність його інтересів, незвичайна живість і ясність їх арозуміння йшла впарі з незвичайним критичизмом розуму, критичизмом вродженням, а не подиктованим ніякою доктриною, і з не меншою суттєвістю й гармонією його вдачі, сконцентрованої на високій, ідеальній основі».

У передмові до «Громади», яку Драгоманів почав у 1876 р. видавати в Женеві, він написав знаменні слова: «Кожний чоловік, виштовпний з України, кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по-українському — єсть видаток із української мужницької скарбниці, видаток, котрий при теперішніх порядках не звернется в неї ні звідки...»

До такого переконання. — яке на ділі, на жаль, дуже часто порушувалося, — Драгоманів прийшов далеко не зразу: довпий час на ньому надто тяжіла московська культура й московська мова, на якій він співпрацював у різних російських виданнях. Та поволі, він переживав користь еволюції і, зробившись переконаним соціалістом прудонівського (не-марксистського) напрямку, тісно пов'язав свій соціалізм («громадівство» в його термінології) з українською визвольною справою: «Коли українць, котрий не став громадівцем. — писав він, — покаже тільки, що він не думався, чи не довчився до кінця, також саме й громадівць на Україні, котрий не пристав до українців, теж не довчивсь, не думавсь до кінця, не бороворив собі пана чиновника».

На ґрунті цієї засади стався остаточний розрив між Драгомановим та його товаришами-українцями з польськими та московськими соціалістами, серед котрих було чимало й українського походження, ім Драгоманів із товаришами закидали, що вони, бувши «малоросами», нічого не роблять для свого справжнього народу. Найближчий співробітник Драгоманова Подольський виголосив був для них доповідь, в якій доводив, що виховавшись в Україні, отже коштом українського народу, загально-російські соціалісти «нічогоїськи не роблять для свого рідного краю». З відповіддю виступив княгиня Дейч, який викликав нею серед українців таке обурення, що українці пірвали зносини з своїми російськими товаришами і викинули з спільної організації. Тоді Драгоманів видрукував статтю в одному французькому соціалістичному журналі, а польські й московські соціалісти відповіли в інших журналах. Про це Драгоманів писав: «З часу надрукування у французьких соціалістичних часописах протесту проти мене... з приводу моєї статті в «Ля Ренью Соціаліст», в якій я вказував на неідеалістично-національні тенденції в російських і польських соціалістичних колах, я приппив всякі стосу-

ки з російськими й польськими соціалістами емігрантами, як спільнотами, і зберіг лише особисті стосунки, і то з небагатьма...»

У своїй публіцистичній і політичній діяльності Драгоманів, з нашої теперішньої точки погляду, наробив чимало шкоди: він надто захоплювався «пустуністю» московської літератури і «всеросійськістю» московської культури, в наслідок чого, напр., і А. Пушкін, з його антиукраїнським і повністично-московським наставленням видавався йому «нашим» поетом; він надто виразно був, за висловом Ів. Франка, «Генте ругенус, націоне руссус», і саме тому не зрозумів і знецінив літературне й національно-революційне значення творів Шевченка; він надто довго й завзято вірив у можливість визволення України не в процесі національної революції (порівняй Шевченкове: «Поховайте та вставайте, кайдани порвите!»), неможливо, на його думку, з огляду на могутність російської імперії та стан некультурності й невідомости народніх українських мас, а в процесі спільної з «пустунівами» московськими колами боротьби проти царського деспотичного режиму; він надто довго плакав у своїх писаннях оту ідею «спільного котелка» з російською, а властиво московською демократією, що так фатально заважила була на розвою нашої національної революції 1917—1919 рр. і що породила так зв. ДРАГОМАНІВЦІНУ (див.). Та в тих своїх фатальних помилках був він, на жаль, тільки людиною свого часу, а не прозорливим генієм, в ролі Шевченка, що випередив свою добу на яких сто літ. Вплив Драгоманова на його сучасників був тим більший, що визначався він не тільки великою освітою, справді західно-європейською культурою та непересічною душевою енергією, а й щирою відданістю своїм ідеалам та намаганням служити правді, як він її розумів: «Сія вся завсіди само приложиться, коли ми будемо шукати поперед усього правди». — писав він, вважаючи, що «всі гріхи простяться, окрім гріхів проти народу й людського розуму». Тому й Ів. Франко писав ще раз про нього в 1910 р. в «Молоді України», як остаточну свою про нього думку:

«Не соціалістичні теорії чинили Драгоманова таким страшним, а то й ненависним для реакційної частини нашої суспільності, а власне його пропаганда, що так скажу, однодітності людської одиниці, пропаганда широти, простоти й постійності в сповнюванні прийнятих на себе обов'язків, явного й ріпучого висловлювання, згідного з тими переконаннями. От сі, майже чисто етичні принципи, — то був той великий фермент, який вкинув Драгоманов у галицьку суспільність. І тим він поклав одну з головних основ нашої регенерації (відродження 6. 0). Присоромлені показом своєї ігноранції в справі загально-людської освіти, болюче захоплені драгоманівським поглядом про обов'язки інтелектуального чоловіка супроти маси ро-

бочого народу, деякі молоді галичани кинулися до праці. (Тут Ів. Франко має на увазі й себе самого, Є. О.). Вони ханали, відки могли матеріял, щоб виробити собі, яко мога, суцільний світогляд, читали, сперечалися, сварилися і знову сходилися».

ДРАГОМАНІВКА — українська абетка, яку пробував запровадити М. Драгоманів, уживаючи її в своїх листуванні і в своїх виданнях від 1876 року до смерті, але вона не прищепилася.

ДРАГОМАНІВЩИНА — демократично-ліберальний та соціалістичний рух із його космополітизмом федералізмом і москвофільством, що охопив був Україну в початках ХХ ст., але без ідеологічних впливів М. Драгоманова. Йому закидають тепер у великій мірі те, що Україна збудилася «спристаною» — невідготованою психічно — в вогні революції. «Усміні впливи драгоманівської ідеології слідию в нас скрізь», — писав Д. Донцов у ЛНВіснику (1923. III, ст. 260—66). — Коли провід революції захопили в нас люди, які мріяли не про власну державність але про «торжество соціалізму», не про консолідацію сил нації, лише про зміцнення «спільного революційного фронту» з Росією, в їх словах і діях бачимо всю ідеологію Драгоманова».

Також в «Катехізмі Українського Державника» читаємо: «... Драгоманів був державником російським, а не українським. Тому й культ особи Драгоманова у нас був культом української недержавности. Наслідки драгоманівщини були катастрофальні, тому що драгоманівщиною перейнялася була найактивніша частина української молоді по обох боках Збруча. Нею перейнявся був І. Франко, Павлик. О. Терлецький (Заревич) і цілий ряд молодших у Галичині На Придніпрянщині драгоманівщина зродила всяких соціалістичних сектантів, які, знехтувавши українську державно-історичну традицію опинилися врешті в большевицькій таборі...»

Проте, не треба забувати, що й Леся Українка вийшла з драгоманівської школи і часом, як напр., у листі до О. Кобилянської з 29. V. 1899, згадувала свого дядька, як свого вчителя, якому завдячує багато з своїх поглядів на науку, релігію, громадське життя і т. д. Як безпосередньо вказівку на відгук впливів М. Драгоманова на творчість Лесі Українки досить вказати за М. Зеровим на поезію «До товаришів» з 1895 р. Та відзначаючи за Л. Шимановою що Леся Українка була «духовною дочкою» Драгоманова під час свого перебування в Болгарії (1894 р.), визнаючи за Л. Старицькою Черняхівською, що «пробування у М. Драгоманова ще зміцнило Лесину освіту і поширило її світогляд», що Леся все життя своє «заховувала пиру любові і велику пошану до свого дядька і лишилася вірною заступницею його

ідей». М. Зеров відзначає два одмінні типи учнів Драгоманова: «Одні, як Павлик, цілком zostалися в полоні його яскравой індивідуальности, своїх власних стежок не прокладали, а якщо й рижнялися між собою, то тільки характером і мірою своєї участі в драгоманівським культурі. Другі, як Франко, засвоїли собі тільки зерно драгоманівської науки, але зростили його по своєму, назвавши інших повівів та впливів і плід дали свій власний, перефривши в історію з власним часом різко окресленими обличчями...» («До Джерел», ст. 152). Отже і Л. Українка належить до тих «других»: «Зобов'язана дядькові багатьма поглядами, багатьма розумовими своїми інтересами, завжди підтримуючи в собі культ його думки, вона здобулася проте на певну розумову самостійність і сама зробила з його науки всі потрібні їй висновки» (там же, ст. 153),

ДРАГУНИ — рід кінноти, який з'явився вперше в XVI в., щоб битися кінно і пішо, але потім вони перетворилися в справжню кінноту, що відрізнялася від іншої кінноти тільки своїми одностроями. Московські драгуни далися в звязи українському населенню, як окупаційне військо. Вже в 1709 р. розміщено було в Україні 10 московських драгунських полків, яких удержання коштувало українцям річно в'ятєро більше за всі податки на гетьманський уряд та всі інші власні потреби. Французький спостерігач Де Монті писав у 1729 р.:

«Козаки, не зважаючи на 18.000 московських драгунів, що тримають Україну в тяжкому ярмі і неволі, тільки й шукають нагоди, щоб повстати проти гнобителів і привернути давню вольність». (Р. Митишецький, «Іст. у. нар.», Мюнхен, 1953, ст. 303).

Драгуни ж відіграли головну ролу в знищенні Січі в 1775 р., як останнього остю української калішньої незалежности. Це відмітила народня пісня:

Гей обступили прокляті драгуни усі степи
й усі плани,
А вже ж уступили та дві дивізії та в
повровські базари...

ДРАЙ-ХМАРА МИХАЙЛО (1889—1938?) — талановитий поет і вчений філолог, професор київського університету (ІНО), один із «п'ятірного грома нездоланих співців-неоклясицив», яких він прославив своїм відомим сюжетом «Лебеді» 1928 р., в якому відбив сумний стан підсоветської літератури (див. ЛЕБІДЬ). Ще в 20-их роках гостро критикований за «непродетарську» творчість, був заарештований остаточно в 1935 р. і засланий до концтабору на Коліму, де й помер від виснаження. 16. IV. 1938 р. він писав своїй дружині:

«Я дуже-дуже схуд. Запаси товщу, що відкладалися в мене на животі і на грудях, зовсім

зникли Груди — шкура та кості: всі ребра видно. На руках і ногах поналивалися жири, як у старих людей. Вільш за все руки болять мені бо рукам доводиться більш за все працювати, а вони ж у мене слабосилі, як у дитини».

20. VIII. 1938 р. він писав чи не востаннє: «Я не можу тобі писати... Якщо я не спочину, подаю на роботі, і тоді мене підвішують... Ноги опухли...»

М. Драй-Хмара залишив нам цінні праці — «Деся Українка. Життя і творчість» (К. 1926) та «Віла Посестра на тлі сербського та українського епосу» (К. 1929). Крім того збірку поезій «Пророцтв» (К. 1926), далеко не повну. Численні його переклади, мабуть, загинули в архівах НКВД.

ДРАКОН — див. ЗМП.

ДРАХМА — срібний старо-грецький гріш, що про нього згадується в Євангелії. Чотири драхми йшли на один СТАТИР.

ДРЕВИНСЬКИЙ ЛАВРЕНТІЙ — «чашник землі Волинської», член кількох православних Братств, учасник Берестейського собору в 1596 р., член Соймової Комісії 1632 р. в справі церковних суперечок, що прославився своєю сміливою промовою в соймі 1620 р. в обороні православних:

«... Почавши від Кракова в Короні, як поможастесь слава Божа за поміччю тої новондуманої чві? Вже по більших містах церкви запечатані маєтності церковні полустожені, по маєстнях худобу замість монахів замкають. Перейдемо до в. кн Литовського — там робиться те саме, навіть у містах, потраплянних в Московську державу. У Могилеві й Орні церкви запечатано священників розв'язано. У Пинську те саме вчинено: монастир Лещинський на горчуху обернено. Через це діти сходять зі світу без хрещення тіла мертвих вивозяться з міст без церковного обряду, як стерво: люди без плюбів живуть у нечистоті, не сповідаючись не причащуючись зі світу сходять. Не вже ж не самому Богові обидя? Не вже не буде метитися за це Бог?»

«Перейдім до інших кривд і утисків нечуваних. Чи то не кривда паролові нашому руському, що не кажучи про інші міста, чиниться у Львові? Хто грецького закону, не уніят, той же може мешкати в місті ані торгувати на локті і кварти ані до нехів не може бути прийнятий. Коли хто умре, мешкаючи в місті, того мертве тіло не можна провезти через місто з церковною переменною ані до хорого з Тайнами Господніми іти не вільно. А в Вильні чи не утискає то? чи чуване коли? Коли мертве тіло під замком хочуть провезти через замкову браму (якщо ходять і їздять всі навіть жиди й татари) то ту браму замкають так що православні мусять меря свого вносити іншою бра-

мою, якою тільки гній міський вивозять. Навіть води не можуть докупитися і велику в тім мають кривду... Давно вже великі, нечувані кривди поносить народ наш руський як у Короні, так і в в. кн Литовськ...» (скорочено за проф. М. Грушевським «Іст. Укр.-Руси», т. VII, ст. 445—446).

Разом із шляхтичем Ело-Малинським Древинський заснував у Крем'янці в 1633—37 рр. Богоявленський монастир із школою, шпиталем і друкарнею.

ДРЕВОДІЛІ — теслі і столярі давньої України-Руси іспували їхні спілки. В одному оповіданні з XI ст. князь, задумавши збудувати церкву, кличе «старійшину древоділям». «На кожнім кроці стрічаємо згадки про дерев'яті будови, стіни, мости: кам'яна будова з'явилася під чужим впливом і була дуже рідка. Дерев'яна посудина — відра, бочівки, «каді», «ладки», «лукна» мусіли бути дуже широко уживані як і всяка дерев'яна домова обстановка». (М. Грушевський. «Іст. Укр.-Руси». I. ст. 264).

ДРЕГОВИЧІ — одне з слов'янських племен, що дуже когось звійшло в склад Київської держави. Жили дреговичі на правобережжі Дніпра між Прип'яттю й Зах. Двиною, де було багато болот (дреговичі — «люди з болот»).

ДРЕНТЕЛЬН ОЛЕКСАНДЕР (1820—88) — московський мовніст, від 1878 р. шеф жандармів і начальник «III отдєлення». Як генерал-губернатор Київщини Поділля й Волині (від 1881 р.) вставився переслідуваним українським руху. У 1883 р. він заборонив на підвладній йому території всі українські театральні вистави. Коли ж йому звернули увагу, що «малоросійський» театр грав у Петербурзі перед самим царем він відповів: — «У Петербурзі єто театр а в Києві — єто політика». Дрентелєва забобла трчала понад 10 років.

ДРИМБА — музичний струмент із пружинного заліза походженням з Азії, у формі підкови: під час гри його тримають у зубах, викликаючи звук ударами пальця. «На дрімбі гріх грати, бо то із ній жиди гулял, як вели Христа розвиннати». (Етн. Зб. НТШ. V. ст. 192). Своєю гелюбов до дрімби виявляв свій наріч і тим, що називав дрімбою також нечепурну, нехлюйну жіпку, або навіть і вулицяницю.

ДРІЕНІЯ — мильєнка, невзначна річ, невзначна подія. Уже Полібій, грецький давній історик (205—123 до Р. Хр.), писав, що «яксь дрібнщина, нічого не гартісна річ, часто викликає дуже поважні події». І Паскаль кинув крилате слово: «Коли б Клеопатра мала трохи копотіший піс вся історія землі була б інакша...» У цих словах чимало перебільшення, але все ч не можна заперечувати факту, що особливо в країнах із деспотичним урядом найменші дріб-

ниці можуть мати значні наслідки. Історики зазначають що нещасливий для Наполеона вислід бою під Бородіном, в великій мірі був наслідком нежиття, що мав того дня великий французький завоювання. «Малецька причина, що значно впливає на людину, може мати великий вплив на її суспільне оточення, пропорційне суспільному значенню тої людини» (Гюго).

Шопенгауер писав: «Саме в дрібних речах, що в них людина не зважає на свою поведінку, виявляє вона свій характер, — у невзначних вчинках. Іноді просто в манерах, можна легко спостерегти той безмежний егоїзм, що не оглядається ні на кого, і що виявиться потім і в важливіших речах, хоча й намагатиметься бути, по можливості прихованим. Коли якась особа поводить без стриму в щоденному житті, в тих дрібностях, про які існує вираз: «Де мініміс лекс нон курат» (на дрібниці закон не зважає), коли вона шукає по всіх усядах тільки власний інтерес і свої вигоди, чи привласнює собі те, що має служити іншим, і т. д., то ця особа — можете бути певні! — не має в серці почуття справедливості, вона буде злодієм і в великих справах кожного разу, як закон, або сила, не в'язатиме їй рук. Не дозволяйте такій людині переступати поріг вашої хати! Я тверджу, що людина, яка порушує правила свого клубу, свого товариства, порушить так само й закон держави, як тільки зможе це зробити, не ризикуючи карою...» («Афоризми про мудрість життя»).

Яке значення має дрібниця в господарському житті, про це довіддемося з історії Стандарт-Ойл-Компані, яку створив Рокфеллер. Відвідуючи одного разу свою фабрику, він спинився перед складною машиною, що прилютовувала накриття в бідонах нафти. Здавалося, що він тільки задивлявся на її чудову вправність, але насправді він рахував краплі металю, що їх потребувала машина для прилютовування накриття в кожному бідоні: було їх 39. Рокфеллер запитав, чи хтось із інженерів перевіряв, скільки в точності треба було тих крапель. Виявилось, що піхто не звернув увагу на таку дрібницю. Але коли це було зроблено, то виявилось, що 37 крапель не вистачало, але з 38 краплями накриття прилютовувалося так само добре як і з 39. Ця одна крапля заощадила Ойл-Компані 50.000 доларів на рік.

А проте, треба стеретися звертати багато уваги на дрібниці, бо є люди, що за дрібнішими не бачать головної справи, і тим її гублять.

ДРІБНИЧКОВІСТЬ — шкідлива прикмета малих людей, що за деревами не бачуть лісу, за дрібницями не бачуть важливішої справи. Американський суддя Йосип Саббат із Чикаго одного дня, підводячи підсумки понад 40.000 розводних справ, у яких йому прийшлося бути арбітром, проголосив: «Дрібязковість майже завжди була причиною родинного нещастя».

А Франк Гоґан, прокуратор нью-йоркського дистрикту з свого боку ствердив: «Більша частина випадків, що приходять під розгляд наших судів, походять з дрібничковости. Цинічна образа, хатня сварка, грубий жест, вульгарне слово, лайка — ось ці дрібні речі, через які люди починають битися і приходять до вбивства. Дуже рідко коли трапляються дійсно непоправні новажкі випадки. На загал же, незначні науки нашому самолюбству, замахи на нашу марнославність — ось де причини половини злочинів у світі». (Д. Карнеді «Як прогнати турботи і почати жити...»).

Здавалось би любив говорити: «Життя занадто коротке для дрібниць». А. Мору писав так: «Ці слова Дізраелі були мені помічні в багатьох неприємних випадках: занадто часто ми даємо себе турбувати дрібницями, які томо заслужовують... Живемо в цьому світі з перспективою небагатих років перед собою, і витрачаємо багато годин на турботи, від яких за кілька тижнів не залишається навіть згадки».

Здавалось би, що трагічна наша недолга повинна була витворити серед нас героїчню, високого стилю поставу до життя, де зникає дрібничковість повсякденних турбот та малаважних справ просто тому, що ми постійно в контакті з найбільшою, спільною нам усім турботою.

Здавалось би, — писала Д. Віконська в «За силу і перемогу» (Львів, 1938), — що далекі перспективи національної будучини повинні відвести увагу нашу від «злоби дня» на ширший, вищий план. В огні, розпаленому спільним, палким протестом, повинні зблизнутися всі особисті поразухи. Невблагання, жорстока дійсність повинна була — здавалось би — витиснути на душі та на чолі кожного з нас печать, що вже далека є своєю повагою, що далека її визнають по особливому достоїнству, особливий непохитий «солідарність», коли йде про національні справи, по особливий героїчній поставі супроти всіх без винятку великих і найбільших, але й менших та біжучих, дрібних справ життя. На жаль, замість героїчної духовости, що змагає до великого, розвинулася в нашому народі, особливо в заможніший його частині, дрібна амбітність, сварливість, короткозора дрібничковість».

Не дурно журнал «Дажбог» писав у 1935 р. з приводу «Слова о Полку Ігоревім»: «Автор «Слова» ставить своїм твором на весь ріст проблему чому Україна не може оборонити своєї багатой землі перед напором ворожой сили, не вважаючи на хоробрість, живучість і саможертви... Українці не можуть оборонити землі тому, що беруть малі речі за великі, а вороги користають із незгоди і сварі і нападають на Україну... Через такі рани упала княжа держава, і ці рани заховалися незгодею до сьогодні...»

Добра половина еміграційних сварок — і то не тільки приватних, а й особливо політич-

них, за першество партій, за право говорити від імені нації — постані в нас на ґрунті дрібничковості, яка не дає можливості витворити супроти поневолювача батьківщини єдиний спільний звільняльний фронт.

ДРІЖДЖІ — мікроорганізми, грибки, що спричиняють ферментацію (окисання) деяких речовин і що їх уживають до ферментації тіста. Вони були в нас символом швидкого росту: «Росте, як на дріжджах».

ДРІК — стручкова рослина з жовтими запашними квітами. В Італії символізує охайність, господарність, у нас виступає, як оберег від відьом:

У нашім купайлі кущик дроку,
Щоб не діждала відьма року!

ДРІЯДИ — лісові німфи класичної мітології. У Шезелка символ великої краси:

У холодочку під платаном
Дівча заквітчанеє спить,
Дріядам нічого робить
Перед такою красоюю,
Перед богинею такою...

ДРОВА — дерево, порізане на паливо. Символ діла, справи: «Де дрова рубають, тріски літають», — де роблять велике діло, не можна вважати за дрібні клопоти та страти. «Що більше дров то більший вогонь». — що більше доложено зусилля, тим більші й наслідки.

«СИРІ ДРОВА» — символ горя:

Сирі дрова, гіркий дим,
Оженився б, нема з ким...

Або:

Ой закурила, затопила сирими дровами,
Нема ж мого миленького з чорними бровами.
Коли сире дерево в огні сичить та лишить,
казалъ що то там грішна душа покутує (Етн.
Зб НТШ V. 167).

«Рербові дрова, а гарбузяна їда — то то-това біда» (Ів. Франко, «Припов.», II, 50).

ДРОГОБИЦЬКИЙ ЮРІЙ († 1494) — визначний український учений, астроном, автор першої книжки виданої українцем. Вона була видана в Римі 1483 р. під заголовком «Прогностик» писана класичною латинською мовою і присвячена тодішньому папі. Крім астрономічно-астрологічних студій, знаходяться в книжці й згадки про рідні авторові міста — Львів і Дрогобич при чому зазначено, що тим часом, як Краків і Познань належать до Польщі, а Буда до Угорщини так Львів і Дрогобич належать «до Русь». Підпис автора знаходиться в кінці книжки: «Magister Юрій Дрогобич із Русь, доктор філософії і медицини університету в Болонії» (Італія) Болонський університет відкрито в 1119 р і він був першим університетом у світі Першу згадку про Ю. Дрогобича знаходимо в актах краківського університету під іме-

нем «Georgius Michaelis Donati de Drohobich». В 1473 р. він був уже магістром. Вийшовши до Італії, зробився професором болонського університету, а в рр. 1481-82 був його ректором. Викладав астрономію. Був також професором і віцеканцлером Істродолітанської Академії (першого університету в Угорщині, в Прешбургу, перенесеного згодом до Будапешту). Між 1485-88 рр. повернувся до Кракова, де був професором на медичному факультеті. Тут же й помер. Особа Юрія Дрогобича — яскраве свідчення високої культури українського народу в XV ст. та його зв'язків із західним світом.

ДРУЖБА — неконатий товариш молодого на весіллі (Чубинський, «Грудь», 95-96). Іноді дружба — те саме, що й ДРУЖКО.

«Ой, дружбо, дружбо, тяжка твоя служба!» — скариши весільний дружко, що мусить ставитися на кожний поклик весільного старости (Ів. Франко, «Приповідки», II, 52).

ДРУЖИНА — в давній Україні-Русі княже військо. Дружина становила єдину певну опору князя, бо безпосередньо з ним була зв'язана і від нього залежала. Тому ДРУЖИНИКИ інакше зветься «КНЯЖИМИ МУЖАМИ». Дружина походить від слова друг, і означала приятелів товаришів князя: «Ця назва підкреслювала ті свободні відношення які дійсно, не тільки в теорії, але в значній мірі й на практиці існували між дружиною і князем «Зв'язує дружинника з князем свободна умова: кожної хвилини він може його покинути й перейти до іншого князя, хоча б і ворога, не відпадаючи ніякій пиметі або карі...» (М. Грушевський, «Іст. Укр.-Русь», III ст. 302). Княжі мужі вважали ще й БОЯРАМИ Вони складали властиву, чи більшу дружину. Але була ще й менша дружина — ОТРОКИ або ДІТСЬКІ. Старша дружина сповняла функції княжої прибічної ради, займала інші місця в адміністрації та в війську «Отроки» — були звичайними вояками, а в мирні часи сповняли всілякі поручення на княжій дворі, або на провінції в ролі помічників старших дружинників у їх управі.

ДРУЖКА — подруга молодій на весіллі. Одея з дружок має назву СТАРШОЇ ДРУЖКИ. Дружки можуть бути тільки дівчата: «Завтра зачметі кісеньку в дрібушку, та вже ж тобі не ходити в дружки». (Метлинський). Дружка з свашкою збирають баривку на вінок (ВІКО-ПЛЕТИНИ), а потім усі дружки супроводять молоду в її похіді селом з запросинами на весілля. Коли молодій, при обряді-запросині щось дарять, дарунки збирають дружки, які потім відносять молоду додому, де вона сідає на посаду. Після приїзду молодого, дружка просить у старости благословення «пришати молодому на шапку квітку». Скінчивши пришивати вінок, дружка одягає шапку молодого на себе і, ставши на лавці, відмовляється віддати інакше, як

за викупеє. Торг тривав звичайно досить довго аж поки дружок, заплативши викуп, не відтавав шалку і не одягав її на голову молодого.

Після розподілу короваю і останньої прощальної вечері, перед від'їздом молоді до хати молодого, друзкам нагадунали, що їм пора прощатися з молодію: «Вона вже не ваша, вона — ваша». Дружки відходили, співаючи: — «Прощай, прощай, ми вже йдемо, уже твоє дівування з собою беремо». Старша дружка, продаючись із молодію, брала її за руку і здавала. Їїби хоче забрати її з собою, але молодий це дускав, тримаючи молоді за поду, аж поки всі дружки не попрощаються. Тим часом співаючи: «Нате вам, дружечки, дівування мое, шалку і віток і перший починаю». Дівчата спинюючись ще раз під віком запитуючи, де ключі молоді. Молода відповідала: «Ключі в шеницю я закинула, щоб заміж вишили всі ви в найближчі м'ясопні; ключі я в овес закинула, щоб ви всі пішли тою самою, що й я, дорогою».

(Вовк. «Студії», ст. 278).

ДРУЖКО — головний розпорядник українського весілля, вже жонатий товариш молодого. Називали його також **СТАРНИМ БОЯРИНОМ**. Роль його була досить невправна і підлягала значним змінам. З одного боку, він головний розпорядник весілля, а з другого боку, він в усіх своїх діях залежить від старости, від якого на кожну річ має брати благословення. Він заступає молодого, піби той був неповнолітній він займав для нього місце біля молоді на посаді, частував святим хлібом, краючи коровай він посвячував молодого в усі містерії гімедея, і навіть *р е а л ь н о* заступає молодого в випадку його несли, або шквотивої недосвідчености. Тому дружок мусів бути обов'язково жонатим, але ще досить молодим. «Шал обузя як молодого дружка», казали пераз на когось несамоного. і для того, хто бував на українському весіллі, — завважував Номис. — і бачив як там піби казався дружок, б'ючи горшки й тарілки, відмахуючи гопака по черенках і поливаючи їх горілкою — «щоб було м'яше погам», — та захоплюючи все товариство в божевільний танець, де все викривляється, скаче співає півцем, хрюкає свинією, — цей виряв шляком зрозумітий.

Хв Вовк звертаючи увагу на факт, що дружок бував майже завжди старший брат молодого і тільки коли такого не було, запрошували в дружки когось із жонатих товаришів, поспіював ролі дружка, як пережиток тих часів коли молодий був ще дійсно неповнолітнім, і його фактично заступає старший брат. Тому в першій частині весілля, аж до заручин, жених і дружок мали чисто пасивні ролі. — активну ролі грав тільки староста що провадив усіх несправ. Аж по закінченні персправ виходив наперед дружок: він викунював у дружки шалку молодого садив його за стіл і виходив разом із ним. Йому доручали йти спати у дів-

чини разом із молодим. У церемонії, що відбувалася перед від'їздом молодого по молоді, дружок ведів матір навкруги діжі. Він був вождем дружини молодого і провадив поїзд. Він заборовав молодію пити напій, що ним частували молодого на подвір'ї в молоді та розбивав чарку з тим напоем. Він шшов із старостою до хати молоді, зводив біі із братом, чи братами, молоді і платив їм викуп за місце біля чеї де мав сісти молодий. Він же розподіляв дарунки між членами родини молоді; покравляни коровай, він ним частував.

ДРУКАРНЯ — майстерня, де друкуються книжки, часописи, журнали, тощо. Мистецтво друкування винайшов Йоган Гутенберг (1400—1467), який в 1445 р. відкрив у Майнці першу друкарню, де протягом двох років надрукував Біблію, що й була першою друкованою книгою Першу друкарню в Україні створив у 1573 р. у Львові, на Підзамчі, московський друкар Іван Федорович, який мусів був утікати з Москви, бо там визнали друкарство за чари і першу його друкарню спалили, а самого Федоровича ледве не вбили. У Львові Федорович надрукував «Апостола» в 1574 р., що й була першою книжкою, друкованою в Україні. Зі Львова, де в друкарнію було досить тяжко, Федорович переїхав до Острога і там видрукував у 1581 р. славнозвісну Острозьку Біблію. Потім повернувся до Львова, де й закінчив своє життя. Його друкарню купив єпископ Гедеон Балабан, і вона стала основою друкарні Станіславського Братства у Львові. Слідом за львівською та острозькою друкарнями виникли друкарні й по інших тодішніх українських центрах та навіть по селах, як от у Паньківцях на Поділлі (1601), Дермані на Волині (1601), у Стратині (1604), Крилосі (1605), у Києві (Печерська Лавра 1616), в Угерцях в Галичині (1618) та інші.

Та з того часу, як Петро І, наказом із 5. X 1720 р., підпорядкував київську й чернігівську друкарні російському патріярхові й заборонив друкувати інші книжки, крім старих церковних та й то після перевірки в Петербурзі, український характер церковного, а потім і світського, друкарства не тільки в Києві й Чернігові, але й по всіх інших містах, куди сягала московська влада, був цілком знищений. Друкарні, земість поширювати й поглиблювати українську й вселюдську культуру, перетворилися в струмент русифікації українського населення.

ДРУКАРСТВО — мистецтво друкування книжок, часописів і т. д. Воно веде свій початок від перших граверських спроб, коли вирізувало на дерев'яних та металевих дошках рисунки та з них роблено відбитки на папері. Найстарші такі відбитки в Римі з часів Августа й Траяна. Для винаходу рухомих літер, при помочі яких складається речення, велике

значення мало вилиття окремих літер для витискування речень на оправах книжок і вилиття окремих дощок із текстами (нерпі в Голляндії). Ці винаходи припадають на першу половину XV ст. Винайдення способу складання текстів з допомогою рухомих літер деякі дослідники приписують Лавр. Костерові в Гарлемі (Голляндія) в 30 рр. XV в. Але дійсно революційною була праця Йогана Гутенберга, що заклав першу друкарню рухомих літер 1445 р. у Майнці.

Перша книжка латинською мовою на слов'янській території виходить у Кракові 1473 р., а слов'янською (чеською) — в Пільні 1475 р. Перші кириличні книжки, що поширювалися головне в Україні, почав друкувати в Кракові Швайпольт Фіоль в 1491 р. це були Октоїх і Часословеш.

Найбільшу революцію в друкарстві зробив винахід ліноциту та ротативної машини. У другій половині XIX ст. склад був ще ручний, складачі брали літеру за літерою, складали з них слова, а далі рядки. Така праця вимагала багато часу, велику кількість робітників і колосальну кількість черенок. У 1867 р. Гіполіт Маріоні виставив свою першу ротативну машину, що давала 96 тисяч примірників часопису на годину та сама їх складала й числила. Але ще більшу революцію в друкарстві викликав Оттмар Мергенталлер, що впав на думку вилити рядки і винайшов ліноциту, який відливає рядок з допомогою матриць, що падають із 90 каналів, сполучених із клявішами, на яких працює пальцями ліноцитаріст, що заступає багатьох колишніх складачів.

Друковане слово давно вже стало необхідністю нашого життя і величезним чинником історії — політичної, наукової й культурної — світу. На жаль, останніми часами, головне, завдяки зусиллям Москви, воно, замість служити людству для все більшого й кращого пізнання й поширювання справжнього знання і науки, починає все більше служити, як знаряддя політичної пропаганди урядів, жадних влади, для витворення неправдивого, але корисного їхнім цілям уявлення про стан речей у світі.

Друковано слово на службі тоталітарної держави — страшна зброя обману й засліплення.

ДУАЛІЗМ — світогляд, що визнає боротьбу в світі двох протилежних космічних сил — Бога і Антибога (Сатани), що відносять принципи добра і зла, світла і темряви.

У давньому старослов'янському світі виробленого дуалізму не помічало, і хоч між нижчими «божеськими» істами зустрічалося небезпечні людям, та вони тільки небезпечні, а не злаї принципово, і в слов'янському Олімпі не можна вважати напевно ніяких представників злого, темного принципу. Дуалістичні погляди починають ширитися в Україні разом із християнством, і, хоч Кордуба намагався в ДНВі-

нику (1931 р., VI) довести «Сліди мітологічного дуалізму в Галичині» шляхом протиставлення географічних назв, що містять у собі згадки про Чорного і Білого Бога, та не міг виказати, що бодай якась із названих місцевостей походила ще з дохристиянських часів.

Великі сліди дуалістичних вірувань знаходимо ми в тих легендах богомильського походження, що оповідають про сотворення світу. Цікаво також, що в дуалістичних мотивах української легендарної творчості, як відмітив К. Штепа у «Першому Громадянстві» (1927, ст. 126) відбиваються уявлення явно позабіблійного походження, — уявлення, що ведуть нас до Ірану або до того сикретичного середовища, де зароджувалася капонічна і апокрифічна традиція первісного християнства: Сатанаїт уявляється тут не сотворенням Божим, як у Біблії, а істотою споконвічною і майже рівною Богові щодо сили й могутності: він фігурує ніби побратим Божий і бере участь у творенні світу, хоча й наскудить при цьому діло Боже; він же виступає і як творець людини в її сучасному матеріальному стані — уявлення відоме з маніхейського богомильства.

М. Грушевський відзначив, що українська дуалістична легенда про сотворення світу входить у величезний лапцюк варіантів цієї теми, що тягнеться від балканських земель до центральної Азії. Наскільки в своїх крайніх — східних і північних — варіантах ця тема незалежна від християнських джерел, питання ще не ясне. Західно - полудневі варіанти в значною правдоподібністю в'яжуться з дуалістичною маніхейсько - богомильською доктриною, яка колись поширювалася в передній Азії, в чорноморських і балканських, а також у французьких та італійських землях. Українські варіанти і тут мають визначний інтерес, даючи якраз ті повні відбитки цієї теми в цілком комплексі дуалістичної доктрини. І пізніше, коли космогонічні дуалістичні легенди вже широко мандрували в народі, і коли з другого боку і християнство ширло свої офіційно - релігійні дуалістичні погляди, український варіант не приймав ані одних, ані других дуже поважно, протиставляючи, як еретичному, так і догматичному думанню свій пантеїстично - магійний світогляд, в якому влі духи набирали характеру небезпечних, але в якому разі не абсолютно злих і ворожих сил. У світогляді українського народу чорт все набирав явно кумедних рис, як зовнішню (гачкуватий ніс, хвіст, пимеший фрак), так і сенсічно, поширюючись раз-у-раз у дурні та виявляючись дуже часто повною нездарою. Демовологія, як стрункої й виключеної системи в Україні так-таки й не витворилося, і навіть у віруваннях у відьм дуалістичний елемент — у відмінність від європейського заходу — відіграв незначну роль. (ДЕМОНОЛОГІЯ).

ДУБ — ідеальне дерево української народної символіки—

Тонке, високе, в корінь глибоке,
В корінь глибоке, в листя широке,
В листя широке, в корінь дулаве,
В корінь дулаве, зверху кудряве...»
(Гнатюк, II, 78).

Від дуба, як ідеального дерева, пішли й інші слова — як дубина, дубець, дуброва — що відносяться до всіх дерев взагалі. І сам дуб іноді заступає в символіці інші дерева, особливо ж друге ідеальне дерево — ВЕРБУ.

У пережитках культу дерев в Україні дуб наймас визначне місце. Як здогадуються, дуб був деревом Перуна і тому йому під ним приносили жертви. Константин Вагрянородний оповідає що Русини молилися під великим дубом на острові св. Юра (Хорґіни) і жертвували тому дубові птахів, м'ясо і хліб. У Гетинському літописі збереглася згадка, що перед ідолом Перуна вогонь «із дубового дрівця неперестанно палаху». Також Галицький літопис згадує під 1302 р. «Перунів дуб». В 1909 р. в Десні, поблизу монастиря Пустинного Миколи знайдено дубовий стовбур із виправленими в нього чотирма кабанячими скилидцями. Всі вчені, які студіювали знахідку, одноголосно визнали, що той стовбур мав належати якомусь «святому дубові». (Про нього стаття В. Козловського в «Первіс. Гром.» 1928, I). Сногад про жертву дубові зберігся і в дитячих заклинаннях ДОЩУ (див.).

У народніх піснях дуб символізує чоловіка, найчастіше батька:

Ой у полі дубочок зелененький —
Отож мій батенько рідненький...

Або:

Ой на річці, на Дунаї
Там липочка потонає,
Та поверх гілочка вишляває,
Вона дубочка прикликає:
— Та подай, дубочку, хоч гілочку!
— Та пехай тобі кленок дає,
Що він з тобою вірно живе...

Тут дуб — батько, клен — коханий. А ось замовляння хлопцеві від плачу: «Дубе, дубе, ти чорний У тебе, дубе, біла берега. У тебе дубочки — синочки а у березочки — дочки. Тобі дубе й березо, шуміти та рости, а рожденому та хрищеному рабу Божому сягати та рости...»

«Який дуб такий син: який батько такий син? «Та нема дерева рашішого від дубочка. да пезає роду ріднішого від батенька...»

Але іноді дуб символізує й парубка: «Аби дубки а березки будуть» (Номіс, 8868). «Ой у полі дубок зелененький, да то в мене братічок рідненький (Чубинський, V, 455). «Чом дуб невеселый? — Лист туча прибила. Козак невеселый — лихая година». (Чубинський, V, 1208).

Взагалі ж кажучи, дуб — чоловік, берега — жінка: «Ти — дуб я — берега, ти п'яний, я твереза» (Франко, «Прин» II, 54).

Але іноді дуб, як дерево взагалі, заступає

друге ідеальне дерево — вербу, що, загалом беручи, символізує жінку, чи дівчину:

Ой не стій, дубе, при дорозі,
Там тобі, дубе, горе буде,
Як тій невістці у свекрухи:
З ночі до ночі на роботі,
Прийде додому — у скорботі.
Стань собі, дубе, у садочку,
У хрещатому барвіночку,
У запашному василечку:
Там тобі, дубе, добре буде
Як тій донечці у матінки:
З ночі до ночі у таночку,
Прийде додому — у віночку... (Метлин-кий).

Мачо низку пісень про «сухий дуб, що горить дуже». Це — символ любови, кохання. Звідти й гра еротичного характеру «ГОРЮ ДУБА» (див.).

Іноді до любови приєднується ще й турбота:

Ой сухий дубе, горщи дуже,
Папе полум'я через воду,
Ой через воду на слободу,
Де Катерина біля білля,
А біля білля, шиття шила,
І к тому шиттю говорила:
— Ой, шиття мос білесеньке,
Ой як піду я за милого,
То виперу тебе в Дунаєчку,
Висушу тебе на сонечку,
Скачаю тебе на столічку,
Сховаю тебе у скринечку...

Але:

...Ой як піду я за нелюба,
То виперу на калюжипці,
Висушу тебе у димниці,
Та скачаю тебе на землиці,
Сховаю тебе у бидниці...

Проф. Потєбня, що завазіував цю пісню, додавав що сухий дуб, що горить, окрім символічного значення кохання, може бути зближений і з обрядовим «дубом», себто високою жердипною з приладованим на ним колесом (сонцем), яка місцями, за Максимовичем називалася власне СУХИМ ДУБОМ. (Руск. Філ. Вестнік» 1883, I, 124—25).

У приказках дуб часто символізує якусь важливу справу, новажке діло: «За одним разом дуба не зрубаш» — велике діло вимагає часу, зусиль. «Зелений дубе! Коли того буде?» — справа ще надто далека до здійснення (кажуть коли хтось щось обіцяє). «І грубий дуб від малої сокири падає». — вміло вжиті засоби переборюють великі труднощі. «Який дуб великий а яка жолудь дрібна» — з малої справи часто бувають великі діла, або й інакше: великі гідні пошани батьки дають іноді негідне потомство (Франко «Прин» I, 53-54).

Дуб — центральний символ здоров'я, сили, могутності: «Хлоп — як дуб» — кажуть про здорового дебелиго парубка. І навішани: «Вели-

кий дуб, а дупловатий». — кажуть про високу, але хоровиту людину. На Чернігівщині, викупавши вперше дитину, виливали викупану воду на дубовий вілок: «Щоб здорове росло, як дубовий вілок» (К. Стар. 1893, V, ст. 284). З огляду на міцність, кріпкість дубового дерева, кожну міцну палицю називають ДУБШОКОЮ, а биття палицями прибувало гумористичної назви ДУБОВОГО САЛА:

Та пішов милий од хати до хати
Своїй милій лікарства пукати:
Та вініс милій дубового сала.
Як помастив спину, аж ликура одстала.
(Чубинський, V, 406).

Був у нас дуб і символом непохитності, твердо, гордого характеру:

«Я в правді твердий, так, як дуб...
(«Епеїда», Котляревський)

Твердо гордо дуб стоїть:
Ані люті морози,
Ані бурі і погрози
Не могли його звалити.
Як той дуб, ти гордо стої:
Хай ні зради, ні догани,
Ані муки, ні кайдани
Дух зломить не можуть твій.

(Б. Грінченко)

ДУБАСОВ ФЬОДОР (1845 — 1912), адмірал, генерал - губернатор, що в 1905 р. здавив селянське повстання в Україні.

ДУБЕЛЬТ ЛЕОНТІЙ (1792 — 1862), голова корпусу жандармів за Миколи I і всемогутній начальник «III відділу» царської канцелярії, себто тайної поліції. Він допитував кирди - методівців і особливо неприязно ставився до Шевченка. За саму навіть виявлену до Шевченка симпатію та заступництво за нього він грозив карами. Так, пляжні Ренніші, що прохала пільги для Шевченка, він наказав, щоб «не втручалась у справи Малоросії», коли не хоче зазнати прикрих наслідків.

ДУБРОВА, ДІБРОВА — дубовий ліс. В українських народніх піснях часто символ дівчини:

Пуміла діброва, кой ся розвивала.
Плакала дівчина, кой ся віддавала.
Не шуми, дуброно, та й не розвивайся,
Не плач, дівча, не плач, та й не віддавайся.
(ЗНТШ, 18999, III, 184).

Ой зелена дубровонько, чом не горши, але куриня?
Ой молода дівчинонько, чом не робши, але журиши?
Ой як би я суха була, горла бим, не курилася
Ой якби я мужа мала, робила бим, не журилася
Дуброва суха, або підпалена — дівчина засватана, зелена дуброва — дівчина на відданню. (Потебня в РСФ, 1883, I, ст. 123).

ДУГЛАС — французький посол в Росії при Єлизаветі. У реляціях до свого уряду дия ІІ. 1756 р. він писав:

«Я маю всі підстави гадати, що населення в Україні дуже пригнічене, хоча й не так, як за попередніх часів. Дух незалежності, що так довго панував у козацькій нації, живе й досі в Україні. При першій революції, що так часто буває в Росії, можна, як завжди, чекати віддуку в Україні...»

Дуглас, «спритний і елегантний шотландець», як його змальовує дослідник французьких архівів п. І. Борщак, швидко ввійшов у довір'я царського двору, подобався царіці Єлизаветі і познайомився і з українським гетьманом К. Розумовським, про якого писав 2. V. 1756:

«Це — симпатична людина з нахилом до доброго життя, що для нього він оддасть усе. До великих справ ця людина не здібна». Цю думку про гетьмана Розумовського ствердив пізніше заступник Дугласа Д'ЕОН ДЕ БОМОН (див.).

Маючи на увазі неминучу війну з Прусією, Дуглас радив своєму урядові 19. VI. 1756 р. навізати безпосередній контакт із українськими козаками, що, на випадок війни, складатимуть головну силу імперії, бо «самі росіяни під цим оглядом мало що варті...»

ДУДА, ДУДЕК — податок в Україні під Польщею за право християн дітей, що його побирали жиди до Хмельниччини. «Піднялися за оранди, за жидівські дуди, що теріли — не стеріли люди...» (П. Куліш).

ДУДА, КОЗА — музичний струмент, рід складної «бонілки», що складається з шкіряної торби (міха) і кількох штоків; грач пагаскає рукою міх і жене таким чином повітря до штоків сопілок. «Біда, як дуда, куди йде, то реве» (Номис. 2369).

ДУДАР — майстер, що робить дуди, і грецька дуді: «Заграй мені, дударуку, на дуду, тепер же я своє горе забуду...» В оборонних реєстрах 1578 р. в Мостах Вел. записано було одного дударя, і в Любачеві одного дударя, а в 1583 р. в Сокалі — два дударі, в Острополі теж волиці 4. в Константинові 3, в Турійську 2... М. Грушевський пояснював: «Дудар означає власнито музику, що грає на козі, але ця назва уживалася й далеко ширше, покриваючи в значній мірі різні чинності скомороха». (Іст. УР, VI, ст. 389—90).

ДУДЕК, ДУДОН — давня польська монета, що коштувала три польські гроші, і тому називалася також — ТРОЯК. Від цієї монети, що платили звичайно жидам, що за Польщі орендували неркви, за хрещення дитини, і цей податок звали Дудеком, чи Дудою (див.).

ДУДКА ЧУДЕСНА — частий мотив українських казок. Особливо відома казка про калінову дудочку, вирізану з куща, що вквіт на могилі вбитої дівчини (чи хлопця). Варіанти цієї казки знаходяться в великій кількості в світовому фольклорі.

ДУКА — волоський господар, якому Туреччина віддала була в 1681 р. Правобережну Україну, стративши гетьмана Юрія Хмельницького.

ДУКАТ — золота монета з великою кількістю чистого золота, вагою приблизно 3,50 гр. Виникла вона в Венеції в 1284 р., де й одержала цю назву. У другій половині XVI в. дукати карбувалися майже по всіх країнах Зах. Європи, звідки перейшли в Україну, де їх звали також Червінцями. В Україні були в обігу в обігу головню дукати Півдерлянд та Угорщини. Значно рідше, ніж звичайні дукати («поєдників»), траплялися дукати подвійні. Поєдникові дукати цінувалися в два талари, і тому мали назву ДВОТАЛЯРНІ. На московські гроші поєдниковий дукат дорівнював — 1 руб. 20 коп. (Наук. Зб. УВАН, I, 1952, ст. 131).

ДУКАЧ — монета, яку носили жінки в намісті: «І влучаю із клуночка гостинці виймає: і хрестини, й дукачики, і наміста разочок Ориночці...» (Т. Шевченко).

ДУНАЧ, ДУНА — багатий; «Іде багач, та йде дунач, і'яні влягається, з козацького отамана насміхається: за що тая голотонька напивається?» (Метлинський).

ДУЛЕВИНА — дуже міцна сталь із міді (92%) й цинку (8%). Її вживають і вживали на виріб гармат: «Нічого, друже, не журися в дулевіну себе закуп...» (Т. Шевченко).

ДУЛІБИ — одне з українських племен, що на Західній Волині та на Побужжі — на захід від деревлян і на схід від українських хорватів. З ім'ям дулібів зв'язане літописне оповідання про обрив (аварів V—VII ст), що з них злучалися, запрогачуючи до возів дулібських жінок. Але прийшов час, і авари пропали без сліду, а витривали дуліби залишилися далі господарювати в тихій волинській степі.

ДУЛЯ — образлива комбінація з трьох нальців. Показувати дулю в усій Європі вважається образливим, а у нас в Україні навіть і згадувати дулю вважалося непристойним. У колідці де Мати Божа просить Христа дати їй золоті ключі «кідмелуги різдї некла, випустити грїшні душі» згадується що тільки одну душу не треба не випускати.

«Що отия й геньку налаяла,

Хоч і не валаяла та подумала,

Старшому братові дулі давала...»

У чому властиво полягає образливість цього жесту? У тому, що дуля з найдавніших часів уважалася охоронним засобом проти нечистої сили: оже, наставляли дулю проти когось значить — захищувати його до нечистої сили. Уже знаходжували в етруських гробовищах численні амулети в вигляді дулі вказують, з якої далекої глибини віків походить вірування в магічну силу дулі. І ще й досі амулети, подібні до етруських, вживаються в Італії та в Іспанії, дая охорони немовлят від зурочення.

У нас на Харківщині, щоб вилікувати око від ячменя, показували йому двічі — з відповідним примовлюванням — дулю (Етн. Зб. НТШ XXXIV, ст. 164).

В українській частині Курцини казали, що коли ларубок ладіне кашкет дашкою назад, а в руках із пальців зробить дулі та й покладе одну руку в кишеню, а другу за пазуху, відьма негайно не відчус й почне злостися; по тому її можна пінати (В. Гуцук. «Знадоби...» II, ч. 772). Ястробов в «Летонісі» (III, 67) подавав таку рецепту на заспокоєння собак, коли вони насядають: треба зціпити зуби, затиснути вуста й кулаки, міцно стиснувши дві дулі. Потім показати собаці дулю, примовляючи: «Як моя дуля мовчить, так і ти мовчи», і пристити на карачки. Собаки від того затихнуть. Цікаво, що ця властивість «втишати», себто внерухомлювати і позбавляти голосу, зустрічається і в латинських казках, і то в максімальній мірі: там вартовий, що не хотів пустити хлопця - чарівника до палацу, моментально кам'яніє, як той дає йому далою. (В. Миллер «Лат. нар. сказанч» 51).

ДУМАННЯ — діяльність розуму, в якій ми усвідомлюємо зовнішній світ і напу в ньому ролі та призначення. Справжній велч людини походить із тієї діяльності розуму, з того зусилля яке вона зробила, щоб перемогти свою авірну частину, щоб стати власне людиною, що думає. Паскаль колись говорив, що вся людська гідність полягає в здатності думати, бо саме думання — діяльність типово людська. Коли ми говоримо про людську діяльність, не думаємо про людину, що бігає, що плаває, що ходить, що чогось метушиться, але про ту діль — себто про ту думку, — що заложена в тому біганні, тому плаванні, тому ходженні, тому метушінні.

Тільки та ціль та думка визначає гідність людини Андре Моруа писав, що кожна думка — це зарп дії, вчинку. Залежно від цих зарпсів — не без пізнінних поправок — зложиться пізніше весь образ нашого життя. Щоб добре діяти, казав Паскаль, нам треба пильнувати добре думати. Люди думають з допомогою мови, слів. У тому є своя велика небезпека. Бо ж слова не ж тільки символи речей а не самі речі. Колись люди, що не мали ще добре розвиненого розуму і добре розвинутої мови, думали руками, а людина, що думає руками, — писав Ан-

дре Моруа, — «поводиться з речами обережно, кладе поволі камінь за каменем, робить рух за рухом. Її розважність забезпечується самою трудністю праці... Натомість для людини, що думає словами, все приходить надто легко, віддає між поповненою помилкою й карою за неї надто велика... Жонглюючи словами, людина забуває, який важкий тагар відповідальності лежить за ними». («Мистецтво злиги» 12). Слово, а значить і вивчена в ньому думка, має таку велику силу, що давні люди приписували йому магичні властивості. Індуси Кінліна шукали якогось магичного слова, що мало дати їм владу над людьми й речами. Слова такого не знайдено, і не могло бути знайдено, але людське думання, — зокрема щодо влади над людьми й речами, себто щодо техніки, розвинувся надто односторонньо, і ми, усвідомлюючи все більше зовнішній світ і засоби його огановання, все менше звертаємо уваги на висвітлення нашого в ньому справжнього призначення, і над тим варто подумати.

ДУМИ — поетичні оповідання про якусь історичну особу. Вони не мають сталої поетичної форми, а ні сталої музичної будови, це — так звана «вільна речитація», музична декламація. Складали думи учасники й очевидці подій, безпосередньо після події. Від них переймали думи народні співачки і виголошували їх під супровід кобзи, або бандури. Стиль дум описовий, широкий образовий. Найдавнішу вістку про думи знаходимо ми в Аніалах польського історика Сарніцького з 1587 р. Він писав, що смерть шляхтичів, братів Струсів, у боротьбі з волохами в 1506 р. найшла відомину у піснях, які українці звуть «думами». Найдавніший запис думи (про козака Нетягу) походить із 1684 р.

Думи можна поділити на старші й молодші. Старші — це ті, що в них описано боротьбу з татарами й турками. Належать сюди найбільшкі думи й думи навчальні. Походять вони з XVI і першої половини XVII ст. Думи молодшої формаліт відносять переважно до часів Хмельниччини. У них менше ліризму, ніж у старших думах, менше моралізаторства, але помітне поруч із реалістичним відтворенням подій гумористичне та сатиричне забарвлення, якого майже не знаходимо в старших думах (за винятком головне думи про Олексія Поповича).

ДУМКА — українська народня пісня сумовитого характеру й вільної форми. Цю назву запровадили деякі польські й чеські композитори також для музичних творів повільного ритму й меланхолійного характеру на теми українського музичного фольклору.

ДУМКА ГРОМАДСЬКА — думка більшости населення країни, що виявляється головне в пресі і формується головне пресою. Крім преси на формування громадської думки впливають промови на різних зборах, мітингах, перед-

виборчих зібраннях, тощо, і різні форми усної й друкованої пропаганди. Вже в давньому Римі існувала приповідка «Вокс популі — вокс деї» — себто, «голос народу — голос Бога». Вже тоді, як бачимо, було намагання піднести значення громадської думки, — думки більшости населення, народу, — до значення надприродньої сили, непохитної й непомилливої в своїх осядах. І якщо з розвитком монархічних урядів, більш-менш абсолютистичних, значення громадської думки звелось до мінімуму, бо в великих централізованих державах, без належних засобів комунікації, а значить і поширення думки, не було навіть і можливості засягнути думки «народу», то з поширенням демократичних урядів з одночасним поширенням преси, залізниць і телеграфу, громадська думка набирає все більшого значення. І ми бачимо, що міністри, президенти і навіть папи нерідко намагаються впливати безпосередньо на громадську думку, даючи інтерв'ю в пресі, щоб позискати ту думку для тої чи іншої важливої справи. Коли кардинал Лявйєжі розпочав кампанію проти невірливництва, папа Лев XIII благословив його місцею, але й звернув його увагу на необхідність з'єднати собі громадську думку: «Громадська думка більш, ніж коли, панує в світі, — треба насамперед на неї впливати. Ви зможете перемогти тільки завдяки громадській думці...» З цього приводу Д. Д. писав у ЛНВістнику в 1928 р. (X, ст. 180): «Церква осуджує поділ (власне, відділення Е. О.) Церкви від держави, але в півн. Америці іноді патріот-католик не буде обстоювати цю тезу. Де вихід? Вихід власне в праці цієї громадської думки, яка переконала Ватикан, мимо п. 55 Сіаябука, що теперішній стан відділення від держави Церкви — законний і не заслуговує осуду... Подібно в Церкві православній: хто, як не громадська думка, спонукав російського патріота й ворога України архієпископа виїського Антонія (див. Антоній Храповицький) виголосити привітну промову на отворенню українського університету в Києві в 1918 р. в присутності гетьмана?»

Особливого розвитку досягає вплив громадської думки в такій демократичній країні, як США. Про це писав, між іншим, Б. Боцюрк в «Сам. Україні» (1957, XII, 6—7):

«...Через Конгрес та його Комітети, через регулярні вибори Президента і членів Конгресу, американська громадська думка має змогу впливати на закондону політику США у значно більшій мірі, ніж це має місце в інших країнах. Намагання політичних партій і членів конгресу втриматися при владі впливають на закондону політику США в напрямі пристосування її до змінливих настроїв американської публіки, чи там голосніших її складників. Домашня партійна боротьба іноді надриває традицію «адпартійної» закондонної політики, приводячи до деяких зовнішньо-політичних кроків, яких мета — не так далекосяглий національний ін-

терес, як використання настроїв публіки на користь тої чи іншої партії...

«Колп немає усвідомленої загрози ззовні, типичне ставлення американської «людини з вулиці» до загордонної політики — байдужість і ізоляція, яким у випадку усвідомленої загрози, приходять на зміну надмірний емоціоналізм та інтервенція. Реагуючи на зовнішньополітичні події все з опізнанням, — вказує Волтер Лішман. — та легко підпадаючи ілюзіям, що їх родить бажання, американська громадська думка хитається між крайностями надмірного оптимізму і песимізму, ідеалізму і пинізму. Американський оптимізм, тенденція до спрощування складних проблем і імпровізація в засобах — неминуче приводять до розгубленості песимізму і цинізму, колп сподівання не здійснюються, а прості розв'язки розбиваються об складність ситуації. Звідси й нестійкість американської громадської думки по відношенні до ССРСР: найменший тактичний відступ більшовиків зразу викликає в США неоправданий оптимізм, тоді як невелика невдача американської політики приводить до зневіри й іри-тації».

Що ж до ССРСР, то і там громадській думці надається великого значення, але там її штучно формують, не шкідуючи для цього жадних засобів через цілковито опановану й контрольовану пресу та радіо і постійно й систематично організовані збори й мітинги з спеціально підготовленими промовцями - демагогами і з кадрами поліції, що не дозволяють на висловлення й поширення думки, яка б не годилася, а тим менше йшла всупереч бажанням і намірам московської партійної диктатури. Фактично, в системі терору, що його zorganizувала московська партійна влада, справжньої громадської думки в ССРСР не існує, а заступає її офіційна думка Центрального Комітету Комуністичної Партії.

Відограє чималу роль громадська думка і в житті української еміграції, де вона формується завдяки головно членській патріотичній пресі що боронить етичні цінності української гатії і в першу чергу її ідеали незалежного національного й державного життя. Про роль громадської думки в житті недержавної нації чисала свого часу в львівському «Новому Часі» п. Милена Рудницька: «В житті недержавної нації громадська опінія стає не лише збірним сумлінням нації, але вона мусить часто заступати також функції державного апарату, законні норми та езекутиву влади. Вона, громадська опінія, стоїть на сторожі національних інтересів і національної чести; вона підтримує свідомість живої єдності недержавної нації, завдяки їй нація, не вважаючи на своє покалічення, лишається суцільним монолітом. Без громадської опінії нація не виросла б зі себе таких пінних прикмет, якими є національна солідарність, активний патріотизм і готовість на жертви. Відпорність супроти противника і від-

межування себе від чужого громадянства — це також благородні наслідки громадської опінії, яка береже національний організм від внародовлення і деморалізаційних посторонніх впливів. Ніколи одначе громадська опінія недержавної нації не реагує так справно, як у випадках, коли вражене сильне почуття національної чести. Тоді обурена публічна опінія відіграє роль того бацля, що, викликаючи гарячку в хорому організмі, помагає йому гарячково знищити недугу».

ДУНАЙ — старослов'янське слово, що тепер означає річку Дунай, але його пень знаходиться в назвах усіх інших головних ріг України — Дні, Донець, Дніпро, Дністер — і в народних піснях заховалося його давнє значення води взагалі, причому Дунай чергується в піснях не тільки з річкою, але й з озером та морем: По тім боці Дунаю, Дунаю.

А я, молоденька, гуляю, гуляю.

По тім боці батько гука:

— Перевези мене, допошко.

(Чубинський, V, 759-60).

Тим часом в іншій пісні бачимо:

Стоїть дочка над морем,

Прийшов до неї рідний батенько:

Перевези мене, моя донечко.

(Там же, 510)

Або:

Там дівчина журилася,

Що від роду відбилася...

Як піду я до Дунаю,

Гукну - крикну не помаду. —

Озветься моя доля

По тім боці синього моря...

(Там же, 563)

Дунай — також повинь:

Ой за горами вода дунаєм.

Ой там козаченько копя напуває. (760)

Вживається Дунай навіть, як синонім глибокої криниці:

Було мати, не вважати, що я єдиний.

Було мене утопити де Дунай криниця...

Дунай також — велика віддадь: «Далась мене, моя мати, за Дунай...» себто дуже далеко (Потебня в РФВ. 1886, II, 678).

ДУНДУК — індік. Символ сердитого злісного дда:

По сей плачу його байдуже,

На просьби уважав не дуже:

Злий з сина був старий дундук...

(Котляревський. «Енеїда», III, 33).

ДУПЛО — порожнява в дереві, що робиться від вигнивання. В розумінні порожнечі дупло символізує порожню голову і значить, дурня:

Чому дуба не рубати, бо він дуплянистий?

Чому хлопців не дурити — вони ж дурноваті

(Чубинський, V, 901).

Але не дуплах дерев живуть різні тварини, та колись і люди радо використовували дупла великих дерев для власного захисту, тому дупло

живається й за символ життя: «У своїм дуплі сиди в теїлі», — себо в своїй хаті треба користуватися вигодами господарства «Час тобі своє дупло мати», — кажуть уже старшому нарубкові (Франко «Прш» II, 58). «Засів у дуплі, як той ведмідь», — кажуть у нас про відлюдка.

У Т. Шевченка дупло — символ занепаду. Зрештою в такому зміслі знаходимо ми приповідку і в Номиса: «Великий дуб, та дуплинястий, порохнює напхатий...» (6342). У цьому ж розумінні вжито цей символ і в Шевченка:

...Заснула Україна

Бур'яном укрилась, цвілюю зацвіла.

В калюжі, в болоті серце прогасило.

А в дупло холодне гадюк напустила.

А дітям надію в стіну оддала...»

(«Чигирин»).

Акад. Ст. Смаль-Стоцький так коментував цей уривок: «Прогнозе в калюжі, в болоті серце стало дуплом холодним. Серце, що звичайно вважається огнищем гарячої любови до рідного краю, до всього рідного, до народу, огнищем найвищих етичних поривів, стало холодним до всього того, до всього доброго, так що там, як у холоднім дуплі, могли тепер загніздитися гадюки-вороги, ворожі настрої ворожі замисли щодо рідного краю, рідного народу...» (ЛНВ, 1927, VII-VIII, с. 272).

ДУРЕНЬ — людина не сповна розуму. Дурневі бракує здатність абстрактно й логічно думати та ясно висловлюватися — вада інтелектуальна; здатність розуміти наставлення й поведінку інших — вада суспільна; здатність зрозуміти щось точно, відповідно до задуманого — вада механістична. Зате має вип аж забагато впертости. Не треба змішувати впертости дурня з витривалістю розумного. Людина витривала добре продумала свої пляни, передбачила можливі невдачі й труднощі і шукає все нових засобів щоб дійти до намченої мети; людина, по-дурному вперта, нічого не передбачає. Вона поверта тому, що не може відірватися від нав'язливої ідеї, яка нею опанувала, і через брак уваги не може передбачити наслідків, як своєї впертости, так і можливих та потрібних змін у заповзятій позиції. «Скоріш дурень одурить розумного ніж розумний дурня на розум наведе» (Номис 6155). Але саме тому нема жадних підстав ляяти дурня і намагатися скерувати його на правдивий шлях. Його треба тільки жаліти і на можливості, не допускати до відповідальних постів.

ДУРМАН ДУРНОП'ЯН, ДИВЕРЕВ — отруйна рослина з роду пильонуватих, походить з над Чорного та Каспійського морів і до нас занесли її цигани. З неї добувають атропіну. У нас була символом несамовитости: «Запилилась посаганіла неначе дурману із'їла...» (Котляревський, «Енеїда»).

ДУРНИЧКА — здобути без власних зусиль. Тільки те, що здобути власною працею та зусиллями, має вартість, здобути ж «на дурничку», як легко приходять, так легко й втрачається. На жаль, надто багата українська земля привчила була українця до того, що йому все надто легко давалося, і не дурно Котляревський в «Наталці Полтавці» скаржився: «Що перш дурничкою доставалося, то тепер або випросити (теж велике зусилля! — Є. О.) або купити». Недурно й Гоголь змалював був портрет козака Пацюка, якому самі — без всякого його зусилля — вареники в рот падали... Д. Віконська писала у своїй гарній книзі «За силу й перемогу» (Львів, 1938):

«Осягнути, або дістати якусь річ легким способом, можливо без зусиль особистих зусиль — досі ідеал нашого пересічного громадянина... Це ідеал духово та морально низько розвиненої людини з рабською психікою, ідеал людини без особисті (морально) гідности, особистих амбіцій та високих вимог до себе. — ідеал людини, який чужий панській жест д а р у в а т и і іншим, але яка зате охоче приймала або й вижбрала (дивись вище цитату з Котляревського, — Є. О.) дурнички. У цьому лаїмстві на «дурнички» вся безодня рабської покори та психічної найвности нашого брата, — рабської покори людини, яка не звикла сама собі здобувати потрібне, тільки очікує й радо вітає «дурнички» з панської ласки, щоб зараз потім жалітися та нарікати на осоружних «панів». (ст. 133).

На жаль, цей анегдот на дурнички поширюється в нас на полі міжнародної політики, і багато українців, замість прикласти всі власні зусилля для виборення української незалежности, все надіються на «панську» ласку, що їм хтось іно вимиряну українську державність подарує! Треба бути свідомим того, що поки ми самі своїми власними зусиллями всієї об'єднаної нації не викажемо нашої здібности не тільки здобути державу, але й потім її — як важко здобути вартість! — втримати, ніхто нам тої України не подарує.

ДУТЕЛЯ — порошний горіх. **ДУТЕЛЯ З'УСТИ** — вмерти: «Гібсон і дутеля із'їв...» (Котляревський, «Енеїда», VI, 27).

ДУХ — животнова сила в людині, що протиставляється матерії і над нею панує. Дух тісно пов'язаний в людині з душею. Вони, як каже французький філософ Лявель, «постійно провадять діалог між собою, але ніколи не зливаються», бо душа — індивідуальна, особиста, окрема в кожній окремій особі, а дух, походючи з одного спільного джерела, намагається кермувати всіма душами. Він — посередник між душею і тілом, і в цій боротьбі між духом і тілом зроджується свідомість душі, яка схиляється то в бік духу, підносячись до героїчних вчинків, як наслідку перейняття духовістю, то

підпадаючи змісловості, що приходить із спокую тіла.

Дух, за висловом Кайзерлінга, це насамперед — випромінювання, змагання до все більшого поширення, це постійне намагання давати, брати. І що більше одуховлена людина дає, тим більше вона духовно багатіє: духові багатства ніколи не зменшуються від їхнього поширення на інших, а тільки ще більше зростають, як от доводять нам приклади всіх святих, і взагалі всіх дійсно добрих і люблячих людей.

ДУХ СВЯТИЙ — третя особа Святої Тройці, якій належить найбільша шана, за словами Христа: «Усякий гріх і хула проститься людям, а хула на Духа не проститься людям. І хто скаже слово проти Сина Чоловічого, проститься йому, а хто скаже слово проти Духа Святого, не проститься йому ні в сьому віку, ні в будучому...» (Мтв. XII, 31-32).

Зі Святого Письма знаємо, що Дух Святий двічі виявляв себе в видимих символах: гоуба під час Христового хрещення і вогнених язвків, коли зійшов на апостолів. Ісус Христос після свого вознесіння послав Його своїм учням, як утішителя, і таким залишається він для всіх християн, що молитвою до нього починають щоденні молитви та церковні Богослужби: «Царю Небесний, Утішителю, Життяподавче...» Вони просять Його, щоб він прийшов і вселився в них, привносячи з собою всі свої великі дари правди, миру й життєвої творчості. Праведна душа — храм Святого Духа.

ДУХА СВЯТОГО СВЯТО — другий день Зелених Свят: «До Святого Духа тримайся кожуха, по Святім Дусі берн сірак по кожусі» (Ів. Франко «Прип.» III, 79). Але й по Зелених Св'ятах бувають іноді ще холодні дні, тому: «До Святого Духа, не скидай кожуха, а по Святім Дусі ще в кожусі».

ДУХОВІСТЬ НАРОДУ — духові прикмети, що визначають його життя й культурну творчість. Вони — наслідок численних попередніх культурних впливів і їх опрацювання, згідно з власними уподобаннями геніальніших його представників. Тому духовість одного народу невідмінно відрізняється від духовості інших народів, бо кожний народ підлягає іншим впливам, і в кожному народі були інші чинники, що асимілювали й перетворювали чужі культурні цінності та творили на їх підставі власні. В духовості українського народу, як то видно з численних опрацювань в цій «Енциклопедії» тем, ми ще й досі розрізняємо різні напаровування, з котрих найдавніше — вірвання примітивної давньої людності потім впливи різних попередніх югославських релігій — азійських, грецької, римської єгипетської — найсильніші впливи християнської релігії, а порад ними ще й впливи сучасної технічної цивілізації та безбожницької розкладової пропаганди московських демагогів.

Все не складає духовість української нації, відбивається в творах її мистецтва, в нашому поступованні, в нашому думанні «Мала Енциклопедія» — книга української духовості.

ДУХОВЕНСТВО — окремий стан людей, присвячених духовним, головно релігійним і церковним, справам. Кожна релігія, кожна Церква має своїх священослужителів, що виконують культові церемонії та задовольняють духові потреби вірних. У Старому Завіті Господь повелів Мойсееві посвятити Арона на первосвященника, а синів його на священників, а все покоління Левія на левітів, себто нижчих служителів при Скинії. Тоді Господь повелів Мойсееві помити Арона й синів його і, на знак посвячення, помастити оливою. У Новому Завіті Ісус Христос, яко Вічний Первосвященник помив учням своїм на Тайній Вечері ноги, освятив їх причастям Тіла й Крови Своєї, під виглядом хліба й вина, і наказав їм священствити на Його спомин (Луки, XX, 19). А, воскресши, з'явився учням і сказав їм: «Яко же послав мене Отець, так і я послаю вас». І, це промовивши, дихнув і сказав знову: «Прийміть Духа Святого. Кому відпустите гріхи, відпустяться їм; кому задержите, задержаться...» (Ів. XX, 22-23) «Дана мені всяка влада на небі й на землі, ідіть і навчайте всі народи, хрестячи їх во ім'я Отця і сина і Святого Духа, навчаючи їх додержувати все що Я заповідав вам» (Матв. XXVIII, 18-20). А в день П'ятдесятити зійшов на них Дух Святий і довершив їх освячення, як слуг Христові Церкви: «Так нехай кожний розуміє нас як слуг Христових і впорядників тайн Божих», — шевав ап. Павло Коринтянам у першому посланні (IV, I). В поміч Апостолів висвятили рукоположенням сім дияконів, — «мужів доброї слави, повних Духа Святого та мудрости» (Діяння, VI, 3) і тим поклали початок першій ступені священства. Але на очолювання окремих церков Апостоли наставляли пресвітерів (старших), які почали називатися єпископами, (себто наглядачами) Церкви, але вони ще не були архієреями. Коли ж церкви наміжилися, і апостоли вже не мали змоги скрізь самі керувати, почали наставляти своїх заступників із повною архієрейською владою, щоб вони наставляли пресвітерів (себто священників) гідних нагороджувати, а негідних судили (I Тим. III, 5; V, 17, 19-20, 22). Після апостолів стали рукополагати їхні наступники, і таким чином установилося Апостольське Перемство священства через архієреїв від одного до другого з поділом на три ступні — архієреїв-єпископів священників-пресвітерів, що втратили свою назву єпископів і дияконів. З виникненням монастирів виник ще поділ духовенства на чорне (чернецтво) і біле світське духовенство.

Рід часів Константина християнське духовенство здобувас собі привілеї, які за середньовіччя роблять духовенство першим станом суспільства. І хоча в Візантії духовенство було

менш привілейоване, ніж на Заході, але в Україні воно відразу заняло становище, подібне тому, що мало на Заході. Володимир Великий та Ярослав Мудрий признали духовенству право на власний суд який судив церковних людей і всіх справах, а всіх інших — у справах що торкалися безпосередньо віри й моралі. До церковних людей тоді належали не тільки члени духовного стану і їх родини — ігумен, священник, диакон, попадя, попович, проскурниця — але й люди, що шукали захисту при церкві, різні старші та каліки, «прошенник» — що добув чудесне видужання; «задушний чоловік» — невільник, пущений на волю за чийсь душ; «сторонник» — прочанин, і інш. Єпископам по містах було дано догляд за мірами й вагами: вони берегли справедливості — «не умножати, ні умаляти...»

По упадку старо-української держави, в гаслодік переслідувань з боку поляків, що намагалися зробити українців католиками, в міру того як виявлялася неспроможність самоого духовенства відбити цей наступ на українську православну Церкву, зростає повола́ вплив мирян що на деякий час — через БРАТСТВА — перебравать на себе відповідальність за долю всієї Церкви і за належне поведіння духовенства що надто — особливо в вищій ієрархії — компромітується. Така залежність українського духовенства від суспільства затримується і за козацької держави, коли населення набуває право вибору священників. Засаду вибору духовенства населенням визнано було це до Хмельницького Автор «Апокрісісу» пише: «Миряни признають за собою безперечне право вибрати гідних ієрархів і ніхто проти їх воли не повинен ставитися на підставі антиохійського софору» Хмельницький затвердив це право в своїх договірних статтях. Громади дуже дорожили ним своїм правом і запрошували до себе осіб, які користувалися доброю славою. Якщо та особа ще не була висвячена, то громада домагалася її висвячення. Бували випадки, коли громада проганяла священників яких без її згоди прислав єпископ. Проте, з часом, хоча й геть мали противилися «новим і ніколи не бувалим порядкам» їх спротив і спротив населення був зломаній і громади втрапили право вибору священників а священники, що за часів Хмельниччини були здобули своєю героїчною обороною прав української православної Церкви великої популярності й пошани, повола́ почали чертувуватися в пошачай московської влади. Уже за Петра I го кожний священник перед прийняттям парафії мусів присягати на вірність цареві і крім цього обіщувати, що про все буде доносити «куди слід». Релігійні українці хотіли бачити в священників вчителів, пастиря і вальгень моральності але найчастіше знаходили в ньому палівоосвіченого і моральнохиткого позичача поліційно-бюрократичного апарату, що змагав до «обрусення» України. Наслідком такого стану речей українські селяни, пізнаючи, що

«неправда весь світ зажерла», як писав М. Райгородський (проф. М. Вікул) в «Розбудові Нації» р. 1934, ст. 75), «ставали часто піддайними супроти вчень різних сект і подібних релігійно-раціоналістичних напрямків, як це особливо було в другій половині XIX ст. та маркантно адійснилося в українському русі штундистів».

М Грушевський так характеризував цей стан речей: «Рахуючися з тенденціями російського уряду: що часами загострювалися, часами трохи слабшали, але загалом усе йшли до той самої мети — можливого ослаблення культурної сили й моральної відпорности українського народу, українське духовенство, і його єрархія зокрема, загалом беручи, покірно і навіть запопадливо виконувала урядову волю, а навіть йшла назустріч її бажанням. Ця верства, що колись концентрувала в собі все свідоміше, що було в українській народі, була так би сказати його мозком, тепер цілком страждала розуміння його інтересів, або відчужилася від його потреб і збайдужніла до всього, що лежало поза її власними класовими інтересами, взятими в найбільш тісній і матеріальнім розумінні... Суспільність цілком збайдужніла до цих царських служальців у рясах, що іменувалися її воля, виробили собі ласку у царському уряді і зобов'язувались до повної й безмежної служби йому (включно до обов'язку приносити владі відкриті на словіді, оскільки воно містило б у собі яку небезпеку для держави). Заходи коло відновлення козпнської виборности єпископів, підіймані з українського боку за Єлисавети і Катерини в 1740-1760 рр., лишились без успіху. Катерина, сконфіскувавши церковні маєстності і зменшивши, скільки можна, число і людність монастирів, перевела єпископів і монахів на платню від держави і тим дала останню форму їх залежности. Церковна продукція завмерла під тлжкою цензурою...» («З історії релігійної думки на Україні». 1925, ст. 94-95).

І все ж не вважаючи на таке помосковлення назверхньої форми церковного життя, при якому, коли настав час визволення Української Православної Церкви, не знайшлося в Україні єпископів, які б могли й хотіли висвятити інших єпископів для Української Автокефальної Церкви, український селянин, а з ним й широкі верстви бальшого до нього нижчого духовенства не закломили в своїй релігійній свідомості і видали з себе героїчне й славне духовенство що прийняло зі славою мученицький вінок від нових московських вандалів, коли на те прийшов час...

ДУХ ЧАСУ — напрямні політики й культури даної доби. У підставах людської духовности. — писав Кайзерлінг. — лежить підвідомість, «справжній психічний організм, який має ту особливості, що він виходить поза особистість майже в усіх напрямках. З одного боку він втілює в собі расу, себто минуле й май-

бутиє, одночасно з сучасним; з другого боку він залишається відкритим всім психічним (духовним) впливам. Завдяки цій спеціальній прикметі всі люди в'яжуться між собою в тій їх підсвідомості і так витворюється існування того, що ми називаємо духом часу якоїсь доби. У цьому великому психічному організмові свідомість займає тільки малу, ясно окреслену частину що вже тим самим зачинає більшості можливих впливів і переживань...» («Світова революція», 1934 ст. 185).

Єпископ Фультон Шін також писав у своїй «Філософії релігії»: «Між духом часу одної якоїсь доби і духом часу наступної не існує точне розмежування, бо історія не має точних меж: одна доба заходить у другу, але студіювання духу часу цих епох загалом виказує, що те, що одне являє покоління вважало за правду, наступне заперечує. Рационалізм уважався за правду в свої часи, але наступний романтизм вважав його помилковим. В пізнню добу сентифізм (культ науки й техніки) відмовився признавати романтизм, а в наші часи темпоралізм відкидає сентифізм». (1936, ст. 13).

Наполеон говорить: «Нарід можете повести тільки тоді, коли йому покажете будучину... Станьте на чолі ідей вашого віку, і ці ідеї підуть за вами, підтримуючи вас. Ідьте за ними слідом, і вони потягнуть вас за собою. Виступіть проти них, — і вони зіб'ють вас із ніг...»

Але — саме тому, що дух часу надто змінюється і фактично відбивав в собі ту чи іншу ідейну моду, що вже в другому поколінні буде заперечена, виникає небезпека для тих, хто «одружується з духом часу однієї доби, залишиться удивцем в наступну добу». Такої небезпеки зазнав, наприклад М. Драгоманів, що був провідним українським діячем XIX ст., з його демолібералізмом, соціалізмом, масонством, федералізмом, анархізмом, але в XX в зазнав цілковитого заперечення. Натомість Т. Шевченко, що не тільки йшов з духом часу своєї доби, а навпаки йшов проти нього, і в часи цілковитого поневолення українського народу складав свій нестерпеливий «Заповіт», майже сто років пізніше провадить своїми ідеями українську націю до світлого мети, яка пізнішою Драгоманову вважалася неадійсною і тому надто не-реальною і шкідливою.

ДУША — нестерпелива частина людської особистості. В усіх часах з самого зародження магії і появи перших примітивних релігій вважалося, що справжня вищість людини над тваринами полягає не в її розумі, і не в її волі чи вмістості але в існуванні в неї душі. — Її неможливо було визначити і зрозуміти, але її відчувалося. Було неможливо її заперечити бо тільки вона й в'ясувала сутню істоту людини, що в'язала її з якимсь вищим світом. Людина магичного світогляду побутувала на якомусь відчуженому існуванні власної душі цілий світ інших душ, що кермували природою і несподівано втру-

чалися в життя людей. Релігії зв'язали душу з вищим світом богів, в якому вона зароджується і до якого по смерті, повертається. В тому властиво визначили вони справжню вищість людини — в нестерпеливості її душі

У нашого народу нема ясного погляду на те звідки у людини береться душа: одні вважають що душа бере свій початок від матері і тоді входить в тіло дитини як вона вперше в тілі матері порушиться; інші думають, згідно з християнськими навчаннями, що душа походить від Бога — але де ті душі, що мають прийти на світ, знаходяться, ніхто не знає. Але в усякому разі кожна людина має свою душу, і тим власне відрізняється від інших тварин, що мають не душу, а — шару. Тому й про людину не раз злісно говорять, що «в нього нема душі як у пса», або: «У нього зовсім нема душі, лийн нара» (Етн. Зб. НТШ XXXII, 322). Але так говорити і називати людську душу «паровою» — то вважається за великий гріх: «То вже не чоловіка так образив, а самого Бога бо душа від Бога» (Етн. Зб. НТШ, V, 182).

Нідегди як от на Святинщині, припускали що й тварини мають душу, але — «лийн досмертну дочаспу», і вона теж подібна до пари: «З коня з корови або іншої худобини не виходить душа по смерті, лийн гине разом із нею» (там же XXXII 308). Але й тут бувають винятки в яких ми зустрічаємося з віруваннями про переселення душ: «Гришна душа входить у звірину, у пса, у kota, у коня, у вода, у свяно і в тій звірині мусить покутувати, доки звірина жпе». «...Якщо в звірині покутувала душа людська, то по смерті вона або піде по нагороду або, якщо ще не спокувувала, то піде далі в другу худобину покутувати» (там же)

Німа ясного погляду й на саму людську душу: з одного боку, це якась безтілесна істота що перебуває в тілі людини, час її життя й свідомість, терпить і радіє з людиною і з людиною нерозривно зв'язана до самої смерті, а, з другого боку, це ніби якийсь дух, що тільки тимчасово живе в людній покидає її під час сну, відбуває далекі подорожі і приймає найрізніші образи й постаті, особливо після смерті людини коли душа може в'являтися і як маленька людина з прозорим чистим тілом, і як дитина з крилами (янголочок), і як біде ягнятко, і як золота пташка, бджола, муха, тощо. І взагалі душа уявлялася як щось матеріальне настільки, що «коли покійник у хаті, не можна підметати підлоги, щоб не вимести душі покійника; не можна мазати хати, щоб не замазати душі». У Заславському повіті на Волині саме тому не мазали хати дев'ять днів після смерті (К. Стар. 1896, IX 236—55). На Святинщині — «як сідають на лаву, або на стілець, то наперед дмухають на те місце, бо вірять, що на тому місці може бути душа (покійника), бо був би гріх на неї сісти» (Етн. Зб. НТШ, XXXII, 324).

Не було одного спільного погляду й на місце перебування душі в тілі. На Снятинщині і в багатьох інших місцевостях вважали, що місцем перебування душі служить ямка під шиєю, яку звичайно й зовуть ДУШКОЮ (там же, ст. 322). Матері, годувальні дітей, кажуть часто: «Цьомай маму в душку». Дехто каже, що: «Душа всередині біля серця» (там же), а то й просто в серці: «Тут, — кажуть, поклавши руку на серце, — тут душа і сумління» (там же). Але були поширені вірування, що душа знаходиться в голові, або в легенях, або навіть у печинці (там же, ст. 306). А ошнр мас душу в мизниці в лівій руці: «Якби в ушпиря утяти той палець, то він зараз би помер, бо душа зараз же виїшла б...» (там же).

Про вихід душі з тіла говорили різно. Одні казали, що, як людина умре, то душа виходить через рот, із останнім відихом... Хто ж обстоює що душа перебуває в голові, каже: «Душа при смерті виходить очима. Як чоловік послядній раз гляне очима, то й душа в тій мінуті виходить...» (там же, ст. 305). Це вірування в'яжеться з віруванням що вбачас душу у чоловічку ока (там же, ст. 324). Були й такі, що вірили, ніби душа виходить із тіла через тім'я (там же, 325).

Коли людина вмрала ставили на стіл воду, щоб душа скуналася, як виїде з тіла, і охолола. Багато людей оповідали, ніби й бачили як вода значно порушилася, як людина сконала (там же, ст. 204).

На Волніні казали, що коли біля тіла літав велика муха та сідала на тіло, не можна її гнати теть ані тим більше вбивати, бо то мовля душа покійника кружиться біля свого колишнього земного життя. Часто душа покійника в образі мухи залишається в хаті до 40 днів (К Ст. 1896, IX. Беньковський). Таке ж вірування записано й на Полтавщині (Етн. Сбор. Ішн. Георг. Общ. 1853, I. Іванця).

На Снятинщині казали, що душа покійника так довго не відходить від свого тіла, аж поки до гробу не віднесуть: «Люди собі думають що душа маленька і для того її ніхто не може видіти. Одні кажуть, що душа ходить по тому стебелечку що влягається по хаті, по землі а другі кажуть, що ховається в той вінчик, що ним хоту замітають, а інші кажуть, що душа сидить на вікні коло свого тіла. І для того гладять вінчик коло порога у хаті і не вільно його брати в руки нікому і ним замітати по хаті або не конірувати тим замітанням покійного умралою дупи. Одні кажуть, що душа стоїть коло тіла та й умерлий, як довго лежить у хаті то все чус, що говорять за нього, лиш говорити не може, бо у нім нема душі...» (Етн. Об. НТШ. XXXII. 323—24). Багато вірять, що душа залишається в хаті, аж поки по душі її не подвонять (там же, ст. 306).

На Волніні і на Полтавщині, за посвідченням Беньковського та Іванця після того, як покійника внісуть із хати, ставили в перед-

ньому кутку, під образами на столі, де лежало тіло, для душі покійника чарку горілки або частіше — меду, і цілушку хліба а сіллю. На всіх вікнах ставили посуд із водою. Народ вірив, що перших три дні після роздуки з тілом душа знаходиться невідлучно в тій хаті, де помер покійник, і по ночах їсть і п'є. Так само і в Галичині казали, що душа не повинна бути голодна. Тому кляли на вікно нове горнятко з водою, півбоханця хліба та й казали, що душа п'є і їсть а цетім сідає рідчям мухою на руку і дякує за поживу (там же, ст. 324).

Дуже поширене по всіх усядах вірування, що до 40 днів душа покійного блукає світами, — «скрізь по світу, де чоловік бував за життя, і збирає гріхи» (там же, 306). Інші казали, що душа збирає гріхи, поки тіла не поховують (там же). Після 40 днів душа являється до Бога на суд, і їй тоді визначается, де їй бути. У Галичині, як я вже відзначив, було вірування в переселення душ на покуту. На Йсельщині, напр., оповідали, що душа за кару йде десь під дерево, чи під якусь будівлю, чи під камінь у землі а покутує. Хто порушить той камінь, чи зітне те дерево, або розбере будівлю, той мусть умерти. Багато по селах було порожніх хат, що їх покинули мешканці, бо чули в них голоси, або бачили небіжчиків. Зокрема у лемків дуже багато оповідалося про покутування душ (там же, ст. 210). Душі покутують також у коні — бо кінь тяжко тягне, б'ють його а потім ще й доріжуть». Покутують також у ці, бо «пес гавкає, мерне узимі на дворі». Але душу можна звільнити від покути. Треба для цього давати гроші на молитви за них, самим молитися, давати за них хліб, і так, мовляв звільняється душа від покути (там же, ст. 308).

Щасливі душі пробувають у Бога. Поводиться їм добре. Сидять вони за столами, вкритими білими обрусами. Перед кожною душею стоять найрізномодніші страви й напитки та засвічені свічки. Душі їдять і п'ють, але ні страв, ні напоїв не зменщується, бо вони їдять і п'ють не самі страви, а тільки цару, що йде від них.

Душі грішників мучаться в неклі й голодують, бо їх годують тільки понелом. — стає їм легше тільки тоді, коли на цім світі їх помінають. У Галичині загаломо вірили, що як вибирається з печі хліб, — «треба його зразу умити холодною водою, бо душі в неклі тільки того холоду й мають...» (там же, ст. 326). Див. також ПНБ, СТРАТЧИНІ, МЕРЛЕЦЬ, ОПИР).

Цицк — найдорожче на світі: «Люблю, як душу» (Метлинський). Тому «душечка» — пестливе слово, і то не тільки для жінок, але й для чоловіків: «Ой, кріп та ромен, та петрушечка... кучерявий Іване, моя душечка...»

ДЮБРЕЙ ШАРЛЬ — французький літератор; коли вибухла українська революція, був професором французької літератури при кївсь-

кому університеті. Написав цікаву книжку — «Два роки в Україні — 1917-1918», в якій описав бурхливі події тих днів, виявляючи симпатію до змагань українського народу визволитися з московської неволі.

Приймавши 17 вересня 1919 р. до українського уряду, що знаходився тоді в Кам'янці, Дюбрей подав С. Петлюрі доповідь про причини невдачі української місії в Парижі в її дипломатичній діяльності: «Місія невдало складена. У склад її входить багато членів пекомпетентних, що не знають французької мови, а також дипломатичних звичаїв, без певних, означених завдань. Немає єдності в напрямку, ні дисципліни. Кожний член місії бажає удавати великого дипломата і провадити персональну політику. Панує повна незгода між членами (є три табори: сторонники ілюмінатів незалежності, федералісти й галлічани). Боротьба всіх проти всіх. Вони не потурбувалися ввійти в porozуміння з прихильниками України в Парижі і слідувати їхнім порадам. Своїми івтригами перед представниками держав Антанти, щоб привизнати один одного своїми протилежними заявами французам, американцям та англійцям, вони викликали проти себе обвинувачення в нещирості й анархічності. Вороги України, — поляки й москвіти, влучно використали ці незрозуміння, щоб доказати державам Антанти, що Україна не центр організованого й ладу що не можна базуватися на українській державі, що Україна — нове Мехіко, захоплене анархією ще гіршею, ніж анархія Московщини й більшевських країн. Але з другого боку, інтриги й безглузді членів Української Місії надокучили політичним діям Антанти, які передусім бажать встановити лад на Сході Європи, але бояться бачучи те, що робиться в Українській Місії в Парижі що не знайдеться певного міцного ґрунту в Україні». (Вільне про це доповідь у І. Мазени. «Україна в огні й бурі», II, 104—105).

ДЮНКЕРК — укріплене місто порт над На-де-Кале. Тут у 1645 р. коло 3 000 українських козаків брали участь у давах французької армії під командою славновоїного Конде в боях проти есенаців. Доносячи 20. X. 1645 р. в ард Мазаріні про захоплення Дюнкерка, Конде звореза відзначав «вдвігау козаків, що дуже добре билися» а майже 20 літ пізніше, в 1665 р. в листі до польської королеви Марії Люїзи ще раз згадував: «Я добре пізнав цих чудових козаків у Фляндрії». (І. Боршак — «Франція й Україна»).

ДЮРАН-ГРЕВІЛЬ ЕМІЛЬ (1838—1892?) — французький вчений і письменник. У 60-их роках був лектором французької мови в Петербурзі і в нього збиралась московські й українські письменники. Дюран студіював українську мову і написав у 1876 р. розвідку про Шевченка у французькому «Журналі Двох Світів».

ДЯДИНА — жінка дядька. Символ скупости: «Водай чорт у дядька служив, а до дядини по платню ходив» (Номіс, 7814).

ДЯДИНИ — звичай сирваляти в вівторок першого тижня після Великодня поминки по дядьках і тітках.

ДЯДЬКО — в Україні не тільки батьковий та мамин брат, а й всякий чужий чоловік середніх літ. Називання чужого чоловіка дядьком — це формула ввічливости, що має під собою історично-культурну підставу в давньому матриархаті. На чужинців ця назва не поширюється: «Не випадас москаля дядьком звати» (Номіс, ч. 850).

СОБАЧИЙ ДЯДЬКО — вовк.

ДЯК — церковний співак і чтець, походить від скороченого дякона. Дяки вчителювали в селах козаської України і пізніших часів. Їх звали також **УСТАВНИКАМИ**. Були майже всі вони священничими синами, мали деяку освіту і пісніше деякі з них самі приймали священня. За своє вчення діставали плату збіжжям та іншими гатураліями. Крім того учні мали за обов'язок час-до-часу давати їм окремі приноси й дарунки. За шкільні підручнічі служби часом слов і псалтир, на яких діти вчилися абетки та удосконалювались в читанні. Початки читання показували на складах як от Котляревський оповідає про Енея:

І всіх почав сам мордувати.

Поверху по складах складали

Латинську тму, тму, здо, тло...

Письма вчили уставного (звідки й назва Уставники) і каліграфували його на старий зразок з біографії Т. Шевченка знаємо, яку важку нікоду пройшов він у дяка-п'яниці Богорського, у якого він вивчив граматику, часом слов, псалтир але від побояв якого мусів зрештою «втекти у світ, шукати людей, щоб добро навчили...»

Дяк став улюбленою постаттю українських народніх сатиричних лісень та комедій, в яких він грас ролю карикатурного Дон Жуана. Таким знаходимо його в творах Котляревського, Устоза та інших. Проф. М. Сумдов вказав свого часу, що іронічні пісні про женихання дяка, маючи під собою, без сумніву, місцеві побутові підстави могли запозичитися і з західньо-європейської літератури, де залянання духовних осіб широко оброблялося в новелях, фаетіях та снівах мінензінгерів.

ДЯКЛО — податок натураліями в княз. в Литовської-Руської державі. Грамота Жигимонта з 1431 р. звільняла панських і боярських підданих від дякла (Грушевський «Іст. Укр. Русей» V ст. 50). Також земський привілеєм в кн. Казимира з 1447 р. підтверджено звільнення шляхетських підданих від дякла (там же, ст. 53). В інвентарі 1598 р. мастиної кн. Радивиля в Луцькому пов. серед обов'язків селян

зазначено: з волоки «дякольного» жита ців мап-п: «Мають те жито посяяти на двірських грун-тах і заборонувати...» (там же, ст. 213).

ДЯТИНИ — звичай роздавати на третій день Великодня свячену пасху, яйця й ковба-си бідним, що існував колись в Україні, спеці-ально на Миргородщині («Основа», 1862, I, 55).

ДЯТЛИ — птахи з сильним, довгим, кли-новатим дзьобом, що, лазячи по стовбурах де-рев, випилюють собі, вбиваючи з-від кори, хробачки та інших комах. В Україні пошире-ні вірвання, що дятли ніби знають розрив-тра-ву якою можуть відчинити будь-який замок. Щоб дістати цю траву, треба, мовляв, забити гвіздом дятла дерев'яним кілочком. Дятел пер-ше спробує свого дзьоба, а потім принесе роз-рив трави. Тоді треба постелити під деревом червону хустку; дятел злякається, думаючи, що то — вогонь, і вилетить траву. Аналогічні о-повідання були й в білорусів, чехів та німців. Зрештою, вже Пліній оповідає, що дятел може «йти в кожне замкнене помешкання, відчи-няючи замки травою (М. Сумцов у К. Стар. 1890 V, ст. 332).

Оповідали, що дятел, як і зозуля, був ко-лись людиною, але потім так уже йому Бог дав, що став він дятлом і воює постійно з комаха-ми стукочучи дзьобом по дереві. Коли б хто прислухався до дятлиного кубла, почув би, як дятел стогне; у нього болить голова від того постійного стукотіння (Кулін «Занески...», II, 36).

Звуки від ударів дятла відмінюються за-лежно від сили удару і властивостей кори. На цій різноманітності звуків, мабуть, і ґрунтува-лися різні давні ворожіння про сприятливе чи несприятливе значення того стукотіння для по-дорожжя. Ще в князівській Русі-Україні існу-вали подібні вірвання: бачимо це не тільки в «Слові о Подку Ігоревім», але і в інших пам'ят-ках літератури. В одному Сборніку XV в. чи-таємо: «Веруем в поткі в дятла...» («Злато-стру» XII в.: «... в врани і в дятлі...» Пліній оповідає що одного разу на голову претора Лю-ція Тубера сів дятел і зривував йому, що йо-го батьківщина загине, якщо не уб'ють його (дятла) але якщо Люцій його уб'є, сам загине Люцій, щоб порятувати батьківщину, не за-нагасає паразитися на смерть, убивши дятла. У Галичині вірили що коли дятел стукає в стіни хати то має вистукати смерть (Етн. Зб. НТШ XXXII ст. 303). Так само і на Черні-гівщині, де теж багато лісів, а значить і дят-лів вірили що коли дятел стукає в рід хати, андлюров вінше смерть (там же ст. 303).

Проф Максимович уважав, що в народно-поетичній символіці дятел служив вказівкою

на повернення додому, але, крім «Слова о Под-ку Ігоревім», інших джерел не подав.

ДЬОГОТЬ — густа рідина, що виникає при сухій перегоні кам'яного вугілля, дерева й ін-ших органічних речовин; уживається до сма-рування осей при возах, і т. п., а також проти гниття. По всій Україні дьоготь вважали та-кож за охоронний засіб проти нечистої сил. Від уроків ставили дитині під ліжком дьоготь в начинні. На Буковині робили це для забезпе-чення від наслідків зносин із жінкою, що мала місячку (тоді жінка вважалася нечистою). (Мат. у. етн. НТШ. VIII, ст. 37). Робили та-кож хрест дьогтем на воротах, щоб мерель, а особливо упір, не міг повернутися додому. За-ливали дьогтем також уста мерням, що їх ува-жали за упірів. (Бфіменко в К. Стар. 1883, VI, 377). У Галичині дьоготь святили і робили шм хрести на дверях стаєп і хлівів проти чарівниць та відьом. Робили це значайно перед Юрієм. (Етн. Зб. НТШ. V, 191; XXXIV, 101). Охоронну силу дьогтю знали й в інших кра-їнах У Македонії мати обкурювала дитину дьог-тем протягом 40 днів, а також робила дьогтем знак хреста на колісці. (Музея, «Дитина...», I ст. 37). Мазури вимащували хрести дьогтем на Купала від чар, і подібні ж охоронні захо-ди відомі і в сербів. Походження цього забобо-ну треба шукати в сильному й не дуже прис-ному запаху дьогтя, а також у його клейкості, що напр., допомагає боронитися від комах, частого уосіблення печетої сили.

Як засіб проти нечистої сили, дьоготь у застосованні до людини символізує ганьбу, со-ром. В Україні давніше дуже часто практику-валося вимащування дьогтем голови і воріт, як кара за чужоложство, а також вагалі за по-зашлюбні статеві зносини, особливо супроти дів-чат. Іноді ця кара поширювалася і на винних у крадіжці. Оповідали ніби тісі карі зазнав був і Мазепа коли ще був при дворі польсько-го короля (Уманець, «Мазепа» 20). Проф. М. Сумцов здогадався, що вимащування голови дьогтем прийшло до нас з Заходу, де, напр., у Франції в XV в. винних у чужоложстві вима-щували чимсь клейким а потім обшпалі пір'я-ми. Вимащували дьогтем і обшпалі пір'ям і в Німеччині (К. Стар. 1889, XI, ст. 294—95). У нас коли після «комори», виявлялося, що молода втратила була вінюк ще до весілля, обу-рені весільні гості вимащували стіни й ворота хати батьків молодії.

Ржицали дьоготь і проти хвороб, напр., пи-ли його проти пропасниці (Етн. Зб. НТШ. V, 191). Також коли дитина мала глисти в Гали-чині мастили їй дьогтем під носом: «Цей за-пах спротивиться глистам, і вони повиходять» (там же).

ЕАК — мітологічний суддя підземного царства давніх греків. За життя був сином Зевеса і німфи Егіні, царем мірмідонів на острові Егіні. У Котляревського в «Енеїді»:

... У пеклі єсть суддя Еак;
Хоть він на смерть не осуждає.
Та мучити повеліває,
І як звелить, і мучать так..

ЕВГЕНИКА, ЕВГЕНЕТИКА — наука про способи уздоровити і облагородити расу. Вона спирається головне на теоріях про спадковість і поділяється на позитивну і негативну: перша має мати на меті розмноження більш здатних, обдарованих і здорових людей, а друга — обмеження народжень людей малоздатних, хворих фізично та психічно. Алексіс Каррел, відомий фізик і біолог, лавреат Нобеля, писав у своїй книжці «Людина, цей невідомий»: «Евгеніка може мати великий вплив на долю цивілізованих рас, і хоча і не може регулювати розмноження людей, як інших тварин, та проте, мабуть, зможе перешкодити розмноженню божевільних та ідіотів. Мабуть, буде необхідно примушувати кандидатів на шлюб йти на медичні оглядини так само, як це робиться для службовців готелів, шинталів і великих склепів. Проте, щоб евгеніка була дійсно корисна, необхідно, щоб вона була добровільна. Належним вихованням можна було б дати зрозуміти молоді, на які катастрофи вона наражається, одружуючись в родинях, де існує сифіліс, пієтрия, сухоти, неврастенія, божевілля та ідіотство... Ніякий злочинець не завдає більших нещасть, ніж той, що заражає своє потомство нахилом до божевілля. Добровільна евгеніка — не порожня мрія. Правда, люди кажуть, ніби любов вилікає, як вітер, і їй не накажеш, але це вірування спростовується в деякій мірі фактом, що деякі молоді люди закохуються тільки в багатих; якщо любов може слухатися грошей, то вона може прислухатися і до не менш практичних міркувань — міркувань здоров'я...»

У 1922 р. Парлямент стейтс Ореґон у США ухвалив закон, що кожна особа, яка має вступити в шлюб має перше представити лікарське свідоцтво, і цей закон ухвалила також значна кількість інших стейтс.

Одним із перших українських евгеністів був наш славний географ С. Рудницький, який в 1920 р. у віденській «Воли» пропагував між іншим «примусове» ставте стерилізування осібняків обтяжених епілєпсією, умовою хворобою, хронічним алкоголізмом і морфінізмом, дегенеративною пєврастенією і гістерією, прогресивними стадіями туберкульозу, сифілісом, хворобою Базедова і т. п...» Подібні засоби примусової евгеніки застосовував був Гітлер у Німеччині (див. СТЕРИЛІЗАЦІЯ), але проти них з усією силою повстала католицька Церква. — (Див. ЕВТАНАЗІЯ).

ЕВЕНТА — мито на вивозний крам із України гетьманської, що існувало до 1754 р. Це мито йшло в скарбницю гетьмана.

ЕВЕН ЕМАНЮЕЛЬ — член французького парламенту від Парижу, бувший голова міської управи Парижа, який 14 липня 1919 року приймав у брами Майо в Парижі переможця в першій європейській великій війні французькі війська. Він написав книжку «Проблема незалежності України і Франція», яка вийшла в 1931 р. з передмовою Едуарда Сульє, теж паризького депутата до парламенту і віце-президента комісії закордонних справ, в якій Евен був членом. У ній він писав: «Падіння давньої Росії повернуло життя багатьом притиченим націям. Падіння ССРСР викличе одного дня відродження цілої низки націй, які не змогли остаточно звільнитися в рр. 1817—1920. Поміж ними націями України, як здається, призначено грати першу ролю: її 30 мільйонів мешканців роблять з неї могутню націю. Коли вона відвоює собі право на життя, вона не дозволить більше нікому урядувати в ній проти її волі».

ЕВНУХ — людина, позбавлена органу розродження. Хлопчик з гарними соопрановими голосами звалащували, щоб вони зберігали свої соопранові голоси. З таких евнухів складався славний хор Сістинський (папський) капелі в Ватикані. Евнухи відігравали значну ролю при султановому дворі в Туреччині, де їм довіряли охорону гаремів. Позбавлення органу розродження вилікає від'ємно на психічний і фізичний розвиток людини: евнухи мають загально біду кров, кволі м'язи, видаються передчасно востарілими. Серед евнухів ніколи не було ані великих філософів, ані великих науковців, ані навіть великих злочинців, — їм бракує фізичної й психічної енергії.

ЕВОЛЮЦІОНІЗМ — теорія, що весь світ, враз із ростинним і тваринним світом та людськістю, розвинувся поволі і ступнево з найпримітивніших первісних елементів. Першим протоголов закон еволюції Лямарк у застосованні до органічного життя, як вічний перехід від простішого до складнішого, що відбувається в наслідок спадкового накопичення змін, виявляючих впливом оточення. 24 листопада 1859 р. Дарвін оголосив свою теорію еволюціонізму в книзі під заголовком «Походження різних родів тварин», в якій розвинув теорію натурального підбору більш придатних до життя що усувають менш придатних. У 1907 р. Вернон Келлог видрукував книжку «Сучасний дарвінізм», в якій виявив, що теорія еволюціонізму Дарвіна має в собі стільки суперечностей що породила аж 12 різних теорій, які одна одну оборувають. Дослди виявили, що закону еволюції не вистачає, щоб з'ясувати походжен-

ня й розвиток різних родів тварин. Тим часом, як давня теорія еволюціонізму прищувала, що еволюція відбувалася поволі, ступнево, шляхом наковичення спадкових надбань, і в світі ширилася крилата фраза Ляйбніца, що «природа не робить скоків», себто надто революційних змін. Де Врі (в 1910 р.) виказав, що власне поява нових родів рослин і тварин завдячує не повільній еволюції, а різким несподіваним МУТАЦІЯМ, себто власне огнем революційним змінам. Тепер уже ніхто не сумнівається, що зміна родів відбувається саме шляхом несподіваних змін, яких причини не піддаються ще науковим виснаженням.

З царини біологічних наук, еволюціонізм поширився і в царині наук суспільних, зробившись зброєю в руках матеріалістичних ідеологів, що на його підставі почали обругтовувати теорії безбожництва. На думку еволюціоністів теорія еволюції робить непотрібною віру в Творця світу.

Тим часом, сама по собі теорія еволюції світу зовсім не суперечить необхідності його попереднього створення. Якщо теорія еволюції, що має в собі ще багато внутрішніх неясностей і суперечностей, намагається з'ясувати, як виникло й розвинулося життя на землі, вона безсила з'ясувати, чом у воно виникло. Мусить існувати якийсь вихідний пункт кожного руху, мусить існувати хтось, хто дає початок рухові, а що еволюція — це розвитковий рух, наперед мусить існувати Хтось, хто дав першій потіток тій еволюції, мусить існувати Хтось, чия воля зродила й покермувала тою еволюцією, і створила ті умови, в яких та еволюція може відбуватися.

ЕВПРАКСІЯ — давня кн. Всеволода Ярославича (1077—93), найвизначнішого сина Ярослава Мудрого, що намагався втримувати єдність київської держави і утримувати зв'язки з Візантією та Зах. Європою, говоривши п'ятьма мовами. Вона вийшла заміж вперше за маркграфу Саксонського; подовівши в 1089 році, вийшла заміж вдруге за німецького імператора Генріха IV, але не маючи щастя в подружжі, втекла в 1094 р. до славнозвісної маркграфині Матильди Тосканської і за її посередництвом, вдалася до папи Клімента III, який передав її справу з Генріхом IV на розгляд єбору в Константи. і потім у П'яченці (1095 р.): Генріха, тоді було виклято, а Евпраксія повернулася до Києва де 1109 р. померла. Її життя — найяскравіший приклад тих живих зв'язків, які князя Україна посідала з володарськими дворами Західньої Європи.

ЕВРАЗІЙСТВО — напрямок, споріднений з давнішим московським євразіофілством, що був значно поширився після першої світової війни й більшовицької революції, серед московської імперіалістичної еміграції. Евразійці твердили, що західня європейська культура гине,

а на її місце має прийти нова культура з Азії, що об'єднає східні елементи культури з західніми. Вони ж поширили та сполукаризували назву **ЕВРАЗІЯ**, яку іноді вживано було в науковій термінології на означення Європи й Азії, як одного суходою. Але євразійці падали цій назві іншого змісту: під Евразією вони почали розуміти третій суходіл, що ніби лежить між Європою й Азією та захоплює землі, починаючи від Сяну аж до Сибіру й Туркестану, себто фактично покривається з теремами, які євразійці хотіли б бачити в складі Московської імперії. Першим літературним виявом ідеології євразійства був збірник «Сход к Востоку», що вийшов 1921 р. в Софії (Болгарія). Евразійство було засадниче вороже українському національному рухові, бо намагалось створити з усіх народів московської імперії один «євразійський» народ, і український національний рух стояв тому на перешкоді. У цьому відношенні воно одностигне з червоним московським імперіалізмом, який і далі, вже зі смертю євразійства, здійснює його ідею і творить із народів СССР один «совєтський» нарід, вивований, розуміється, в пошані до московської культури і московської мови, що нею, мовляв, розмовляли Ленін та інші московські комуністичні святії.

ЕВРОПА — персонаж грецької мітології, дочка фінікійського царя Агенора, дівчина незвичайної краси. В ній закохався сам Зевес, який, прийнявши вигляд білого бика, привабив своєю красою гарну дівчину, коли вона вийшла на берег моря. Бик так сподобався Європі, що вона почала з ним гратися і, коли той ліг на землю, задоволено приймаючи її жарти, скочила йому на спину. Бик зараз же схопився і, на здивовання й переляк дівчини, кинувся в море й поплив до острова Крети. Тут він прийняв звичайну постать чоловіка і зробив Європу матір'ю Міноса й Радаманта, а дехто додає й Сарпедона. У цьому міті відбилися здогади греків про давню колонізацію Крети фінікійцями і він служив темою багатьох місцевих творів з котрих найкращий архитвір Веропеа.

ЕВРОПА — найменший з п'яти великих суходолів світу, славний історією й культурою своїх народів, що підібли були собі пляком три інші суходоли, а четвертий — Азію — в значній мірі, створюючи так зв. європейську цивілізацію, в основі якої лежать грецькі наука та мистецтво, римське право і християнська релігія.

Французький письменник Поль Валері писав: «Те, що ми завдячуємо Греції, мабуть, найбільше нас ривить від решти людськості. Ми завдячуємо їй методу думання. З цієї дисципліни вийшла потім наука... Скрізь, де мали якусь значення імена Цезаря, Гаю, Траяна й Віргілія, де імена Мойсея й св. Павла, імена Арістотеля, Платона і Евкліда мали однакову повагу — там була Європа. Всяка порода і всяка земля, що була поволі романізована, християнізована і — щодо її духа — піддана дис-

ципіні греків, цілковито європейська... Європейську людину не можна означити ні з поміччю поняття раси, ні мови, ні звичаїв, лише — **напруженістю її бажань і розмахом волі...**» — («Вісник, 1938, XII, ст. 863).

Нема сумніву, що Україна своєю культурою й своїми історичними зв'язками, хоча й вийшла була в XVII ст. в склад Російської імперії, належить до Європи. Про це писав дуже виразно проф. М. Грушевський: «Український наріз належить до західно-європейського народу не тільки силою історичних зв'язків, які протягом століть зв'язали українське життя з західним, а й самим складом народного характеру. Більш з того погляду глибока різниця між характерами українським і великоросійським (московським, Е. О.), глибоко відмінним від європейського...» («На порозі нової України», ст. 19). «Давні зв'язки України з германською й кельтською культурою Подунав'я в часах передісторичних; масовий вплив скандинавського елемента в добі формування Київської держави; за Ярослава, його синів і внуків, певничайно широкі династичні зв'язки з німецькими князівствами і всякими іншими державами й державами, які стояли в сфері північної культури» — все це, без сумніву тісно в'язало Україну з Європою (там же, ст. 13). «Тим часом, як Московщина все більше розгублювала спадщину, одержану від Київської держави, і все більше поринала в східні — вірніше, середньо і північно-азійських впливах, Україна жила одним життям, одними ідеями з Заходом... Культурі й мистецтву XVII-XVIII вв. до самого кінця гетьманщини, треба назвати західними і головню німецькими, хоча б італійськими та французькими, що приходили і безпосередньо і посередньо — через польську верству... Тільки з кінцем XVIII в., з упадком гетьманщини (упадком автономного устрою і українського установа та повною їх ліквідацією в 1780 рр.) західні впливи слабнуть і упадають під натиском примусового російщення українського життя, і українське життя й культура вступають у період російський...» (там же ст. 14-15).

Питання, чи Росія належить до Європи, віддавна займало багатьох дослідників, причому чимало москалів самі перші заперечували цю приналежність, так Н. Данилевський (1822-1885) у своїй голосній колись книзі «Росія і Європа» писав: «Чи належить Росія до Європи? На жаль, чи на радість, на щастя чи на щастя — ні, не належить!» І Достоевський: «У нас до того все особливе, все відмінне від Європи в усіх відношеннях, що європейських наслідків неможливо добути на нашій землі». І навіть Велінський: «У географічному відношенні Росія завжди була європейською державою але одного географічного положення для європейськості країни мало...» (Цитовано в ЛНВ, 1926, X, 167).

Італійський академік Бонфанті в своїй доповіді на інтернаціональному конгресі імені

Вольти в 1932 на тему «Європа та її цивілізація» також зазначив: «Європа — це не географічний суходіл, а історичний витвір. Вона обіймає насамперед ті країни, де влада Риму поширила й зміцнила греко-римську та середньоземноморську цивілізацію, а далі — ті країни, що в них в середні віки та сама греко-римська цивілізація поширилась мирно і без явного падування Риму, отже країни головню німецькі. Московський цар Петро I перейнявся був також ідеєю ввести й Росію до європейської цивілізації, але його намір збанкрутував...»

Другий доповідач на тому конгресі п. Сеся почав свою цікаву доповідь «Большевицька Росія в відношенні до Європи» в такому ж дусі: «Большевицька Росія в відношенні до Європи представляється одиницею окремої цивілізації. Якщо європейська Росія мала риси, які її відрізняли від Європи, то большевицька Росія не має більше нічого спільного з західно-європейськими цивілізаціями...»

Тим-то й М. Хвильовий, коли зрозумів наперші справжній характер большевицької Москви закликав був українську молодь орієнтуватися в культурно-цивілізаційному відношенні не на Москву, а на Європу:

«Ви питаєте, яка Європа? Беріть, яку хочете: минулу-сучасну, буржуазну-пролетарську, вічну-міжливу. Бо і справді: Гамлет, Дон Жуан, чи то Тартюф були в минулому, але вони є і в сучасності, були вони буржуазні, але вони є і пролетарські... Тут ми наперші стикаємося з ідеалом громадської людини, яка в своїй... психофізіологічній основі вдосконалювалася протягом багатьох віків і в власність всіх клас... І піи Лютер і робітничий ватажок Бебель належать до одного типу європейської громадської людини... Цей класичний тип ми мислимо в перманентній інтелектуальній, вольовій і т. д. динаміці... Це — європейський інтелігент у найкращому розумінні цього слова, Це, коли хочете — знайомий вам чорнокнижник із Вюртембергу що показав нам грандіозну цивілізацію і відкрив перед нами безмежні перспективи. Це — доктор Фавет, коли розуміти його, як допитливий людський дух...» («Думки проти течії» Київ, 1926, ст. 44-46). І далі Хвильовий, цитуючи Плаханова, який писав: «Щоб з успіхом іти слідами Микель Анджеля, треба вміти мислити і почувати так, як мислив і чувовав великий фльорентінець», Хвильовий додає, що мистець «повинен зрозуміти абстрактну Європу», як країну напружених почувань і волі: «Наша основна вимога — уміти думати й почувати. У нашу епоху великих заворушень, великих держав і великих польотів, ми інакше не уявляємо собі художника. Тому ми й тягнемо його до психологічної Європи...» (там же ст.88). На питання — «на яку з світових літератур мусить узяти курс» українська література, він відповідає: «У всякім разі не на російську, і це рішуче і без усіяких застережень. Від російської

літератури, від її стилю українська поезія му-
сити якомога швидше тікати. Не треба плутати
нашого політичного союзу з літературою». (Л-
НВ, 1926, X, 175-176). В останній фразі про-
мовив комуніст, що не може відмовитися від
«політичного союзу» з Москвою, але його розу-
міння не-європейськості московської літератури
і культури, та її шкідливості для України вис-
ловлено ясно. (див. також ВІКНО В ЄВРОПУ).

ЄВРОПЕЙСЬКІСТЬ — комплекс усіх ознак
європейської культури та цивілізації. Європей-
ськість — не тільки зовнішня форма, що прояв-
ляється в знанні європейських мов, європейсь-
кої культури, в європейському одязі. Це — внут-
рішня ознака, що обіймає собою духовне єство
людини і підносить її на вищий щабель людсь-
кої духовості й творчості. Європейськість це
те, що М. Хвильовий назвав «психологічною
Європою» (див. ЄВРОПА).

ЄВСЕВІЄВЕ ЄВАНГЕЛІЄ — старо-україн-
ська пам'ятка з 1283 р., переписана з болгар-
ського оригіналу. Важлива для історії україн-
ської мови. Її описав К. Голоскевич.

ЄВТАНАЗІЯ — навмисне прискорення
смерті невилікувально хворого, щоб позбави-
ти його зайвих мук. З точки погляду матеріалі-
стичного гуманізму, зайві страждання невиліку-
вально хворого повинні спонукати його близь-
ких усунути ці страждання, як безумовне зло.
Для матеріалістичної гуманізму страждання
— це взагалі безглузде зло, яке треба по мож-
ливості усунути, а тим більше страждання невилі-
кувально хворого, що невимовно терпить. Але
для християнина страждання освячує людське
життя, надає йому гідності, сприяє розвитко-
ві тих духовних якостей, потрібних у Царстві
Духа, де ті, що плачуть, будуть вігнєші, як за-
повів Христос (Матв. 5, 4). Тому для христия-
нина евтаназія — тільки вбивство, бо ніхто
не має права позбавляти інших життя і засту-
пати своєю волею й розумінням волю Богу.

До того ж приходять й інші міркування
морального характеру: де кінчається жаль і ми-
лосердя до того, хто терпить, і починається
жаль і милосердя до себе самого, що мусять
ходити біля того хворого? Евтаназія надто бля-
зко стикається з ЄВГЕНІКОЮ (див.) і чисто
матеріалістичним підходом до людських істот,
яких трактується на рівні з тваринами, забу-
ваючи про їх право на життя і на страждання.
Надто часто забувається про випадки, коли
хворі, проголошені від лікарів невилікувальни-
ми, завнавали чудесних оздоровлень.

У Німеччині вже в 1931 р. почали лікарі
обговорювати в медичних журналах придатність
евтаназії у випадках хронічно-хворих. А в 1936
р., за Гітлера винищування фізично-нездатних
і суспільно-небажаних було вже так широко
призвано, що в тих же офіційних медичних
журналах уже згадувалося, як річ само собою

зрозуміла. У 1939 р. вже була створена, з на-
казу Гітлера, організація для офіційного прак-
тикування евтаназії, якій всі національні ус-
танови мусіли представляти своїх небажаних
хворих — звичайними бюрократичними папе-
рами. Рішення про застосування евтаназії на-
лежало спеціальній комісії експертів, яка ви-
носила ті свої рішення, навіть не бачивши хво-
рих, так що, напр., один із цих експертів вирі-
шив евтаназію 2.019 хворих протягом 17 днів
(Кортес Пля «Наука і суспільство», В. Айрес,
1950, ст. 123). Вибір хворого, призначеного
на евтаназію, перейшов зрештою по шпиталю
в руки другорядного персоналу, і навіть звичай-
них фєршалів та сестриць жалібниць (яка
троїша ця остання назва!). Спокуса евтаназії
надто небезпечна: почавшись ніби з жалю
до хворого, кінчається в найбільш безжалісний
спосіб винищуванням тисяч людських істот,
що хтось, чомусь, перебираючи на себе Божі
прерогативи, визнає негідним життя! (Див.
ЄВГЕНІКА).

ЄГІДА — охоронний щит Зевеса. Звідти
— бути під чиясь єгїдою значить бути під
чийсь охороною.

ЄГОЇЗМ — себедобство. Що любов до
себе — природна річ, на це вказав Христос,
наказавши любити ближнього, як самого себе.
Без любови до себе, без належної дози здо-
рової єгоїзму, що випливає з природного інстин-
кту самозбереження, не можливе було б духовне
удосконалення людини, не можливий був би роз-
виток взагалі культури й цивілізації. Та про-
те задовольнятися любов'ю до себе, жити тіль-
ки для себе, піклуватися про задоволення тіль-
ки власних потреб і бажань, — значило б зву-
жувати власне життя, обмежувати свій духовий
світ і, зрештою, замість розвивати свою ду-
хову особу і підносити її на все вищий щабель,
значило б збіднювати душу й творити з себе
того черствого, всім несимпатичного єгоїста,
що визначає повне змізерніння духового життя.
Во жити — не тільки брати, але й давати. Тіль-
ки думаючи й про інших і турбуючись про них,
та живучи для них, живе людина повним жит-
тям. «Наші вчунки — ніби тїп, що ми кїда-
ємо на світ. Щоб скоротити цю тїп, себто наш
виллв на світ, треба лише зменшити нашу по-
стать. І навпаки, щоб зроби́тися великим, най-
краще бути щедрим...» (Гюйо). Див. АЛЬТРУ-
ЇЗМ).

ЄГОТИЗМ ЄГОЦЕНТРИЗМ — хворобливе
виродження єгоїзму, спроектованя всіх явищ
світу до своєї власної особи, як найбільш вар-
тїсної й цїнної. Кїлькість людей, що для них
решта світу цікава лише постільки, поскїльки
вопа може бути їм чимсь корисна, на жаль, не-
звичайно велика. Це — люди, які, зрештою,
ще дуже мало відійшли від звїрїнної натури:
їс для вовка їснує тїльки для того, щоб він

міг жити. Право кріпка, чи залпа, на життя — річ для вовка незвичайно кумедна й незрозуміла, а право людини його переслідувати й вбивати — верх підлоти й розбійництва. Егоїст відкидає подвійний заповіт Євангелії — любити Бога і ближнього — і ставить на престої замість одного й другого свою власну особу:

Слухай, чоловіче:

Да не будуть тобі бою друзі,

Тільки мос засмаглас обличчя. (Хвильовий)

Д-р Мод. Левичкий свого часу, підводячи в «Укр. Трибуні» підсумки наших невдач, зауважив: «Чого-чого, а помилок ми наробили багато; це кажуть нам і чужі люди, не розуміють і ті з наших людей, що не заражені проклятою хворобою егоцентризму, себто сліпою впевненістю у своїй непогрішності та своїй вищості над загалом, люди, що не заплющують очі на власні помилки... Всякий українець глибоко певний і переконаний, що він найшпиріший, найвірніший син своїй батьківщині, і що власне його, а не кого іншого, Вищий Промисел, чи Доля, чи хто там, обрав і призначив «утерти слюзи неньки-Україні». І заходиться утирати ті слюзи кониці на свій лад, кожний за своєю рецептою, та так утирають, що, замість сліз, уже й кров потече з очей, і ті матерні мало не ослінуть.»

І д-р Я. Ярема також відмічав: «Егоцентрична постава, що дає перевагу всьому особисто над усім загальним, була в українській історії майже повсякчасно й генетивно першою причиною таких частих національних катастроф від першого розвалу української державності (XII—XIII вв.). Першу роль в процесі кожночасного політичного розкладу грав цей самий примітивний егоцентризм, для якого княжий престіл, чи гетьманська булава, волость чи край, нарід і держава були тільки об'єктами, так чи інакше придатними для цілі, а ця обмежувалася чисто особистими користями й приємностями, або в іншому випадку — частям своєї ріднини. Родина була найцвітіше тим найширшим суспільним світом, лоза межі якого вже не виходили інтереси наших члених людей, у дуже багатьох випадках...» («Українська духовність...» 1937, ст. 57—58).

Але крім цього примітивного, матеріалістичного егоцентризму існує ще й інший — егоцентризм духовний, спиритуалістичний: «Спіритуалістичний егоцентризм, що впродовж віків ґранував українське духовне життя, ослагнув свою найвищу точку в ученні Сковороди, що боготворив індивідуальне духовне «я», кладучи його центр усього буття та утворюючи його з космосом та самим Богом... Тому єдино вартісне пізнання — це самопізнання, бо, пізнаючи себе самого, пізнаю все, а насамперед Бога і так стаюся справжньою, внутрішньою людиною рівною Богові. Отже: — «Пізнай себе! Збери розгублені думка зі світу, ввійди в се-

бе!». «Хто проникає у своє внутрішнє, бачить Бога». «Царство Боже є в нас, хто пізнав себе, той пізнав скарб Божий...» І тому самопізнання визнавав Сковорода за єдину потребу діяльності у житті, завдяки якій перетворюється людина в наскрізь духовну істоту й тим осягає єдино важку ціль у житті...» (там же).

«Ідеал егоцентричного спиритуалізму викликав завжди живий відгомін у душі української народної маси, а їх подвійники користувалися особливим славою й симпатією, не зважаючи на історичні обставини, які вимагали більш зовнішнього героїзму. Та цей не знаходив того відгомону, що внутрішній героїзм дійсних або легендарних людей, що, не турбуючись ніяким небезпеками, з яких не виходила їхня батьківщина, у якійсь там самотній келії, чи печері, змагали до ідеалу внутрішньої досконалості й щастливості. Те й робить нам зрозумілою ту незвичайну популярність, якою користувався впродовж віків київський «Печерський Патерик» серед нашого освіченого й неосвіченого народу... В українському політично-суспільному житті егоцентричні тенденції проявляються постійно в різних формах і родах того відсередкового, партікуларистичного й свободолюбного ІНДИВІДУАЛІЗМУ (див.), що з одного боку сприяв поступу у процесі перетоплювання необ'єднаної етнічної маси в одне себевідоме політичне нероздільне ціле, з одною центральною владою, а з другого боку привів скоро раз установлену та ще не утверджену загальну організацію до розкладу й упадку...» (там же).

ЕГАН ЕДМУНД (1841—1901) — малярський економіст, вищий урядовець угорського міністерства хліборобства, що дослідив катастрофальний стан українського населення на Закарпатті під нестерпним високим місцевим корчмарів-лихварів, у наслідок якого це населення масово емігрувало до США (див. ЕМІГРАЦІЯ). Він склав тоді докладне звітлення про наслідки своїх досліджень і представив його з прохотком необхідних реформ. Це його звітлення вийшло і в українській мові у Львові під заголовком «Економічне положення руських селян на Угорщині». Але ця його діяльність викликала загибель на нього з боку зачеплених у звітленні осіб, і спричинила його передчасну смерть.

ЕГЕРІЯ — римська русалка, німфа, допадниця царя Нуми Помпілія. Про нього розповідали, що він подавав римському народові мудрі закони — церковні і світські, і ті закони піби надавала йому Егерія, що була його надхнителькою, музою. Т. Шевченко, пишучи свого «Невільника» теж звертався до своєї музи до своєї «єдиної думи пречистої»:

... Ти вітавш,

Як у того Нуми

Тая німфа Егерія...

ЕДДА — дві збірки скандинавських мітів і легенд, першу з них зібрав ісландський священик Семунд Сігфуссон, другу ніби Сноррі Стурлусон (— 1241).

ЕДІП — мітичний цар Теб, що вбив свого батька Лая і одружився з власною матір'ю Йокастою. Цар Лай був попереджений від оракула про долю, яка загрожувала йому від його сина, і, коли Едіп народився, покинув немовлятку на горі Сітероні, але там знайшли його пастухи і віднесли до короля Корінту, який виховав його, як сина. Вирісши і довідавшись від оракула, що він не повинен ніколи повертатися до своєї батьківщини, бо вб'є там батька й одружиться з матір'ю, Едіп, вважаючи, що його батьківщина — Корінт, вирішив емігрувати, але по дорозі до Теб зустрів Лая і, посварившись із ним, убив його. Тоді сфінкс спустошив околиці Теб, пожираючи кожного перехожого, хто не відгадував його загадок. Креон, заступник Лая, приобіцяв трон і руку королеви Йокасті тому, хто вб'є сфінкса. Едіп відгадав загадку сфінкса, і той кинувся в безодню й загинув, а Едіп перебрав королівство і одружився, без свого відома, з власною матір'ю. Коли ж оракул відкрив поповнені Едіпом злочини, Йокаста повісилася, а Едіп вирвав собі очі й пішов із Теб у супроводі вірної йому доньки Антигони. Цей міг послужив темою для багатьох творів світової літератури, з котрих згадаємо трагедію Софокла «Едіп цар», і «Едіп у Кольоні», Сенеки — «Едіп», Корнеля «Едіп» Вольтера — «Едіп» і інш.

Тема цього міту — убивство батька та одруження з матір'ю — ввійшла в український народний фольклор, як тема про великого грішника, де вона прикладалася до легендарної історії Юди Іскаріотського. Прототипом її послужила апокрифічна повість про біблійного кровосумішника Лота.

ЕДОМ — «РУДИЙ», друге ім'я Ісава, Якового брата. Від нього й країна, заселена його потомками — едомітами, чи ідумеями, називалася Ідумеєю. Знаходиться вона на півд. схід від Мертвого моря. У Шевченка в переспівах Давидових псалмів читаємо про «злих едомлян», які насміхалися з ізраїльтян, що знаходилися в Вавилонському полоні:

Розкажіть нам пісню вашу;
Може й ми заплачем;
Або вашу заспівайте,
Невольники наші!

Тут едомляни представлені, як уже аденаціоналізовані ренегати жидівського народу, що, цілком ототожнюючись із вавилонянами, на службі в яких знаходяться, називають колишніх земляків своїх невольниками, і глузують з їх національної трагедії. Але полонені не втрачали почуття своєї гідності:

— «Якої ж ми заспіваєм
На чужому полі?
Не співають веселої
В далекій неволі.
І коли тебе забуду,
Ієрусалиме, —
Забвеш буду, покинутий,
Рабом на чужині!
І зник мій онімій,
Висохне лукавий.
Як забуду пом'янути
Тебе, наша славо!
І Господь наш вас пом'яне,
Едомські діти,
Як кричали ви: Руйнуйте,
Руйнуйте, пагіте
Сіон святій!..»

Тих Едомських дітей і у нас було подостатком в часах національної революції та пізнішого нищення культурних і церковних пам'яток нашого святого Сіону — «сторозтерзаного Києва».

ЕЗДРА — автор «Книги Ездри» в Біблії. Був священником і за перського царя Артаксеркса II, вивіз у 458 р. до Р. Хр. більше число жидів із Вавилонської неволі до Палестини.

ЕЗОП — батько європейської байки, сучасник Солоні і Півістрата, народився в Фрігії деєс у VI ст. до Р. Хр. Був перше рабом. Цар Крез дуже його любив і протегував йому, коли він зробився вільним. Згинув він деєс коло 550 р. до Р. Хр. Від дельфійців, які були люті на Езопа за одну його сатиричну байку, Езоп своєї байки піб не писав, а тільки переказував, занисували ж їх пізніші його прихильники. В Римі другий звільнений раб, Федр, деякі байки Езопа звиршував. **ЕЗОПОВА МОВА** — це мова, що в ній треба здогадуватися про вкладений в неї потаємний зміст. Багато письменників в країнах з тоталітарним режимом примушені писати Езоповою мовою. Тому в СССР виробилася спеціальна наука — читання між рядками того, чого там не написано. У цій науці найбільші спеціалісти — слідчі політичної поліції, які вичитують таке, що авторам і не снилося.

ЕЗОТЕРИЧНЕ ЗНАННЯ — таємне знання — непростіше загадок. Навчання давніх філософів, як, напр., Пітагора, в значній частині було езотеричним. Зміст езотеризму полягав в психологічній й педагогічній правді, що високі ідеї непростіші й незрозумілі нерозвиненим духово людям (див. ВУ.ЦЬГАРНІСТЬ), які, замість мати від них користь, їх лише згидять і спрофанують. Тому й Ісус Христос алегорично навчав: «Не давайте святого собакам і не кидайте перел ваших перед свинями, щоб не потоптали їх ногами своїми й, обернувшись, не порвали вас...» (Матв. VII, 6).

ЕКВІЛІБРИСТИКА — вміння втримувати

рівновату в трудних позиціях, як, наприклад, іздячи стоячи на колах, чи ходячи по лівні; мистецтво церковних артистів, що його примушені навчатися й бюрократи СРСР, щоб втримуватися на своїх посадах, неважаючи на часті карколомні зміни так зв. «генеральної лінії» партії. Це трудне мистецтво, і його далеко не всі навчаються.

ЕКЗАРХ — почесна назва найвищих державних достойників у візантійській імперії. У церковній ерархії екзархами перше звалися єпископи тих міст у римській імперії, де був осідок вищої політичної влади; потім екзархом називався заступник патріярха, або його намісник. Таких екзархів-намісників царгородські патріярхи призначали і в Україну; був екзархом Гедеон Балабан (1569—1607) львівський єпископ, що боронив православ'я, в 1582 р. не допустив введення в Україні григоріанського календаря, так зв. «нового стилю», і за свою опозицію Берестейській унії (1596 р.) дістав титул «екзарха Руської Церкви»; був ним і архимандрит Никифор, протосинкел царгородського патріярха, голова протиуніятської частини Берестейського собору, що його вислав був в Україну патріярх на просьбу кн. Острозького. Тим часом патріярх помер, і поляки замкнули екзарха, як ніби турецького шпигуна, до Марієнбурзької фортеці, де він і помер; титул екзарха мав і митроп. П. Могила.

У новітніх часах московські патріярхи, щоб рятувати впливи своєї Церкви в Україні, призначали туди своїх екзархів: так, в рр. 1921—1937 православна автономна Церква в Україні мала своїми екзархами архиеп. М. Єрмакова і митроп. К. Дякова. І теперішній митрополит Київський поведеленої москалями України носить титул Екзарха України.

Папа Римський, як вселенський патріярх католицької Церкви, надав титул «екзархів українським католицьким єпископам в США і в Канаді, бо вони там мають спеціальні завдання провадити вірних східного обряду на території західної (латинської) Церкви. В 1951 р. створено екзархат для вірних східного обряду в Бразилії, а в 1957 р. і для українців католиків у В. Британії.

ЕКЗЕГЕЗА БІБЛІЙНА — богословська наука, що спеціально присвячується висновоюванню певних, чи малозрозумілих, текстів Святого Письма.

ЕКЗЕКУЦІЯ — виконання присуду, а також насильне стягнення податків Олександра Єфименкова відома дослідниця історичного побуту українського народу під Польщею, писала також про **ЕКЗЕКУЦІЮ ДЛЯ ВПЛАТИ БОРГІВ**: «Якщо селянин пішов в борг у орендарижиди, і потім не мав грошей на уплату борга, панський двір (на домагання орендара) вислав до хати боржника своїх слуг, які зали-

шалися в його хаті й жили на його кошт доти, доки селянин не знаходив деь засобів виплатити борг. Причому виславі слуги допускалися, за виразом тодішніх документів, «ріжних вимислів», себто непосильних витребеньок...» (І, ст. 130).

ЕКЗОГАМІЯ — заборона женитися з членами свого роду. В екзогамії виключається можливість кровосумішки. Навпаки, **ЕНДОГАМІЯ** — це заборона дружитися поза своїм родом, і з того безпосередній наслідок — постійна кровосумішка. З усього нашого давнього весільного ритуалу видно, що в наших предків панувала сувора екзогамія, яка приводила до зближення родів і племен. Проф. В. Щербаківський писав: «Заядками своїм екзогаміям звичаям кожний рід-плем'я не мав причини ставитися вороже до іншого роду-племени, а навпаки ставився приязню, і це (таке відношення, Є. О.) перенеслося й на чужі народи, оскільки ті чужі народи своєю агресією не виводили українських племен з усіх можливих меж терпеливості.» (ЛНВісник, 1948, I, ст. 78).

ЕКЗОТИЗМ — замилування в мистецтві до далекого, чужого, в корені речей відмінного від власного оточення.

Закидуючи замилування в екзотичі Лесі Українці, бо вона любила брати темп для своїх драматичних поем із життя давнього Вавилону, Єгипту, Греції, Риму, перших християн... М. Зеров заперечував екзотизм у творах Лесі Українці: «Кінець-кінцем її вавилонян і єгиптян мають сучасну психологію, а її американські нуці, середньовічна Іспанія, Рим і Єгипет — то тільки більш-менш прозорі псевдоніми її рідного краю».

Коли ж большевицька критика, читаючи між рядками (див. **ЕЗОПОВА МОВА**), закинула Зерону, що він, відкидаючи екзотизм в драмах Лесі Українці, знаходить «психологічну близькість» Зерова до перших християн, то М. Зеров відповів, ще раз стверджуючи: «Мені зовсім не ходить про те, щоб підкреслити свою чи когось іншого близькість до перших християн, давніх римлян чи англійських реформаторів. Мені важно з'ясувати тільки, чи маємо ми право уважати мистецьке трактування їх життя за екзотику. Вирішню я це питання негативно. Дуже далеко від греків або романських народів багатьма сторонами життя, ми стоїмо з ними все-таки в одному історичному ряді, становимо різні етапи в розвитку одної, «середземноморської», цивілізації. Екзотика для нас це — Індія, Гоґенове Таїті («Ноа-Ноа»), американська прерія з Куперівським Чинґаґуком та Слідопитом. Екзотика починається з протиставлення чужого й далекого нашому культурному світові. Про який же екзотизм маємо говорити тут, коли Л. Українка вповняє постаті своїх героїв, мовляв з: Словацьким, «вувьлка-

нічно душею нашого віку?» («До джерел», ст. 179).

ЕКЛЕЗИЯСТ — старозавітна повчальна книжка, що входить у склад Біблії. перейнята духом глибокого песнізму щодо вартости земного життя, бо в ньому, мовляв, все — «марно-то над марнотами, все марше!» «Що було колись, те буде й знов, і що діялось, те й діятиметься, і нема нічого нового під сонцем». «У кого більше мудрости, в того більше й смутку; і хто прибільшує звання, той прибільшує й гризотин...»

ЕККОМУНІКАЦІЯ — найвища церковна кара католицької Церкви, що відповідає АНАТЕМІ православної Церкви: вона означає виключення з церковної спільноти в позбавленням прав, які в'яжуться з приналежністю до Церкви.

ЕКСЛІБРИС — рисунок, відбитий граверським чи друкарським способом на листку паперу, який приліплюють на відвороті книжкової налітурки. На ньому фігурують звичайно ім'я власника бібліотеки та різні емблеми, герби, тощо, що характеризують спеціальні зацікавлення власника бібліотеки: це ніби духовий портрет тої людини. Вперше Екслібриси з'являються в Німеччині при кінці XV в., — першим званням гравером екслібрисів був Дюрер. В Україні екслібриси відомі з XVI ст. — міської бібліотеки в Бардієві (на Пряпівщині) та бібліотеки оо. Василіян в Холмі. В половині XVIII ст. виконував екслібриси український гравець І. Филипович. У новітніх часах над відродженням і поширенням екслібрисів працювали М. Сосенко, Ю. Нарбут, В. Кричевський, О. Кравченко, П. Ковжун, О. Кульчицька, І. Падалка, О. Сахновська, П. Холодний, В. Січинський, С. Гордінський, М. Осінчук та інші.

В 1931 р. Асоціація Незалежних Українських Мистців організувала український відділ на міжнародній виставці екслібрисів у Лос-Анжелесі (США), що мав великий успіх і екслібрис П. Ковжуна, а на дальшій виставці і М. Осінчука, були відзначені спеціальною нагородою.

ЕКСТАЗА — вища форма релігійного захоплення, в якому власна самосвідомість людини цілком нищиться. Людина відчуває, що її свідомість здіймається поза межі нормального й входить у безпосередній взаємини з надміслом світом, із самим Богом.

Ямблїх, грецький філософ-неоплатонік IV ст по Р. Хр., запевняв, що людина в стані божеського надхнення губить усі людські почування, волю, життя і охоплюється іншим, божеським життям. Деякі з сучасних дослідників подібний екстатичний стан вважають необхідною приналежністю кожної ввагає релігії, і, напр., проф. Боголюбов у своїй «Філософії релігії» відзначив, що завдання кожної так зв.

натуралістичної релігії полягає не в тому, щоб привести людину, як особу, до єднання з Богом, як з іншою, найвищою Особою, а в тому, щоб різними штучними засобами привести ту людину, здавшись в ній все людське, в такий стан, що в ньому та людина почувала б себе ніби порипеною в божестві. Тому, осягнувши такого стану, людина в своїх власних очах, як і в очах інших вірних, перестає бути звичайною людиною, стає ніби сама — богом, і в цій певності й називає себе іменем свого бога. З таким характером містичне переживання виступає в натуралістичних релігіях рішуче на всіх щаблях їх розвитку. Так на островах Таїті людину, що па неї наїшла екстаза, називають богом увесь час, поки та екстаза триває. Подібне самообожування спостерігалось і в культурних народів класичного світу: служителя Вахла називали в оргіастичній екстазі Вахлами, віри бога Сабазія — Сабазіями і т. д.

Зовсім що інше бачимо ми в юдаїзмі та в християнстві, в яких зв'язок людини з Богом не природний, не натуралістичний, а моральний. Тут зближення людини до Бога, релігійна екстаза приходить не в наслідок якихось штучних засобів, як от песамовитого крутіння, тощо, а піднесенням духово-моральних сил людини в сильному напнятті віри й любови. Тут екстаза не супроводжується нищенням особистих прикмет людини. Старозавітні пророки, що відчували себе в найтіснішому зв'язку з Богом, бачили й чули Його, відчували Його Дух у собі. Його слово, Його слух. В Ізраїлі відчуження Бога перетворювалося в справжнє видіння, і то таке сильне й реальне, що людина не знала — «куди йти від лица Божого». Те саме містичне переживання знаходимо в ап. Павла, що хоча й «розів'явся з Христом» і запевняв, що «живу уже не я, а живе Христос у мені». — все ж зберігав свою особовість, і ніколи не робився Христом, а все залишався Павлом (Див. МІСТИЦИЗМ).

Іван Гр. Сковорода, як він оповідав своєму учневі Ковалінському, переживав екстазу: «... Відчув він перед усім якусь свобідність, легкість і надійність і, скупивши коло цього настрою всю волю й бажання, почув у собі якийсь незвичайний рух і силу. Раптом якесь солодка течія наповнила його душу, і вся внутрішність від неї запалала вогнем, що почав свій оборот у злук. Від того він почав не ходити, а бігати, захоплений, не почувачи у себе ні рук ні ніг, немов зложений з огненого естава, що поспішав в просторі «кругобутьтя». Світ щез саме тільки почуття любови, певности, споглядності і вірности продикало його...» (М. Грушевський «Із історії реліг. думки на Україні», 19-25 ст. 144).

ЕЛЕГІЯ — ліричний вірш сумного настрою. Т. Шевченко писав багато елегій, як от — «Мені однаково...»

ЕЛІЗЕЙСЬКІ ПОЛЯ — давньо-грецький рай, де панув вітна весна, і перебувають праведники, улюблені богів. Французи назвали Елізейськими полями — великий парк у Парижі, а Елізейською палатою — резиденцію (з 1871 р.) французького президента Республіки.

ЕЛІКСИР — напійок цілющої сили.

ЕЛІТА — керівні кола, верхки суспільства, духовна аристократія нації. «... Наш народ втратив свою еліту, себто вищі та середні верстви, вже тому два століття. Через те, коли вибухла революція 1917 р., вона застала наше суспільство не тільки май совідомим національно, але й скаліченим соціально. Наслідком цього після вибуху революції ми не мали змоги організувати міцного проводу пі за доби Центральної Ради, хоч фактично у нас тоді існував єдиний національний фронт, ні за влади Скоропадського (панували російські консервативні сили), ні за доби Директорії. Все це пояснювалося насамперед тим, що революція застала наше суспільство без розвиненої провідної верстви. А тому, що провідні верстви звичайно творяться не роками, а поколіннями, ми фактично не маємо ще й досі своєї еліти у властивому значенні цього слова. Те, що у нас є, можна назвати лише зародками нашої еліти, та й то вихованими переважно під чужими режимами, під впливом чужого виховання й чужих традицій...» (І. Мазепа, «Підстави нашого відродження», 1949, ст. 144).

ЕЛЛІОТ — майор, член англійського парламенту. 29 липня 1931 р. він запитував в Палаті Послів міністра закл. справ — чи зроблено який поступ для поладження української справи в Польщі, а якщо ні, то чи не думає він поставити цю справу на обговорення в найближчому засіданні Ради Ліги Націй. Заступник міністра закл. справ и. Дальтон відповів, що «нема звістки про дальший поступ цієї справи. Рішення чи ставити цю справу на обговорення Ради Ліги Націй чи не ставити, буде взяте після засідання Комітету Трьох, якому доручено цю справу, і який зійдеться в нересні и р. в Женеві».

31-го липня 1931 р. майор Елліот знову запитував Гендерсона, міністра закл. справ Англії, чи він узав під увагу листа, який переслав йому недавно з підписами низки осіб, щоб він, як голова Комітету Трьох, уквн свого впливу в справі переговорів між польським урядом і українським парламентарним провідниками в справі відшкодування за життя й майно українців знищених під час польської 1930 р., а також у справі Автономії Галичини. Майор Елліот заставив щоб Гендерсон поставив українську справу на обговорення вересневої сесії Ради Ліги Націй Міністер Гендерсон відповів: «Я вчора одержав листа, про якого мені згадує па-

новний посол. Розуміється, я візьму під увагу, пропозиції, подані в листі, але було б завчасно говорити вже тепер про заходи, які в цій справі слід би вжити...»

ЕЛЬФИ — лісові духи німецької мітології. Представляли їх то добрими, то злими, то прегарними, то бридкими. Звичайно, маленькими на зріст.

ЕМАЛЬ — мистецький рисунок на золоті, вкритий прозорою поливою, вогнотривалою склястою масою. Мистецтво емалі виникло десть у перських краях, звідки перейшло до Візантії, де осягло особливої довершеності, в X—XI ст., коли розвивався мистецтво емалі і в Україні та в Зах. Європі. В Україні ми знаходимо емалі вже в перших століттях по Р. Хр. на готських виробках, але свого верхка досягло в нас емальове мистецтво, під впливом Візантійського мистецтва, в XI—XII ст. Українська старовинна емаль це голівне ФІНІФТЬ — себто т. зв. ПЕРЕГОРОЖЕНА ЕМАЛЬ. Техніка її вироблювання полягала в тому, що на золоті (майже виключно) дощечці робили рисунок тоненькими дрітками (перегородками), а місця між ними заповнювалися власною емаллю в вигляді порошку, що при високій температурі в печі топився і застигав у різкокольорову масу, тісно пов'язану з золотом. Незвичайна технічна трудність цих виробів полягала, як лише проф. М. Грушевський, в тому, що треба було підлизувати, щоб перегородки було зроблено з тонкої, одностайної стяжечки; щоб вони були добре замкнені, щоб фарби не перемішались; щоб скласта маса заповняла щільно одностайно та топилася рівномірно. Краса такого образку полягала в гарнім рисунку золотих ліній, в прозорості й чистоті тонів барв. На цім пункті, як зазначає проф. М. Грушевський, українські виробні не дорівнювали візантійським первозорам, хоча й стояли на дуже високому рівні (Іст. У.Р. — III, 443).

ЕМБЛЕМА — відзнака, річ, що має символічне значення. Спочатку емблемами пазиналися невеличкі барельєфи на рюхмих пастинках на мистецькому посуді, на одягах, тощо, що, при бажанні, можна було й здімати. Потім емблема зробилася взагалі символічним зображенням ідеї за посередництвом речі, що її символізує. Звичай виснажали емблем майже такий давній як і історія людства, і багато емблем знаходимо ми між єгипетськими гієроліфами, і в св. Письмі знаходимо багато про них згадок, як от напр., на грудях в Аарона, первосвященника бачимо 12 самошівтів, що символізували 12 колін Ізраєля.

За часів бароку поширилися в Європі, ЕМБЛЕМАТИЧНІ ВІРШІ, себто вірші, писані до емблем в їх пояснення.

В Україні знали цю емблематичну літера-

туру Заходу. Дією з неї було навіть і перекладено, як от із латинської збірки німця Гуго та еспанської Сааведри. Наш Гр. Сковорода теж присвятив чимало праці еблематиці і подав у своїх творах її теорію: «Старі мудреці мали власну мову, вони змалювали свої думки образами, віби словами. Ці образи були фігури небесних та земних сотворінь. Напр., сонце визначало правду, кізьце — вічність, голуб — скромність, бусел — побожність» і т. д. (Дм. Чижевський — «Іст. у. л.», 67). З інших наших письменників присвячував чимало праці еблематичним віршам Теофан Прокопович. Він навіть збірився видати цілий їх цикл на спомин митр. Варлаама Мисняського.

Відміною еблематичного вірша був у нас ВІРШ ГЕРБОВИЙ, — дуже улюблений, особливо при присвятах книжок. У такому вірші треба було дати пояснення до того малюнку, що був у гербі особи, яку треба було прославити. Осб, наир., вірш на герб митр. П. Могилі:

Два мечі в справах лицарських смілість

(показують;

Плія з хрестом віру християнську знаменють;
У тім дому щирая побожність обитаєт,
А слава немергельна навіки обитаєт.

ЕМИГРАЦІЯ — переселення з батьківщини в якусь чужу країну. Еміграція буває з причин економічних, в пошуванні кращого заробітку, це т. зв. ЗАРОБІТЧАНСЬКА ЕМИГРАЦІЯ, що в свою чергу ділиться на еміграцію сезонową, тимчасову, і на еміграцію постійну. Початок заробітчанської західній заокеанській еміграції дало українське Закарпаття в 70 рр. минулої століття, і звідти ввесь час, аж до першої світової війни еміграція — виключно до США — була найчисельніша. Викликало її катастрофальне господарське, суспільне, культурне й національно-політичне положення українського населення під мадарським режимом. За прикладом закарпатців пішли незабаром, ще в 70 рр. галицькі лемки та бойки, також до США. З початком 90 рр. вийшли перші емігранти з Галичини до Канади. У половині 90 рр. пішла еміграція до Бразилії і почати до Аргентини. В останній вона зробилася масовою тільки між двома світовими війнами, коли США обмежили з 1924 р. іміграцію з Польщі до квоти 6.500 ляду, а Канада в 1930 р. зовсім припинила іміграцію, з огляду на економічну кризу.

З наддніпрянської України еміграція йшла виключно до Азії, де вона скупилася головню на Зеленому Кліні на далекому сході і в середній Азії в т. зв. Сірому Кліні, на прикордонні Сибіру й Казахстану. За обрахунками проф. В. Кубійовича за 20 років перед першою світовою війною виїжджували з наддніпрянської України яких 2.000.000 людей. За советським переписом 1926 р. в Азії жило тоді 2.100.000 українців, але це число без сумніву, применшене: фахівці статистики, притймаючи під увагу природний приріст населення, враховують число

українців на той рік привайменше на 3.000.000 людей. За той же приблизно час з західних земель України, з земель кол. Австро-Угорщини, а пізніше Польщі, Румунії й Чехословаччини виїмжувало до США, Канади і Півд. Америки теж до 2.000.000 людей. Іхали ті люди в світ за очі, шукати щастя-долі без усякої опіки — ані державної, бо своєї держави не мали, ані навіть громадської, бо під окупайційними режимиами громадське життя не могло належно розвинутися, щоб заопікуватися еміграцією і тому в величезній проворції ці маси людности, яких не супроводила в дорогу українська інтелігенція, і які залишалися залишені на власні сили, для української нації провадили: або гинули фізично, якто було головне в Бразилії, або асимілювалися в чужинецькому оточенні, як от США, або замикаючись у своїому гетто, як закарпатці, залишалися на тому низькому культурному рівні, з яким виїхали, як «русини», не визнаючи український визвольний рух за свій...

Есе вищенаписане відноситься до т. зв. заробіткової еміграції, що залишала батьківщину через господарські труднощі, шукуючи собі заробітку, якого не може знайти в себе дома, чито через переваселення, чи то через спеціальні умовни колоніального висиску, що його практикують окупайційні режими в окупованих країнах. Маси заробітчанської еміграції звичайно знаходяться на дуже низькому культурному рівні і емігрують, не усвідомлюючи собі її о л а і т ч и н и у причин, що викликали той величезний господарський стан, який примушує їх до еміграції. Тому й на еміграції, в чужих землях, заробітчани звичайно не беруть участи в політичному житті ані власної залишеної країни, ані навіть тої країни, до якої переїхали, шукуючи тільки того, щоб якнайкраще матеріально влаштуватися.

Але, крім заробітчанської еміграції, існує ще й еміграція ПОЛІТИЧНА. Ї складають активніші й свідоміші члени нації, що в деякі моменти своєї діяльности бачать себе примушені виїмжувати закордон, щоб або уникнути арешту, або порятувати життя, або й мати кращу можливість провадити ту саму політичну діяльність, якої, розконспіровані, не можуть уже провадити дома, на батьківщині.

Наша перша численна політична еміграція припадає на другу добу козацької державности, коли, після нещасливого Полтавського бою в 1709 р., гетьман Ів. Мазепа з вірними йому козаками мусів емігрувати до Туреччини. Тоді з Мазепою вийш-в на еміграцію ген. писар Пилип Орлик, якого по смерті Мазепи було об'явлено гетьманом; себіж Мазепа Андрій Войнаровський прилюдський полковник Дмитро Горленко полковий обозний Ів. Ломиковський, ген. осауз Григ. Герік та інші. Пізніша діяльність Пилина Орлика та його сина Григора складає найсвітліші сторінки української політичної еміграції помазепиної доби.

Тоді ж в 1709 р. і заporожці, по зруйнуванні Січі, через владу Гагагана, перенесли свій кіш на татарську територію до Олешок, недалеко устя Дніпра. Тут заporожці пробули 19 років. У 1775 р., після остаточного зруйнування Січі, переважна частина заporожців не захотіла залишитися під московським ярмом і воліла піти «під турка луги». Уже в літі 1776 р. зібралася заporожців-емігрантів на Тилангулі та під Хаджібеєм до 7.000. Московський уряд намовляв тих заporожців вертатися додому, а від турецького уряду вимагав видачі тих заporожців. Та заporожці не мали жадної охоти слухатися Москви, і турки відмовлялися вертати їх силою. У 1778 р. їх формально прийнято під турецьку владу, дозволено їм занувати нову Січ, мешкати і вільно промишляти, а за те мали служити султанові пішо і кішно. Російський уряд твердо домагався, щоб Туреччина не тримала заporожців біля російської границі, і султан наказав перенести козаків за Дунай, де вже перше подарував був їм землі, але вони не хотіли туди переїздити. Цей наказ не сподобався заporожцям, і частина їх таки виринчала повернутися в Україну, де з них було створене «Чорноморське Військо». Інша частина заporожців звернулася до німецького імператора Йосифа, щоб їх прийняв до себе. Їх прийнято й поселено в Банаті, над долішньою Тисою Вісім тисяч заporожців оселилися там в 1785 р. Деякі з них потім повернулися до Туреччини, де було створено нову Січ біля міста Дунавця на Дунайському гирлі. Ця Задунайська Січ протривала до 1828 р., коли почалася турецько-російська війна, і тодішній кошовий Осип Гладкий піддавля москалям. (див. ДОБРУДЖА І ЗАДУНАЙСЬКА СІЧ).

Після козаської еміграції більше масової політичної еміграції з України аж до пореволюційних часів не було, хоч не бракувало окремих одиниць, що, як М. Драгоманів, В. Дорошенко, о. Атаній Голчаренко та інші, мусіли кидати рідні землі та йти на чужину.

Трагічний вислід наших вільних змагань спричинив нову хвилю української політичної еміграції 1919—1920 рр. У перших місяцях 1919 р. виїхали через Відень до західних держав кілька тисяч урядовців УНР, найчастіше, як члени місії УНР. У травні 1919 р. перейшла Карпати гірська бригада Української Галицької Армії (УГА) майора Чирського до Чехословаччини. Незабаром туди ж подалася і значна частина галицької та буковинської інтелігенції. Влітку 1920 р. перейшла до Чехословаччини бригада УГА ген. Краса, а о листопаді 1920 р. перейшла Збруч до Галичини армія УНР. Як і дві перші військові групи, і цю було розроблено і інтерновано. До Німеччини й Чехословаччини дісталася тоді й деяка частина галичан із УГА. Але по кількох роках галичани вернулися додому, і на еміграції залишилося їх небагато. Наддніпрянська ж політично-військова еміграція, за винятком незначних

груп т. зв. «сменовеховців», пізніше большевиками зліквідованих, до яких належав, на жаль і перший президент УНР, проф. М. Грушевський, залишилася на чужині, і втворила значні культурні цінності, головно в Чехословаччині, Німеччині та Франції. Настрої емігрантів тих часів між двома світовими війнами відбив поет О. Олесь в своїй збірці «Чужиною»:

В вигнанні дні течуть, як сльози,
Думки в вигнанні селять, як мертві,
Солодкі спогади сичать, як змії,
Душа ридас, як дитина;
Душа розірвана, як рана,
Бальзам далеко так, як сонце,
А сонце... сонце, як і щастя,
Там, там, лишé в краю коханим...

Окрему політично-військову еміграцію створила Карпатська Україна в березні 1939 р., коли, після проголошення 15. III. 1939 р. державної незалежності цієї країни і після нападу на неї Угорщини, члени Карпатської Січі та інші активні українці мусіли, рятуючись від мадярських переслідувань та окупації країни, виемігрувати з батьківщини головно до Німеччини.

Величезною «мандрівкою в світ за очі», за влучним виразом д-ра Ст. Барана, якого статтю в цій справі в «Укр. Вістях» ми тут використовуємо, був вихід коло чверти мільйона українців з усіх наших земель у рр. 1943-1944, що ритували своє життя від большевицької навали. Ця еміграція різнилася від нормальної еміграції тим, що не знала навіть назви країни, до якої простувала. Ці емігранти не знали, де вони остаточно опиняться і чи знайдуть звагалі десь прожиток для себе. Але вони воліли всякі ризики й терниці, аніж життя під червоним московським режимом у поволеній Україні. Зрештою ця величезна маса нової еміграції, після кількालітного перебування по таборах в Німеччині та в Австрії, знайшлася в головному за океаном, де значно підсилила культурно старшу еміграцію: тоді, як у старшій еміграції, як ми вже зазначали було дуже мало інтелігенції, в новій еміграції інтелігенти склали дуже високій відсоток (до 20%). Про що нову еміграцію д-р Ст. Баран в уже згаданій статті писав:

Точне число українців, що після закінчення другої світової війни в 1945 р. залишилися в Західній Німеччині й Австрії, годі устійвити, зокрема число тих, що мешкали поза таборами. Не всі вони зголошувалися до українських комітетів, що провадили й національну статистику. Нерідкі були випадки, що росіяни (москалі) подавалися за українців, щоб під українською фірмою легше мішати. Вони вже на кораблі подавалися як руські і як такі виступають на місцях свого нового поселення. На основі статистики Центрального Представництва Української Еміграції (ЦІУЕ) в Західній Німеччині та українських комітетів

в Австрії й деяких інших матеріалів число українців у Зах. Німеччині на рр. 1947-48 можна прийняти приблизно 250.000. в Австрії до 40.000, з яких чимало згодом переїхали до Західньої Німеччини. Врахувавши біля 10.000 членів Першої Української Дивізії з італійського полону, одержимо приблизну цифру до 300.000 усієї української еміграції, яка після 1945 р. опинилася в межах згаданих держав і створила контингент кандидатів на виїзд у рамках організації ГРО

Подана цифра біля 300.000 не вичерпує ще цілком числа тих українців, які в час другої світової війни і після неї пішли в дальшу мандрівку — в світ за очі. Деякі малі групи українців опинилися в країнах Близького Сходу (Туреччина, Сирія, Ливан, Ірак, Персія — одиниці в Ізраїлі), а більші групи навіть і на Чорному Континенті — в Марокко і в британській колонії Танганяїка на південь від Судану.

Крім давніших країн нашого заморського поселення — США, Канада, Бразилія, Аргентина, меншою мірою Уругвай і Парагвай, прийшли нові країни — Венесуела, для менших груп і одиниць, Болівія, Колумбія, Перу, Чиле, Йони, мабуть, нема ні в одній країні південної й середньої Америки, у яких не було б українців, приваємні одиниць. З нових країн поселення, досі в нашій заокеанській еміграції незваних, найбільше число українців поселилося в Австралії, які започаткували там ширшу національно-культурну організацію з власною пресою й мають добре матеріальне забезпечення. З Австралії одиниці дісталися й на острів Тасманія. Та і в найдалше від України віддаленій Новій Зеландії є також група українців, переважно старшого віку. (Див. ДІЯСПОРА).

ЕМІГРАЦІЯ ВНУТРІШНЯ — добровільний відхід від участі в політичному й громадському житті країни в наслідок непогодження з режимом, що панує. Як зазначив проф. В. Державин, позиції внутрішньої еміграції в Україні під совєтським режимом сформулював дуже чітко М. Зеров в своїй поезії з 1920 р., писаній московською мовою, і присвяченій Б. Якубському:

І на стегах, нам уготованих.
Ми відім тільки, верь-не-верь,
Разбойничков, уви! раскованих,
І раскопануваню звер.
Но нас не тронет злая лапша.
Ми очертім волшебний круг,
А в круге. — Муз всякий каліца
І ціцероновский досуг...

Проте, не треба думати, що ця внутрішня еміграція залишається завжди пасивною. Ні! Той же В. Державин йшло далі про М. Зерова: «Проти цієї розперезаної звирини поет із мужнім стоїцизмом боровся в літературі продовж півтора десятиліття своєї творчої діяльнос-

ті — боровся, з одного боку, самою вже ідеальною мистецькою досконалістю своїх віршів, таких просякнених бездоганною красою поетичного слова, що вони вже самі в собі немов спростовували збогу вульгарно-пролетарського естетичку та примітивний, матеріалістичний світогляд (що називали й панують під московсько-совєтським режимом. С. О.). — а з другого боку, боровся мистецькою методою алузії, себто тлумачачи певний історичний або легендарний образ, як алегоричну подобию сучасності (приблизно так само, як це робила Леся Українка в деяких драмах і драматичних поемах — зокрема в «Орлі»). (Див. ЕКЗОТИЗМ) ... «Отже внутрішня еміграція Зерова і рештки неоклясиків — це не «втеча» від сучасності, не елементарне притягненнє «від півів гавкучих солодко спочить, од вищих душ, підступства і тривоги» (сопєт «Сундиді»)... Елічна в основі своєї поезія Зерова мала дві тональності — ліричну й сатиричну; якщо першою поет славив несполучну з «пролетарським світоглядом» античну й гетанську калакататію — ідеїну основу всеєвропейського а далі й українського національного світогляду - то сатиричною він склав перомінальні образи «соціалістичного» варнарства, що діятимуть і тоді, коли від публіцистичних полемік лишиться тільки самі матеріали культурно історичної документації...» («Орлик», 1948 III, ст. 16).

Добровільна еміграція — не опозиція: опозиція бере активну участь в політичному житті країни внутрішня еміграція від усякої участі в політичному житті добровільно усувається, хоча від того переслідувати не уникає — як виказує приклад того ж таки М. Зерова.

ЕМІГРАНТЩИНА — хворобливий вияви еміграційного життя, як наслідок нідірвання від рідного краю й втраги високих ідеалів служіння батьківщині. Замість служби ідеї батьківщини що повинна присвечувати емігрантові в його важкому житті на чужині, починається служба дрібним партійним групам та відповідним інтересам і занепаля боротьба між ними, в якій гине розуміння спільного ідеалу і спільних інтересів. За деревами зникає ліс. Відомий письменник Артур Кестлер писав, що «емігранти гризуться за ідеї гірше, ніж пси за кістки». Пояснював він це тим, що емігрантові трудно знайти творчу, конструктивну працю, що дається кожному в державній системі, і тому вони гризуться. Часом гризуться за ідеї, але частіше за першество власної ідеї, яку вважають виключно спасенною, а всі інші — шкідливими. Таким чином починається боротьба, в якій особистий момент грає першу роль. Іде боротьба за особистий погляд, за особисту амбіцію.

В. Лазовіський писав в «Укр. Слові» в Парижі: «Чи рідко зустрінете людину, яка не бере в руки тієї чи іншої газети, або книжки, лише тому, що видало її немиле їй середовище? Ніх-

то не питає, що в книжці написано. Важко, що видали «пе наших», а значить — нічого доброго там не може бути. Чи дивно ціля цього, що фермент ненависті й роздору йде в найширші маси і там загніжджується?... Хвороблива психова вгризається в душі людей, як іржа в залізо. Замість підходити до справ зі здоровим розумом підходиться до них із упередженнями і наставленням — «не піддамся, не уступлю; я йому докажу, щоб знав, з ким діло має!»

Серед емігрантщини головна справа — шукання винного; шукання винного чи то взагалі в нашому національному нещасті, чи взагалі в якійсь особистій невдачі, чи упрі. Про це теж писав В. Лазовінський: «Знайти винного стає самоціллю. Полагодження справи зовсім не важке. Праця, виконання обов'язку — все це ніщо супроти погоні за винуватим, при чому дуже часто ви не довідаєтесь, яка ж властиво вина того винуватого. А коли покапається глибше, то таки покажеється, що в основі ненависті й жадоби помсти лежить якась маленька, дрібна жага, особиста ураза...»

Де два б'ються, третій користає. Той третій — ворог, окупант батьківщини. Він, як пише той же Лазовінський, — «одного дня стверджує, що йому зовсім не треба зусилля, щоб розбити нашу організаційність. Ні! Йому треба лише посварити Івана зі Степаном, і він осягне дуже багато. Навіть осягне паралізацію нашої сили в загальній погоні за винним і віхто з нас не хоче перший побачити, що винні вже тут усі, бо всі програли через взаємне переслідування...» Христос казав: «Хто без гріха, нехай кине камінь перший!». І тим закликав він до великої терпимості й зрозуміння, що нема нікого без гріха, і що тому всім треба стриматися кидати один в одного камні... Цей наказ Христовий — єдиний лік на важкі й небезпечні хвороби емігрантщини.

ЕМОЦІЙНІСТЬ — здатність легко зворушуватися, давати себе опанувати почуванням. Всі дослідники української духовності прийшли до висновку, що українці визначаються емоційною вдачею, себто, що в їх житті емоції, почування, відіграють надто велику роль і часто беруть гору над інтелектом і волею. Приймаючи під увагу, що розвиватися й рости можна тільки на ґрунті того, що вже маєш, мусимо ми що нашу емоційність не викорчовувати, не пасивувати, але зберігати, намагаючись осягнути всебічного розвитку нашої особистості, себто розвиваючи одночасно й інтелект і волю. В. Линівський писав у своїх «Листах»:

«Наша емоціональність, наш політично-релігійний завнадто чуттєвий темперамент може стати неопічною творчою силою, коли ми його шкідливі політичні наслідки надолужимо організаційним і сталим вихованням у наших людей від ранньої молодості... розуму та волі. Бо ця наша емоціональність, якої не можна набути в жадній школі, при логіці, розумі, пам'яті й волі, які відповідною школою збільшити

можна, дозволить нам нашою запальністю, буйною творчою імагінацією і великою пристрасністю зробити в короткий час те на що інші нації з холодним і нечулким темпераментом, потребували багато більших зусиль і багато більше часу» (ст. 429).

Українській емоційності і пресватив цілу розвідку в «Проблемах», кн. І. Українська душа» в-во Каючі. 1956 р. і відсилаю до неї цікавих, що хотіли б про неї довідатися більше.

ЕМОЦІОНАЛІЗМ — погляд, що емоції, почування найголовніший первіст душевного життя.

ЕМОЦІЯ — схвилювання, душевний порух, почування (любви, неапатисті, обурення, задрості гніву і т. д.). Треба відійняти емоції як почування, відрухн нашої духовної істоти від фізичних відчущань холоду, тепла, болю і т. д.

ЕМПІРИЗМ — філософський напрям, що вбачає в експерименті себто в досвіді, єдину форму пізнання світу. Розвиток експериментального методу в науці дав їй величезні здобутки і спричинився до величезного технічного поступу. Проте він має свої межі. Є чимало явищ світу, яких не можемо перевірити експериментально, але було б дуже неразумно їх тільки тому заперечувати. Емпірично, досвідчим шляхом не можна доказати існування явищ духовного світу, але тим не менше вони існують.

Емпіристи — це Томи невірні, що, щоб повірити, мусять особисто побачити і руками помацати. Але Христос казав: «Блаженні ті, що не бачили, а увірували...» (Івана. XX. 29).

ЄМСЬКИЙ УКАЗ (18. V. 1876) — таємний указ російського уряду до царя Олександра II, виданий в Ємсі, в Німеччині, про заборону другу й поширення книжок українською мовою. Ним заборовалося: 1. довозити книжки й брошури, друковані за кордонами Росії; 2. друкувати й видавати в Росії оригінальні твори й переклади українською мовою, крім історичних пам'яток та красенного письменства. Щодо останніх, то заборовалося користуватися іншим правописом крім офіційного московського («яржжж»). Крім того, вони підлягали попередній цензурі; 3. виставляти українські п'єси, відбувати публічні читання українською мовою і друкувати українські тексти до музичних нот.

Ємський указ називають також «указом Юзефовича» помічниця попечителя кївської шкільної округи що як зачеклий ворог українського руху відіграв велику роль в виданні цього габенного указу і дальших його наслідків — закриття Півд. Зах. Відділу Географічного Общества, що зібрав був і видав дуже цінні етнографічні матеріали; закриття прихильної українцям газети «Кієвський Телеграф», усунення низки професорів з кївського уні-

верситету і т. д. Проти Емського указу гостро протестував у 1878 році на Міжнародному Літературному Конгресі в Парижі Михайло Драгоманов (див.).

ЕНВЕР ПАША (1870—1922) зять останнього султана, проводир молодотурків, що запровадили республіку в Туреччині; в 1911 р. воював проти італійців в Триполітанії; за першої світової війни був головним командантом турецької армії, міністром війни і власним керівником турецької закордонної політики за світової війни. По розгромі Туреччини в 1918 р., а кінцем 1918 р. зник був на короткий час з політичного об'їру, щоб виринути потім в туркестанських стінах, перше, як союзник большевиків а потім як їх завзятий ворог, які його й зліквідували. У листопаді 1914 р., з доручення Головної Української Ради, ще, перед наступом російських військ на Галичину, перенеслася була до Відня, відвідалі Енвер-пашу в Констанціополі д-р Л. Пегельський та д-р Ст. Баран. Останній описав цю зустріч у львівському «Лілі» ч. 94 (1. V. 1924).

«... (У поведінку 9 листопада 1914 р.) о год 4 по пол. прийняв паш Енверпаша в палаті міністерства військових справ. При цьому військовий сторожа спрезентувала зброю (віддала пошану Е. О.) а цивільний офіцер завів нас до великої залі офіційних прийнять. де за хвиличку з'явився Енвер-паша в мундвурі турецького генерала. Д-р Пегельський промовив коротко про ціль нашого візиту і подав брошуру д-ра Ст. Рудницького «Україна виді України», яку ми роздавали всім у кого були. Енвер-паша став говорити в чамч підвєм ділово німецькою мовою, якою володів дуже плавно. Розгорнувши малу Україну сказав, що Україна й Туреччина мають спільного ворога в Московщині, і тому українські державницькі змагання зрозумілі й симпатичні ложному туркові і Туреччина бажала б собі, щоб теперішня війна зродила самостійну й незалежну українську державу. При цьому часад, що він гаряче бажав щоб вернулася ті часи, коли провідники козацької держави (Дорошенко, Орлик) обов'язочення України бачили в тісному союзі з Оттоманською державою. Став розпитувати про нашу військову організацію і довідався про УСР та їхнє призначення. Питав також, чи можлива революція в Україні, чим поставив нас у допитливе становище. Ми відповіли, що ця збройна революція під по пору, з огляду на весні відносини годі рахувати, але евентуальний розгром Росії середніми державами спричинить без сумніву проголошення української держави. По справу трактував Енвер-паша зовсім поважно кажучи, що процес творення національних держав не спиниться на кордонах Росії як свого часу не спинився на кордонах історичної оттоманської держави, а в останні

української держави бачить він найліпшу охоропу Туреччини перед російським натиском. Дивлячися на мапу України, запитав нас, як поставиться українська держава до татар на Криму які, очевидно, на його думку, буде належати Україні. Заспокоїла його наша відповідь, що в демократичній українській державі, кримські татари одержать самоуправу. Прощаючися з нами, побажав нам здійснення наших змагань та щоб ми стали добримі сусідами...» (див. ІАДААА-БЕІ).

ЕНГЕЛЬ ЙОГАН ХРІСТІАН (1770 - 1814) — німецько-австрійський історик. У своїх працях він торкався й історії України, особливо в «Історії Галича й Володимир» (нім. мовою), що вийшла 1793 р. в Відні і давала виклад історії галицько-володимирських земель до 1772 р., і в «Історії України й українських козаків» (Галле, 1796), що була взагалі одною з перших праць із історії України. В передмові до неї він писав: «Україна, з точки погляду території, рівна королівству; це лісна земля, щедро обдарована природою; це— границна межа між культурною Європою і нецивілізованою Азією, південсько й ворота численним азіатським ордам, що намагалися захити Європу і вже тим самим вона заслуговує на велику уважність. Тепер Україна входить у велику Російську імперію. Але як це трапилося, що вона опинилася під Росією? Як це трапилося, що незалежні козаки знайшлися під московським ярмом? Як це трапилося, що москалі пощастило вакинути кайдани козакам, що були свого часу жахом турків, татар і поляків? Як це трапилося, що місце конституційного гетьмана, приналежного до козаків, заняв московський губернатор? Історія козаків мала також великий вплив на історію Польщі, Швеції, і Трансильванії. Без неї не можна уявити собі розквіт і занепад Польщі...»

ЕНДОГАМІЯ — одружіння межі членами того самого роду, чи племені, чи навіть родини. Ендогамія провітала свого часу в Єгипті фараонів і шлюб межі братом і сестрою вважався там благословенним від богів. Див. ЕКЗОГАМІЯ).

ЕНЕРГЕТИЗМ — теорія, що в основу світу і подій у ньому покладає фізичну енергію. Основником її був славний хемік Оствальд, який намагався розв'язати проблему переходу матерії в духовність шляхом застосування поняття енергії, що лежить в основі всіх явищ світу. Пізніші досліді над атомами, що їх вважали колись за неподільну частину матерії, виказали, що атоми це зовсім не матерія, а сконцентрована колоєсальна енергія, яка творить світ у собі і квітється власним математичним законам (див. АТОМ). Та все ж, і досліді над атомами не могли ствердити правдивості енергетизму,

щодо ототожнення фізичної й духової енергій. Усі форми фізичної енергії виявляються нам, як рух, переміщення в просторі. Отже всі форми фізичної енергії можуть бути зведені до чогось спільного, саме до того переміщення в просторі. Але думання, напр., як духова енергія, не має з цим нічого спільного: воно ніколи не з'являється нам рухом, переміщенням у просторі. Саме тому фізична й духова енергія поняття цілком відмінні, і лише метафорично можна охоплювати їх одним і тим самим терміном — енергія. (Любак «Вартість спиритуалізму», Париж, 1912).

Тим часом поняття енергетизму з фізики й хемії перекликалися до філософії й літератури. Про це писав у нас І. Гончаренко в ЛНВ (1928, I) «Французький роман енергії»: «Віталізм пораз більше зановоювє поле біології, прибираючи нову форму, водягаючись у привабливіші шати неовіталізму. У Німеччині, Франції, Італії постають нові теорії зі спільним напрямком всіх тенденцій. Всіх їх лучить одна інтенція — енергетизм. Він вириває на поверхню негінки в науках органічних а передається суггєстивно й на тих, що нічого спільного з тими науками не мають. Безперечно, зростання та пірення нових течій відбувалося й відбувається поволі, але вже тепер можна сміло твердити, що енергетизм проник скрізь, просяк навіть і в літературу та філософію. Мимохіть згадується ім'я Ніше, філософа волі до сили, філософа Вілле шур Махт, що закликає всіх до активної, творчої праці, до прояву тої якостеної енергії, що йде ні в речах, ні в фактах, не подобиється. Вирисовується, виформлюється нова ментальність з подивом до сили, з екальзатіпєю енергії з погордою до слабости, з реалією успіху, з вірою в енергетизм, тощо...» (ст. 59).

У нас справжнім проповідником енергетизму в найбільш його безоглядній формі виступив Д. Донцов У статті «Бриза української літератури» (ЛНВ, 1923 IV, 354-64) він писав: «Говорячи про творче надхнення, писав Шіллер до Гете: «В мене коли будиться почування, зочєм нема предмету означеного і спєцифізованого. Передовсім мою душу наполює якийсь мужчий настрій, ідеї являються потім».

Для кого — завважує Донцов, — найважнішим був пей настрій тому було байкче про ідеї. Для нього суттєво був сам душевний патос, сам рух, якого першою прикметою — для Гюйо — була сила, брутальна сила, яка правда буває «зародком моральної енергії», але яку він цінить не за не лише за те, що вона зрощє «спонукку до великих бажань» — моральних, чи ні, все одно. Що більше, він каже, що «енергійні почування нездома хоч би й гасильна воля все мають в собі щось добре і гарне навіть коли хпляться до зла і гидоти». Для сторонника енергетичного світогляду важні отже були не «моральна оправданість вчин-

ку, лише сама сила, сама воля до чину; для того з круга його обсервацій не виключені ніякі мотиви людських чиннків, «ні любов, ні жажда чєсти і пр., ні навіть і злочин». Тут ідеал не в його довершеній формі, лише в стремлінні до нього, він родиться в болю і мучах, в боротьбі проти всього, що гідке і бридке. В цю естетику таким чином, опрїч «зла», «гидоти» і «злочину» входить і негарне, як конєчний момент. І якраз тому, — завважує Д. Донцов, — не могла засвоїти цієї естетики наша література. «Героїчні» емоції були для неї за аморальні, а «героїчні» тиши за злі, за гідкі, за злочинні. Вони не личили їй ідеалові гармонійної, незамінної краси, яка в самім виявленні людської волі лиш тоді добачала елементи краси, воли ця воля була звершена «на гарну ціль», яка ніколи не думала, що й квіти й терни ростуть на одному й тому клатку землі...»

І Д. Донцов продовжував: «Генії світової літератури знали про таємну спорідненість усіх речей, тьми і світла, добра і зла. Вони знали що з ненависти родиться любов, з ночі день з грїха покута, з упадку піднесення; знали що ніхто майже не здобуває на таку любов до Мєєї як Марія Магдалена; що ніхто не вірував у нього так, як розлітний розбійник; що Церкву збудовано на тїм камені, на тїм Петрі, що тричі відракався Христа; що ніхто так добре не признав обличчя правдивого Бога, як Яків який борюся з ним. (див. ДІЯЛЕКТИКА, Є. О.). Вони знали, ще здібність дуні до великого паніяття сама в собі велика цінність; що з цього непогамованого, хоч би й моральне байдужого Дрангу одержимих духом скорше виростуть не тільки квіти зла, але й добра, ніж із добрих намірів тих, що ніколи не грїшать — з ліниства або з браку нагоди...» (ст. 354 - 55).

Того ж 1923 року Д. Донцов знову писав у ЛНВієнику в статті «Про Молодих» (XI, 267 - 280): «Револуція, яка здетронїзувала святих позитивїзму, принесла на їх місце інтуївїзм у філософії (Бєргсон), і експресїонїзм у мистецтві (в поезії його звали перше «символїзмом»). Новий світогляд безоглядно равз з усім старим Це був бунт в ім'я всього стійного, підсвідомого людської дуні. На місце розуму з'явилось вірчуття на місце законів — особисте «хочу»; на місце феномена — мїстика. На початку ж усіого поставлено волю, що не знає компромїсів а властиво їй праформу — неясний гїт. Світ з'явився знов, як гра бурливих сєавільно - бущуючих сил, як хаос, де ніщо вже не є але все щєдно стас. Людське «Я», його невсидущий активїзм стали самоцінністю, незалежно від їх цілей і змісту». Етичний патос і «аморальність» фас і нефас, насолода творця і здеба ртїянника все змінялося в культї нагєї сили і влади яка ненавидить все миршавє, засуджує на смерть і яка є однаковою запорукою перемоги в нашу епоху розвіяних ілюзій, без-

прикладної нужди і війни всіх проти всіх...» (ст. 268).

Нема чого й казати, що енергетизм у так-смю розумінні не має нічого спільного з хри-стіянською етикою, яка суворо осуджує всякі злочини, якими б гарними словами й фразами вони не вкривалися б. Німецький гітлеризм і московський комунізм були навіть надто енер-гетичні, але мільйонам людей, що їм прийшло-ся жити під тими «енергетичними» режимами, і в голову, певно, не приходило захоплюватися тим їхнім «невсипущим активізмом» як «само-цінністю». (Див. також ВОЛОНТАРИЗМ).

ЕНЕРГІЯ — внутрішня духовна напруга, здатність здійснити свою волю. Аргентинський філософ Хосе Інхеніерос твердив справедливо, що «не досить мати в житті ідеал, треба ще й робити зусилля, щоб його досягнути». Але всяке зусилля задлянитися марним, якщо в ньому бракує належної енергії, належного духовного на-паяття. Енергія — це не якась гола сила, це думка, перетворена в розумний чин. Той, хто кидається на всі сторони, не обдумавши як слід, що має робити, не досягне своєї цілі, ані той, хто надто багато думає, але не перетво-рює свою думку в чин, в дію. Акція і думка по-винні йти рівнобіжно — «як компас», що вказує шлях, і стерно, що на нього провадять» (Інхеніерос «Моральні сили» ст. 29). Перший на-каз людського життя — навчитися думати, другий — мати досить енергії, щоб здійснюва-ти задумане. Маршо й злочинно витрачається енергія, коли задум не відповідає законам людського співжиття, що ґрунтуються в Європі і в Америці на християнській моралі.

ЕНКАВСТИКА — малювання восковими фарбами. »Українська Загальна Енциклопедія« твердить, що енкавстику ввів Памфіл, маляр IV в., але ще римський письменник Пліній Старший (нар. 23 р. по Р. Хр. згинув у 79 при вибуху Везувія), що написав »Історію приро-ди« в 37 томах, згадував про малювання фарба-ми з воску. Енкавстика була свого часу дуже поширена для малювання образів та портретів, але з поширенням олійних фарб в XIV ст. її призабуто. Пізніші мистці намагалися по-вернутися до малювання восковими фарбами, але не їм не вдалося. Лише українська мала-рка МАРІЯ ДОЛБНИЦЬКА розкрила давню та-ємницю: пувійський віск, зживаний при енкав-стиці треба мішати з морською водою. Про цей її винахід писали в 1949 р. в американській пресі.

ЕНКОЛПІОН — складаний нагрудний хрест старокняжої доби. Він складався з двох частин — спідньої й верхньої. Один такий ен-колпійон знайдено було в Києві в рр. 1892-94. На верхній частині хреста в 5-х маленьких ко-дах зображено Ісуса Христа (посередній), а

на раменах хреста двох чоловіків і двох жінок з напсами «Натася, Олена, Семон, Даміян». Цей хрест безсумнівної творчості місцевих кп-івських ювелірів незвичайно тонкого викона-ня з інкрустацією золотом і емалем доніс до нас імена святих в точній транскрипції і звучанні мови сучасників. Написи виконані тонким кп-івським уставом. Два святі, Семон і Даміян, зображені гладко-оголеними, з невеликими цусами, укладеними на козацький лад. Відбіт-ку можна бачити в «Свободі» 13. XII. 1957, де й стаття проф. В. Січинського «Важлива ук-раїнська епіграфічна пам'ятка».

ЕННО ЕМІЛЬ — французький консул в О-десі в рр. 1918-1919, що своїми ворожими ук-раїнській визвольній справі інформаціями Ан-танти, завдав багато шкоди українському на-родові.

ЕНОХ — старозавітний патріарх, син Яреда та батько Матусала. Прожив він 365 ро-ків, а що жив побожно, взяв його Бог живим на небо (Мойсея V. 21-22). В апокрифах, що бу-ли поширені в Україні, оповідалося, що Сата-ні, при його приході в світ в вигляді Антихри-ста, мають протиставитися Енох та Ілля, що, о-бидва, були взяті живими на небо і не зазнали природної смерті. Вони мають закликати людей до каяття й виявляти брехню й злочини Анти-христа, який їх за це убіє, і тіла їх лежатимуть кілька день без похорону, аж поки Бог не вос-кресить їх. Апокрифічне слово Методія Патар-ського про кінець світа, оповідаючи про це, по-земізувало з ними, які твердили, що від крові Еноха й Іллі загориться земля. Але наші наро-дні оповідання, як указував проф. М. Грушевсь-кий, висловлювали саме цей осуджений погляд: що земля горітиме від крові пророків, власти-во Іллі, що, як признаний переможець Сатани, заступає всіх інших («Іст. у. літ.» IV, ст. 614 - 15).

ЕНОХОВА КНИГА — апокрифічний збір-ний апокаліпсис, приписуваний допотопному патріархові Енохові, але складений десь в 167 - 64 рр. до Р. Хр. Дійшла вона до нас тільки в е-тіопському перекладі з жидівського перетвору та в старослов'янському з якоїсь християнсь-кої перерібки її впливи дуже відбилися в ста-рожидівській та християнській літературі, а зо-крема в апостольських посланнях та в Апока-ліпсисі Івана. Вона вплинула також на україн-ські уявлення про загробний світ і страшний суд, на оповідання про «хождение по муках», тощо.

ЕНТЕЛЕХІЯ — жива татмнична сила ор-ганізму, що надає йому властиву йому форму. Так назвав її німецький біолог Ганс Дріш, що запозичив по назву в Аристотеля. До нього в біології панувала теорія, що намагалася з'ясу-вати весь життєвий процес фізико- хемічним

процесами. В нормальному розвитку яйця з кожної окремої його частини розвивається окрема і лише ясно визначена, частина організму: з одної частини яйця — нервова система, з другої частини — стравохід і т. д. Роблячи досліді над яйцями екінодермів, Дріш у початку цього століття виявив, що повний зародки виходить з одного шматка яйця. З того він зробив висновок, що та частина яйця, яка в нормальних умовах народжує якусь одну — і лише ту — частину організму, в ненормальних, особливих умовах може розвинути й будьяку іншу частину організму. Кожна частина яйця, — казав Дріш, — рівносильна, бо з неї може розвинути будьяка частина організму. Але чому тоді в нормальних умовах розвивається з неї тільки одна якась частина і то завжди та сама? Очевидно, існує якийсь вищий принцип, якась жива сила, що дбає про побудову живого організму і накидає кожній окремій частині яйця її точне призначення та розподіляє наново ролі коли нормальні умовини розвитку порушені. Отже оцю вищу побудовну силу, що її ніяк не везти до фізико-хімічних процесів, Дріш і назвав ентелехією. Дріш уважав, що він своїм відкриттям назавжди унеможливив теорію, що робила з живого організму якийсь механізм: добрий мені механізм що в ньому кожна частина може зробитися будьякою іншою частиною, і заступити одна одну в залежності від необхідності побудови всього організму!

Класичні досліді Дріша були перевірені після 1928 р. цілою низкою інших дослідників, які виявили, що рівносильність частин яйця три ває дуже короткий час, після якого кожна його частина одержує вже незмінне призначення. Певного моменту, ніби на знак якоїсь магичної палички трапляється щось таке в яйці, що примушує кожну його частинку розвиватися тільки в певному точно визначеному напрямку. Але що саме? Чому саме? Це залишається таємницею що проте цілком виключає залежність від самих фізико-хімічних процесів і робить необхідним визнати якийсь керівний принцип. Славний дослідник Вільям Мак Дугал відкинув для нього назву «ентелехію» і назвав його просто душею. З другого ж боку, християнські проповідники XVIII в. називали Христа — «новодіпродною ентелехією незвичайною монадою». (Ф Шін. «Філософія релігії». 19).

Італійський філософ Тільгер писав: «Модерна біологія знову усвідомила глибоку загадку живої й органічної матерії. Вона тепер ясно бачить, що між формою, яку приймає живий організм і фізико-хімічними процесами, які розвиваються в його середині нема нічого спільного. Ніякий математичний геній не буде здатний вивести із пізнання цих процесів знання форми й організації живої істоти. Як пояснити, що з фізико-хімічних процесів які відбуваються в організмі, виходить не нерозбірний хаос,

але жива істота, в якій всі частини гармонізують між собою в одній системі, що здається побудованою згідно з розумним пляном, встановленим наперед? «Життя — творець форми», — проголошував славний ембріолог Врассе. Але що таке це життя, що обробляє матерію, як архітект будинок, але не заовні, як архітект, а з середини? Таємниця. Але — і це найважливіше — біологія тепер визнає, що є таємниця, і не вірить більше, як ще недавно, що все може бути з'ясоване фізико-хімічними процесами, що відбуваються в організмі. Існує щось, що не можна з'ясувати тими процесами. І це щось власне — форма організму, що робить його живою особою». («Мораліта», 1938, 15—16).

ЕНТУЗІЯЗМ — радісне захоплення, що побільшує вдасятеро духову енергію й осягає те, що скептикам видавалося недослажним. Гюйо писав, що світ належить ентузіястам, які поводяться з будучим так, ніби воно вже сучасне. Ентузіазм тісно зв'язаний з надією й вірою в скоре здійснення ідеалу і пориває до акції на прирешіненні цього здійснення. Ентузіазм — це ідеал який зробився пристрасною і запалив вогнем героїзм молоду душу. Бо ентузіазм — прикмета молоді: молоді без ентузіазму — це квітка без пахощів. Ст. Грабський писав у «Львівському Кур'єрі Ранишнім» в 1929 р.: «Питається одні, чи молоді не занадто запальна. Не про те належить питатися. Молоді незапальна, молоді більш розважна — стане старю нещад. коли дозріє. Про одно лиш треба питатися: чи її запалюють шляхотні почування, віра, честь, любов до Батьківщини, чи почування лихі — жаждоба зар'єри, сервілізм, охота уживання без праці...» (ЛНВ, 1929, VII, 691).

Ентузіазм — вогонь душі, що зогріває й розпалює її інші душі і пориває їх до чину. Це ж про ентузіазм думав Т. Шевченко, коли мовився й закликав до Бога:

Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговоріла,
Щоб серце пламенем вийшло,
Щоб людам серце розтопило...

Не дурно ж і описуючи свого пророка, писав він:

Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його текли, лились
І в серце падали глибоко
І ніби тим вогнем пекли
Холодні душі...

А в листі до Брон. Залеського з 10. II. 1857 р Т. Шевченко висловив думку, що й науці треба щось більше за просту аналізу фактів: «Ботаніці й зоології треба захоплення, інакше ботаніка й зоологія буде мертвим трупом між людьми. А захоплення це здобувається тільки глибоким розумінням краси, безмежності, симетрії та гармонії в природі...» Мистець же має ту привілецію, що допомагає й іншим відчувати ту красу та її Боже походження: «Не досить

бачити милуватися прекрасним, розумним добрим чолом людини, треба нарисувати його на папері і милуватися ним, як сотворінням Бога. Ось чого треба для повні нашої радості, для повні нашого життя...»

ЕОЛ — син Зевеса і німфи Меналіппи, вельодар вітрів грецької мітології, що викликав і морські бурі:

Еол оставшись на господі,
Зібрав всіх вітрів до двора,
Велів поганій быть погоді...
Якраз на морі і гора!
Все море зараз спузарило.
Ведую мов в ключі забило...

(Котляревський. «Енеїда», I. 9).

ЕОЛОВА АРФА — так звав М. Зеров Лесю Українку: «З неї справді була еолова арфа, що підхоплювала своїми струнами всі повітряні ідейні вітри та бурі:

Буйний вітер замовк, пролетівши,
Але арфа ще довго брелгла...
(«До джерела», ст. 179).

ЕОС — АВРОРА — богиня ранішньої зорі вкляничої мітології. Була вона гарна й добра. Рчки в неї були рожеві, і рожеві були її пальці. Весела й здорова, вставала вона щоранку зі свого ліжка й одягнувши золоту кирею вкраню впрягала свої швидкі коні — Лямпа (світло) і Фетонга (іскрилка), щоб сповістити світові й людям про незабарну появу денного світла.

ЕПЕТИЦІЯ — мандрівка неможливих учнів Київської Академії XVII—XVIII вв. по Україні щоб здобути собі засобів утримання співами молитов і кантів. виголошуванням діалогів та панегриків, грою інструментів, трагедій і т. ін. За прикладом Академії й інші наші школи XVIII в мали такий звичай.

ЕПІГОНСТВО — наслідування й пропагування ідей якогось великого попередника без його таланту.

ЕПІГРАМА — короткий віршований дотеп, скерований проти якоїсь особи.

ЕПІКТЕТ — грецький філософ I ст. по Р. Хр. побіч Сенеки та Марка Аврелія був головним представником римського стоїцизму. В своїх поглядах дуже наближався до етичної науки християнства і його афоризми були відомі в Україні з давніх часів. фігуруючи в різних збірках «Брати. — писав Епіктет — ждїть напого Бога. Бо коли він зробить знак і звільнить вас від цієї служби, відете тоді до нього». Він вавчав що кожний збирає те що сам сіє, і що так чи інакше а мсвинте споккутвати свої злі вчинки. Все в житті має свою заплату...

ЕПІКУР (341—270) — грецький філософ, який вчив, що всесвіт твориться з різної випадкової комбінації атомів, які падають в порожню просторинь і творять тіла. Боги існують, але вони не беруть участі в житті світу: вони споглядають його спокійним зором, бо їхній стан — найвищий спокій і щастя. Людина повинна наслідувати богам, щоб осягнути той божеський спокій і щастя. Шукаючи щастя, люди йдуть за влуженням в них інстинктом і бачать щастя в насолоді, в приємності. Але справжнє щастя в насолоді, що робить людей щасливими — не фізична насолода, не втіха тіла, що ніколи не дає людині остаточного задоволення і часто залпає по собі страждання і хвороби, але втіха душі, шукання правди, роздумування на самоті, спокійна розмова з приятелями, відчине пригадування минулого. Щастя полягає не в відчуженні втіх, а в відсутності страждання і болю, в божеській ясності й спокою духа.

ЕПІКУРЕІЗМ — шукання приємності в житті за гаслом «лови момент!», поринання в чисто зміслові насолоди тіла з нехтуванням всякого ідеалізму: Епікуреїм у цьому розумінні має дуже мало спільного зі справжнім ученням Епікура від якого імені він ніби походить. Прикладом цього примітивного епікуреїзму може служити ода «До Пархома» Петра Артемовського:
Чи будеш злив, чи вмреш, Пархома, не журись,
Журись об тім чи є горілка...

ЕПІЛЕПСІЯ — падавка, чорна неміч, нервова хвороба що виявляється в дітей алкоголікв та сфліптіків. Може набрати дуже небезпечних форм, коли епілептик, зберігаючи зовнішньо цілком нормальний вигляд, насправді діє в стані підсвідомості: у цьому стані може поповняти різні злочини, про які, прийшовши в себе пічого не пригадуватиме.

ЕПІТАФІЯ — напис на надгробку померлого з датами народження та смерті, а деколи з думками та характеристикою небіжчика. Юрій Липа написав сам собі пророчу епітафію, в якій читаємо:

Я смертю вирізьбив. — ти стань і прочитай:
Одно святе в світі — кров людей хоробрих.
Одні живуть могили — вірних Батьківщини...

Юрій Липа загинув, повнячи обов'язки лікаря в Українській Повстанській Армії (УПА).

ЕПІТЕТ — поетичний прикметниковий додаток що підкреслює якусь ознаку речі — (орел вільнокрилий старець безпритульний), або емоціональне відношення до предмета (зловісний чутки мерзенний зрадник).

ЕПІТИМІЯ — церковна кара, покута.

ЕПІТРАХІЛЬ — частина церковного одягу священника, без якої він не може виконувати

ти священничі функції. Це піби подвійний дякоповий ОРАР, зпитий посередній, що його священні одягає на шню тає, що він вкриває всю передню частину тіла. Він символізує благодать, яку приймає при с'яченні священник, а також титар священничого сану.

ЕПІФАНІЯ — «поява», грецька назва свята Богоявлення. Див. ВОДОХРИЩА.

ЕПОПЕЯ — велика героїчна, чи побутова поема, складена з окремих поем, що творять одну цілість, як от «Іліада» й «Одісея» Гомера, індуська «Магабгарата», фінська «Калевала», перська «Шагнамє». У нас — «Пісня Імперій» Юрія Клена.

ЕРБЕН КАРЕЛЬ (1811—1870) — чеський поет. Переклав на чеську мову «Слово о Полку Ігоревім» та український літонис. Баяди Ербена переклав на українську мову Є. Іваненко.

ЕРІДА, ЕРІС — грецька богиня незгоди, сестра й товаришка Ареса, бога війни. На весіллі Пелея й Тетиди кинула богиням яблуко з написом «найкращій» і тим викликала суперечку між Герою, Атенєю й Афродитою, яку вирішив на користь Афродити Парис, син троянського короля Пріяма, спричинившись тим до славнозвісної троянської війни.

ЕРІНІЇ — ФУРІЇ — богині піксти й кари класичної мітології. Гезюд оповідав, що вони народилися з крові Урана (небо) якого покалічив власний син Кронос (час). І так перший кривавий злочин у найдавнішій родині богів породив зараз же піксти і кару. Есхіл та інші поети називали їх дольками Ночі, чи Пітьми, але в цій генеалогії треба вбачати тільки поетичні образи. Спершу не знали точного числа Еріній. Еврїпід перший заговорив про три Ерінії але тільки в елєністичну добу знайдено їх імена: одна з них звалася Алектю (Невтомонна), друга — Тісіфона (та, що карає за душегубство), і третя — Мегера (Ненависна). Трагічні поети створили з них живі й жахливі постаті. Есхіл представляв їх потворами, подібними до Горгон та Гарпій, але безкрилими. Замість волосся на голові в них росли гадюки, язик був висуцнугий з рота, і зуби постійно скреготали: чуже вбрання було стигнене закривавлєним польском Еріній Еврїпїда мали інший вигляд: то були дівчата з волоссям теж у зміях і в одязі, вкритій крок'ю. Полюючи за своєю жертвою, осердіювали вони світлом смолоскипів кожний крєк злочинця аж поки він не божевільно або ввагати не гинув. І потім, у підземному царстві, на них лежав обов'язок карати злочинців і позбавляти їх будьякої надії на можливий рятунок. Жахливі богині ніколи не брали участі в бенкетях богів, і радощі життя були їм не знаїні.

Ів. Котляревський дав цікавий образ Ерінїї (у нього вона тільки одна), не називаючи її у своїй «Енеїді» при описі в пеклі Плутонового двора:

Мерзенне чудо це стояло
І било під двором в клєпадо,
Як в панських водитьсє дворах;
Обмотана вся ланцюгами,
Гадюки вилися клубками
На голові і на плєчах.
Вона без всякого обману
І щиро без обняків
Гобїла грїшним добру шану,
Ремнями дразла, як биків;
Кусала гризла, бичувала,
Кришчала, шкварила, шпїшала,
Топтала, дряпала, пєкла,
Вертіла рвала, шпїгтувала,
І кров із тіла їх пила...

Хоча Ерінїї не переслідували нікого, крім злочинців, саме їм'я їхнє наводило жах, і тому давні греки називали їх Есьменїдами (Милостивими). В Аттиці Ерінїям був присвячений Колонський ліс, де ховався, шукаючи спокою, нещаслив цар Едіп (див.), якого все життя переслідували страшні богині, за злочини, ним несвідомо поповнені.

У мистецтві звичайно представляють Ерінїю ніби на подюванні — зі списом, луком і стрїлами а також із смолоскипом, чи гадюкою в руці. Іноді тримає вона в руці дзеркало, у яке злочинець може себе побачити. Для підкрєслєння ідеї, що Ерінїї — ці втілення докорів сумління — скрізь доженут злочинця, Ерінїї представляють часто крилатими.

ЕРОС — КУПІДОН — бог любови класичної мітології син Ареса (Марса) і Афродити (Венери). Його представляли, як гарного хлопчика з луком і стрїлами. Од стрїл Ареса, — казали греки, — навіть Зенес не може захиститися бо сила любови перевищує всі сили людей і богів, які всі мусять платити йому данину. Що Ерос був сином Афродити, богині краси це теж зрозуміло, бо власне краса зроджує любов. Та мати швидко помітила, що її дитина чомусь не росте. Шукаючи поради, звернулася вона до Темїди, богині всесвітнього ладу, і та їй сказала що дитина виросте, якщо матиє товарича: Афродита породила тоді Антероса — взаємність і дієсно. — поки Антерос залишався з Еросом Ерос росте, але як Антерос його покидає Ерос знову стає дитиною. Змисл пісї прєтарної алегорї ясний: любов і прихильність ростуть, якщо знаходять взаємність.

¹⁰ Не треба думати, що Ерос представляє тільки тілесне кохання. У широке розуміння любови входить і дружба, і почуття товариської солідарности, і приязнь та згода. Тим-то Ерос шанували в грецьких гімназіях, себто спортивних установах, разом із Гермесом та Геркулєм.

Спартанці і Кретяни мали звичай приносити Еросові жертви перед боєм, щоб Ерос післяв їм згоду й товариську солідарність.

Але від давніх греків не могли заховатися й ті страждання, що їх Ерос часто приносить душі, яку греки представляв в образі ПСІΧΗΪ (див.). Прегарний міт про Ероса й Псіхею дійшов до нас в обробці Апулея.

ЕРОТИЗМ — літературний напрямок, що присвячується описові психічних і фізичних переживань, зв'язаних із статевими відносинами.

ЕРОТИКА — твори літератури, що мають змістом змислове кохання, яке під пером деяких письменників переходить у порнографію.

ЕРРАТИЧНИЙ КАМІНЬ, ЗАШИБАНЕЦЬ — залишок льодовиків, що принесли ці камні з підбігунових околиць. Зашибанці України походять із Скандинавії та Фінляндії.

ЕРУДИТ — начитана вчена людина. Всі філософи й всесторонньо освічені люди були ерудитами, бо не знати книжок своїх попередників, значить наражатися писати про речі, вже давно висвітлені, і відкривати речі, вже давно відкриті, — але не всі ерудити були філософами й суспільно корисними людьми. Св. Августин знав таких ерудитів, що готові були на довгі словесні бої за нимову тих або інших слів, але забували про найбільш елементарні свої обов'язки в відношенні до ближнього. І Сенека теж завважував у «Листах до Люційя»: «Яка користь з того, що ви знаєте, скільки було років Патроклові чи Ахіллові, чи якими морями мандрував Улісс? Чи не було б краще, коли б ви навчили мене, як не помилятися в житті?... Ви навчаєте мене погодження музичних нот, — чи не краще було б, коли б ви навчили мене бути в погодженні з самим собою, щоб була послідовність в моєму поводженні?»

Вольфганг Гете, один із найбільших поетів і ерудитів світу висловлювався: «Зрештою, мені неважко все те, що мене тільки навчає, не збільшуючи одночасно моїх духових сил...»

Еспанський філософ Унамуно теж писав: «Ерудити чи те, що в моїй батьківщині звуться ерудитцями, звичайно буває тільки формою духової ліностин. Вона провітає, на щастя, саме в тих містах і осередках, які найбільше рятуються від внутрішнього духового неспокою. Ерудити звичайно відкриває в Еспанії смердючу рану морального баягузства, що отрує колективну душу. Вона буває звичайно для багатьох ніби опіумом щоб гасити бажання і тривоги, буває звичайно засобом до того, щоб не думати власною головою, обмежуючись на виклад того що сказали інші...» («Темниці життя», 135).

ЕСЕЙ — літературний жанр, в якому ав-

тор відмічає й унаглядює якусь одну сторону життя, одну якусь його проблему, не претендуючи на її цілковите висвітлення. Есей, що з англійського значить «спроба», ввів у літературу французький письменник Монтень. Після нього покористувався цією формою короткого нарису з філософічним роздумуванням англійський філософ Бекон (в 1597 р.).

ЕСКУЛАП — бог медицини і здоров'я давнього Риму, що відповідав грецькому АСКЛЕ-ПІО. Був він сином Аполлона і німфи Короніди. І дійсно, кому, як не синові Сонця, що палкими променями сушить болота, розганяє тумани, приносить тепло, та німфи, що її ім'я походить від «короне» — ворона, птиці довгого життя, бути богом здоров'я? Різні міти вказували на різні місця народження Ескулапа, але раз-у-раз лежать ті місця серед пішної природи, відкритої соняшним променям і багатой на течіну воду. Проте, самий момент народження був досить трагічний. Артеміда, караючи німфу Короніду за порушення обітниць дівочої незайманості, забила її своїми стрілами, і Аполлон ледве встиг вихопити з її лона маленького Ескулапа, коли тіло матері вже горіло на вогні. Аполлон віддав малога на виховання центаврові Хіронові, і власне той навчив його лікувати різні хвороби. Але коли Хіронів учень пішов надто далеко і почав воскрешати мертвих, Гадес, цар відземного царства, побачив у тому порушення своїх прав, і Зевес, визнаючи йому рацію, забив Ескулапа блискавкою. Аполлон, щоб помститися за сина, позабивав тоді циклопів, що виконували Зевесові блискавки, і за те мусів піти на вигнання з Олімпу.

Культ Ескулапа-Асклепія був поширений в усій Греції, але особливо була славна його божниця в Епідаврі (Арголіда), до якої, як до лікарні, з'їжджали хворі з усєї Греції. У Римі культ Ескулапа поширився з 291 р. до Р. Хр. з нагоди якоїсь страшної пощести. Тоді, за порадою сіцилійських книжок, римляни вислали делегацію до Епідавру, щоб вона привезла грецького бога здоров'я. І тоді сам бог, прибравши образ великого змія, поповз за римськими посланими і вліз за ними на корабель. Коли корабель приплив до Риму, бог вибрав собі осідок на Тіберському острові, і пощесть відразу припинилася.

Ескулапа згадав Т. Шевченко в останній своїй поезії з 14-25 лютого 1861 р.:

...А поки те, да це, да оне,
Ходімо просто навпростесть
До Ескулапа на раледь,
Чи не обдурить він Харона
І Парку-прялку...

На жаль, не зміг уже нічого зробити Ескулап для нашого великого поета...

ЕСТЕТИЗМ — культ мистецтва і краси, як найвищого добра. В літературі XIX стол. най-

яскравими «представниками» естетизму були Оскард Вайльд і Д'Анунціо, які доходили до повного аморалізму, захоплюючись «гарними» злочинами. У нас поміркований естетизм знаходимо в М. Коцюбинського, в Ольги Кобилянської, в критика Євшана, і особливо в київській школі неокласиків на чолі з М. Зеровим та М. Рильським. Останній дуже вразно накреслив засади естетизму в поезії «Під осінніми зорями»:

...В тобі, мистецтво, у тобі одному
Є захист: у красі везанних слів,
У музиці, що вроду, всім знайому,
Втіляє у небесний перелив;
В тобі, мистецтво, у малій картині,
Що більша над увесь безмежний світ!
Тобі, мистецтво, і твоєї країні
Йшло поклон і дружний свій привіт.
Твої діла — вони одні нетлінні,
І ти між квітів найясніший квіт.

Проте, ніби інстинктивний, підсвідомий естетизм дуже сильно відзначав в найдавніших часах весь український наріч, що помічалось до останніх часів і в нашому селянстві, яке дуже дбало про естетичний вигляд не тільки своїх білельких хат, але й різного домашнього приладдя, прикрашуваного вишивками та мереживами. Тому мала рацію О. Лятуринська, коли писала в У. Літ. Газеті (1957, XII):

«Потяг до краси, поетичної музичної творчості в українців — це не первень «гетівської дупі» і не телленський первень. Цей первень у нас випливає із прадавньої віри в соняжних богів, у вічне Добро і Світло, і може лише б тут визначення краси співпадало б із платонівським: краса — це добро, благо, мораль...»

ЕСТЕТИКА — наука про гарне в житті і в мистецтві та про почування, що краса в нас викликає. Основником її був Олександр Бавмгартен (1714 - 1762), німецький філософ, що й вжив вперше термін «естетика».

У нашого великого поета і мистця Т. Шевченка естетика була, як писав П. Зайців, тільки органічно-складовою частиною його християнської філософії, що в усьому гарному вбачала Всемогутнього Бога — «являть в дрібному листочку найменшої рослини». В листі до Толстого, віцепрезидента Петербурзької Академії Мистецтв він писав: «Потерювати через гравюру славу славних мистців, поширювати в громадянстві смак і любов до доброго й прекрасного — це найчистіша, найугодніша молитва до Чоловіколюбця і, по змозі, некорислива прислуга людству». В своєму ж «Журналі» під датою 24 VII. 1857 р. він відмічав: «Для матеріаліста що йому Бог відмовив свого радісного почуття розуміння Його благодаті. Його нетлінної краси для такої напівлюдини кожна теорія краси щиро більше, як дурне базікання...» («У. Літ. Газета» Мюнхен, 19158, III, 1).

ЕСТЕТИЧНЕ ПОЧУТТЯ — вроджене в лю-

дині, хоча часто й неусвідомлене, відчуття ритму, симетрії й гармонії. Творення форм та ритмів, які збуджують естетичні відчуття в тих, хто їх бачить чи чує, це — найселементарніша потреба нашої вдачі. Ще удосвіта цивілізації почала людина вживати своїх примітивних приладів, щоб відображувати на дереві, на камені та на слов'янській профалі живих істот. З цього вводу проф. М. Грушевський писав:

«Щоб примітивна людина, взагалі не витривала в настроях, недисциплінована, нездатна діяльності постійної, зрівноваженої, методичної, могла виконувати такі довгі й тяжкі технічні завдання, як то ми у неї бачимо, був у тім невідмінно потрібний елемент забавний, естетичний — елемент мистецької творчості і естетичного задоволення. Тільки під цєю умовою робота може захопити, і дим пояснюється з одного боку те нерозривне мішання в примітивній продукції часто практичної і естетичної сторони: напр. велика роль, яку грає в таких виробках орнамент, а з другого — затрачування величезної й довгої праці, поруч предметів практичного вжитку, на виріб яких небудь окрас. Примітивна людина, виробивши протягом певного часу якийсь знаряд, зброю, збудувавши човно, чи дім, потім нераз довгими роками, навіть із покоління в покоління, здобити свій виріб. Довго часом поколіннями, він і виробляє і досконалізує якийнебудь предмет практичного вжитку, — скажимо кам'яну сокиру, і стільки само часу й праці витрачає на точення й шліфування наміста чи іншої окраси. Це пояснюється тим, що для нього як одно, так і друге — однаково предмет творчості, в якій нерозривно змішуються мотиви утилітарні й естетичні, і він працює над сокирою й човном, як над творами мистецтва, шукаючи в ній роботі задоволення своїм естетичним вимогам і потягові до забави. Цим пояснюється елемент краси, який сильно виступає в примітивній творчості, не спутаний вузькорационалістичним, виключно практичним розрахунком. Свобідна ж творчість неминує підлягає поняттям артистичним...» (Іст. у. літ. I, ст. 28-29).

Піказо що, як завважив Алексіс Каррел, естетичне почуття переживає розум: і ідіоти й божевільні можуть доконувати мистецькі твори. А проте, як завважив той же А. Каррел, в нашу надто промислову добу, це вроджене людині естетичне почуття, що примушує господарів дому подавати на стіл прегарно уложених страв, а дучорників витворювати в їх недовготривалих торгах справжні твори мистецтва, часто не знаходять свого належного пристосовання: робітник на фабриці тисячі раз на день повторює той самий одномізантний рух і з якоїсь речі все одну й ту саму частину, ніколи всю ту річ — таким чином він не має можливості вжити свого естетичного почуття і взагалі в повності своїх творчих здатностей. «Він — ніби сліпий квіць, що весь день крутиться навкруги одного й того

самого паля, качаючи воду з колодязя». Люди, що відчувають естетичне задоволення в своїй праці далеко щасливіші від тих, хто продукує тільки для спожитку. Промисловість, у теперішній своїй формі, відобрала робітничові всю творчу оригінальність і все естетичне задоволення, що з неї походить. Це одна з головних хиб сучасної промислової цивілізації. (А. Каррел «Людина, цей невдомий...» ст. 149-150).

ЕСХАТОЛОГІЯ — наука, що студює вірування про кінець світу і супровідні явища. Українські есхатологічні легенди видав Ів. Франко. Головніші й характерніші з них передрукував В. Грушевський в своїй «Історії укр. літ.» (т. IV, ст. 511-616). Уявлення про повільне, але постійне виродження світу, що приводить до особливо жахливих наслідків в його останні часи, можна простежити від Ірану до Скандинавії, і від Скандинавії до Китаю. Аналогії виявляються не тільки у головних рписах, але і в таких подробицях, як порівняння людських чотирьох поколінь із чотирма все менш цінними металами — золотом, сріблом, міддю і залізом. У наших українських есхатологічних легендах перемищуються мотиви євангельські та канонічного Апокаліпсису не тільки з подробицями, взятими в різних апокріфів, але й з елементами дуалістичних (богомильських) легенд та з деякими мітологічними образами місцевого походження — «не зовсім ясини в своїх початках» (М. Грушевський). Ось одна з цих легенд: «Як буде кінець світу, то будуть такі знаки: сім літ дощу не буде, і буде вювати цар на царя, брат на брата, отець на сина, син на вітця, і всі люди зненавидяться. Тоді чорт буде п'яний (знятий) з ланца, що на нім стоїть прип'яний від початку світа. Візьме терновий вінець на голову, ребра собі проб'є й буде казати, що він — Господь Бог. А Ілія-пророк при кінці світа прийде на цей світ умирати і буде ходити всюди по світі і буде людей навчати і буде казати: «Дайтеся на мuku, а не дайтеся на підмову, бо то — злий дух!».

«А той чорт буде возити з собою воду, але то не буде вода, а тільки з великоїдньої п'ятниці зола: хто в великодню п'ятницю зодить шмаття (білизну), ту золу чорт збирає і ховає, щоб було чим при кінці світа людей поїти. Хто тої води нап'ється, того чорт записе собі, а хто не схоче пити, того верже (зкине) у таку залізну піч, що в ній страшний огонь горить. Але той вогонь не буде пекти: то тільки чорт буде страшити людей, аби йому всі люди підписалися.

«По тім усім такий вишасється віл, що він сім гір трави випасе, а сім рік води вишває. А як той віл агине, то шкіра в нього буде мати сім миль довоти і сім миль широкоти. То тоді чорт скаже св. Ілію зламати і ту шкіру простерти, і на тій шкірі будуть св. Ілії голову стинати: чорт знає, що як св. Ілії хоч одна крапка крові на землю кадне, то земля запалиться. Але як

йому зігнути голову, то одна крапка тої крові кадне аж за сім миль, упаде на землю, і відси земля почне горіти і згорить каміння, дерево і гори, все згорить, і земля перегорить на поппіл. Потому повіє вітер, і зриваються гори з долинами. Тоді затрулять янголи, і кожний мертвий буде вставати на страшний суд...

«А ще по тім усім св. Покрова писе ризу від початку світа до самого кінця світу: що хто дає до церкви, яке будь вбрання, або бідному одяг, а Бона з того шис ризу. То тоді, як Господь скаже тым грішникам йти до некла, то вона тих грішників накриє тою ризою: ті, що будуть накриті тою ризою, то ще будуть спасені, а лиш ті, що на них тої ризи не вистане, підуть у вічну погінбель... (Етн. Зб. НТШ, XIII, 81). (Див. СТРАШНИЙ СУД).

ЕТАП — первісно (з французького) місце відпочинку війська, або арештантів, потім — осягнена частина визначеного шляху. Гітлер писав у своїй творі «Моя боротьба»: «Хто не відлітає шляху, що має перейти, на окремі етапи і не намагається ці етапи осягнути один за одним, пляною й зосереджуючи на кожнім із них свої сили, той ніколи не здобуде остаточної мети, а застрягне десь напівдорозі, або ошнеться на мавнівях».

Коли мета богопротивна, то й «етапи» мало й можуть...

ЕТАТИЗМ — намагання держави підпорядкувати собі всі ділянки суспільного життя. Найкращим прикладом етатизму може служити італійський фашизм (в теорії, бо на практиці він був ще дуже далекий від свого ідеалу), що висловив таку сентенцію вустами Муссоліні: «Все в державі, нічого поза державою, нічого проги держави». Московський комунізм являє другий приклад крайнього етатизму, в якому держава ототожнюється з владою керівників комуністичної партії чи з так званою «диктатурою пролетаріату». Зрештою, цей більшовицький етатизм був у традиції московського народу, і відомий російський філософ В. Соловйов писав свого часу в своїй праці «Національний вопрєс в Росії»: «У нас в Росії серед єсеудо-християнської суспільности з'явився свій іслам, але не в відношенні до Бога, тільки в відношенні до держави». У неї віршалося, як в «абсолютну силу», перед якою зникала людина», віршалося, як в «абсолютне втілення нашої народної сили». Як для прагматичного мусульманина всяке теоретизування про суть і атрибути Божества — порожня балакавшина, що межує з блязнірством, так і для москаля вважається гірхом всякий сумнів, щодо прав його бога-держави робити з ним усе, що їй подобається...

Чіж дивуватися, що на такому ґрунті чисто рабської психології розвинулася й «абсолютна сила, перед якою зникає людина», московська червона держава, що кдає свої мільйони

маси на підбиття всього світу, щоб і в ньому знищити всяку приватну ініціативу, всяку вільну творчість, зробивши кожного тільки гвинтиком державної бюрократичної машини.

Найголовніші зовнішні прикмети етатизму в усіх його видах непомірно розвинені — поліція і бюрократія.

ЕТИКА — наука про поведінку людини в шуканні добра по відношенні до інших людей і всього суспільства. З огляду на різні розуміння добра, існують й різні етики. У примітивних народів правила етичного постоування зобов'язують тільки в межах даного племені — це так звана «готентотська етика»: «якщо я вкрав у нього корону, це — добре, якщо він у мене — то не зле». З поступом культури утворюється етика, що переходить далеко за межі окремих народів. Італійський філософ А. Тільєр висунув цікаву теорію, що всі великі етики мають на меті занебитися перельбільшим турботам про майбутнє.

Людина терпить, страждає, турбується тому, що весь час чогось хоче, що щось любить. Багатий любить свої багатства і страждає від самої думки їх втратити. Гарна жінка боїться втратити свою красу. Змітна людина боїться втратити становище в суспільстві, що дає їй шану і славу. І кожний з них через те терпить і страждає, турбуючись про те, чого може не статися. Досить звільнитися від усяких бажань, від усякої любови до марних речей, щоб не терпіти ані в сучасному, ані в турботах за майбутнє. Досить звільнитися від нашої захищеності, від наших бажань, щоб усі привиди майбутнього втратили всю свою силу. На цьому побудовано етику буддизму.

Людина страждає і терпить, бо робить з себе осередок світу, тим часом як вона — лише пілком незначна піщинка в незмірному всесвіті, і все людство — пілком незначний епізод в безковечному процесі всесвітнього життя. Досить поглянути на все, що трапляється з нами з точки погляду нічності; не так, як ми це тепер бачимо а так як бачив би безконечний, вічний Всесвіт, коли б мав очі, — щоб перестати надавати значення нашим терпінням, стражданням і турбуватися про майбутні події, які, мабуть ніколи не стануться.

Це — етика стоїків і Спінози.

Ти страждаєш і терпиш, бо ти — квола людина що стає здобиччю сильніших, які тебе поневолюють і визискують, і роблять твоє майбутнє непевним і загрозливим. Але не забувай, що і ти — сила в світі двох сил; коли ти занадто слабкий поодинокі сдхайся з іншими, такими, як ти і твори з себе і з ними одну більшу велику силу для охорони себе і своїх прав. Змагайся, борися. — в боротьбі не думатимеш про непевну будучину, бо віддаватимеш усього себе й свої думки на поліпшення стану твого й твоїх товаришів у спільній боротьбі за кращу долю.

Ти страждаєш, бо зазнаєш невдачі і поразки? Але ж напруження в боротьбі і почуття солідарності і братерства до таких самих, як ти, хіба не дають тобі часом великої радості й задоволення? І що значать теперішні невдачі і поразки в порівнянні з вірою, з певністю budouчого спільного тріомфу?

На цьому ґрунтується етика модерного соціалізму.

Ти страждаєш і терпиш, і боїшся, що терптимеш ще більше в майбутньому, але пам'ятай, що все, що з тобою трапляється, ставиться з волі Всемогучого Бога, що любить всі свої творіння і хоче їм добра в духовому розвитку. Без волі Бога ані одна волосинка не впаде з голови твоєї. Повір, що все те, що з тобою може статися, служить для твого ж добра, — і тому не думай про те, що має статися, але розв'яжуй дані тобі завдання якнайкраще кожної хвилини, як вони перед тобою з'являються. Щоб бути певним свого майбутнього, мусиш бути тепер ґідним свого призначення. Христос сказав: «Не журіться про завтра бо завтра само журнитиметься про себе. Доволі в кожного дня своїх турбот...»

І!а цьому стоїть етика християнства.

Московський большевизм витворив нову етику, що являє собою поворот до «готентотської етики», тільки не в межах одного племені, а в межах одної партії (комуністичної). Ленін писав: «В основі комуністичної моральності лежить боротьба за зміцнення і завершення колективізму». Себто, все те, що служить для цієї цілі — брехня, підступ, масові убійства — все це, з точки погляду большевиської етики, добре, коли не роблять комуністи, але зле, коли це роблять їх противники. «Короткий Філософський Словник», виданий в Москві в 1952 р., говорить про це дуже ясно: «З погляду комуністичної моралі... моральне тільки те, що зміцнює новий соціалістичний лад».

Про те ж, що зміцнює той соціалістичний лад, вирішує провід комуністичної партії, що всевладно накидає свої рішення мільйонам людей, виховуючи в них рабські, підступні характеристики готові на найбільш підлі вчинки й злочини, що їм їх покаже та їхня комуністична влада.

ЕТИКЕТА — правила й форми товариської поведінки; вони вгледжують взаємовідносини між людьми в перельбільшій формі, якої вони набирали в середньовіччі і в Китаї («китайські перемопії») вони видаються нам тепер, у нашому гаданні динамічному і мало впливовому віці, смішними й старесівськими. Кайзерлінг в своїй «Подорожі філософа», обговорюючи китайську етику, прийшов натомість до такого висновку: «У взаємовідносинах між людьми важливе не те що люди одні про одного думають, а те, в якій формі виражається ця їх думка». Думка сама по собі нікого не ображає, вона задираєть-

ся внутрішнім фактом кожної людини, але обра-
жає не додержання форми.

ЕТИКЕТКА — див. НАЛІПКА.

ЕТНОГРАФІЯ — наука про життя, звичаї, віврування й побут народів. Етнографія, як наука, зародилася в XVIII ст., хоча багато етнографічних матеріалів ми знаходимо вже в найдавніших грецьких письменників та в Віблій. Сама назва цієї науки, як етнографія, зустрічається вперше в «Етнографічному Альбомі», виданому в Нюрнберзі в 1791 р. У нас найстарша етнографічна праця з 1777 р. — «Описаніє свадєбних українських простонародних обрядов в Малой Россіі й Слободеской Української губерній» Григ. Калиновського, потім були численні записи пам'яток усної нар. творчости Адама Чарноцького (псевд. Зоріан Ходаківський), опубліковані в рр. 1784-1825. Із пізніших дослідників української етнографії треба особливо згадати Ізмаїла Срезневського («Запорожская Старица»), Мих. Драгоманова, Хв. Вовка, Павла Чубинського, О. Потебню, Мик. Сумцова.

Цікавих більш дізнатися про історію української етнографії відсилаємо до Енциклопедії Українознавства, ст. 184—194.

ЕТНОГРАФІЗМ — напрямок української літератури XIX ст. Письменники цього напрямку (Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок, І. Мирний, Ів. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко, та інші) заповнювали свої твори етнографічним матеріалом — описом побуту українського селянства, його ріжних звичаїв, обрядів, тощо. У письменстві стверджується тоді примат народньої усної творчости, яку визнається за джерело й зразок для письменства. Тодішній теоретик етнографізму П. Куліш писав: «Одна народна поезія стоїть за віковичний взір». «Українська писана словесність має свій корінь у тому, що народ український говорить і співає». В. Петров з цього приводу завважував: «Відповідно до цих засад етнографічна конденсація літератури прагне стерти ріжницю між індивідуальною творчістю письменника й етнографічними записами з уст народу, намагається етнографізувати літературу, літературні твори уніфікувати етнографічним. Зразком народного етнографічного письменства вважається письменник, який «говорить не від себе», «не своїм мислї об'являє, який «одеступився геть назад свого писання, а в писанні його сам народ лицем до лица промовляє до нас словом своїм». (ЕУ, ст. 185).

ЕТНОЛОГІЯ — народознавство, друга назва етнографії. Правда, етнографію намагаються часто розуміти головню, як науку обисового характеру, тим часом, як етнологія набиразла б у такому випадку значення більше теоретичного, яка «історично-порівняльною метоюю розв'я-

зує загальні народознавчі проблеми». Але таке розмежування чисто умовне, бо і «етнографія не виключає теоретичних узагальнень, як і етнологія не може обійтися без опису». (ЕУ, стор. 184).

ЕТНОЦЕНТРИЗМ — визначення того суспільного ладу, в якому якась етнічна група виступає, як осередок, центр всього політичного життя, тим часом, як інші етнічні групи оцінюються виключно в відношенні до цієї панівної групи. Жиди все вважали себе «вибраним народом», і за свого державного життя ставилися до всіх інших народів, як до людей, відданих їм на службу й визиск. Греки й римляни тільки себе вважали справді культурними людьми, а всіх інших вважали й трактували за «зварварів». У сучасному світі також німці за Гітлера вважали себе за вищу расу, покликану науцатю цюнаймаєше над усією Европою. Такою самою вищою расою, «старшим братом», покликаним кермувати всіма «меншими братами», вважають себе почервонілі москалі.

ЕТОЛОГІЯ — характерознавство, що визнає Теофраста, грецького філософа (372-287 до Р. Хр.) за свого основника. Давне характерознавство ґрунтувалося в своїх класифікаціях на вченні про **ТЕМПЕРАМЕНТИ**, сучасне спирається більше на перевагу тих чи інших психологічних рис.

ЕФІЯЛТ — грек, що480 р. до Р. Хр. показав персам дорогу, як обійти війську Леоніда, що боронила прохід через Термопіли. Його ім'я стало синонімом національного зрадника:

Нехай же лишиться на віки вічні
Як символ зради ймення Ефіялті!
(«Ефіялті» драм ескіз М. Матієва-Мельника).

ЕФОД — головний одяг (нараменник) етарозавітного первосвященика.

ЕХО — лісова німба грецької мітології. Залюбовившись у Нарцїзі, надто залюбленому в самому собі, щоб любити когось іншого, вона так змарніла, що залишиться від неї один голос, яким вона повторяє останнє слово, яке зачує; персоніфікація луни, відгомону.

ЕШАФОТ — в міст, на якому в давнину виконували присуд смерті, стиваючи голбву.

ЕВА — «мати живих», перша жінка, яку сотворив Бог з ребра Адамового. Спокушена дивольським гадом покоштувала яблука з забороного дерева пізнання добра і зла і спокусила також Адама його покуштувати. За це була прогнана з Адамом із раю («і покарана мукам народин»: «Наготую тобі мукї в ваготїнях твоїх; мучившись, родитимеш діти, а до

мужа твого пориватиме тебе, він же пануватиме над тобою» (І. Моїсея, 3, XV).

ЄВАНГЕЛІЄ — «добра новина». Так назвав Ісус Христос свою науку. Звідси й книжки, що перекладають про Христову науку та оповідають про Його життя й діла, називаються Євангеліями. У перші віки християнства було чимало «євангелій», але Церква визнала за автентичні (канонічні) тільки чотири — Мтвія, Марка, Луки та Івана, інші ж визнали за апокрифи (див.). Перші три євангелії — від Матвія, Марка й Луки — називають СІНОПТИЧНИМИ, себто подібними, що збігаються в головних подробицях своїх текстів. Синоптичні євангелії писано між 50-70 рр. по Хр., євангеліє від Івана при кінці 1-го віку по Хр. До нас євангелії прийшли в перекладах старо-болгарської мови.

Найстарша пам'ятка: київської редакції — т. зв. Архангельська євангелія з 1092 р. перебуває в Рум'янцевському музеї в Москві.

Найсвятіша книга християнської релігії видавна зробилася найціннішою святоцю й українського народу, як пильно зберігалася й опрацьовувалася, як засвідчує Волинський літопис «в охсамит», в золоту та сріблo, та прикрашалася дорогішими образками з емалі (М. Грушевський — «Іст. У. Р.», II, 403). Тим то зневажання євангелій вважалося за найбільше блюзнірство, що мало потягнути за собою найфатальніші наслідки. Московська пропаганда, яка намагалася очорнити в очах українського народу пам'ятя великого українського патріота й побожного будівничого численних церков гетьмана Ів. Мазепу, зуміла накинати йому й блюзнірський акт — потоптання св. Євангелій. Ів. Манджура записав на Катеринославщині таке оповідання явної московської фабрикації: «Ото, як став шведський король підмовляти Мазепу, щоб той ішов Петра Первого воювати, Мазепа ї каже: «Як же я піднімусь на нього, то він мені хресний батько?» (то бач, зна що гріх!). — «А ти, каже шведський король, — піди в першу, та на царських вратах цюточи євангелію, — будеш тоді проклятий, тоді тобі не гріх». — Мазепа послухався та й потоптав євангелію, — за теж Його тепер і звуть проклятим» (К. Ст. 1882, III, 612).

Все оповідання зводиться на те, щоб з'ясувати, чому Мазепа «проклятий», і для цього вигадано той блюзнірський акт потоптання євангелій, та ще й додано ніби Мазепа був хресником Петра I.

Крім канонічних євангелій, серед українського народу були відомі, бодай частинно, й апокрифічні євангелії Никодима, Якова та Томи, що залишили свої сліди в українських колядках (напр. мотив дерев, що вклоняються малому Ісусові, мотив осли і вола при яслах Христових і т. д.) і в таких пізніших віршах,

як «Про збурення некла», що були дуже поширені в народі.

ЄВАНГЕЛИСТИ — автори канонічних євангелій. Давніші пам'ятки християнства представляли досить часто Христа — особисто, чи в образі ягняти — на горбку, з якого витікають чотири річки, символи чотирьох євангелістів — Матвея, Марка, Луки і Івана. Але пізніше в християнському мистецтві євангелістів представлено, як людей, з емблемами, що їх визначали: Марка — лев, Матвея — янгол, Луку — від, Івана — орел. Іноді ці емблематичні постаті мають при собі ще й книгу-євангелію. Ці емблеми євангелістів мають нагадувати чотири тьмні подоби херувімів, що їх бачив у видінні пророк Єзекиїл, як вони несли престіл Господній, а були то подоби лева, вола, орла й чоловіка. Уже в II ст. свв. Батьки Церкви почали вбачати в тих подобах символи чотирьох євангелістів: чоловік, себто янгол в людському образі визначає Матвея, бо він розпочинає свою євангелію родословом, себто людським походженням Ісуса Христа, сина Давидового, сина Авраамового; лев — символ Марка, що починає свою євангелію словами «Голос, що закликає в пустелі»; від — символ Луки, що починає свою євангелію описом старозавітного Богослужби в єрусалимським храмі, при якій приношувано жертви; орел — символ апостола Івана, що «неначе орел злінув у своїй євангелії понад усе сотворене вдляваючись віршиним оком у сонце Вожества Господа Ісуса Христа, відвічне Воже Слово» (о. Т. Галуциньський).

ЄФРОСІНІЯ, княжна Полоцька, черниця що в світі звалася ПРЕДСЛАВОЮ (†1173 р.) одна з освіченіших жінок XII ст. Вона віддавала багато часу переписуванню книг і заснувала бібліотеку при Софійській церкві в Полоцьку.

ЄФРОСІНІЯ МСТИСЛАВІВНА, онука Володимира Мономаха. Вийшовши заміж за угорського короля Гейзу (1145—46), стала угорською королевою.

ЄВХАРИСТІЯ — Тіло і Кров Христові під видами хліба і вина, що Спаситель подав на Тайній Вечері на поживу душ. Православна і Католицька Церкви навчають, що, приймаючи Пресвяту Євхаристію (св. Причастя), ми приймаємо дійсне Тіло і Кров Христову, в які перетворилися хліб і вино під час св. Літургії. Протестанти натомість відкидають перетворення хліба й вина в Тіло й Кров Христові: одні з них твердять, що Пресвята Євхаристія — тільки символ тіла і крові Христових; інші признають що є в ній якась Божя сила, і що, хоч люди приймають в ній звичайний хліб і вино, все ж отримують такі ласки, ніби приймали б самого Христа. Встановляючи Пресв. Євхаристію, напередодні своїх Страстей, Христос уз'яв на Тай-

ній Вечері хліб і вино, поблагословив їх і промовив: »Прийміть, споживайте, це тіло моє». І взявши чашу й оддавши хвалу, сказав: «Шийте з неї всі, це бо кров моя нового завіту, що за багатьох проливається на відущення гріхів» (Матв. XXVI, 26-28). Євангеліст Іван теж potwierджує: «Сказав же їм Ісус: »Я — хліб живий, що з неба зійшов. Коли хто їсть цей хліб, житиме повік, а хліб, що я дам, це — тіло моє, що я дам за життя світу». Змагалися тоді учні між собою, говорячи: Як може він дати нам тіло їсти? Сказав же їм Ісус: «Істино, істино кажу вам: Як не їсте тіла Сина чоловічого і не п'єте Його крові, не маєте життя в собі... Тіло моє — справді їжа, а кров моя справді напорок. Хто їсть тіло моє і п'є кров мою, в мені пробуває, і я в ньому...» (Ів. VI, 51-56).

У всій Православній Вселенській Церкві св. Євхаристія чиниться тільки на червоному вині, в Церкві Католицькій — тільки на білому («Наш. Культура» 1953. VII ч. 9(186), ст. 30).

ЄВШАН-ЗІЛЛЯ — степовий полин, символ в українців туги за батьківщиною. Іпатівський літопис оповідає:

«Мономах знищив половців, загнав хана Отрока в край Обезів (Грузію). За Залізни Ворота (Кавказькі гори), а Сірчан зістався на Дону, відживлявся рибом (себто був у крайній біді). Тоді Володимир Мономах пив Дін золотий шоломом і забрав усю землю їх, загнавши клятих Агарян. По смерті Володимира післяв Сірчан гудія (музику) Оря, що один тільки лишився в нього, в край Обезів, і переказав через нього: «Володимир умер, вернися, брате, в свою землю». Він ведів переказати Отроковиці ті слова, заспівати йому половецьких пісень, а якщо не хоче вернутися — дати йому понохати зілля шпан. Отрок не хотів вертатися, але як дав йому Ор зілля, пошехав і заклавав, кажучи: «Ліпше в своїй землі кістий лагти, ніж у чужій славному бути». І він вернувся в свою землю, а від нього родився Кончак, що, ходячи пішки і носячи казан на плечах, знищив Посудля...» (Іпат. 480 в переказі М. Григоровського в «Іст. У.-Руси» II, 105-06).

Цю легенду вклав у гарну поетичну форму Микола Вороний в поемі «Євшан зілля».

ЄГОБА — найсвятіше старозавітне ім'я Бога в ізраїльського народу. Правильніша вимова — ЯГВЕ (той, що знає).

ЄГОШУА — жидівський письменник із часів Хмельниччини. Написав з Львови сіюгади про козацьку революцію в Україні під назвою «Відування часу».

ЄДАМАШОК — див. АДАМАШОК.

ЄДВАБ — рід шовкової тканини, символ багатства, розкошу:

У Києві на Подолі
Братерська наша воля,
Без холопа і без пана,
Сама собі у жупані
Розвернула весела,
Оксамтом шляхи стеле
І едвабом застала,
І нікому не звертає.

(Т. Шевченко «Чернець»)

ЄДИНОВІРЦІ — московські старовіри раскольники, що пішли на компроміс із російською синодальною Церквою: вони дотримувалися богослужбових книг та обрядів до-ніконовських часів, але священників приймали від Синоду. Творцем єдиновірства вважають московського митрополита Платона Левшина (†1812). Громади єдиновірців були розкидані по всій Україні особливо ж на Чернігівщині та на Херсонщині.

ЄДИНОКРОВНІСТЬ — братське споріднення Від закріплення своєї влади московські більшовики не переставали вмовляти в українські й білоруські народні маси вигадку про те, що буди-то московський нарід — «єдинокровний старинний брат» українцям і білорусинам. Особливо пропагували вони цю свою фальшиву доктрину після другої світової війни, а найбільший галас про неї підняли буди з нагоди роковин Переяславської угоди, дарма, що московський нарід на яких 80% (За Покровським) має в собі навіть не слов'янської, а фінської крові! Цю ж зокрема до Переяславу, то там не було жадної мови про якесь споріднення між українським і московським народами, — йшла мова про справи політичні та військові. Цю справу добре вияснив А. Яковів у своїй праці «Історичні традиції української державності», в якій читаємо:

«Рoku 1654 Богдан Хмельницький, шукаючи військової допомоги проти Польщі, уклав договір союзу з московським царем Алексеем Михайловичем і прийняв протекцію царя. Треба підкреслити що історичні документи, які стосуються пересправ і договору 1654 р., ниде не згадують про національне споріднення чи близькість українського народу до московського: українці звать себе «народом руським», державу свою «Руссю», землю «Україною», царських людей — «москоським народом», а землю їх — «Москвою», гаря — «москоським царем». Москоські ж документи звать українців «черкаським народом», «черкасами», їхніх звищав мови, історії не знають; українські документи (грамоти, листи, проект договору) перекладають «з белоруського письма», пересправи між боярами й послами Війська Запорозького провадилася при помочі перекладачів-товмачів. У царських грамотах згадувано про «прародительську отчину — Київ», але то були відгук династичних претензій москоських царів, збу-

довані на підставі вигаданих московськими «книжниками» та літописами теорій царського родоводу від Володимира Мономаха, які були смішні в устах царя Алексея Михайловича з 40-літньої лише династії (з 1613 р.) Романових. При цьому не обійшлося без фальшування літописів та історичних документів.

Московську пропаганду «єдинокровності» українського й московського народів заперечують зрештою, самі ж московські вчені, які, визнаючи, що українці — чисті слов'яни, одночасно відзначають, як от історик Ключевський, що «московське обличчя не зовсім докладно віддає слов'янське риси, а саме вилицюватість москаля, типовий московський ніс на ширшій основі і т. д.» Інший московський професор — Покровський що був один часом корифеєм історії в советському режимі, а потім був «зліквідований», теж писав: «Великоросія створено на костях нещедів і в жилах сучасного великороса (москаля) тече щонайменше 80% фінської крові. »Як ж тут єдинокровність?!

Антропологія а поміж ними і наш славний Хв. Вовк, твердять що український народ в основному постав із змішання раси круглоголовців - арменоїдів з довгоголовцями - нордійцями, а московський народ — від змішання раси японоїдів - круглоголовців з довгоголовцями. А це значить, що «ще до створення української Київської імперії поклали з цілком різних первнів (елементів) два расово відмінні народи...» (Р. Млиновецький «Історія українського народу» Мюнхен, 1953, 63).

Сучасна наука розрізняє кров відповідно до її расових прикмет, носіями яких виступають гени. В залежності від того чи іншого роду генів (власиво їх комбінації) поділяють вчені кров на 4 групи. Досліді довели, що, незалежно від повної зміни оточення, саме завдяки генам кров зберігає свої расові властивості. Отже і в цьому відношенні кров українців і москалів значно відрізняється: тим часом, як українці мають у своїй крові головні гени «А» з додатком «АВ» і «О» та дуже мало генів «В» (що зустрічаються в Україні головню в переселенців із Московщини), у москалів гени «В», власні азіяцьким народам, доходять, як ствердив французький дослідник Рене Маріаль в журналі «Грір» з 1950 р., до 28%. (Р. Млиновецький там же, ст. 64-65).

ЄДЛІНСЬКИЙ ПРИВІЛЕЙ — це привілей короля Ягайла з 1434 р. про введення однакових прав для шляхти всієї Польщі, отже й недавно окупованої Галичини. Введення в Галичині Єдліньського Привілею витиснуло остаточно старо-українське право, а завело польське.

ЄДЛІЧКА АЛЬОЙЗ (1819—1894) — український композитор чеського походження, ймовірно перший автор музики до «Наталки

Полтавки». Залишив по собі також твори на фортепіано і сольові співні (пешчарна коліска «Хусточка») та збірку «Южно-руські пісні, подожнення для одного голосу в фортепіано», 2 томи.

ЄДНАННЯ — дарування кари, установка знана в добі кривавої помсти й «Р. Правди», в коших судах, у Литовському Статуті та в інших правних пам'ятках: пошкоджений міг дарувати винуватцеві, навіть засудженому на кару смерті його провини, «поєднавшися» з ним.

ЄДНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНА — передумова перемоги над горогом і визволення з неволі. Гетьман Ів. Мазепа скаржився в пісні, яку сам уклад:

Всі покою ширю прагнуть,
А не в сден гуж тягнуть:
Той напаво, той паліво,
А всі браття: то-то диво!
Од Жютовї взявши Води,
През невзоду всі пропали
Самі себе звоювали!

І Т. Шевченко підтверджує, що не було б подтавської поразки, не плавав би Гордієнко, «Козовий із Січі», ведучи своїх запорозьких недобитків, коли б були

Одностаїно стали,
Та з Хвастівським полковником
(Палем)

Гетьмана єднали,
Не стреміли б списи в стріці
У Петра у свата,
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата... («Гражавель»).

І ніякше, клякв Т. Шевченко українців до єдності; без якої неможливим вважалося йому здійснення заповітного ідеалу і за рік до смерті просив Бога:

...А всім нам вкупі на землі
Єдномисліє подай
І братолобіє попли.

Бо там, де розбрат, нема волі.

ЄЗ — загородка в річці для ловлення риби (М. Грушевський, «Іст'я У-Руси», V, ст. 55). Це старе слово судових актів, в живій українській мові вживається як **ІЗ**, та **ЯЗ**.

ЄЗЕКІЛ — великий саразавітний пророк, що жив у вавилонському полоні і залишив книгу пророцтв, що обіймає pp. 594-572 до Р. Хр. Тоді багато жидів живучи серед поган, підпадали спокусі приймати чужих богів і асимілюватися з своїми завойовниками. Єзекіл побоював ці тенденції: попередні пророки побоювали зовнішню обрядовість, в якій не було живого духа, Єзекіл натомість настоював на зберіганні обрядовості, як засобу зберегти власну релігійну (і національну) особистість.

Т. Шевченко в «Подражанні Єзекілю» (розділ XIX) написав сильну поезію, звернену

проти царів, яких називає за Єзекіїлом «льви-чищами», що «жруть незалобних праведних дітей...»

ЄЗУЇТИ — латинські ченці чину Ісуса, який створив в 1540 р. еспанець Ігнатій Льйоля, з метою скріплення панської влади та поширення католицизму. Проте, в своїй ретельності єзуїти перебирали міру і викликали проти себе велику ненависть серед самих католиків так що зрештою папа Клімент XIV побачив себе примушеним в 1773 р. скасувати цей чин але він знайшов оборонців... у протестантській Пруссії та в православній Московщині. Тим часом, як усі католицькі держави, йдучи за наказом Папи, радо понищили всі монастирі й установи єзуїтів, Катерина II зберігає їм усі маєтки установи, школи й самоуправу, яку вони мали в Росії. В їхніх руках залишилася Академія в Вільні і, за дозволом Катерини, позакладали вони цю середні школи та колеції. Мали свою академію вони ще й у Полоцьку, а за Павла I відкрили вони в Петербургу шляхетський конвikt (бурсу зі школою) та перебравши управу парафіяльної церкви св. Катерини. Так продовжували вони свою діяльність аж до початку XIX в. коли Папа Пій VII відновив чин єзуїтів (в 1814 г.). Хоча Олександр I, указом з 15 III. 1820 р., вигнав єзуїтів з Росії, наказавши skonфіскувати їхні маєтки, а церкву св. Катерини в Петербургу віддав під управу помішканів. — все же єзуїти досі зберігають вдячну пам'ять до Росії, що порятувала їх в дуже тяжкий для них час, і провадить і досі невичайно московільську політику, побороючи вперто український визвольний рух. Ватиканська Комісія «про Русія» знаходилася весь час у руках єзуїтів, і в руках же єзуїтів знаходиться й колеція «Руссекум» в Римі, що з самого першого дня свого існування була впливовим осередком єдинонедільських тенденцій деяких католицьких кол.

Єзуїтський чин — одна з найбільших діючих сил теперішнього католицизму. За статистикою 1955 р., кожний єврейський католицький місіонер у світі — єзуїт. Єзуїти мали того року 71 місію із завданням навертати людей на католицизм. Ці місії мали 6.640 місійних станиць, 4 000 шкіл 350 шпиталів та 16 інших закладів для хворих. У світі було того року яких 32.000 єзуїтів з котрих 16.521 — священики, 10.521 — студенти, що переходять 13-літній місіонерський випік, і 5.637 братчиків.

В Україну єзуїти прибули в XVI ст. і розвинули були велику діяльність, підготувавши Берестейську унію та провадячи завзяту полеміку з православними. Їм у великій мірі завдячує Україна втрату своїх князьких та шляхетських ролей що, посилавши дітей до єзуїтських шкіл, дуже добре поставлених, піддавали під їх вплив, католицизму, а рiвночасно й польщицiзму. Їх релігійна нетерпимість, що визнавала всякі за-

соби добрими для досягнення найвищої цілі — славернення на католицтво, витворила їм по всіх усядах недобру славу. Достовісний в своїй «Легенді про Великого Інквізитор», що виявилася пророцтвом, інтуїтивно спостеріг і розвинув подібність між доморослим московським соціалізмом, що привів до тоталітарного комунізму, і ідеологією єзуїтів, які вважали, як і комуністи, можливим і потрібним, робити людськiсть щасливою проти її волі не пiрацькуючи жадних засобів: »Жому дозволена мета, тому дозволені й засоби що приводять до тої мети». — писав єзуїт Я Ісусуні в праці «Дерево знання» в 1693 р. (в лат. мові). Кардинал Антоніо Казнеді навчав, що Бог забороняє крадіжку — »лише коли вона визнається за злу, а не коли вона визнається за добру!» а Іоганнес де Кастільо в своєму творі «De iustitia et iure» (1641 р.) робив останні висновки з цієї доктрини: «Коли батько шкодить державі і громаді, і коли нема ніякого іншого засобу, щоб запобігти шкоді, синові має бути дозволено забити свого проскрiб'яного батька».

Єзуїтський чин характеризує незвичайна дисципліна що їм ми можемо знайти ще тільки в комуністів. В «Суммаріюм конституюціуму» Льйоля сказано, що кожний єзуїт мусить користуватися вимощу дозволяючи керувати собою — «якби був трупом, або палицею, на яку спирається старий, і яка служить йому по всіх усядах і так, як йому видається кращим...»

Проте після останньої війни саме єзуїт Таймаєс в гострій статті під заголовком «Викривлення слухняности» виявив, до якого лиха може допровадити нелюдська слухняність під гітлерівським і комуністичним режимом, і повернувся до необхідности визнавати право не коритися наказам, що суперечать законам Божим, і тим самим не бути «мов би трупом» в руках інших, а відрiжкати дозволені засоби від недозволених.

ЄКТЕНІЯ — стародавня форма діалогічного моління в східній (православній і греко-католицькій) Церкві, що складається з коротких прохань священника (або диякона) і молитовних закликів хору «Господи, помилуй», або »Подай, Господи». Коли нема хору, відповідає дячок або присутні вірні.

ЄЧГОПОМАЗАННЯ МАСЛОСВЯЧЕННЯ, СОБОРУВАННЯ — Таїнство, в якому, при помазанні хворого святою оливою (єлеєм), призначається на нього благодать Бога, що силією неючоті тілесні й душевні. Це св. Таїнство бере свій початок від Апостолів, які, коли їх післав Христос «намащували оливою багато хворих і сіцiальє» (Марк. VI. 13). Це Таїнство Апостоли передали й Церкві: »Коли хто хворіє у вас, — навчав ап. Яків — нехай покличе пресвітерів первочинів і нехай помається над ним і помастять його оливою в ім'я Господнє. Молитва

віри спасе хворого й підійме його Господь, і якщо гріхе содіяв, простяться йому» (Якова, V, 14-15).

Це Таїнство зветься ще **СОБОРУВАННЯ**, бо повинен би доконувати його, за словом Апостола «собор священників, але на практиці його виконує один священник.

Протестанти, за винятком ритуалістів, відкидають це таїнство.

ЕЛИСАВЕТА — жінка священника Захарії, мати св. Івана Хрестителя.

ЕЛИСАВЕТА, російська париця (1709 — 1762), донька Петра I, жінка українського козака Олексія Розума, який прибув пініше прізвище Розумовського. Під його впливом відмовила вона гетьманство в Україні в 1750 р., приєднавши на гетьмана Олексієвого брата — Кирила Розумовського.

ЕЛИСАВЕТА ЯРОСЛАВНА, донька Ярослава Мудрого, віддана в 1045 р. за норвезького князя Гаральда Сміливого. На сватанні Ярослав заважив що молодий, який не мав ні держави, ні грошей, повинен себе чимось уславити, щоб шлюб не був нерівний. Гаральд пустився тоді світамц добувати слави і сказав пісню про «руську дівчину з золотою гривною, що помітує Гаральдом. (Див. Гаральд).

ЕЛИСЕЙ — старозавітний пророк, учень і товариш св. Ілії, чудотворець.

ЕЛІНЕК ЕДВАРД (1855—1897) — чеський письменник, прихильник української культури й українського національного відродження. Видав «Козацькі нариси», «Українські думи» та ін.

ЕНСЕН АЛЬФРЕД (1859—1921) — шведський учений, великий слов'янознавець, приятель українського національного відродження, дійсний член Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові і Українського Наукового Т-ва в Києві. Видав в 1912 р. шведською мовою монографію про Ів. Мазецу пізніше і збірник про Україну. Німецькою мовою написав книжку про Т. Шевченка (Відень, 1916) і розвідку про Ів. Котляревського (Львів, 1914). Українською мовою видруковано його розвідки «Овлик у Швеції» та «Фамілія Войнаровських у Швеції» (в «Зап. НТШ. 1909 р. т. 92»). Крім того, він переклав на шведську мову «Тараса Бульбу» та «Майську ніч» пізку поезій Т. Шевченка і збірник новел М. Коцюбинського. На його похороні в Відні промовив над могилою від українського громадянства д-р Вол. Старосольський, який підкреслив заслуги покійного для української науки і відновлення добрих зв'язків між українським і шведським народами.

ЕПАРХІЯ — церковно-адміністративна одиниця на чолі з єпископом. В старій Україні, де єпархії з'явилися при Володимирі Великому, вони відповідали більше-менше розмірам князівств, налічували тисячі парафій і відігравали значну роль у адміністративному житті країни. До 1917 р. в Наддніпрянській Україні було 10 єпархій: київська, чернігівська, полтавська, харківська, катеринославська, таврійська (осідок єпископа в Симферополі), херсонська (в Одесі), подільська (в Кам'янці), волицька (в Житомирі) і холмська. В Галичині були три єпархії — львівська, перемишльська і ставропільська. Єпархії ділилися на «благочинія» а в Галичині — на «деканати».

ЕПИСКОП — найвищий керівник церковного життя кожної єпархії. Назва «єпископ» — походить з апостольських часів і означає «наглядач»: апостоли ставили єпископів, як своїх заступників, і тому їхня церковна влада вважалась ні від кого незалежною, обмеженою тільки територією своєї єпархії, поза яку вона не могла виходити, щоб не порушувати компетенції інших єпископів. З часом деякі єпископи почали приобірати — в залежності від адміністративної ваги їх єпархій — титули митрополита, архієпископа, патріарха — але всі єпископи, незалежно від різної ваги їх адміністративних функцій, — вважались рівними по благодаті. Вони рукополагають священників і дяконів, призначають настоятелів та інших духовних і зміщають їх. Їм прислуговує право нагороджувати за пильну службу і судити підлегле їм духовенство за протиканонічні та неморальні вчинки. Єпископом належить виключно право освячувати миро й антимієси. Jako зовнішня ознака, єпископи, крім хреста, носять папагію на грудях, саккос, омофор і митру. Судити єпископа може тільки собор єпископів.

В Україні довгий час були тільки «правлящі» єпископи, ці архирей, що самі правили єпархією, але в XVII ст. на допомогу греко-католицьким правлячим єпископам прийшли «вікарні» єпископи, чи вікарії. В Наддніпрянській Україні вікарії відомі з XVIII ст., а з кінцем XIX ст. число їх сильно зростає: київська єпархія мала чотирьох вікаріїв, а херсонська трьох. В 1917 р. на Наддніпрянщині було 10 правлячих єпископів і 22 вікарних.

ЄПАРХІЯ — всі церковні власті. Єпархія слід розрізняти щодо свячення і щодо юрисдикції. Щодо свячення в східній і західній Церквах є тільки три ступні єпархії — дякон, священник, єпископ. Щодо юрисдикції, то в православній Церкві розрізняємо митрополита чи єпископів, благочинних від приходських священників. Особливо розвинена єпархія в католицькій Церкві, де бачимо на самій горі папу, потім ідуть кардинали, патріархи, митропо-

лти, єпископи, легати папські, апостольські візитатори, священники, дякони... Протестанти не мають єрархії. (Див. ГІБРАРХІЯ).

ЄРЕМІЯ (650? — 590? до Р. Хр.) — великий старозавітний пророк, що жив у часах руйнування Єрусалиму та Юдеї за вавилонського пара Навуходоносора і залишив нам пророчу книгу (у Біблії), — книгу Плачу та Послання. У своїх плачах, так званих «ЄРЕМІЯДАХ» оплакав він недалеко своїх батьківщини, але одночасно наказував вірити й надіятися в її кращу будучину.

«...А Єремія

Останній наш пророк, співець руїни...

Коли б ти чула, як він тут ридав
Великим голосом посеред пустки!
Душею одзивалася руїна,
З пророком нашим плакало й каміння...
(Леся Українка «На руїнах»)

Т. Шевченко, що часто читав Біблію, взяв до «Блавазу» присвяту з Єремії: »Хто дасть у голову мою воду, і очам моїм джерело сліз, щоб я десь і ніч плакав за тих, що їх побито (ІХ, І)».

ЄРЕМІЯ (1572—1594) — патріарх паргородський, що в рр. 1588—1589 відвідав Україну і ставив рішуче по стороні Братств в їх боротьбі за відродження морального життя в українській православної Церкві, затвердив виленське Братство, підтвердив привілей львівського Братства, затвердив і благословив Братство в Рогатині, причому спеціально згадав про право братчиків вибирати собі священників до братської церкви і постановляти його за згодою гадки, а «як би священник вів себе невідповідно, відставляти його (не цитаючи владик) й брати іншого». (М. Грушевський «Іст. У.-Руси», VI, 529). Таке поступовання патріарха викликало велике незадоволення серед духовенства, яке ще побільшилося від того, що патріарх заборонив висвячувати на духовні посади людей, що були двічі одружені, а тих, що вже були висвячені, усунув. З цього приводу Мих. Грушевський писав у своїй «Ілюстрованій Історії України»: «Україна... відкила від усяких мішав патріярхів в її церковні діла. І давніше патріярхи дуже рідко до них мішалися а за останні століття майже зовсім перестали... Митрополит не знав властиво ніякої власти над собою, крім правительства, владки — також. Аж тут — річ небувала — приїздить самі патріярхи на Україну. З початку антіохійський (1585), потім константинопольський (1588). Їхали вони властиво до Москви розсатися на гроші в свої тисних обставинах, — українські справи їх цікавили мало. Не розглядаючи в тутешніх відносинах і не знали їх, але, коли до них звертали в різних справах, розповіджалися дуже рішуче. А при тій хапа-

лися справ явраз менше важних, з якими українська Церква ще могла б жити й тисячу літ без особливої шкоди, а тим часом патріярхи робили велику історію з тутешніх звичаїв, які їм здавалися непорядками. Наприклад, на Україні святилися в священники й на інші церковні ступені люди, які були два рази жонаті; це був тутешній звичай, але в грецькій Церкві це вважалося недозволеним, і патріярхи вважали таких священників постагленими беззаконно, грозили клятвами владикам, які б таких священників у себе терпіли, і таке інше. Єремія, взагалі чоловік дуже гарячий, мало розважний, скинув самого митрополита Онисифора Дівочку за те, що перед посвяченням був два рази жонатий, хоч, здається, поза тим був митрополит з нього зовсім не злий. І в інших справах Єремія постунав різко, скоро, не дуже вглядаючи в справу, слухаючи будького — насавряв владик, загрозив клятвами, скиненням із урядів. А й вихавши, прислав різні розпорядження, міняв і переміняв, настановляв своїх наглядачів (екзархів) над владиками і скидав їх, — а ще й не завжди можна було розібрати, кого слухати, бо з'явилася ціла туча різних грецьких провідників, що мантили гроші, називаючи себе архисвященниками патріяршими посланцями, тощо. Владикам, що відзначалися були від усякої духовної власти все це здавалося за напасть неадекватну — і ці грецькі порядки, і та братська конгрегація під яку патріярхи їх віддавали. І щоб позбутися того всього, вони рішили вийти на сесію, на яку звання закликало їх правительство й католицькі духовні; відірватися від патріярхів і піддатися під пану римського...» (ст. 230-31)

ЄРЕСІЯРХ — спричинник і ініціатор ересі. Такими єресіярхами були Арій Александрійський, що вважав Христа творінням Божим; Мелетій, що заперечив божество св. Духа, та інші.

ЄРЕСЬ — відхилення від визаного Церквою навчання релігійних догм. Були часи, особливо в Середовіччя, коли обнування в ересі приводило до палення живцем на вогнищі Перший знавід винадак смертної кари за ересь у християнській Церкві припадає на 385 р., коли на наказ імператора Максима, було мучно в сшаєно маніхейця Прісципіана з шістьма його прихильниками в Тревесі. Але цей перший винадак викликав загальне обурення серед тогочасних християн: одного із двох єпископів, що були замішані в цій історії, було вигнано з його єпархії, а другий сам зрікся свого сану. Паша Микола I в 855 р. визнав застосування тортуру у винадаку еретиків за варварство, але в XI ст. римський закон про зраду був застосований до ересі, як зради Бога. І тоді настали жахливі часи не тільки для кожного, хто намагався шукати правди й змагав до

вищого ідеалу, незрозумілого темній тодішній Масі, але й для кожного, хто чимсь викикав підозріння, часто нічим не обґрунтоване. Почалися жахливі часи ІНКВИЗИЦІЇ (див.), коли безчисленні тисячі безневинних людей мусли зарізати мук і страшною смертю. Маси населення південної Франції, що перейняли вчення альбігойців, чи катарів, які заперечували вочоловічення Христа і проповідували аскетичну простоту життя, були винищені в хрестоносному поході 1209 - 1213 рр. З більш знаних окремих осіб згадаємо тут Джордано Бруно (1548 — 1600), італійського ченця - філософа, що навчав про можливість існування в космосі інших заселених світів і був спалений в Римі, та Жанну д'Арк, Орлеанську Діву 1410 — 1431), яку було спалено на вогнищі «за чарівництво» та за те, що вірила в можливість спасіння душі без посередництва Церкви. У 1929 р. католицька Церква визнала її святою. Зрештою, вже Шекспір писав, що «сретик не той, що горить на вогні, а той, хто його підпалює». На тій же тощій погляді став і наш Тар. Шевченко, що написав поему «Іван Гус», присвячену цьому чеському єретикові (1369 — 1415), спаленому на вогнищі в Празі і визнаному потім чехами за свого національного мученика. Українська православна Церква не знала кривавих переслідувань єретиків, кермуючись справді християнським поглядом, що треба ненавидіти гріх, але любити грішняка, як свого ближнього. У новіших часах цей погляд зацалував ввагалі в усьому християнському світі, і тепер уже людині, що намагається думати власною головою, відхилившись від офіційного навчання Церкви, не грозить більше такий сама смерть, а ні фізичні муки, а хіба тільки сяду Всевишнього, перед яким кожна людина відвідає за своє духове життя.

Але якщо більша терпимість зананувала тепер у перковно-релігійному житті, то цього не можна сказати про життя політичне, де часто смерть і важкі муки чигають на кожного «єретика», що наслідуються думати інакше, ніж те наказує комуністична Москва. Це відноситься покищо тільки до громадян СССР, та підбитих Москвою сателітних держав.

ЄРИХОН — давнє місто Палестини, в 23 км від Єрусалиму. перше, що його зустріли жиди при їх вході в Обіцяну Землю. Це місто було оточене високими мурами. Ісус Навин (Йошуа) наказав своїйму війську продовж семи днів кружляти довкруги міста. Скриню завітту було несено дуже урочисто: перед нею йшли сім священників які сурмили в сурми. За ними мовчки йшов нарід. На сьомий день, коли в сьомий раз були вже обійшли місто, на наказ Ісуса Навина весь нарід зараз голосно закрякав і мурв міста враз завалилися. Так оповідає Біблія (Іс. Навв VI. 20). З того постали врази: **ЄРИХОНСЬКІ МУРИ** — великі пере-

шкоди, що нараз, ніби чудом зникають, і **ЄРИХОНСЬКІ ТРУБИ** — дуже сильні, голосні струменти, чи навіть і людські голоси.

ЄРМОґІ — гори в Сирії, на схід від джерела Йордану; — там і в літі держиться світ. У Шевченка в «Псалмах Давидових»:

... Роси Ермоґійські
На світанні гори Сирійські
Спадають і творять
Добро тварям земнородним,
І землі, і людам,
Отак братів благих своїх
Господь не забуде...

ЄРОМОНАХ — священник-чернець.

ЄРОНИМ, ГІСРОНИМ (331—420) — батько латинської Церкви, що переклав Біблію на латинську мову — це так зв. **ВУЛЬГАТА**.

ЄРУСАЛИМ — головне місто Палестини, святе місто трьох релігій — єврейської, християнської і магометанської; осідок старозавітного славного храму (СІОНУ) і столиця єврейських царів; місце смерті й воскресення Христа, коліска християнства. Згадується вже в XI ст. до Р. Хр. У 586 р. до Р. Хр. його зруйнував Навуходносор, але після «авилонського полону» його було знову відбудовано, та у 70 р. по Р. Хр. воно зазнало нової руйни від римських військ Тита. 130 р. по Р. Хр. за імператора Адріяна його було відбудовано під іменем Єлія Капітолія. До Єрусалиму з усіх кінців світу приходять паломники, щоб помолитися в церкві Гробу Господнього та відвідати інші пам'ятки Християнства. Був тут між 1095 і 1108 р. і з України **ДАНИЛО ПАЛОМНИК** (див.), а гетьман Іван Мазепа, хоч особисто тут і не був, але подарував церкві Гробу Господнього дорожчину плащаницю, вирізьблену на міді з його написом, яку й тепер оглядають наші паломники, та срібну таріль мистецької роботи.

ЄРУСАЛИМ НЕБЕСНИЙ, ЄРУСАЛИМ НОВИЙ — біблійна назва на означення Царства Божого, де перебувають душі праведних.

ЄСЕНСЬКА РУЖЕНА (1863—?) — чеська письменниця, що перекладала на чеську мову твори Т. Шевченка, Л. Українки та інших українських авторів.

ЄСБЕІ — прихильники одної з трьох головних старождівських сект часів Макавіїв. Вони проповідували аскетичне життя та спільне монастирське життя без приватної власности. Вони не приносили жертв, але практикували щось в роді хрещення. — це ніби з їх сточення вийшов Іван Хреститель. Недавні знахідки в Палестині мають пролити нове світло на життя й вчення цих жидівських аскетів. У Т. Шевченка в поемі «Марія»:

... «Семіон
Протопресвітер» — Йосип мовив —
«Такє-то пророче слово
Сказав мені: святий закон
І Авраама й Моїсея
Возобовлять мужі Есееї...

ФИМЕНКО ПЕТРО (1835—1906) — український історик, етнограф і дослідник звичаєвого права, автор численних праць з історії українського побуту XVII і XVIII вв., співробітник «Київської Старини», «Чернігівського Листка» та ін. В 1862 р. за український сепаратизм був зісланий на північ Росії.

ФИМЕНКОВА (СТАВРОВСЬКА) ОЛЕН-САНДРА (1848—1918) — дружина Петра Фименка, московського походження. Відома дослідниця української історії, яку викладала на Вищих Жіночих (Бестужівських) Курсах у Петербурзі. Залишила багато праць про суспільне та культурне життя давньої України. Головні її праці московською мовою це — «Історія українського народу» 1906 р., «Історія України і єя народу», 1907 р. та збірник «Южная Русь», 1907 р.

ФИМОН — срібна монета, що була в обігу в Росії до пол. XVIII в. Це були західно-європейські талари з накладеними на них у Москві двома клеймами: на одному, округлому, зображено царя на коні, а на другому довгастому, дата 1655. Але їх було, як пише В. Шугаєвський, в обігу небагато, привабливі в скарбах вони траплялися не часто (Наук. Зб. УВАН. I, ст. 145). Їх назва походить від Іоахімсталера.

ФРЕМ — печерський чернець XI ст., українського походження пізніше митрополит переславський, висвячений, здається, в Україні, а не в Царгороді. Він переклав для Теодосія Печерського студійський устав, який вивіз із Царгороду. Йому приписують авторство «Чуд св. Миколая». Він збудував у Переяславі перший шпиталь.

ФРЕМ СИРИЦЬ — св. аскет і письменник IV в. по Р. Хр., автор багатьох творів моралізаторського характеру. Його «Слова» в перекладі на церковно-слов'янську мову, захоплювали наших стародавніх читачів, і тому його ім'я було популярне серед наших книжників.

ФРЕМОВ СЕРГІЙ (1876—?) — український письменник і журналіст, літературознавець, член УВАН з 1919 р., член НТШ, заступник голови Української Центральної Ради 1917 - 18 перший генеральний секретар міжнародніх справ українського уряду 1917 р. Найголовніша його праця — «Історія українського письменства», що вийшла в виданнях — 1911—1917 1924 рр. Був головним обвинуваченим у процесі Спілки Визволення України в

1929 р. і був засуджений на 10 років політизолятора. Єсть відомості, що з 1930 по 1936 р. він перебував у Ярославському ізоляторі. Дальша його доля невідома.

Акад. С. Єфремів у своїх літературно-критичних працях виходив із засад українського народництва, суспільно-національної функції літератури, як служіння народові, виявлення його свідомості, його етичних і взагалі духових вартостей.

Сам він так відзначив вагу українського письменства, для якого він працював, у відродженні українського народу: «Мотив правди, неустанне шукання справделивості голосно і невмовкаючи брешуть у всьому нашому письменстві... Так само й на малу годину не перестаючи шукало вою людину, боролось за права особби людської, обороняло її від тих кайданів, що накладає життя, роздмухувало іскру людяности в великій серця жар, що запалоє протестом проти мізерної буденщини...» «Збудити великий народ, не останню частину людськості до свідомого життя, духа живого вдмухнути в уприсаного історією велетня, перетворити сирову етнографічну масу в свідому і своєю свідомістю дужу націю — я не знаю більшого заміру на світі, ширшого розмаху для праці, кращої мети серед людей... Не дурно ж такий велетень світової літератури й борець за народ свій, як Б'єстерне Б'єрссон (днв.), писав, дізнавшись про українське відродження: «вдвоєля я живу з ним почуванням — життя має зробитися повнішим, мої надії на людськість більшими»... Оця внутрішня краса, оця моральна величність, оця подвизництво в його найкращій формі — не сухий егоїстичний ескетизм — а той порив, що дужо своєю полагас за други своя — червоною ниткою проходить через усю історію повнішого нашого письменництва. Подвизництво і мучеництво. Житіє і мартиролог...»

Літературна спадщина С. Єфремова надзвичайно велика: тільки до 1919 р. він надрукував понад 3.000 праць, з них 956 праць, що мають науковий інтерес. А за час від 1919 до 1929 р. появилися ще сотки нових його праць, і серед них наукові розвідки великої цінности. В розвітці сил і пільної творчості — йому було тільки 52 роки, коли його засудили на повільне вмирання в політичному ізоляторі. — віднято його в української нації.

ЄФТАЙ — старозавітний суддя жидівського народу, що з ватажка зробився князем Ізраїлю і побив амозитів. Зробив обітницю принести свою дочку в жертву Богу і цю обітницю виконав.

ЄХІДНА — мітологічна потвара, напів-живка, напівгадина, що породила Цербера, Лернську гідру, Хімеру, Сфінкса, Драгона, Горгоцу, Немейського льва і т. ін. В українському народі служить для відзначення злої, лукавої людини: «Бхїда! Аби підвста чоловіка, аби шкоди другому наробити!» (Мирний, «Пов», II, 71).

Se terminó la impresión de este libro
en el mes de Setiembre de 1958.
en los Talleres Gráficos "Champion"
c. Mercedes 2165, Buenos Aires.